

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі  
Министерство образования и науки Республики Казахстан

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы  
Национальная академия образования имени И. Алтынсарина



**Орта білім беру ұйымдарында білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдауды мониторингілеу қорытындылары бойынша әдістемелік ұсынымдар**

**Методические рекомендации по итогам проведения мониторинга по психолого-педагогическому сопровождению обучающихся в организациях среднего образования**

**Нұр-Сұлтан**

**2021**

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесімен баспаға ұсынылды (2021 жылғы 22 қарашадағы № 19 хаттама)

Рекомендовано к изданию Ученым советом Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (протокол № 19 от 22 ноября 2021 года)

Орта білім беру ұйымдарында білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдауды мониторингілеу қорытындылары бойынша әдістемелік ұсынымдар. – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2021. – 2136 б.

Методические рекомендации по итогам проведения мониторинга по психолого-педагогическому сопровождению обучающихся в организациях среднего образования. – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2021. – 2136 с.

Оқу құралы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметін ұйымдастыруда, барлық білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыруда, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың әлеуметтену және әлеуметтік бейімделу сапасын арттыруда, мектеп қоғамдастығында инклюзивті мәдениетті дамытуда еліміздің педагогтеріне тиімді оқу-әдістемелік қолдау көрсету мақсатында ұсынымдар ұсынады.

Әдістемелік ұсынымдар жалпы білім беретін мектеп басшыларына, әдіскерлерге, білім басқармалары мен бөлімдерінің мамандарына арналған.

В пособии предлагаются методические рекомендации с целью оказания действенной учебно-методической поддержки педагогам страны в организации службы психолого-педагогического сопровождения, в удовлетворении разнообразных потребностей всех обучающихся, повышении качества социализации и социальной адаптации детей с ООП, развитии инклюзивной культуры в школьном сообществе.

Методические рекомендации предназначены руководству и педагогам общеобразовательных школ, методистам, специалистам отделов и управлений образования.

© Ы. Алтынсарин атындағы  
Ұлттық білім академиясы, 2021  
Национальная академия  
образования им. И. Алтынсарина, 2021

## Кіріспе

Жеке тұлғаға бағытталған білім беруді жүзеге асырудың маңызды педагогикалық шарты – мектеп қоғамының бірлігін қамтамасыз ету, білім беру процесіне барлық қатысушылардың инклюзия идеяларын ұстануы.

Білім беру процесінің өзегі білім алушының өзі мен оның қажеттіліктері болғандықтан, тұлғаға бағытталған білім берудің басты міндеті қабілеттер мен қажеттіліктерді ескере отырып, жеке тұлғаның әлеуетін барынша ашуға жағдай жасау болып табылады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім алуы олардың табысты әлеуметтенуінің, кәсіптік және әлеуметтік қызметтің әртүрлі түрлерінде өз қабілетін тиімді іске асыруының негізгі шарты болып табылады. Мемлекет пен қоғамның алдындағы осындай балаларға қатысты негізгі міндет – балалардың қоғамда әлеуметтік оңалуы және бейімделуі мақсатында білім беру және арнайы әлеуметтік қызметтерді алуларына жағдай жасау және көмек көрсету.

Инклюзивті білім беруді енгізу процестері кешенді сипатқа ие және оларға мемлекеттік құрылымдардың, ата-аналар қоғамдастығының, отбасының, білім беру органдары мен ұйымдарының, сондай-ақ үкіметтік емес ұйымдардың қатысуын көздейді. Бұл процестердің маңызды кезеңінде жалпы білім беру саласындағы нормативтік құқықтық актілерді үйлестіру көзделуі тиіс [1].

2021 жылғы 26 маусымда еліміздің президенті Қ.Қ. Тоқаев «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңға қол қойды, оған сәйкес 2022 жылғы қыркүйектен бастап арнайы психологиялық-педагогикалық қолдауға мемлекеттік білім беру тапсырысы енгізіледі, білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі реттеледі, білім беру ұйымдары басшыларының ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту үшін жағдай жасамағаны үшін жауапкершілік белгіленеді [2].

Мәселенің өзектілігі мектептегі психологиялық-педагогикалық қолдау қажеттілігі мен осы бағытта тиімді ғылыми негізделген ұсыныстардың болмауы арасындағы қайшылықпен анықталады.

Білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау оқу процесінің міндетті құрамдас бөлігі болып табылады, оның өзектілігі әсіресе COVID-19 пандемиясы кезінде қашықтықтан оқыту кезінде күшейе түсті.

Қашықтықтан оқытуға шұғыл көшу кезінде білім алушылардың психо-эмоциялық жағдайы мен физикалық дамуы мәселелеріне жеткілікті көңіл бөлінбеді.

Психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша қолданыстағы нормативтік құжаттар негізінен денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балаларға бағытталған.

Сонымен қатар қолдау қызметі білім алушының ортасымен, әлеуметпен немесе отбасымен туындайтын кедергілерге бағыттталып, әлеуметтік модель аясында адамға басқаша көзқарас қалыптастыруы керек.

Мәселенің өзектілігі мектептегі психологиялық-педагогикалық қолдау қажеттілігі мен осы бағытта тиімді ғылыми-негізделген ұсынымдардың болмауымен анықталады.

Өзекті қажеттілікке байланысты Білім және ғылым министрлігінің тапсырысы бойынша Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Инклюзивті білім беру орталығы жалпы білім беретін мектептерде психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесіне, оның ішінде кең қолдау түрлеріне (жеке білім беру бағытын ұйымдастыруды қажет ететін балаларды анықтау; түзету-дамыту көмегін көрсету, жеке оқу жоспарлары мен жеке бағдарламаларды іске асыруды психологиялық-педагогикалық қолдау және т.б.) зерттеу жүргізді.

Зерттеудің мақсаты инклюзия жағдайында білім беру процесінің тиімділігінің психологиялық-педагогикалық жағдайларын анықтау, педагогтердің, білім алушылардың, ата-аналардың және білім беру процесіне басқа да қатысушылардың инклюзивті білім беру ортасының сапасына қанағаттануы болып табылады.

Зерттеу нысаны ретінде 5 және 9-сынып білім алушылары мен олардың ата-аналары; ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін педагогтер, мектеп әкімшілігі, мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметтерінің мамандары анықталды. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін бірқатар маңызды міндеттер орындалды, олардың ішінде: зерттеу әдіснамасын әзірлеу, бір өңірде пилоттық зерттеу жүргізу және оған сәйкес құралдарды түзету, далалық зерттеулер, деректерді жинау және өңдеу жүргізу, алынған нәтижелерді талдау, әдістемелік ұсынымдарды әзірлеу.

Google Forms форматындағы сауалнама еліміздің барлық 17 өңірінде мектеп басшылары мен педагогтері және ППТК мамандары арасында жүргізілді. Сауалнама барысында 3 496 мектеп директоры, 142 626 педагог және 14 облыс пен республикалық маңызы бар 3 қаладан 2 988 ППТК мамандары қатысты. Сауалнамаға қатысушылардың жалпы саны 149 110 респондентті құрады.

Далалық зерттеулер еліміздің 8 өңірінде жүргізілді, оған Атырау, Қызылорда, Шығыс Қазақстан, Ақмола, Қарағанды облыстары, Нұр-Сұлтан, Алматы және Шымкент қалалары кірді. Өңірлерді іріктеу елдің географиялық және әкімшілік бөлінісін ескере отырып және республикалық маңызы бар 3 қаланы қоса отырып жүргізілді.

Мектептерді іріктеу процесінде далалық зерттеу үшін Ұлттық білім беру деректер қорындағы қолданыстағы мектептер тізімінен кездейсоқ іріктеу қағидаты қолданылды. Кездейсоқ сандар генераторының көмегімен білім беру ұйымдарының әрбір санатының тізімі бойынша зерттеуге қатысу үшін мектептер іріктелді. Осылайша, 8 өңірден 30 мектеп іріктелді: 5 облыста 4

мектептен (2 – қалалық және 2 – ауылдық), Алматы және Шымкент қалаларында – 3 мектептен, Нұр-Сұлтан қаласында – 4 мектеп.

Өңірлерде зерттеу әзірленген әдіснамаға және далалық зерттеу жүргізу алгоритміне сүйене отырып, сондай-ақ ҚР Бас мемлекеттік санитариялық дәрігерінің 2021 жылғы 25 тамыздағы № 36 қаулысына сәйкес қатаң санитариялық-эпидемиологиялық шараларды (физикалық қашықтық және жеке қорғаныш құралдарын пайдалану және т.б.) сақтай отырып жүргізілді.

Әрбір мектепте зерттеу мектеп әкімшілігімен сұхбат, 5 және 9-сынып білім алушыларымен, олардың ата-аналарымен, педагогтерімен сауалнама жүргізу, осы сыныптарда сабақтарға қатысу, мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің педагогтерімен және мамандарымен, сынып жетекшілерімен сұхбат, инклюзивті білім беруді енгізу бойынша мектеп құжаттамасын зерделеу, эргономикалық тәсілмен мектеп кеңістігін зерттеу негізінде білім беру ортасын негізгі параметрлер бойынша бағалау парағын (SACERS) толтыру секілді жұмыс түрлерін қамтыды.

Далалық зерттеу барысында 30 мектептен 30 мектеп директоры, 531 педагог, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің 109 маманы, 5 және 9-сыныптардың 1096 білім алушысы және 953 ата-ана қатысты.

Мониторинг нәтижелері негізінде инклюзивті ортада білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша әдістемелік ұсынымдар және орта білім беру ұйымдарында білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау моделі ұсынылды.

Бұл ұсынымдар білім басқармалары мен бөлімдерінің басшылары мен әдіскерлері, мектеп әкімшілігі мен педагогтері үшін психологиялық-педагогикалық қолдау қызметін ұйымдастыруда, барлық білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыруда, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың әлеуметтену және әлеуметтік бейімделу сапасын арттыруда оқу-әдістемелік қолдау көрсетуге, мектеп қоғамдастығында инклюзивті мәдениетті дамытуға ықпал етуі тиіс.

# **1. ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУДЫ МОНИТОРИНГІЛЕУ НӘТИЖЕЛЕРІН ТАЛДАУ**

Ашық және жабық сұрақтардан құралған сауалнамамен қатар, осы зерттеуде сапалы мәліметтер алу үшін сұрақтар алдын-ала әзірленген *жартылай құрылымдалған сұхбат (интервью)* форматы қолданылды. Сұхбат жүргізу үшін зерттеу тобы кездейсоқ таңдалған мектептер базасында зерттеуге қатысушылармен жеке кездесулер өткізді.

Бұл әдістің артықшылығы – зерттеу мәселелері бойынша респонденттердің сараптамалық терең пікірлерін алу мүмкіндігі.

Төменде келтірілген мәлідемелердің авторлары жөнінде деректердің анонимділігін және ақпараттылығын қамтамасыз ету үшін сұхбатқа қатысқан әрбір респонденттің санаты көрсетіледі:

- 1-санат – Мектеп директорлары (мысалы, «1.1-респондент», «1.2-респондент»);

- 2-санат – Пән мұғалімдері (мысалы, «2.1-респондент», «2.2-респондент»);

- 3-санат – Сынып жетекшілері (мысалы, «3.1-респондент», «3.2-респондент»);

- 4-санат – Арнайы педагогтер (мысалы, «4.1-респондент», «4.2-респондент»).

## **1.1. МЕКТЕП БАСШЫЛАРЫМЕН СҰХБАТТЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ**

Мектеп директорларына арналған жартылай құрылымдалған сұхбат құрылымы келесі аспектілер бойынша 14 сұрақтан тұрады:

• инклюзивті тәсілді жүзеге асыру тәжірибесі (бейімделген оқу бағдарламасы, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау, қолдау, олардың дамуын бақылау, ата-аналармен жұмыс және т. б.) – 6 сұрақ;

• инклюзияны түсіну және қабылдау – 2 сұрақ;

• ерекше білім беруді қажет ететін түлектерді жұмысқа орналастыруды, мектеп және отбасыны мониторингілеу – 2 сұрақ;

• ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін педагогтерді қолдау – 2 сұрақ;

• инклюзивті білім беруді жүзеге асыруды бағалау және жақсарту бойынша ұсыныстар беру – 2 сұрақ.

Сұхбат арқылы жиналған сапалы деректерді талдау кезінде келесі кодтау әдістері қолданылады:

• ашық кодтау, бастапқы деректерді ұйымдастыру;

• осьтік кодтау, код санаттарын біріктіру және байланыстыру.

Сапалы деректерді интерпретациялаудың келесі әдістері қолданылды:

1. респонденттердің жиі қолданылатын сөздері мен сөз тіркестеріне сүйене отырып, мәтінді толық оқу және белгілі бір тақырыптар бойынша топтастыру;

2. сұхбат нәтижелерін әдебиеттерді шолу нәтижелерімен салыстыру және олардың арасындағы айырмашылықтарды талқылау;

3. бастапқы кодтау (мәтінді талдау бірліктерін жалпы санатқа немесе қысқаша атауы бар санатқа біріктіру);

4. қажетсіз ақпаратты алып тастау арқылы пікірлерді ірілендіру және мәтінді қысқарту;

5. мәтіннен әрі қарай талдау үшін қажет бірнеше үзіндіні таңдау.

«Орта білім беру ұйымдарында білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдауды мониторингілеу» зерттеуіне еліміздің 8 өңіріндегі (Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент қалалары, Ақмола, Қарағанды, Атырау, Қызылорда және Шығыс Қазақстан облыстары) мектептердің 30 директоры, оның ішінде ауылдық жерлерден 10 респондент қатысты.

Мектеп басшыларының сұхбаттың «Мектебіңіз білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін инклюзивті тәсілді қалай дамытады?» 1-сұрағына жауаптарды жиілігіне сүйене отырып, бірнеше нұсқаға бөлуге болады.

Респонденттердің басым бөлігі өз мектептеріндегі инклюзивті тәсіл ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім беру қызметтеріне кедергісіз қолжетімділігі арнайы материалдық-техникалық жағдайларды және кадрлық ресурстарды қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылады деп жауап берді (**30%**).

Зерттеуге қатысушылардың көбі таңдаған келесі жауап нұсқасы – «психологиялық қолдау, жеке бағдарлама бойынша жұмыс, пән мұғалімдерін әдістемелік қолдау» (**23,3%**).

Мектеп директорларының **13,3%-ы** инклюзивті тәсілді ілгерілетудегі қызметтің маңызды бағыты ретінде «ерекше білім беруді қажет ететін балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетуді» атап өтті. Сондай-ақ, респонденттердің пікірінше, білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін олардың мектептері инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін баламен жұмыс істеуге тартылған педагогтердің біліктілігін арттыруға, сондай-ақ инклюзивті білім беру туралы, оның ішінде әлеуметтік желілер арқылы жағымды қоғамдық пікір қалыптастыруға ықпал етеді.

Мектеп директорларының **3,3%-ы** түзетуші-дамытушы оқытумен арнайы сыныптардың болу маңыздылығын атап өтсе, ал **10%-ы** оқудағы тұлғалық-бағдарлы тәсіл қажеттілігін атап өтті.

*Мектебіңіз білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін инклюзивті тәсілді қалай дамытады?*

Жалпы, мектеп басшыларының жауаптарынан мектептерде білім беру ұйымдарына ерекше білім беруді қажет ететін балалардың кедергісіз кіруі үшін техникалық жағдайлардың ғана емес, сондай-ақ баланың мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескере отырып құрылуы тиіс оқу-тәрбие процесінің ерекшелігін қамтамасыз ету маңыздылығын түсіне отырып, оқытуда инклюзивті тәсілді жүзеге асыру бойынша белгілі бір жұмыстың жүргізіліп жатқаны туралы қорытынды жасауға болады.

Сонымен қатар респонденттердің тек **6,7%-ы** психологиялық-педагогикалық қолдау мүмкіндігі шектеулі балаларға ғана емес, сонымен қатар оқу-тәрбие процесінде барлық білім алушыларға да көрсетілетінін атап өтті.

«Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарымен бірлескен жұмыс және оларды психологиялық-педагогикалық қолдау» (консультация беру, ата-аналарға арналған отбасылық клубтарды ұйымдастыру және т.б.) секілді жауап нұсқасы тек екі респондентте (**6,7%**) кездесті (1-сурет).



**1-сурет. Білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін инклюзивті тәсілді дамыту жөнінде**



## Мектеп оқытудың инклюзивті тәсілін қалай дамытады

- тұрақты мониторинг, педагогтерді курстық даярлау, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың кездесетін кедергілері мен қиындықтарын анықтау және мектеп шеңберіндегі осы мәселелерді шешу, педагогикалық тәсілдерді іздеу (1.10-респондент).

- ерекше білім беруді қажет ететін балаларға жағдай жасалды, кедергісіз орта (лифт, пандус, қоңырау түймесі) құрылды. Мамандар бар: логопед, дефектолог, психолог, педагог-ассистент (1.1-респондент).

- барлық балалар қажеттіліктерін ескере отырып білім алуға құқылы. Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі жұмыс істейді, ұжымдық жұмыс жүргізіледі (1.7-респондент).

- инклюзивті тәсілді дамыту үшін мектепте мынадай іс-шаралар қабылданады: инклюзивті оқыту үшін арнайы кабинет жабдықталған; жұмысты педагог-логопед, педагог-психолог және педагог-ассистент жүзеге асырады (1.15-респондент).

- балалардың әртүрлі білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыру (арнайы, оқу, шығармашылық, әлеуметтік, оның ішінде коммуникативтік). Мүгедектігі бар балалар ғана емес, барлық балалар табысқа жетуге, қауіпсіздікті сезінуге, ұжымда бірге болудың құндылығын сезінуге мүмкіндік беретін қолдаумен қамтамасыз етіледі (1.20-респондент).

- балалардың қажеттіліктерін ескере отырып, оларға жағдай жасаймыз, ерекше білім беруді қажет ететін балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетіледі (1.28-респондент).

- әр сабақта ойын әдістері, тренингтер, түзету-дамыту жаттығулары қолданылады (1.29-респондент).

- инклюзивті білім берудің психологиялық-педагогикалық аспектілері бойынша педагогтердің, арнайы педагогтердің біліктілігін арттыру, кәсіби қайта даярлау, ата-аналармен бірлескен жұмыс (1.27-респондент).

- педагогтердің жоспарлы біліктілігін арттыру, әдеттегі сыныпта оқыту, психологпен жеке кеңес консультациялар, түрлі конкурстарда өз қабілеттерін іске асыру мүмкіндігі, үйірмелер мен секцияларға қатысу, ата-аналарды психологиялық-педагогикалық қолдау (1.22-респондент).

- ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тиісті бағдарламаларды игеруі үшін оңтайлы психологиялық-педагогикалық жағдай жасалады. Білім алушылар бейімделген жалпы білім беру бағдарламалары бойынша, жалпы білім беретін мектептерге арналған оқулықтар бойынша оқиды, жеке тұлғаға бағытталған тәсіл қолданылады (1.6-респондент).

- әртүрлі әдістерді қолдану, әр балаға жеке көзқарас, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі жұмыс істейді (1.12-респондент).

- мектепте 2013 жылдан бастап сыныптар өз қызметін түзету-дамыта оқытумен жүзеге асыруда. 2019 жылдан бастап ИКК (инклюзияны қолдау кабинеті) жұмыс істейді. Оқытудың бұл тәсілдері әлеуметтік бейімделу мәселелерін шешуге ықпал етеді (1.13-респондент).

- Біліктілікті арттыру курстары, семинарлар, әлеуметтік желілерде жариялау. (1.3-респондент).

- Барлық балалар үшін қолайлы жағдайлар жасалады, балалардың, ата-аналар мен мұғалімдердің тілектері ескеріледі. Қазіргі заманғы мектеп – білім беру оқушыға бағытталған мектеп (1.8-респондент).

**Дереккөз:** мектеп директорларына жүргізілген сауалнама нәтижелері

«Мектептің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қабылдауға дайындығын қамтамасыз ету үшін не қажет?»

*Мектептің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қабылдауға дайындығын қамтамасыз ету үшін не қажет?*

сұрағына жауаптар респонденттердің алдыңғы сұраққа қатысты пікірлерімен ұқсас. Мәселен, зерттеуге қатысушы мектеп директорларының **60%-ы** инклюзивті білім беру жағдайында балаларды оқытуға дайын болу үшін ең алдымен материалдық-техникалық (МТБ және жарактандыру) және кадрлық ресурстар (мамандар) қажет екенін мәлімдеді.

Респонденттердің **26,7%-ы** инклюзия жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту және тәрбиелеу мәселелері бойынша педагогтердің біліктілігін арттыруды маңызды деп санайды. Инклюзивті практиканы қамтамасыз ету үшін қажетті әдістемелік ресурстардың (оқулықтар, ОӘК, педагогтерге арналған дидактикалық құралдар, бейімделген оқу бағдарламалары және т.б.) болуын мектеп басшыларының **10%-ы** өзекті деп есептейді.

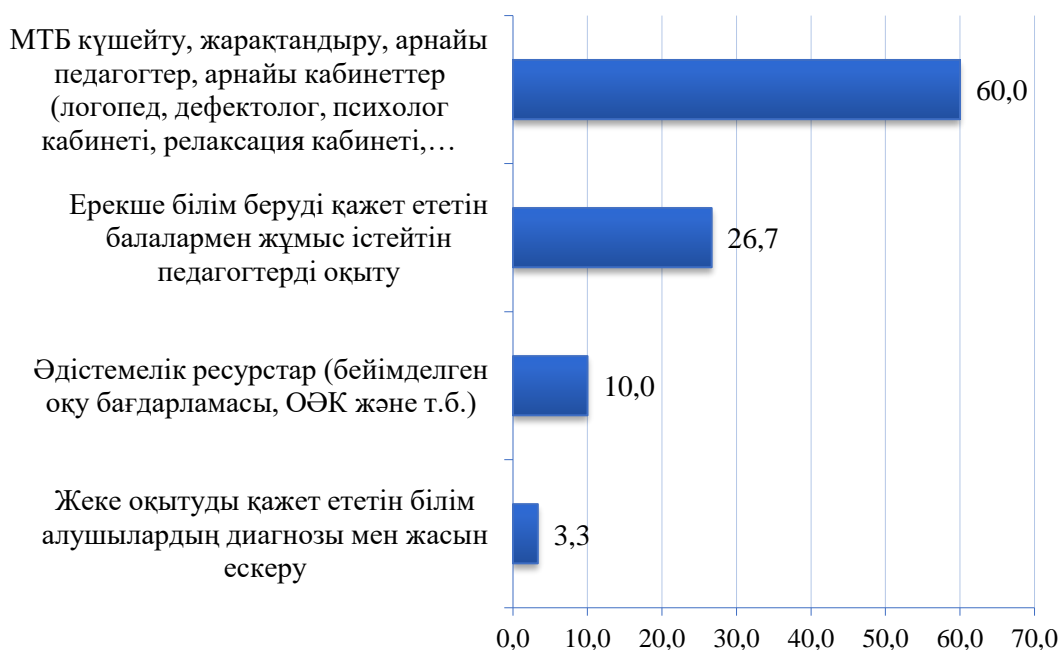
Респонденттердің жалпы санынан респонденттердің **3,3%-ы** оқу-білім беру процесінде білім алушылардың диагнозын есепке алу қажеттілігін атап өтті, бұл олардың *ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытудағы медициналық тәсілге бейімділігін* айқындай түседі. Мұндайда мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру ортасына қосу процесі білім беру жүйесінің икемділігі мен оны балаға бейімдеу мүмкіндігін білдіретін мүгедектікті түсінудің әлеуметтік моделіне сәйкес келетінін ескерген жөн.

Бұл қоғамның адамның жеке қасиеттерін дамытуға және қалыптастыруға қайта бағдарлануына байланысты. ХХІ ғасыр жеке тұлғаның өз қабілетін іске асыруын кез келген әлеуметтік дамудың негізгі мақсаты деп түсінумен сипатталады. Қоғамдық санадағы бұл өзгерістер қазіргі заманғы тәжірибе әзірлеген тәсілдер мен ұғымдарға негізделген білім берудің жаңа парадигмасының пайда болуына себеп болды. Оларға, атап айтқанда, «инклюзивті білім беру» ұғымын жатқызуға болады.

ЮНЕСКО инклюзивті білім беруге барлық балалардың сапалы білім алуға тең қолжетімділігін көздейтін тұтас құбылыс ретінде барынша әмбебап анықтама берді [3].

Мектептегі даму ерекшеліктері бар балаларды оқыту тарихын келесі кезеңдерге бөлуге болады. ХХ ғасырдың 60-жылдарының басынан ортасына дейін – даму мүмкіндіктері шектеулі адамдарды оқшаулауға әкелген «медициналық модель» орын алды. 60-жылдардың ортасынан 80-жылдардың ортасына дейін даму мүмкіндіктері шектеулі адамдарды қоғамдық өмірге біріктіретін «қалыптандыру моделі» іске асты. ХХ ғасырдың 80-ші

жылдарының ортасынан қазіргі уақытқа дейін – «инклюзия моделі» іске асуда [4] (2-сурет).



**2-сурет. Мектептердің инклюзивті білім беруге дайындық шарттары**

ҚР «Білім туралы» Заңы «білім алу үшін арнайы жағдайларды» оқу, сондай-ақ арнайы, жеке дамыту және түзету-дамыту бағдарламалары мен оқыту әдістерін, техникалық, оқу және басқа құралдарды, тіршілік ортасын, психологиялық-педагогикалық қолдауды, медициналық, әлеуметтік және басқа да қызметтерді қамтитын жағдайлар ретінде анықтайды, оларсыз ерекше білім беруді қажет ететін балалардың, сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі балалардың білім беру бағдарламаларын игеруі мүмкін емес. Жалпы, респонденттердің мектептердің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қабылдауға дайындығы үшін қажетті жағдайлар туралы келесі тұжырымдары осы нормативтік анықтамамен сәйкес келеді.

**Мектептің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қабылдауға дайындау үшін қажет жағдайлар**

- Мектеп қоғамдастығын дайындау (білім алушылар, ата-аналар, педагогтер арасында толерантты орта құру) (1.20-респондент).
- Педагогикалық ұжымды, техникалық персоналды инклюзивті және интеграцияланған білім беру режимінде жұмыс істеуге арнайы даярлауды қамтамасыз ету (біліктілікті арттырудың арнайы курстары, семинарлар, консультациялар арқылы) (1.2-респондент).

### **Мектептің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қабылдауға дайындау үшін қажет жағдайлар (жалғасы)**

- *Материалдық-техникалық жарақтандыру (мектеп жабдығы, сыныптар, дәліздер, асхана, киім ауыстыратын бөлме, санитарлық-гигиеналық бөлмелер, спортзал және т.б.) арқылы кедергісіз сәулет ортасын және объектілердің қолжетімділігін құру (1.30-респондент).*

- *Үлгілік және бейімделген білім беру бағдарламаларын, қосымша білім беру бағдарламаларын әзірлеу (1.27-респондент).*

- *Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандары жаңадан келген әрбір баланың білім алу мүмкіндігінің деңгейіне алғашқы диагностика жүргізуі, нәтижелерін талқылауы және баланың әлеуетіне сүйене отырып, белгілі бір кезеңге жеке даму бағытын әзірлеуі; оқу-тәрбие процесінің барлық қатысушыларына (пән мұғалімдеріне, қосымша білім беру оқытушыларына, ата-аналарға, балаларға) ұсынымдар әзірлеуі (1.4-респондент).*

- *Мониторингтік бақылау жүйесінде білім алушылардың оқу және басқа да жетістіктерінің деңгейін қадағалау, қажет болған жағдайда олардың жеке даму бағыттарын түзету (1.7-респондент).*

- *Материалдық-техникалық, әдістемелік жабдықтау мүмкіндіктерін тұрақты негізде кеңейту, инклюзивті және кәсіптік білім беру саласында педагогтердің шеберлік деңгейін арттыру (1.11-респондент).*

- *Біздің ұжымда тек 2 педагог тиісті курстардан өтті, сондықтан әдістемелік қолдау қажет. МТБ тұрғысынан алғанда біздің мектеп толық жабдықталған. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау үшін штатқа енгізілген мамандар қажет: педагог-ассистент, логопед-мұғалім және т.б., содан кейін жұмыс кәсібиліне түседі (1.15-респондент).*

*Ғылыми-әдістемелік негіз, НҚА, оқу-әдістемелік база, кадрлық, материалдық-техникалық база (1.18-респондент).*

*Арнайы педагогтермен өзара әрекеттесу, кабинеттерді жабдықтау, әдістемелік база (1.29-респондент).*

*Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін педагогтерді оқыту, МТБ нығайту, түсіндіру жұмыстары (1.23-респондент).*

**Дереккөз:** Мектеп директорларымен жүргізілген сұхбат нәтижелері

Жүргізілген зерттеу көрсеткендей, сұхбатқа қатысушылардың **50%-**  
*Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қандай топтарды жатқызасыз?* **ынан астамының** ерекше білім беруді қажет ететін балалар анықтамасына қатысты түсініктері кең. Мысалы, ерекше білім беруді қажет ететін балаларға 30 респонденттің 16-сы даму

мүмкіндігі шектеулі, мінез-құлық немесе эмоциялық проблемалары бар балаларды; ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, қиын өмірлік жағдайға тап болған жетім балаларды, тұрмысы қолайсыз отбасылардан шыққан балаларды, мигрант балаларды және т.б. жатқызады.

*«Мүгедек балалар, жетім балалар – бұзушылықтар салдарынан білім алуда тұрақты немесе уақытша қиындықтарға тап болған балалар».*

*(1.11-респондент)*

*«Мүгедек балалар, дарынды балалар, этникалық қоныс аударушылар, жетімдер».*

*(1.4-респондент)*

*«Психофизикалық дамудың бұзылыстары бар, мінез-құлық және эмоциялық проблемалары бар, қолайсыз өмір сүру жағдайларындағы балалар (әлеуметтік, психологиялық, экономикалық, лингвистикалық)».*

*(1.11-респондент)*

*«Әлеуметтік жағдайы төмен отбасылардан шыққан балалар, психофизикалық ауытқулары, эмоциялық бұзылыстары бар балалар; ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар».*

*(1.6-респондент)*

*«Денсаулығы нашар балалар, оралман балалар, аз қамтылған отбасылардан шыққан балалар».*

*(1.16-респондент)*

*Ерекше білім беруді қажет ететін балалар: (мүмкіндігі шектеулі балалар (зердесі зақымдалған балалар, сөйлеу, көру, есту қабілеті және т.б. зақымдалған балалар), оқуда қиындықтары бар балалар, қиын өмірлік жағдайдағы балалар, мигранттар, жетімдер, дарынды балалар және т.б.).*

*(1.18-респондент)*

*Денсаулығына байланысты білім алуда тұрақты немесе уақытша қиындықтарға тап болған және арнайы жалпы білім беру бағдарламаларын қажет ететін балалар.*

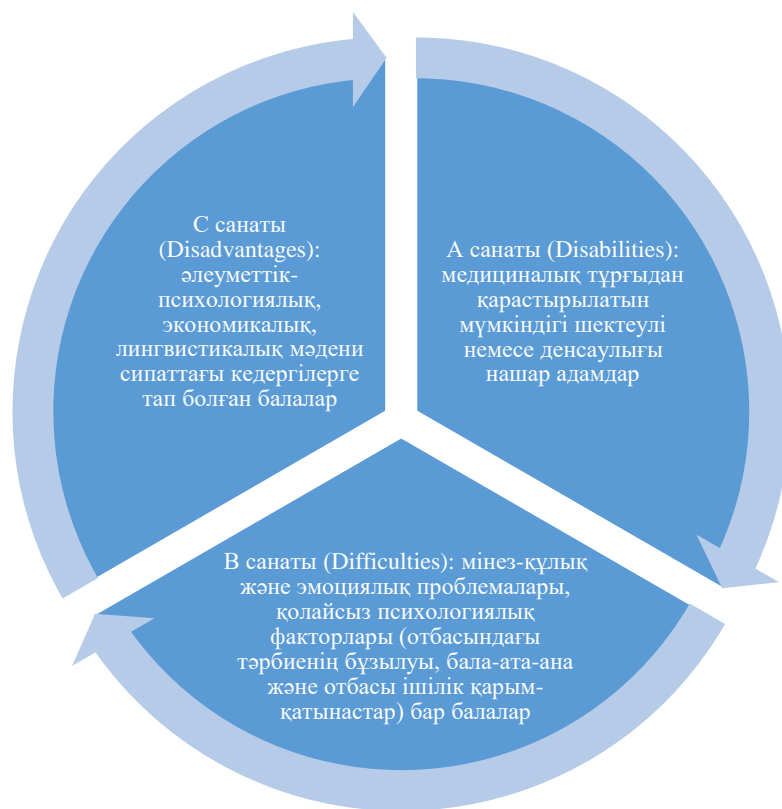
*(1.13-респондент)*

*Эмоциялық-ерік бұзылыстары бар, сөйлеу қабілеті зақымдалған, зердесі зақымдалған, тірек-қимыл аппараты бұзылыстары бар және т. б.*

*(1.19-респондент)*

Жеке тұлғаның жеке мәлімдемесі немесе субъективті пікірі талдау үшін жеткілікті негіз бола алмайды. Осыған байланысты біз зерттелетін мәселе бойынша пайымдауларды немесе түсініктерді салыстыру үшін басқа ақпарат көздеріне жүгінеміз.

Негізінен мектеп директорларының жауаптарынан педагогикалық ұжымдардың көпшілігінде халықаралық тәсілдерге сәйкес «ерекше білім беруді қажет ететін адамдар (балалар)» жөнінде дұрыс түсінік қалыптасқан деп қорытынды жасауға болады (3-сурет).



**3-сурет. Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың санаттары [5]**

Білім беруді жіктеудің халықаралық стандартында ерекше білім беруді қажет ететін адамдарға қатысты ЭЫДҰ-ға мүше елдермен қолданылатын анықтама берілген: «адамдардың ерекше білім беру қажеттіліктері білім алу үшін қосымша қоғамдық және/немесе жеке ресурстарды ұсыну қажеттілігімен анықталады». Ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтауға арналған бұл ресурстық тәсіл білім алушыларды оқыту кезінде туындайтын түрлі қиындықтармен біріктіреді. Көптеген елдерде ЭЫДҰ ұсынымдарына сәйкес білім берудегі сәтсіздіктердің объективті себептерін негізге ала отырып, балалардың ерекше қажеттіліктеріне сәйкес үш тобының категориялық жүйесі пайдаланылады.

*Бірінші топқа* психофизикалық даму мәселелері бар балалар жатады: есту, көру, интеллект, сөйлеу, тірек-қимыл аппараты зақымдалған, психикалық дамуы тежелген және эмоциялық-ерік бұзылыстары бар балалар жатады.

*Екінші топқа* белгілі бір оқу қиындықтары, мінез-құлық және эмоциялық проблемалары бар балалар жатады. Ерекше қиындықтар ақыл-есі қалыпты дамыған білім алушыларды байқалады және жеке оқу дағдыларын меңгеруде көрінеді: жазу, оқу немесе санау (дисграфия, дислексия, дискалькулия және т.б.). Бұл қиындықтар, әдетте, уақытша сипатқа ие және оларды мамандардың көмегі болған жағдайда еңсеруге болады. Мінез-құлық және эмоциялық

проблемалар дамудың ерекше проблемаларына (гиперактивтілік пен көңіл жетіспеушілігінің синдромы, аутизм спектрінің күрделі бұзушылықтары және т.б.), сондай-ақ қолайсыз психологиялық факторларға (отбасындағы тәрбиенің бұзылуы, ата-ана мен отбасылық қарым-қатынастар) байланысты болуы мүмкін, бұл өз алдына құрдастарымен және педагогтермен қарым-қатынастың қиындықтарына алып келеді (ұялшақтық, енжарлық, оқшаулануға немесе жанжалға бейімділік, тілазарлық, агрессивтілік).

*Үшінші топ* әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, тілдік, мәдени себептерге байланысты ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар тобын біріктіреді. Бұл топқа аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларды, тәрбиелеу мен дамытуға тиісті назар аудармайтын отбасылардан шыққан балаларды, әлеуметтік қауіпті отбасылардан (алкоголизммен, нашарлықпен ауыратын ата-аналар және т.б.) шыққан балаларды, сондай-ақ жергілікті қоғамға бейімделуде қиындықтарға тап болған балаларды (босқындар, мигранттар, оралмандар) немесе нашар түсінетін және мектепте оқыту тілінде сөйлемейтін және т.б. балаларды, микросоциалдық және педагогикалық қараусыз қалған балаларды жатқызуға болады.

Білім беруде әртүрлі қажеттіліктерге ие білім алушыларды аталған үш топқа бөлу мектепке оқуда қиындықтары бар бірде-бір білім алушыны, себептердің қандай болмағанына қарамастан назардан тыс қалдырмауға мүмкіндік береді.

Педагогтердің ерекше білім беруді қажет ететін білім алушының тек психофизикалық даму проблемалары бар білім алушы ғана емес, сонымен қатар оқуда қиындықтарға тап болған кез келген білім алушы екенін түсінуі маңызды.

ҚР Заңнамасындағы инклюзивті білім берудің ұғымдық аппараты елдің білім беру саясаты әлемдік үрдістерге сәйкес дамып келе жатқанын айғақтайтынын атап өткен жөн.

Мәселен, «Білім туралы» ҚР Заңының жаңа редакциясында «ерекше білім беруді қажет ететін адамдар (балалар)» ұғымы кеңейтілді және тиісті деңгейде білім алу және қосымша білім алу үшін арнаулы жағдайларға тұрақты немесе уақытша қажеттілікті сезінетін адамдар (балалар) ретінде айқындалады («Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңының 19-3-тармақшасы).

*Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға арналған оқу бағдарламалары олардың жеке қажеттіліктерін ескере отырып бейімделме? Жеке оқу жоспары әзірленеді ме? Оны әзірлеуге кім қатысады?*

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту үшін арнайы жағдайлар, оның ішінде жеке дамыту және түзету-дамыту бағдарламалары мен оқыту әдістерін қамтитынын ескере отырып, респонденттерге келесі тиісті сұрақ қойылады.

Респонденттердің **97%-дан астамы** ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар үшін оқу бағдарламалары олардың қажеттіліктерін ескере отырып бейімделетінін, әкімшіліктің,

пән мұғалімдерінің, әлеуметтік педагогтің, педагог-психологтың, педагог-логопед пен басқа да мамандардың қатысуымен жеке оқу жоспарлары әзірленетінін атап өтті.

Сонымен қатар ерекше білім беруді қажет ететін баланың жеке даму жоспарын жасауға басқа мамандар мен педагогтермен қатар, сынып жетекшілері, педагог-ассистенттер қатысады деген тұжырым бар.

Мектеп басшысының ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған бейімделген оқу бағдарламаларының жоқтығы туралы мәлімдемесі секілді жалғыз жауап тіркелген.

*«Оқу бағдарламалары барлық балаларға бейімделмейді, тек үйде оқитындар үшін ғана. Барлық қалған жеке қажеттіліктер SMART мақсаттары арқылы оқу жоспарында жүзеге асырылады. Жеке оқу жоспарын әзірлеуге директордың оқу ісі жөніндегі орынбасары мен психолог қатысады» (1.22-респондент).*

*«Оқу жылының басында психологиялық-педагогикалық консилиумның отырысы өткізіледі, онда педагогикалық ұжым ПМПК ұсынымдары мен қорытындыларымен танысады. Қажет болған жағдайда ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар үшін бейімделген білім беру бағдарламалары мен жеке жоспарлар әзірленеді» (1.23-респондент).*

*«Оқу бағдарламаларын бейімдеу бойынша жұмыстар жүргізілуде, педагогтер тиісті жоспарлар әзірлеуде, онда түпкі нәтиже жазылады, оны әзірлеуге психолог, инклюзивті білім беру үйлестірушісі көмек көрсетеді» (1.12-респондент).*

Жоғарыда айтылған «Оқу бағдарламалары барлық балалар үшін емес, тек үйде білім алатын білім алушылар үшін бейімделеді» (1.22-респондент) қолданыстағы НҚА [6] ережелеріне және әдістемелік ұсынымдарға [7] сәйкес келмейді. Атап айтқанда, нормативтік-әдістемелік құжаттарға сүйене отырып: оқу бағдарламаларының мазмұнын қысқарту/бейімдеу МЖМБС белгілеген көлемге және оны сыныпта оқу қарқынына сәйкес оқу пәнінің мазмұнын меңгеруде қиындықтарға тап болған барлық балалар үшін талап етіледі.

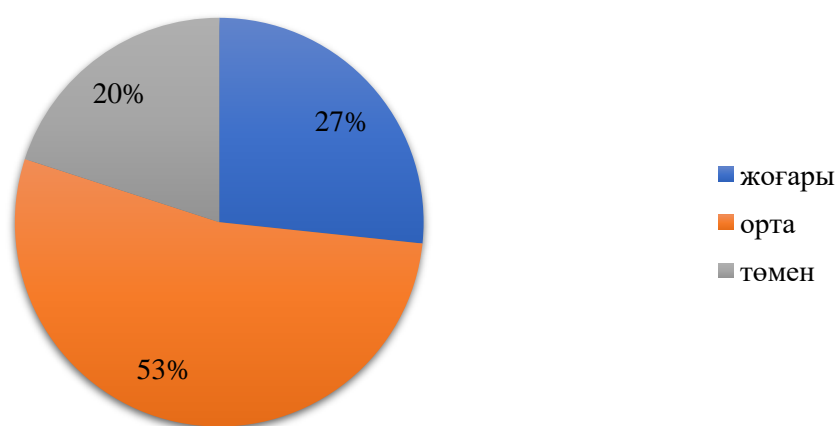
Сынып мұғалімі арнайы педагогпен бірлесіп, педагогикалық диагностика (бағалау) негізінде және зердесі зақымдалған білім алушыларға арналған МЖМБС/үлгілік оқу бағдарламаларына сәйкес пән бойынша үлгілік оқу бағдарламасының мазмұнын ескере отырып, оқу бағдарламасын әзірлейді.



Жеке оқу жоспары білім алушының қатысуы үшін міндетті емес оқу жоспарының пәндерін анықтауға (мысалы, алгебра немесе шет тілі) негізделеді.

Бейімделген оқу бағдарламалары мен жеке оқу жоспарларының (ЖОЖ) болуы туралы респонденттердің оң жауаптарына қарамастан, сұхбаттарды талдау мектеп ұжымдарының осындай құжаттарды әзірлеуде қиындықтарға тап болатынын назарға алған жөн.

Сұхбаттың тағы бір сұрағынан респонденттердің **50%-дан** астамы жеке оқу бағдарламаларының балалардың ерекше білім беру қажеттіліктеріне сәйкестік дәрежесін орташа деп бағаласа, зерттеуге қатысушылардың **20%-ы** төмен баға береді (4-сурет).



**4-сурет. Жеке оқу бағдарламаларының ерекше білім беруді қажет ететін балалардың қажеттіліктеріне сәйкес келуі**

Бұл проблема инклюзивті білім беру мәселелері бойынша басқа да отандық зерттеулерде анықталды [8]

Сондай-ақ PISA-2018 халықаралық зерттеуінде педагогтер балалардың қажеттіліктерін қанағаттандырмайтынын атап өткен Қазақстандық мектеп директорларының үлесі (61%) ЭЫДҰ елдері бойынша орташа көрсеткіштен 2 есе жоғары және Беларуське қарағанда 5 есе жоғары (5-сурет) [9].

Бұл психологиялық-педагогикалық қолдау бағдарламаларын әзірлеу және балалардың жеке қажеттіліктеріне сәйкес оқу бағдарламаларын бейімдеу бойынша педагогтерге әдістемелік қолдау көрсету қажеттілігін растайды.



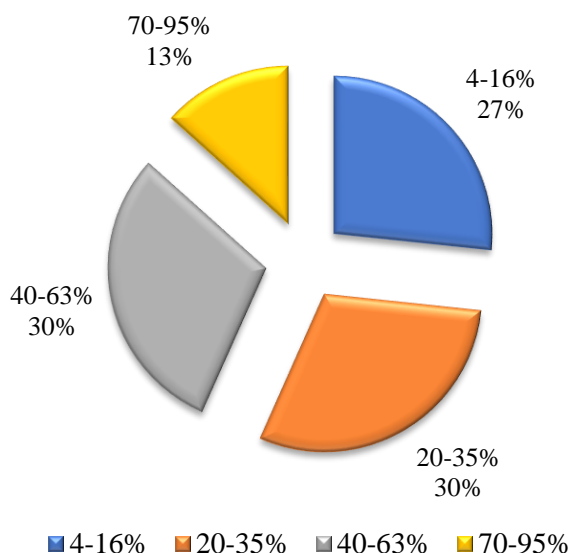
Дереккөз: Қазақстандағы PISA-2018 зерттеу нәтижелері, АТО

### 5-сурет. Мектеп басшыларының оқу процесіне қолайсыз әсер ететін мәселелер жөнінде көзқарастары

Инклюзивті білім беру бойынша педагогтердің кәсіби даму мәселесі өзекті болып қалуда. Халықаралық сарапшылар үздіксіз кәсіби даму педагогикалық қызметтің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және педагогтің дағдылары мен білімін қалыптастыруға ықпал етеді, бұл өз кезегінде оқыту практикасын жақсартуға ықпал етеді деп тұжырымдайды (OECD, 2019). Педагогтердің үздіксіз кәсіби дамуға қатысуының маңыздылығы БҰҰ ТДМ-ның 4-ші мақсатының индикаторы ретінде танылады (United Nations, 2015).

*Соңғы 3 жылда мектебіңіздің қанша педагог қызметкері (% жалпы санынан) инклюзивті білім беру курстарынан өтті?*

Мектеп директорларымен сұхбатқа сәйкес, барлығы 4 респондент (немесе сауалнамаға қатысушылардың жалпы санының 13%) соңғы 3 жылда педагогтердің 70%-дан 95%-ға дейін инклюзивті білім беру бойынша курстардан өткенін хабарлады. Курстық даярлықтан педагогтердің аз ғана үлесі (16%-ға дейін) өткендігі жөніндегі тұжырымды сауалнамаға қатысушылардың 8-і (немесе 27%) келтірді. 3 жылдық кезеңде мектепте жалпы педагогтердің 20-35% және 40-63% инклюзивті білім беру бойынша курстардан өткендігі жөнінде 9 мәлімдеме тіркелді (6-сурет).



**Дереккөз:** Мектеп директорларымен жүргізілген сұхбат нәтижелері

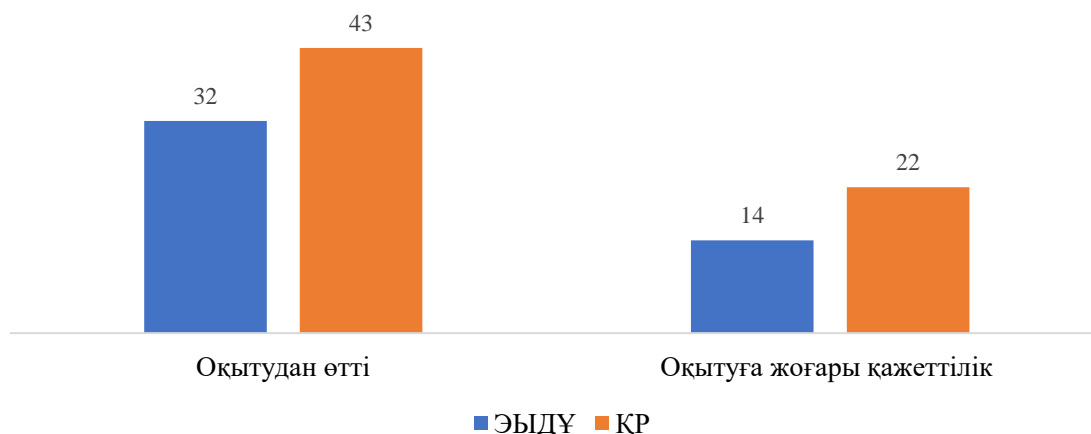
### **6-сурет. Соңғы 3 жылда инклюзивті білім беру бойынша курстардан өткен педагогтердің үлесі, педагогтердің жалпы санынан %**

Мектеп директорларымен тереңдетілген сұхбаттың қосымша сұрақтарынан келіп шығатыны, пән мұғалімдері ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс бойынша біліктілікті арттыру курстарына, инклюзивті білім беруді жүзеге асыратын озық мектептер базасында практикалық сабақтарға, тренингтерге және мастер-кластарға қатысуды қажет етеді.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту ЭЫДҰ елдерінде кәсіби дамудың қажетті үш саласының қатарына кіреді. TALIS-2018 мәліметтері бойынша, ЭЫДҰ елдері бойынша педагогтердің 22%-ы ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс саласында біліктілікті арттырудың жоғары қажеттілігіне ие. Қазақстанда инклюзивті білім беру курстарынан өткені туралы хабарлаған педагогтердің үлесі ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіштен жоғары. Бұл салада дағдыларды дамытудың жоғары қажеттілігін қазақстандық педагогтердің **14%-ы** атап өтті (7-сурет).

Бұл ретте Қазақстанда 30 жасқа дейінгі педагогтерде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды оқыту бойынша кәсіби дамуға деген қажеттілік 50 жастан асқан әріптестеріне қарағанда 2 есе жоғары (тиісінше 17% және 9%). Бұл, әдетте, балалардың жеке қажеттіліктерін ескере отырып, жұмыс дағдыларына сенімділік тәжірибесі бар педагогтердің артуына байланысты (OECD, 2019).

ЭЫДҰ ұсынысы бойынша педагогикалық білім беру мен педагогтің үздіксіз кәсіби дамуының мазмұны тығыз байланысты және өзара толықтырылуы тиіс, кәсіби даму бойынша іс-шараларды өткізу кезінде мектеп базасында өтетін курстарды қолдау қажет. Олар педагогтердің бірлескен және белсенді дамуына ықпал етеді, олардың қажеттіліктеріне жауап береді, сонымен қатар белгілі бір мектептің сипаттамаларына бейімделеді.



Дереккөз: TALIS-2018

**7-сурет. Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс бойынша оқыту қажеттілігінің жоғары деңгейі туралы хабарлаған және оқытудан өткен Қазақстан мен ЭЫДҰ елдері педагогтерінің үлесі, %**

Зерттеудің негізгі аспектісі орта білім беру ұйымдарындағы білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау жағдайын зерделеу болып табылады.

Осыған байланысты сұхбат аясында мектеп басшыларына психологиялық-педагогикалық қолдау қызметтерінің (бұдан әрі – ППҚҚ) болуы, функциялары мен құрылымы туралы сұрақтар қойылды. Зерттеуге қатысушылардың **93,3%-ы** өздері басқаратын мектепте ППҚҚ-ның жұмыс істейтіндігі жөнінде хабарлады. Бұл ретте сұхбатқа қатысқан директорлардың **53%-ы** ППҚҚ мамандарының біліктілігі мен кәсібилігіне жоғары баға береді. Респонденттердің **47%-ы** ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қолдау қызметі мамандары ұсынатын қызметтердің орташа сәйкестік дәрежесін атап өтті.

*Мектебіңізде психологиялық-педагогикалық қызмет жұмыс істей ме?*

Осы сұрақтарға жауаптарды талдау зерттеуге қатысушы мектептердің басым көпшілігінде ППҚҚ жұмыс істейтінін көрсетеді (оны құру туралы бұйрық бар, толығырақ осы ұсынымдардың «Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдау жөніндегі нормативтік және нұсқаулық-әдістемелік материалдарды талдау» бөлімінде көрсетіледі).

30 жауаптың **15-і** ППҚҚ құрамына педагог-психологтар, дефектолог-мұғалімдер, логопед-мұғалімдер, әлеуметтік педагогтер, директордың оқу ісі жөніндегі орынбасарлары және мектеп педагогтері секілді мамандар кіреді деп кодталған. ППҚҚ құрамына мектептің медицина қызметкерлерінің, сынып жетекшілерінің және ата-аналардың кіруі туралы жауаптар сирек кездеседі. Педагог-ассистенттің, емдік дене шынықтыру нұсқаушысының, тифлопедагогтің ППҚҚ жұмысына қатысуы жөнінде жауаптар өте аз. ППҚҚ құрамында педагог-психологтар, пән мұғалімдері және мектеп директорларының орынбасарлары кіреді деп айтылған жауаптар жиі кездеседі.

Мектеп директорларының пікірінше, ППҚҚ-ның негізгі функциялары:

- сыныптарда, мектепте орын алатын жалпы және жеке әлеуметтік мәселелерді анықтау;
- білім алушының, топтардың жеке ерекшеліктерін зерттеу және диагностикалау;
- пән мұғалімінің білім алушымен, топпен, ата-аналармен жұмысына көмек көрсету;
- білім алушыны ол үшін өмірлік маңызы бар немесе болуы мүмкін проблемалардың туындауына байланысты әлеуметтік қорғау;
- пән мұғалімінің тұлғалық-педагогикалық мүмкіндіктерін анықтау және оған педагогикалық шеберлікті, білім алушылармен, ата-аналармен жұмыста педагогикалық қызметтің тиімділігін одан әрі арттыруға көмек көрсету;
- топтарда, мектепте жоспарланған және өткізілетін тәрбиелік іс-шараларды әлеуметтік-педагогикалық бағалау;
- білім алушылардың әртүрлі топтарымен, жекелеген білім алушылармен, педагогтермен, ата-аналармен әлеуметтік-педагогикалық іс-шараларды тікелей дайындау;
- балалардың әлеуметтік мәселелерін шешу және олардың құқықтарын қорғау мақсатында әлеуметтік қорғау органдарымен, кәмелетке толмағандармен жұмыс жөніндегі бөлімдермен, басқа мекемелермен ынтымақтастық орнату.

*ППҚҚ қызметінің мақсаты – білім алушылардың психикалық, әлеуметтік, физикалық денсаулығын сақтау және толыққанды дамуын қамтамасыз ету, олардың даралығының қалыптасуы мен дамуына жәрдемдесу, қолайлы білім беру ортасын құру, білім беру процесінің барлық қатысушыларының әлеуметтік-психологиялық өзара байланысын жүзеге асыру болып табылады. Құрамына директордың оқу ісі жөніндегі орынбасарлары, логопедтер, дефектологтар, педагог-психологтар, әлеуметтік педагогтар кіреді (1.20-респондент).*

*Иә, мектепте ППҚҚ жұмыс істейді, құрамына оқу-тәрбие жұмысы бойынша оқу меңгерушісі, медбике, психолог, әлеуметтік педагог, сынып жетекшілері кіреді. ПМПК кандидатураларын қарау, жеке даму жоспарларын құру, ата-аналармен кеңес беру жұмысы (1.22-респондент).*

*Иә, біздің мектепте осындай қызмет жұмыс істейді, оның құрамына психолог, әлеуметтік педагог, инклюзивті білім беру бойынша курстардан өткен пән мұғалімдері кіреді (1.23-респондент).*

*ППҚҚ мектепте бар. Оның қызметі өскелең ұрпақты тәрбиелеуде маңызды. Оған психолог, мұғалімдер, әкімшілік кіреді (1.25-респондент).*

Респонденттердің жауаптарын қорытындылай келе, мектеп ППҚҚ функциясына мамандардың балалармен дамып келе жатқан жұмысы ғана емес, сонымен қатар педагогтердің, мамандар мен ата-аналардың білім алушылармен жұмыс істеудің ортақ тәсілдерін, бірыңғай стратегиясын жасау бойынша тұрақты ынтымақтастығы кіреді деп айтуға болады. ППҚҚ мамандарының біліктілігі мен кәсібилігі нәтижесінде әрбір білім алушының

дайындық деңгейін, оқытудағы жеке прогресін анықтау мүмкін болады, бұл өз кезегінде олардың оқуға деген ынтасын арттыруға ғана емес, сонымен қатар мектептегі білім беру процесінің сапасына да ықпал етеді.

Мектепте инклюзивті білім беруді құру оқу процесінде әр баланы тұлғалық таныту арқылы қамтамасыз етіледі. Мұндай оқытудың мақсаты – бір сынып ұжымында үлгерімі «орташа» білім алушыға емес, жеке танымдық мүмкіндіктерін, қажеттіліктері мен мүдделерін ескере отырып, жеке-жеке жұмыс істеуге мүмкіндік беретін психологиялық-педагогикалық жағдайлар жүйесін құру.

Орта білім беру ұйымдарында ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау, қолдау және дамыту тетіктері жөнінде зерттеудің негізгі сұрағына мектеп басшыларының жауаптары жалпы мынадай аспектілерге қатысты:

- бейімделу кезеңіндегі бақылау;
- проблемаларды анықтау және бастапқы диагностика;
- ППҚҚ отырысы, ұсынымдар әзірлеу;
- ПМПК қорытындысы;
- балалардың білім алу қажеттіліктерін ескере отырып, олардың жеке даму бағытын әзірлеу және іске асыру;
- әлеуметтік және оқу-тәрбие спектрі мәселелері бойынша мектеп ішіндегі және (қажет болған жағдайда) одан тыс жерлердегі мамандармен, ата-аналармен ынтымақтастықты қамтамасыз ету;
- оқу-тәрбие процесі мәселелері бойынша ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың ата-аналарына консультация беру;
- тегін тамақтану, мектеп керек-жарақтарымен қамтамасыз ету және т.б. түрде әлеуметтік мемлекеттік қызметтер көрсету;
- пәндік олимпиадаларға, шығармашылық конкурстарға қатысуға дайындық, қатысушыларды ынталандыру.

Төменде респонденттердің балалардың ерекше білім берілуіне қажеттіліктерін анықтау процесі туралы мәлімдемелері келтірілген. Олардың барлығы бірауыздан мектеп осы қажеттіліктерді анықтауға және іске асыруға жауапты деген пікірге келеді.

Қазіргі мағынада ерекше білім беруді қажет ететін бала – оны дамыту, білім беру, қоғамдастық пен отбасы мәдениетіне қосу үшін оқыту мен тәрбиелеудің арнайы жағдайларын қажет ететін бала.

*Сіздің ұйымыңыздың деңгейінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау, қолдау және дамыту процесі қалай жүреді?*

### **Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау, қолдау және дамыту**

- Сынып жетекшісінің, педагог-психологтің, педагог-дефектологтің және басқа да мамандардың бақылауы. Ата-аналармен әңгімелесу. Ата-аналарды балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің отырысына шақыру. Ата-аналарға баланы ПМПК-ға тексеруге арналған ұсынымдар (1.1-респондент).

- ПМПК қорытындысы негізінде психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі пән мұғалімдерімен және сынып жетекшілерімен бірлесіп жұмыс жүргізеді (1.5-респондент)

- Жыл басында бірінші сынып білім алушылары мен жаңадан келген балаларға скрининг жүргізілді, одан кейін жоспар бойынша жұмыс жүргізіледі (1.8-респондент).

- Диагностика, бастапқы скрининг және алынған нәтижелерді ескере отырып одан әрі жұмыс негізінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау (1-6 респондент).

- Әңгімелесулер, бақылау бөлімдері, психологтардың, логопед, дефектологтің жұмысы (1.11-респондент).

- Балалардың мазасыздық деңгейін анықтау бойынша психологиялық қызметке мониторинг жүргізу, сауалнама жүргізу (1.10, 1.11 респондент);

- Сынып жетекшісі баланы бақылайды және мектеп директорына ақпарат береді, содан кейін педагогикалық кеңес өткізіп, ПМПК-ға жолдама беріледі (1.19, 1.23-респондент).

- Сабақтағы педагогикалық бақылау, психологтың диагностикасы, әлеуметтік педагогтің отбасына баруы, үйірмелер мен секцияларға қатысуын талдау, жеке консультациялар (Респондент 1.22).

- Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдау мен дамытуды анықтау процесіне білім алушыларды бақылау, диагностика, әңгімелесу, психологиялық-педагогикалық мінездеме құру, білім алушыға қолдау көрсетудің жеке маршрутын әзірлеу кіреді, онда білімнің олқылықтары мен жою жолдары, сыныпта микроклиматты қалыптастыру, үлгерімді бақылау, сабақтан тыс қызметті ұйымдастыру (1.21-респондент).

- ПМПК қорытындысы негізінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық қолдау (1.29-респондент).

**Дереккөз:** Мектеп директорларымен жүргізілген сұхбат нәтижелері

Осылайша, психологиялы-педагогикалық қолдау қызметін дұрыс ұйымдастыру ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруда ғана емес, сонымен қатар мектептегі білім беру процесінің сапасын арттыруда да маңызды рөл атқарады.

*Білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін арнайы педагог, әлеуметтік педагог, педагог-ассистенттер пән педагогтер қалай өзара байланысады?*

Сәйкесінше, бұл қызметтің ұжымдық жұмысы мектепте қаншалықты үйлесімді құрылғанын, оның мүшелері бір-бірімен қалай қарым-қатынас жасайтынын анықтаған жөн.

Осы мақсатта мектеп директорларына сұхбатқа «Білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін арнайы педагог, әлеуметтік педагог, педагог-ассистенттер пән мұғалімдерімен

қалай өзара әрекеттеседі?» сұрағы қойылды. Кодталған жауаптардың жиілігі арнайы мұғалімдер мен пән мұғалімдерінің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша өзара әрекеттесу фактісін айқын көрсетеді. Сауалнамаға сәйкес өзара әрекеттесудің ең көп таралған түрі – жеке әңгімелесу, сабаққа қатысу, оқыту семинарлары, кеңестер.

Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің барлық қатысушыларының бірлескен жұмысының арқасында білім алушыларға қиындықтарды жеңуге, бағдарламалық материалды игеруге, оқу іс-әрекетінде жағымды уәждеме қалыптастыруға және әлеуметтік өзара байланыстарының негізгі әдістерін игеруге уақытылы және сапалы көмектесуге болады.

*Педагог-ассистент сабақта оқуда қиындық көріп жүрген баланың жанында болады, оған көмек көрсетеді. Арнайы педагогтер мен пән мұғалімдерінің өзара тығыз байланысы жүзеге асырылады (1.4-респондент).*

*Өзара байланыс сынып жетекшілеріне, пән мұғалімдеріне сауалнама жүргізу арқылы жүзеге асырылады, тренингтер өткізіледі (1.8-респондент).*

*Барлық арнайы педагогтер сабаққа қатысады, пән мұғалімдерімен өзара әрекеттеседі (1.15-респондент).*

*Арнайы педагогтер, әлеуметтік педагог, педагог-ассистенттер пән мұғалімдерімен, медицина қызметкерлерімен, әкімшілікпен, ата-аналармен консультациялар, білім олқылықтары мен жою жолдары, сыныпта микроклиматты қалыптастыру, үлгерімді бақылау, сабақтан тыс қызметті ұйымдастыру көрсетілетін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдауға арналған ұсынымдар арқылы тұрақты байланыста болады (1.20-респондент).*

*Психолог зерттеу картасын жасады, даму диагностикасы белгіленді, осы өзгерістердің барлығы педагогтердің, ата-аналардың назарына жеткізіледі (1.22-респондент).*

*Арнайы педагог, әлеуметтік педагог, педагог-ассистент, пән мұғалімдері командада жұмыс істейді. Мектеп консилиумына қатысу арқылы баланың даму деңгейі нақтыланады және консультациялар беріледі (1.26-респондент).*



*ППКҚ мамандары үнемі пән мұғалімдерімен консультациялар, тренингтер, мәселелерді бірлесіп талқылау, сабақтарды бақылау арқылы тығыз қарым-қатынаста болады (1.27-респондент).*

Сұхбаттың келесі сұрағы мектептерде әр баланың жеке даму ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, оқу жетістіктерін анықтау үшін қандай диагностикалық әдістер мен тәжірибелер қолданылатынын анықтауға мүмкіндік берді.

*Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың дамуына мониторингті (даму деңгейін бағалауды) қалай жүргізесіз?*

Сұхбатқа қатысқан 30 адамның **13-інің** қойылған сұраққа берген жауаптары сұрақ мәнін түсінетіндігін айғақтайды.

*Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың даму мониторингі бастапқы, аралық, қорытынды бөлімдер арқылы жүзеге асырылады. Социометрияның диагностикалық деректері, ұжымдағы жағдайы, өзіне-өзі қызмет көрсету, жалпы мектептік іс-шараларға қатысу бойынша әлеуметтік және коммуникативтік дағдылар арқылы (1.19-респондент).*

*Мектеп педагогтері келесі парақтарды толтырады: зияткерлік, ұйымдастырушылық біліктері мен дағдыларын, коммуникативтік біліктерін мониторингілеу. Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың оқу қызметіне жалпы мониторинг жүргізіледі (1.17-респондент).*

*Тоқсанда бір рет, жарты жылда бір рет және жыл соңында диагностика, мониторингілеу (1.5-респондент).*

*Бақылау парағы негізінде (1.6-респондент).*

*Жеке жұмыс, білім беру нәтижелері (пән мұғалімдері, тьютор), әңгімелесу, сауалнама (психолог) (1.9-респондент).*

*Бірінші кезекте диагностика, ерекше білім беруді қажет ететін әрбір бала үшін жеке даму бағдарламасы, жыл сайынғы мониторингілеу (1.24-респондент).*

*Бақылау, нәтижелерді баланың жеке даму картасында белгілеу арқылы әрбір нақты білім алушының даму ерекшеліктері зерделенеді (1.28-респондент).*

Зерттеуге қатысушылардың жартысынан көбі (**57%**) «Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың дамуына мониторингті (даму деңгейін бағалауды) қалай жүргізесіз?» сұрағына тікелей жауап бермейді, бұл ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуда мониторинг және кешенді қолдау мәселелерінің мазмұнын жеткіліксіз түсінуді, сондай-ақ балалардың даму деңгейін бағалау көрсеткіштерінің нақты анықталмағанын көрсетеді.

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың даму мониторингі ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту мен тәрбиелеуде кешенді қолдау көрсету жүйесін жетілдіру мақсатында жобалауға және әкімшілік шешімдер қабылдауға бағдарлануға тиіс. Арнайы әдебиеттерде балама терминология да кездеседі: трекинг (ағылшын тілінен. tracking – «қадағалау, сүйемелдеу») ақпараттық сүйемелдеу және стриминг (ағылш. stream – «ағын») – бұл уақытылы қолдау, мобильді түзету, процестің өзінде жедел ұйымдастырушылық және әкімшілік шешімдер қабылдау рәсімі.

Қазіргі тез дамыған әлеуметтік-экономикалық жағдайларда бейімделгіш, әлеуметтік-еңбек, зияткерлік, психологиялық-педагогикалық және АКТ құзыреттерінің жоғары деңгейіне ие кәсіби бағдарланған түлектерге сұраныс артуда. Демек, кәсіптік бағдарлау және кәсіптік өзін-өзі айқындау «өмір бойы білім беру» парадигмасын іске асыру үшін, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың

қазіргі еңбек нарығына кіруге объективті әлеуметтік көзқарасын қалыптастыру үшін қажетті құзыреттерге ие болудың аса маңызды шарттары болуға тиіс. Осыған байланысты жалпы педагогикалық принциптерге сүйене отырып, ғылыми-әдіснамалық тәсілдерді, психологиялық әзірлемелерді ескере отырып, кәсіптік бағдарлау бойынша жүйелі педагогикалық қызметті ұйымдастыру қажет.

Білім беру деңгейлерінің сабақтастығын қамтамасыз ету және түлектердің одан әрі оқу траекториясына қатысты сұхбат сұрағына жауаптар мектеп практикасында орын алған проблемаларды анықтады.

Бүгінгі таңда мектептерде ерекше білім беруді қажет ететін балалармен кәсіптік бағдарлау жұмысының тәжірибесі жинақталмаған. Респонденттердің көпшілігінің айтқан сөздерінен негізгі жұмыс ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауы бойынша консультациялар өткізу, ТЖКБ ұйымдарымен әріптестік байланыстар орнату, бітірушілерді жұмысқа орналастыру мониторингін жүзеге асыру, түлектердің ата-аналарымен байланысты қолдау болып табылады.

Осы бағыт бойынша іс-шаралардың нақты мысалдары 30 респонденттің тек 1-еуінде ғана кездеседі – *«7-сыныптан бастап ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың ерте кәсіптік бағдар беру жұмысы, ТЖКБ-мен ынтымақтастық туралы шарттар жасасу, оқуға түсу және оқу нәтижелерінің мониторингі жүргізіледі»*.

Кәсіптік бағдарлау жұмысын ұйымдастыру және ерекше білім беруді қажет ететін түлектерді әлеуметтендіру, осы процеске әртүрлі мамандар мен ата-аналарды тарту, ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің кәсіби жоспарларын олардың мүмкіндіктеріне сәйкес кәсіби бағдарлау кезеңінде түзету қажет. Ерекше білім беруді қажет ететін бар балаларды жұмысқа орналастыру үшін білім алушыларды ерте кәсіптік бағдарлау және еңбек даярлаудың жол картасын, сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды ерте кәсіптік бағдарлау, кәсіпке дейінгі және кәсіптік даярлау бағдарламасын әзірлеу және іске асыру қажет.

*Мектебіңіз инклюзивті білім беруді дамыту үшін ата-аналармен жұмыстың қандай түрлерін жүргізеді?*

Инклюзивті білім беруді дамыту бойынша жұмыстың негізгі нысандарының бірі отбасымен жұмыс істеу болып табылады. Осыған байланысты сұхбаттың екі сұрағы мектептің ата-аналармен өзара әрекеттесуін зерттеуге арналған.

Респонденттердің көпшілігі ата-аналармен жұмыс істедудің келесі түрлерін атап өтті:

- ата-аналармен әңгімелесу, балаларды түрлі конкурстарға тарту. маманның кеңесі. мектеп директорының ата-аналармен кездесуі.

- ағартушылық, профилактикалық жұмыс, тәрбиелік іс-шаралар, дәрістер, әңгімелесу және т. б.

- ашық сынып сағаттары, оқу-тәрбие іс-шаралары, жиналыстар, отырыстар.

- әр ата-анамен жеке жұмыс. тренингтер, сауалнама, сұхбат.

- «Ата-аналар мектебі» жобасы.

- арнайы семинарлар, бейнематериалдар, кеңестер.

- «Отбасы – мектеп – қоғам» он күндігі.

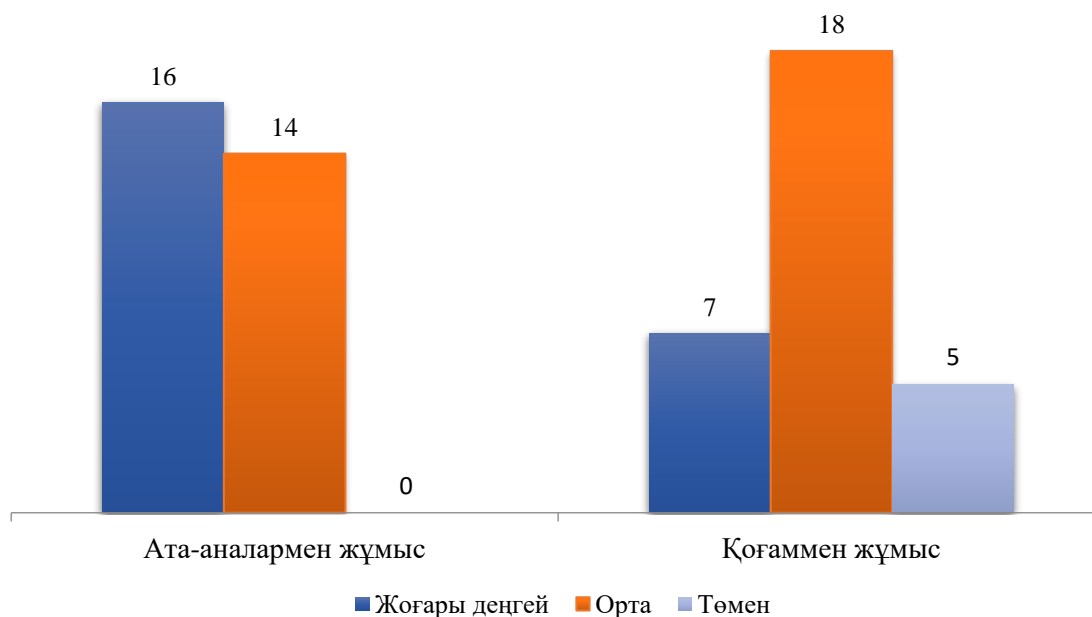
- баланы дамыту бойынша жеке консультациялар, табиғатқа бірлескен сапарлар, театрға бару.

Ата-аналармен мұндай ынтымақтастық жағымды эмоциялық және моральдық отбасылық атмосфераны құруға көмектеседі және тұтастай алғанда ата-аналардың психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін арттыруға көмектеседі.

Педагогтің және ерекше білім беруді қажет ететін білім алушының отбасы мүшелерінің күш-жігерін біріктіру олардың бір-бірінің позициялық теңдігін өзара және тең дәрежеде мойындауымен ғана мүмкін болады. Бұл бағыттағы алғашқы қадамды педагог жасауы керек, өйткені бұл оның құзыреті шегінде, оның кәсібилігін танытады.

Сұхбаттың «Мектебіңіздің ерекше білім беруді қажет ететін балалардың қажеттіліктері бойынша ұсынатын қызметтердің әртүрлі аспектілерінің сәйкестік дәрежесін бағалаңыз» сұрағына жауаптар келесідей: респонденттердің 53%-ы ата-аналармен жасалатын жұмысты жоғары бағалайды, 47%-ы орташа баға берді.

Бұл ретте сұхбатқа қатысушылардың 60%-ы инклюзивті білім беру идеясын ілгерілету бойынша жасалатын жұмысты «сәйкестіктің орташа дәрежесі» шкаласы бойынша бағалады, «сәйкестіктің төмен дәрежесін» атап өткен 5 респондент өз жұмыстарына сыни баға берді. Зерттеуге қатысушылардың 7 (23%) осы бағыттағы қоғаммен жасалатын жұмыстарын жоғары бағалады (8-сурет).



**8-сурет.** Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың қажеттіліктері бойынша мектеп ұсынатын қызметтердің әртүрлі аспектілерінің сәйкестік дәрежесін бағалау, респонденттер саны

Мектеп директорларымен өңірлердегі инклюзивті білім берудің қолданыстағы практикалары туралы сұхбаттың қорытынды сұрағы алынған деректердің қорытындыларын шығаруға, бұрын айтылған тұжырымдардың

*Мектебіңізде инклюзивті білім беруді дамыту бойынша іс-шаралар жоспары (бағдарламасы) бар ма? Оны әзірлеуге кім қатысады? Жоспарды (бағдарламаны) іске асыру бойынша есептер бар ма?*

жергілікті құжаттарда орын алатынына көз жеткізуге мүмкіндік береді.

Сұхбат деректерін талдау осы тік кодтауды қолдану (код санаттарын байланыстыру) мектептерде инклюзивті білім беруді жүзеге асыру бойынша белгілі бір жұмыстар жүргізіліп жатқанын көрсетеді. Респонденттердің 100%-ы инклюзивті білім беруді дамыту бойынша іс-шаралар жоспарларының және оларды іске асыру бойынша есептердің болуын атап өтті

(Толығырақ «Мектеп құжаттарын зерделеуді талдау» бөлімінде). Респонденттердің жауаптарынан жоспарларды әзірлеуге мектеп әкімшілігі, ППҚҚ мамандары, пән мұғалімдері, сынып жетекшілері және сирек жағдайларда ата-аналар қатысатынын байқаймыз.

*Инклюзивті білім беруді дамыту жобасы (моделі) әзірленді (1.11- респондент).  
Инклюзивті білім беруге арналған іс-шаралар жоспары жоспарланған және бекітілген, іске асыру үшін тұрақты түрде есеп ұсынылады (1.15- респондент).*

*Мектептің даму стратегиясында 5 бағыт «Бәріміз бірдейміз – кемсітуді білмейміз», инклюзивті білім беруді дамыту бойынша тағылымдамалық алаңның жұмыс жоспары, магниттік мектептермен жұмыс жоспары бар (1.18-респондент).*

*Біздің мектепте инклюзивті білім беруді дамыту бойынша ресурстық орталықтың жұмыс жоспары әзірленді. Әзірлеуге сынып жетекшілері, ППҚҚ қызметі, ата-аналар, пән мұғалімдері қатысады. Оқу жылының соңында жоспарды іске асыру бойынша талдау жүргізіледі (1.20- респондент).*

*Осы оқу жылына арналған іс-шаралар жоспары жасалды. Әзірлеуге психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі қатысты (1.21-респондент).*

*Иә, бағдарлама бар, оны шығармашылық топ жасаған (әкімшілік, психолог, сынып жетекшілері және т.б.), бағдарлама бойынша есептерді педагогикалық кеңеске арналған салыстырмалы есептер түрінде ұсынамыз (1.22-респондент).*

Сұхбат соңында респонденттер инклюзивті білім беруді жүзеге асыруды жақсарту бойынша өз ұсыныстарын ұсынды. Олардың басым бөлігі мектептердің МТБ-ін нығайтуға, кадрлық, оқу-әдістемелік және дидактикалық ресурстармен қамтамасыз етуге қатысты.

*Инклюзивті білім беруді жүзеге асыруды жақсарту бойынша ұсыныстарыңыз*

Жалпы білім беретін мектеп үшін педагог кадрларды даярлау кезінде коррекциялық педагогика және арнайы психология, білім беруді, коррекциялық оқытуды ұйымдастырудың әдістемелері мен технологиялары бойынша оқыту үшін

қажетті сағат санын көздеу.

Жалпы үлгідегі білім беру мекемелерінің штат кестесінде педагог қызметкерлердің (педагог-ассистенттер, сурдопедагогтер, логопедтер, тифлопедагогтер, педагог-психологтар, медицина қызметкерлері) қосымша ставкаларын көздеу.

Инклюзивті білім беру және ерекше білім беруді қажет ететін балалар қажеттіліктері үшін материалдық-техникалық жарақтандыруды қамтамасыз ететін бірыңғай орталық құру мүмкіндігін қарастыру (кабинеттерге арналған жабдық, түзету және оңалту процестеріне арналған жабдық, көру қабілеті зақымдалған балаларға арналған оқулықтар мен көркем әдебиет (нашар көретіндер үшін үлкейтілген Брайль бойынша қаріп, оқытудың арнайы техникалық құралдары) және т.б.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған ПМПК-дан дайын оқыту бағдарламасы. Құзыреттілікті заңды негізде кеңейте отырып, ППҚҚ рөлін күшейту, яғни мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің шешімі заңды күшке ие болуы тиіс.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды ерте анықтау, оларды тізілімде есепке алу.

Барлық педагогтердің және арнайы педагогтердің біліктілігін арттыру, қазақ тіліндегі арнайы әдебиет санын көбейту.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды бағалауды қайта қарастыру.

Өткізілетін курстардың сапасын арттыру, МТБ-ны жақсарту. Жетекші мектептердің тәжірибесін тарату, мектептер арасындағы өзара байланысты күшейту.

Халықтың жүріп-тұруы шектеулі жіктерінің қолжетімділігін ұйымдастыру, инклюзивті білім беруді енгізудің табысты практикаларымен алмасу, ата-аналарды психологиялық қолдау кабинетін ұйымдастыру, бірлескен іс-шараларды ұйымдастыру үшін дефектологтің, логопедтің қосымша ставкаларын, қосымша бюджет қаражатын бөлу қажет.

Пән мұғалімдерін инклюзивті білім беру бойынша оқыту. Жалпы және пәндер бойынша педагогтерге көмектесетін дидактикалық материал әзірлеу.

Ата-аналармен жұмыс жасау бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу.

## ҚОРЫТЫНДЫ ЖӘНЕ ҰСЫНЫМДАР

*Мектеп оқытудың инклюзивті тәсілін қалай дамытады*

▪ Зерттеуге қатысқан мектеп директорларының **30%-ы** – олардың мектебіндегі инклюзивті тәсіл ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім беру қызметтеріне кедергісіз қолжетімділігі үшін арнайы материалдық-техникалық жағдайларды және кадрлық ресурстарды қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылады деп жауап берді.

▪ **36,6%** респонденттер инклюзивті тәсілді ілгерілетудегі қызметтің маңызды бағыты «психологиялық қолдау, жеке бағдарлама бойынша жұмыс, пән мұғалімдеріне әдістемелік қолдау көрсету» деп атап өтті.

▪ **13,3%** – мектеп инклюзивті білім беру жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін баламен жұмыс істеуге тартылған педагогтердің біліктілігін арттыруға ықпал етеді.

▪ **13,3%** – мектеп инклюзивті білім беру туралы, оның ішінде әлеуметтік желілер арқылы оң қоғамдық пікір қалыптастыруға ықпал етеді.

▪ **6,7%** респонденттер психологиялық-педагогикалық қолдау тек денсаулығы нашар балаларға ғана емес, сонымен қатар оқу процесіндегі барлық білім алушыларға да көрсетілетінін айтты.

▪ **6,7%** мектеп басшылары инклюзивті тәсілді ілгерілетуде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарымен бірлескен жұмысты (консультация беру, ата-аналарға арналған мектептерді, отбасылық клубтарды ұйымдастыру және т.б.) пайдаланады.

*Мектептің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қабылдауға дайын болуы үшін қажетті жағдайлар*

▪ **60%** зерттеуге қатысушылар инклюзивті білім беру жағдайында балаларды оқытуға дайындық үшін ең алдымен материалдық-техникалық (МТБ және жарақтандыру) және кадрлық ресурстар (мамандар) қажет екенін хабарлады.

▪ **26,7%** респонденттер инклюзия жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту және тәрбиелеу мәселелері бойынша мұғалімдердің біліктілігін арттыруды маңызды деп санайды.

▪ **10%** – инклюзивті практиканы қамтамасыз ету үшін қажетті әдістемелік ресурстардың болуын (оқулықтар, ОӘК, педагогтерге арналған дидактикалық құралдар, бейімделген оқу бағдарламалары және т.б.) атап өтті.

▪ **3,3%** респондент оқу-білім беру процесінде білім алушылардың диагнозын есепке алу қажеттілігін атап өтті, бұл олардың ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытудағы медициналық тәсілге бейілділігін көрсетеді.

#### *Инклюзивті саясат және тәжірибе*

▪ сауалнамаға қатысушылардың **53,3%**-ының «ерекше білім беруді қажет ететін адамдар (балалар)» анықтамасына қатысты түсінігі кең. Ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың (балалардың) қатарына 30 респонденттің 16-сы даму мүмкіндігі шектеулі, мінез-құлық немесе эмоциялық проблемалары бар; ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, өмірлік қиын жағдайға тап болған жетім балаларды жатқызады.

▪ **97%** респондент ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға арналған оқу бағдарламалары олардың қажеттіліктерін ескере отырып бейімделетінін, әкімшілік, пән мұғалімдері, әлеуметтік педагог, педагог-психолог, логопед және басқа мамандардың қатысуымен жеке оқу жоспарлары (ЖОЖ) әзірленетінін атап өтті.

▪ респонденттердің **50%-дан астамы** жеке оқу бағдарламаларының балалардың ерекше білім беру қажеттіліктеріне сәйкестік дәрежесін орташа деп санайды, зерттеуге қатысушылардың **20%-ы** төмен баға береді, бұл балалардың жеке қажеттіліктеріне сәйкес оқу бағдарламаларын бейімдеу бойынша педагогтерге әдістемелік қолдау көрсету қажеттілігін өзектілендіреді.

▪ мектеп басшыларының **93,3%-ы** мектепте ППҚҚ қызметі туралы хабарлады. Бұл ретте ППҚҚ мамандарының біліктілігі мен кәсіпқойлығына сұхбатқа қатысқан директорлардың **53%-ы** жоғары баға береді. Респонденттердің **47%-ы** ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қолдау қызметі мамандары ұсынатын қызметтердің орташа сәйкестік дәрежесін атап өтті.

▪ сауалнамаға қатысушылардың **50%-ы** ППҚҚ құрамына педагог-психологтар, мұғалім-дефектологтар, мұғалім-логопедтер, әлеуметтік педагогтер, директордың оқу ісі жөніндегі орынбасарлары және пән мұғалімдері кіретіндігін көрсетті.

▪ мектептің медицина қызметкерлерінің, сынып жетекшілерінің және ата-аналардың ППҚҚ құрамына кіруі туралы жауаптар аз тіркелген.

▪ педагог-ассистенттердің, ЕДШ нұсқаушысының, тифлопедагогтің ППҚҚ жұмысына қатысуы бойынша бірлі-жарым сөздер кездеседі. ППҚҚ құрамында педагог-психологтар, пән мұғалімдері және мектеп директорларының орынбасарлары жиі аталады.

▪ респонденттердің жауаптарын қорытындылай келе, мектеп ППҚҚ функциясына мамандардың балалармен дамып келе жатқан жұмысы ғана емес, сонымен қатар мұғалімдердің, мамандар мен ата-аналардың білім

алушылармен жұмыс істеудің ортақ тәсілдерін, бірыңғай стратегиясын жасау бойынша тұрақты ынтымақтастығы кіреді деп айтуға болады.

▪ респонденттердің балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау процесіне қатысты мәлімдемелері мектеп осы қажеттіліктерді анықтауға және іске асыруға жауапты деген пікірге бірауыздан келеді.

▪ кодталған жауаптардың жиілігі арнайы мұғалімдер мен пән мұғалімдерінің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша өзара әрекеттесу фактісін айқын көрсетеді. Сауалнамаға сәйкес өзара әрекеттесудің ең көп таралған түрі – жеке әңгімелесу, сабаққа қатысу, оқу семинарлары, кеңестер.

▪ зерттеуге қатысушылардың **57%-ының** «Сіз ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың дамуына қалай мониторинг жүргізесіз?» сұрағына жауаптары ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуда мониторинг және жан-жақты қолдау мәселелерінің мазмұнын жеткіліксіз түсінуді, сондай-ақ балалардың даму деңгейін бағалау көрсеткіштерінің белгісіздігін көрсетеді.

▪ **43%** респондент қойылған сұрақтың мәнін түсінетіндігін көрсететіндей жауап берді. Мысалы, «Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың дамуын бақылау бастапқы, аралық, қорытынды бөлімдер, социометрияның диагностикалық деректері, ұжымдағы орны, өзіне-өзі қызмет көрсету дағдылары, жалпы мектептік іс-шараларға қатысу бойынша әлеуметтік және коммуникативтік дағдылар секілділерді анықтау арқылы жүзеге асырылады».

▪ **100%** респондент инклюзивті білім беруді дамыту бойынша іс-шаралар жоспарының және оларды іске асыру бойынша есептердің бар екенін атап өтті. Оларды әзірлеуге мектеп әкімшілігі, ППҚҚ мамандары, пән мұғалімдері, сынып жетекшілері және сирек жағдайларда ата-аналар қатысады.

▪ **60%** сұхбатқа қатысушылар қоғаммен инклюзивті білім беру идеясын ілгерілету бойынша жұмысты «*сәйкестіктің орташа дәрежесі*» шкаласы бойынша бағалады, «*сәйкестіктің төмен дәрежесін*» атап өткен 5 респондент өз жұмыстарына сыни баға берді. Осы бағыттағы жұмысты зерттеуге қатысушылардың 7 (23%) жоғары бағалады.

▪ респонденттердің **53%-ы** ата-аналармен жүргізілетін жұмысты жоғары бағаласа, **47%** орташа бағалады.

▪ Мектеп директорларының **13%-ы** соңғы 3 жылда мұғалімдердің 70%-дан астамы инклюзивті білім беру курстарынан өткенін хабарлады. Қалған респонденттердің жауаптары бойынша ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс бойынша курстан өткендердің үлесі мардымсыз екендігін білдірді, бұл ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс бойынша педагогтерді оқыту қажеттілігінің жоғары деңгейін көрсетеді, %

*Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды кәсіптік бағдарлау жұмысы*

▪ **97%** мектеп директорлары ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауы бойынша консультациялар өткізіліп, олардың жұмысқа орналасуы қадағаланып, ата-аналармен ынтымақтастық жүзеге асырылып жатқанын атап өтті.



▪ **1 (3%)** респонденттің пікірінше, «7-сыныптан бастап ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға ерте кәсіптік бағдар беру жұмысы, ТЖКБ ұйымдарымен ынтымақтастық туралы шарттар, оқуға түсу және оқыту нәтижелеріне мониторинг жұмыстары жүргізіледі».

▪ Ерекше білім беруді қажет ететін тұлелерге кәсіптік бағдарлау жұмысын ұйымдастыру және әлеуметтендіру, осы процеске әртүрлі мамандар мен ата-аналарды тарту, ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің кәсіби жоспарларын олардың мүмкіндіктеріне сәйкес кәсіби бағдарлау кезеңінде қарастыру қажеттілігі туындайды.

## 1.2 GOOGLE ФОРМА ФОРМАТЫНДА МЕКТЕП ДИРЕКТОРЛАРЫНА САУАЛНАМА ЖҮРГІЗУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Зерттеу барысында басқару, үйлестіру және стратегиялық сипаттағы компоненттердің кең спектрін қамтитын инклюзивті білім беру ортасын құру мәселелері бойынша мектеп директорларының пікірін анықтау маңызды рөл атқарды. Сауалнамаға еліміздің барлық **17** өңірінен **3469** мектеп директоры қатысты.

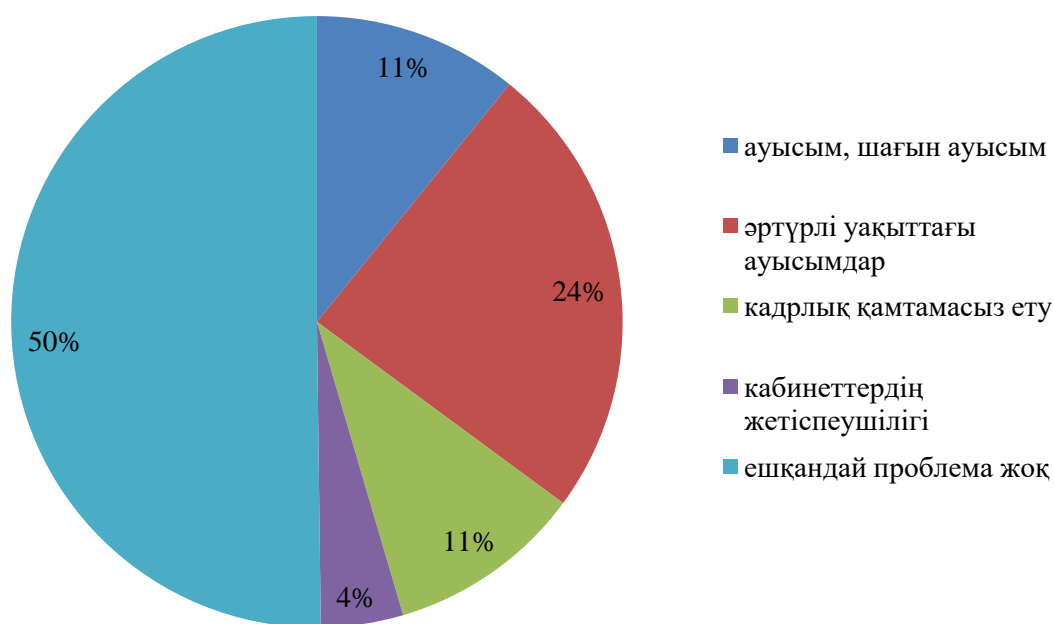
Өңірлер бөлінісінде респонденттердің көбі Алматы облысына (589), ал аз үлесі Атырау облысына (65) және Нұр-Сұлтан қаласына (13) тиесілі (9-сурет).



9-сурет. Мектеп директорларының сауалнамаға қатысуы, адам

Мектеп директорларына «Икемді кестені құру кезінде қандай қиындықтар туындайды?» сұрағына респонденттердің жартысы (50%)

ешқандай проблемалар жоқ деп жауап берді, ал қалған жарты респонденттің пікірлері түрліше бөлінді: 24% респондент мәселе ретінде «әртүрлі уақыттағы үзілістерді» атаса, 11% «ауысымдар мен шағын ауысымдарды» және «кадрлық қамтамасыз етуді» атап өтті, сондай-ақ 4% респондент «кабинеттердің жетіспеушілігі» жауабын таңдады (10-сурет).



**10-сурет. Икемді кестені құрудағы қиындықтар, мектеп директорларының пікірлері, %**

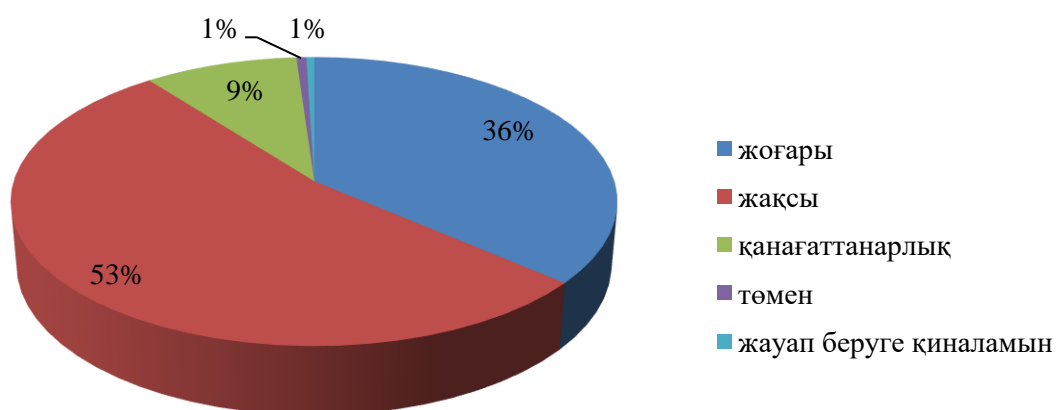
Мектеп психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі жұмысының маңыздылығын қалай бағалайтыны жөнінде ашық сұраққа директорлардың жауаптарының нәтижелері келесідей: респонденттердің 1/3 бөлігі немесе 36% қызмет жұмысының маңыздылығын жоғары бағалағанын көрсетті, респонденттердің басым бөлігі (53%) «жақсы» деп бағалады, 9%-ы «қанағаттанарлық» жауап нұсқасын таңдаса, тек 1% «төмен» жауабын таңдады және респонденттердің 1%-ы жауап беруге қиналды.

Көрсетілген деректерге негізделе отырып, барлық білім алушылар үшін қолайлы білім беру ортасын құрудың табысы барлық деңгейдегі басқару буынының құзыреттілігі мен мүдделілігіне, сондай-ақ жалпы білім беретін мектептердің басшы және педагог қызметкерлерінің кәсіби даярлығына тікелей байланысты екенін атап өту қажет.

Сондықтан қазіргі уақытта мектептің басқару құрылымында өзгерістер қажет – күнделікті тәртіп, кесте, мектептегі сабақтардың ұзақтығы, жоспарлау, ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін арнайы жағдайлардың

тиімділігі мен сапасын бақылау, психологиялық-педагогикалық қолдау үшін мектеп қызметін міндетті түрде құру, жергілікті нормативтік актілердегі өзгерістер және тағы басқалар.

Әкімшілікке ерекше жағдай жасау фактісі ғана емес, сонымен бірге жылы қабақпен қабылдау, қолайлы психологиялық атмосфера қалыптастыру және оқу процесін даралауға барынша көңіл бөлу де байланысты (11-сурет).



**11-сурет. Мектеп психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің маңыздылығын бағалау, мектеп директорларының пікірлері**

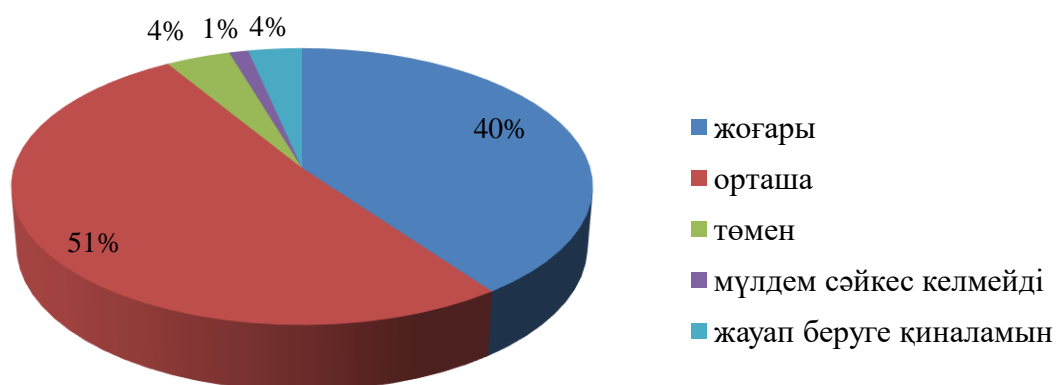
Мектеп басшыларына «Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің табысты жұмысының қандай өлшемдерін ұсына аласыз?» сұрағына жауаптардың нәтижелері көрсеткендей, жауап берушілердің 23,1%-ы «бәрі жақсы» деп санайды, 19,5%-ы «барлық қатысушылардың өзара байланысы (ата-аналармен жақсы қарым-қатынас, қолдау қызметінің барлық қатысушыларының өзара байланысы)» өлшемін ұсынды, 9,4%-ы «жоғары білікті кадрлармен қамтамасыз ету (тар шеңберлі мамандармен қамтамасыз ету, кадрлардың жоғары біліктілігі мен құзыреттілігі, сапалы дайындық, кәсіби өсу)» өлшемін ұсынса, 8,9%-ы жеке тәсіл қажеттілігін білдірді, 6,7% респонденттің пікірінше «әдістемелік, материалдық-техникалық қамтамасыз ету (әдістемелік сүйемелдеу (әсіресе қазақ тілінде құралдардың жетіспеуі), кабинеттерді жаратқандыру)» қажет, сондай-ақ респонденттердің 5,4%-ы «диагностика, мониторинг, сауалнама, тестілеу, әңгімелесу (ата-аналар мен білім алушылар)» өлшемін ұсынса, 5,3%-ы «қауіпсіз жайлы оқыту ортасы (педагогтер, ата-аналар мен білім алушылар үшін жайлы психологиялық ахуал)» өлшемін ұсынды, сондай-ақ респонденттердің 7,3%-ы жауап беруге қиналды, 14,5%-ы ұсынымдары жоқтығын білдірді (12-сурет).



**12-сурет. Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің табысты жұмысының критерийлері, мектеп директорларының пікірлері**

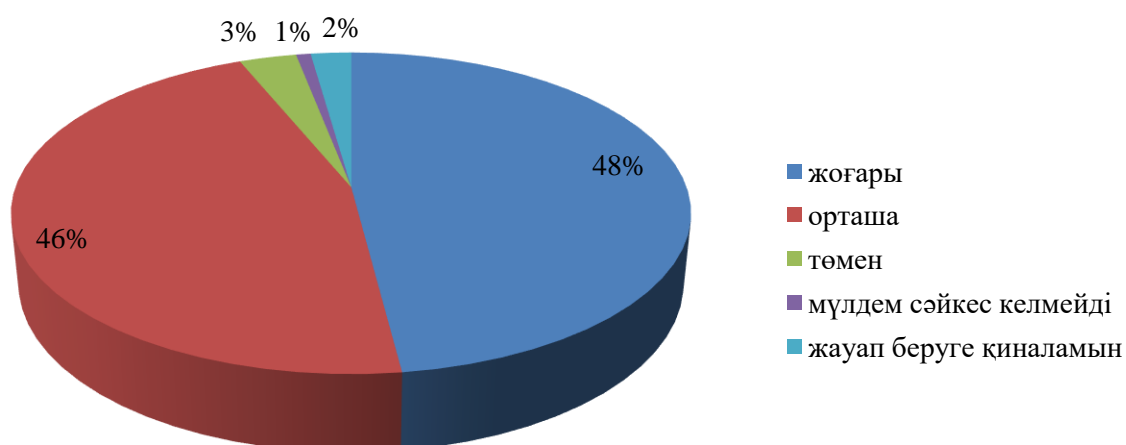
Мектеп басшыларына олардың мектебі ұсынатын қызметтердің әртүрлі аспектілерінің ерекше білім беруді қажет ететін балалардың қажеттіліктеріне сәйкес келу дәрежесін бағалау сұралды. Төменде сауалнамаға қатысушылардың әр аспектке қатысты жауаптарының нәтижелерін талдауды ұсынамыз.

Мәселен, «мамандардың консультацияларының жеткіліктілігі» аспектісінің сәйкестік дәрежесін сұралғандардың 40%-ы жоғары бағалады, олардың жартысы (51%) «орташа» деген баға берді, бұл ретте 4%-ы төмен баға берді, 4%-ы жауап беруге қиналды және тек 1%-ы «мүлдем сәйкес келмейді» деп жауап берді (13-сурет).



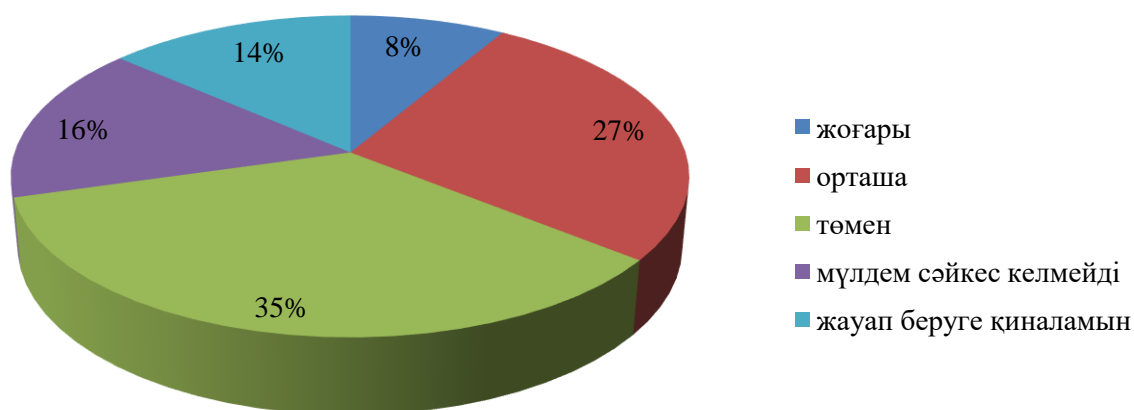
**13-сурет. «Мамандардың консультацияларының жеткіліктілігі» аспектісінің сәйкестігін бағалау, мектеп директорларының пікірлері**

«Баламен жеке жұмыс жасау бағдарламалары» аспектісінің сәйкестік дәрежесін бағалау бойынша мектеп директорларының жауаптарының нәтижелері жоғары баға бергендердің (48%) және орташа баға бергендердің (46%) пікірлері шамамен бірдей бөлінгенін, жауаптардың 3%-ы төмен баға бергенін, 2%-ы жауап беруге қиналғанын және респонденттердің 1%-ы «мүлдем сәйкес келмейді» деп жауап бергенін көрсетті (14-сурет).



**14-сурет. Баламен жеке жұмыс аспектісінің сәйкестік дәрежесін бағалау бойынша жауаптар көрсеткіштері, директорлардың пікірлері**

«Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының біліктілігі мен кәсібилігі» аспектісі бойынша мектеп басшыларының пікірлері былайша бөлінді: респонденттердің тек 8%-ы осы аспектінің сәйкестік дәрежесін жоғары бағалады, жауап бергендердің көп бөлігі (35%) төмен баға берді, 27% «орташа» деп бағалады, 16% «мүлдем сәйкес келмейді» деп жауап берді және 14% жауап беруге қиналды (15-сурет).



**15-сурет.** «Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының біліктілігі мен кәсібилігі» аспектісінің сәйкестік дәрежесін бағалау, директорлардың пікірлері

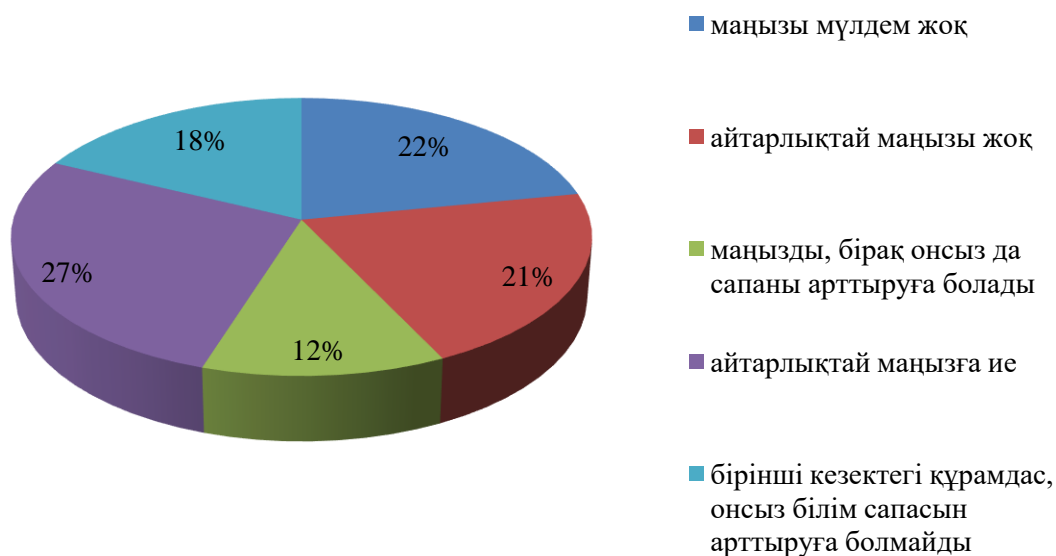
Мектеп директорларының «ата-аналармен жұмыс» аспектісі бойынша жауаптарының көрсеткіштері бойынша респонденттердің жартысынан көбі 59% осы аспектінің сәйкестігіне жоғары баға берді, 36% «орташа» деп бағалады, респонденттердің 2%-ы төмен баға берді, жауап бергендердің 1%-ы «мүлдем сәйкес келмейді» деген жауапты таңдады және 2%-ы жауап беруге қиналды.

«Қоғаммен жұмыс» аспектісі бойынша мектеп директорларының жауаптарының нәтижелері алдыңғы сұраққа ұқсас болды: 49%-ы осы аспектінің сәйкестігіне жоғары баға берді, 44%-ы «орташа» деп бағаланды, респонденттердің 4%-ы төмен баға берді, жауап бергендердің 1%-ы «мүлдем сәйкес келмейді» деген бағаны таңдады және 2%-ы жауап беруге қиналды.

Мектеп басшыларына 5 балдық шкала бойынша білім беру сапасын арттыру үшін олардың әрқайсысының маңыздылығын бағалауды сұрап, білім беру ортасы критерийлерінің тізімі ұсынылды.

1) *«Орта заманауи ақпараттық технологиялармен жұмыс істеу мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Кем дегенде, ғимараттың кез келген*

*жерінен мектептің Wi-Fi желісіне қосылу мүмкіндігі бар және әр бала мобильді құрылғы (смартфон, планшет, ноутбук) арқылы ақпаратпен жұмыс істей алады»* нәтижелер барлық шкала бойынша пікірлердің әртүрлі екенін көрсетті, алайда жауап берушілердің басым бөлігі (27%) «айтарлықтай маңызға ие» жауабын таңдады, мектеп директорларының 18%-ы «бірінші кезектегі құрамдас, онсыз білім сапасын арттыруға болмайды» деп жауап берсе, 12% «маңызды, бірақ онсыз да сапаны арттыруға болады» деп жауап берді, ал «айтарлықтай маңызы жоқ» деп санайтындардың үлесі 21%, «маңызы мүлдем жоқ» деп санайтындардың үлесі 22%-ға тең екені белгілі болды (16-сурет).



**16-сурет. «Орта заманауи ақпараттық технологиялармен жұмыс істеу мүмкіндігін қамтамасыз етеді» критерийінің маңыздылығын бағалау, директорлардың пікірлері**

2) «Кітапхана бар, ол ғылыми және көркем әдебиеттерді пайдалануды ғана емес, сонымен қатар бос уақыт өткізуді – пікірсайыстар, үйірмелер, еркін коммуникацияларды да қамтиды» нәтижелер барлық шкала бойынша пікірлердің әртүрлі екенін көрсетті, алайда жауап берушілердің басым бөлігі (29%) «айтарлықтай маңызға ие» жауабын таңдады, мектеп директорларының 20%-ы «бірінші кезектегі құрамдас, онсыз білім сапасын арттыруға болмайды» деп жауап берсе, «айтарлықтай маңызы жоқ» деп санайтындардың үлесі 21%, «маңызы мүлдем жоқ» деп санайтындардың үлесі 22%, 8% респондент «маңызды, бірақ онсыз да сапаны арттыруға болады» деп жауап берді.

3) «Орын ауыстыру мүмкіндігі бар кабинеттер: әртүрлі қызмет түрлері үшін сыныптарды бөлу, бірнеше кабинеттерді біріктіру мүмкіндігі» нәтижелер барлық шкала бойынша пікірлердің біртекті екенін көрсетті, мектеп директорларының 14%-ы «бірінші кезектегі құрамдас, онсыз білім сапасын арттыруға болмайды» деп жауап берсе, жауап берушілердің 24%-ы «айтарлықтай маңызға ие» жауабын таңдады, 15% «маңызды, бірақ онсыз да сапаны арттыруға болады» деп жауап берді, ал «айтарлықтай маңызы жоқ» деп санайтындардың үлесі 23%, «маңызы мүлдем жоқ» деп санайтындардың үлесі 24%-ға тең екені белгілі болды.

4) «Спорт залдарының, мәдени-бұқаралық іс-шараларды өткізуге арналған кеңістіктер ретінде пайдаланылатын холдардың болуы» нәтижелер барлық шкала бойынша пікірлер келесідей: мектеп директорларының 17%-ы «бірінші кезектегі құрамдас, онсыз білім сапасын арттыруға болмайды» деп жауап берсе, жауап берушілердің 26%-ы «айтарлықтай маңызға ие» жауабын таңдады, 12% «маңызды, бірақ онсыз да сапаны арттыруға болады» деп жауап берді, ал «айтарлықтай маңызы жоқ» деп санайтындардың үлесі 22%, «маңызы мүлдем жоқ» деп санайтындардың үлесі 23%-ға тең екені белгілі болды.

5) «Пәндік кабинеттердің орнына кез келген сабақты өткізуге болатын әмбебап кабинеттер пайда болады» нәтижелер барлық шкала бойынша пікірлер келесідей: мектеп директорларының 17%-ы «бірінші кезектегі құрамдас, онсыз білім сапасын арттыруға болмайды» деп жауап берсе, жауап берушілердің 26%-ы «айтарлықтай маңызға ие» жауабын таңдады, 12% «маңызды, бірақ онсыз да сапаны арттыруға болады» деп жауап берді, ал «айтарлықтай маңызы жоқ» деп санайтындардың үлесі 21%, «маңызы мүлдем жоқ» деп санайтындардың үлесі 24%-ға тең екені белгілі болды.

6) «Шеберханалар мен робототехника бір блокқа біріктіріледі» нәтижелер барлық шкала бойынша пікірлер келесідей: мектеп директорларының 16%-ы «бірінші кезектегі құрамдас, онсыз білім сапасын арттыруға болмайды» деп жауап берсе, жауап берушілердің 25%-ы «айтарлықтай маңызға ие» жауабын таңдады, 13% «маңызды, бірақ онсыз да сапаны арттыруға болады» деп жауап берді, ал «айтарлықтай маңызы жоқ» деп санайтындардың үлесі 23%, «маңызы мүлдем жоқ» деп санайтындардың үлесі 23%-ға тең екені белгілі болды.

7) «Мектептің информатика және ағылшын тілі бойынша сабақтарға арналған қолжетімді білім беру ортасы» нәтижелер барлық шкала бойынша пікірлер келесідей: мектеп директорларының 19%-ы «бірінші кезектегі құрамдас, онсыз білім сапасын арттыруға болмайды» деп жауап берсе, жауап берушілердің 27%-ы «айтарлықтай маңызға ие» жауабын таңдады, 11% «маңызды, бірақ онсыз да сапаны арттыруға болады» деп жауап берді, ал «айтарлықтай маңызы жоқ» деп санайтындардың үлесі 20%, «маңызы мүлдем жоқ» деп санайтындардың үлесі 23%-ға тең екені белгілі болды.

8) «Медиазертхана блогі құрылады – бейне студия, бейнежазба студиясы, анимациялық студия, web-жобаланған және гейм-студия» нәтижелер барлық шкала бойынша пікірлер келесідей: мектеп



директорларының 17%-ы «бірінші кезектегі құрамдас, онсыз білім сапасын арттыруға болмайды» деп жауап берсе, жауап берушілердің 24%-ы «айтарлықтай маңызға ие» жауабын таңдады, 14% «маңызды, бірақ онсыз да сапаны арттыруға болады» деп жауап берді, ал «айтарлықтай маңызы жоқ» деп санайтындардың үлесі 21%, «маңызы мүлдем жоқ» деп санайтындардың үлесі 24%-ға тең екені белгілі болды.

9) «Асханада тек тамақ ішпейді, сонымен қатар сабаққа дайындалуға, іс-шара өткізуге болады. Сәйкесінше асханадағы үстелдер мен орындықтардан бөлек күш және әлсіз токті розеткалар, LED экрандар пайда болады. Кофепойнттың бірнеше зонасы ұйымдастырылады, ол жерден пайдалы ас сатып алып, үзілісте тамақтанып алуға болады» нәтижелер барлық шкала бойынша пікірлер келесідей: мектеп директорларының 14%-ы «бірінші кезектегі құрамдас, онсыз білім сапасын арттыруға болмайды» деп жауап берсе, жауап берушілердің 20%-ы «айтарлықтай маңызға ие» жауабын таңдады, 15% «маңызды, бірақ онсыз да сапаны арттыруға болады» деп жауап берді, ал «айтарлықтай маңызы жоқ» деп санайтындардың үлесі 24%, «маңызы мүлдем жоқ» деп санайтындардың үлесі 27%-ға тең екені белгілі болды.

10) «Мектеп аумағын функционалдандыру. Білім мектеп шеңберінен тыс беріледі. Әлеуметтік ортаның әрбір «мектеп жанындағы» элементі білім беру мақсаттарына ие болуы тиіс – классиктердің суреттерінен құс ұяларына дейін, велотұрақтардың, мектеп жанындағы бақшалардың, арт-объектілердің, ескерткіштердің болуы» нәтижелер барлық шкала бойынша пікірлер келесідей: мектеп директорларының 15%-ы «бірінші кезектегі құрамдас, онсыз білім сапасын арттыруға болмайды» деп жауап берсе, жауап берушілердің 23%-ы «айтарлықтай маңызға ие» жауабын таңдады, 14% «маңызды, бірақ онсыз да сапаны арттыруға болады» деп жауап берді, ал «айтарлықтай маңызы жоқ» деп санайтындардың үлесі 22%, «маңызы мүлдем жоқ» деп санайтындардың үлесі 26%-ға тең екені белгілі болды.

Осылайша, зерттеу нәтижелері мектеп басшыларының белгілі бір бөлігі жеке мүмкіндіктері мен ерекше қажеттіліктерін ескере отырып, барлық мектеп білім алушыларын тиімді қолдау үшін жеткілікті білім мен дағдыға ие еместігін көрсетті. Демек, қазіргі уақытта мектеп әкімшіліктері табысты инклюзивті ортаны әзірлеу, құру және қолдау бойынша құзыреттілікті жетілдіруді қажет етеді, онда педагогтер де, білім алушылар да ынталандырылады, жағдаймен қамтамасыз етіледі және мектептегі жүйені қайта айқындау және қайта құрылымдау арқылы қолдауға ие болады.

Қазіргі заманғы қазақстандық мектеп басшылары инклюзивті орта – бұл орын да, сынып бөлмесі де, ресурс та емес екенін нақты білуі керек; инклюзивті орта – барлық білім алушылар дами алатын қолдау мен білім берудің маңызды мүмкіндіктеріне негізделгенін тану, түсіну.

Инклюзивтілікті қолдау үшін мектептегі атмосфера ұжымдық, алқалы және бірлесіп шешім қабылдау үшін жағдай жасауға ықпал етуі тиіс, бұл бірінші кезекте барлық білім алушыларға, оның ішінде ерекше қажеттіліктері

бар білім алушыларға оң және қолдау қатынасын көрсетуге және оларды әлеуметке қосуға ықпал етеді.

Инклюзивті білім берудің жетістігін қамтамасыз етудің ажырамас шарты – қауіпсіз және мейірімді мектеп ортасын құру.

Мұндай ортаның негізгі сипаттамалары: сенімділік, қолжетімділік, икемділік, ұзақ мерзімділік, қауіпсіздік және пайдалану ыңғайлылығы.

Бұл ретте ең жоғары деңгейдегі инклюзивті ортада да барлық балалардың барлық қажеттіліктерін орындау мүмкін еместігін ескеру қажет. Сонымен қатар адамдардың алуан түрлілігін ескеретін жобаланған және бейімделген орта уақыт өте келе бар кедергілерді жоя алады. Білім беру ортасы әртүрлі даму проблемалары бар: физикалық, сенсорлық немесе зияткерлік балалар үшін қолжетімді болуы маңызды. Бұл принциптер кез келген білім беру қауымдастығын құру үшін негіз болып табылады.

### **1.3 5-СЫНЫП БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫНА САУАЛНАМА ЖҮРГІЗУ НӘТИЖЕЛЕРІН ТАЛДАУ**

Далалық зерттеу барысында еліміздің 8 өңірінде сауалнамаға 30 мектептің 5-сыныбының 569 оқушысы қатысты.

Сауалнама сұрақтарында 5-сынып білім алушыларына олардың пікіріне сәйкес келетін бір жауапты таңдау ұсынылған. Сауалнама жасырын түрде, мектеп педагог-психологінің немесе сынып жетекшісінің қатысуымен жүргізілді.

*«Мектепте барлығымызға кеңпейілділікпен қарайды»* алғашқы тұжырымы бойынша 5-сынып білім алушылары жауаптарының нәтижелері олардың басым көпшілігі (82,3%) осы тұжырыммен келісетіндігін көрсетті, бұл ретте ауылдық мектептердегі көрсеткіш (87,4%) қалалық мектептердегіден (80,8%) жоғары. «Бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты қалалық білім алушылардың 4,2%-ы және ауылдық білім алушылардың 2,5%-ы таңдап алды, осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі ауылдық білім алушыларға (3,4%) қарағанда қалалық білім алушыларда (6,2%) біршама жоғары болды, бұл ретте қалалық бесінші сынып білім алушыларының 8,7%-ы және ауылдық бесінші сынып білім алушыларының 6,7%-ы жауап беруге қиналды.

*«Бәріміздің жетістіктеріміз әділ бағаланады»* тұжырымы бойынша жауаптардың нәтижелері сауалнамаға қатысушылардың басым бөлігі (84,6%) осы тұжырыммен келісетіндігін көрсетті, бұл ретте ауыл бөлінісіндегі көрсеткіш (89,1%) қала мектептерінің көрсеткішінен (83,3%) жоғары. «Бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдаған қалалық білім алушылардың үлесі ауылдық (2,5%) қарағанда біршама жоғары (4,2%), ал осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі қалалық (3,0%) қарағанда ауылдық білім алушыларда (4,2%) жоғары. Бұл ретте жауап беруге қиналғандардың үлесі ауылдық (4,2%) білім алушыларға қарағанда қалалық білім алушыларда (9,5%) екі еседен астам жоғары.

*«Мұғалімдер бәрімізге жоғары нәтижелерге жетуге көмектеседі және барлық балалар табысты бола алатынына сенеді»* тұжырымы бойынша респонденттердің басым бөлігі (90%) осы пікірмен келіседі, алайда қала мен ауыл бөлінісінде мынадай айырмашылықтар бар: «бұл сұрақ маған қатысты емес» жауап нұсқасын қалалық білім алушылардың 3,7%-ы және ауылдық білім алушылардың 2,6%-ы таңдаған, бұл пікірмен қалалық білім алушылардың 3%-ы және ауылдық білім алушылардың 2,6%-ы келіспейді, сондай-ақ қала мектептерінің 4%-ы және ауыл мектептерінің 2,6%-ы жауап беруге қиналды.

*«Мұғалімдер білім алушыларды бөліп-жармайды, бір-бірімізбен салыстырмайды»* тұжырымы бойынша 5-сынып білім алушыларының жауаптарының нәтижелері олардың көпшілігі (77%) осы тұжырыммен келісетіндігін көрсетті, бұл ретте ауылдық мектептердегі көрсеткіш (80,7%) қалалық мектептердегіден (75,9%) жоғары. «Бұл сұрақ маған қатысты емес» жауабын қалалық білім алушылардың 4,2%-ы және ауылдық білім алушылардың 1,7%-ы таңдап алды, осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі қалалық білім алушыларға (12,4%) қарағанда ауылдық білім алушыларда (15,1%) біршама жоғары болды, бұл ретте қалалық білім алушылардың 7,4%-ы және ауылдық бесінші сынып білім алушыларының 2,5%-ы жауап беруге қиналды.

*«Мұғалімдер ата-аналарымызға құрметпен қарайды»* тұжырымы бойынша жауаптардың нәтижелері сауалнамаға қатысушылардың басым бөлігі (87%) осы тұжырыммен келісетіндігін көрсетті, бұл ретте ауыл бөлінісінде көрсеткіш (94,9%) қала мектептерінің көрсеткішінен (84,7%) жоғары. «Бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдаған қалалық білім алушылардың үлесі ауылдық (1,7%) қарағанда біршама жоғары (6,4%), ал қалалық білім алушыларда осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі ауылдық (0,9%) қарағанда жоғары (3,2%). Бұл ретте жауап беруге қиналғандардың үлесі ауылдық (2,5%) білім алушыларға қарағанда қалалық білім алушыларда екі еседен астам жоғары (5,7%).

*«Сыныпта бәріміз бір-бірімізге көмектесеміз»* тұжырымы бойынша жалпы сауалнамаға қатысушылардың басым үлесі осы пікірмен келісті, бұл ретте ауылдық білім алушылардың үлесі (86,6%) қалалық (77,4%) үлеске қарағанда шамамен 10%-ға жоғары, осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі қалалық білім алушылардың 9,7%-ына тең және ауылдық білім алушылардың 9,2%-ына тең, бұл ретте «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдағандардың үлесі қалалық білім алушылардың үлесі (8,2%) ауылдық білім алушылар (4,2%) үлесінен екі есе көп.

Бесінші сынып білім алушыларының *«Менің сыныптан тыс іс-шараларға қатысу мүмкіндігім бар»* тұжырымына жауаптарының көрсеткіштері респонденттердің жартысынан көбі (51,1%) осы пікірмен келіскенін айғақтайды, алайда қала мен ауыл бөлінісінде мынадай айырмашылықтар бар: «бұл сұрақ маған қатысты емес» жауап нұсқасын қалалық білім алушылардың 15,1%-ы және ауылдық білім алушылардың

13,4%-ы таңдады, қалалық білім алушылардың 21,3%-ы және ауылдық білім алушылардың 16%-ы бұл пікірмен келіспейді, сондай-ақ қала мектептерінің 15,4%-ы және ауылдық мектептердің 9,2%-ы жауап беруге қиналды.

«*Менің ата-анам мектеп өміріне белсенді қатысады*» тұжырымы бойынша жалпы респонденттердің басым бөлігі (77,4%) осы пікірмен келісті, сонымен қатар қала мен ауыл бөлінісінде мынадай айырмашылықтар бар: «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауап нұсқасын қалалық білім алушылардың 7,9%-ы және ауылдық білім алушылардың 1,7%-ы таңдады, қалалық білім алушылардың 6,7%-ы және ауылдық білім алушылардың 5%-ы келіспеді, сондай-ақ қалалық мектеп өкілдерінің 11,4%-ы және ауылдық мектеп өкілдерінің 4,2%-ы жауап беруге қиналды.

Осы мәселе бойынша деректерді талдау инклюзивті білім берудің табысы ата-аналардың мектеппен тығыз ынтымақтастығы жағдайында ғана қамтамасыз етілетіні туралы белгілі фактіге назар аудару қажеттігін көрсетеді. Инклюзивті мектеп жағдайында ата-аналарды мектеп өміріне белсенді қатысуға тарту және оларға білім беру процесіне қатысты кейбір шешімдер қабылдауға ықпал етуге мүмкіндік беру қажет.

Әрбір заманауи мектеп «отбасы – мектеп» тиімді өзара қарым-қатынас құруға, ата-аналарға сенімсіздіктің алдын алуға, балалар отбасын мектеп өміріне, оның ішінде ЕБҚ бар балалардың ата-аналарына белсенді енгізуге ұмтылуы тиіс. Мектеп пен ата-аналардың мұндай екі жақты қарым-қатынасы балаларды қолдауда берік серіктестікті қамтамасыз етуі керек, қоғамдастық пен мектеп мәдениетін, олар өздерін бір отбасы сияқты сезінетін ортаны қалыптастыруы керек.

«*Оқитыныма және мектепте болғанымна қуанамын*» тұжырымы бойынша жауаптардың нәтижелері сауалнамаға қатысушылардың басым бөлігі (72,8%) осы тұжырыммен келісетіндігін көрсетті, бұл ретте ауыл бөлінісінде көрсеткіш қала мектептерінің көрсеткішіне (69,8%) қарағанда әлдеқайда жоғары (83,2%). «Бұл сұрақ маған қатысты емес» жауабын таңдаған қалалық білім алушылардың үлесі ауылдық (0,8%) қарағанда әлдеқайда жоғары (7%), бұл ретте осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі ауылдық (7,6%) қарағанда қалалық білім алушыларда да жоғары (10,8%). Жауап беруге қиналғандардың үлесі ауылдық (8,4%) білім алушыларға қарағанда қалалық білім алушыларда (12,5%) жоғары.

«*Мектептің барлық кабинеттері физикалық тұрғыда қолжетімді (пандус, лифт және т.б. көмегімен)*» тұжырымы бойынша бесінші сынып білім алушыларының жауаптарының көрсеткіштері бойынша респонденттердің жартысынан көбі (53,3%) осы пікірмен келіскендерін көруге болады, алайда қала мен ауыл бөлінісінде аздаған айырмашылықтар бар: «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауап нұсқасын қалалық білім алушылардың 13,9%-ы және ауылдық білім алушылардың 10,9%-ы таңдаған, қалалық қала мектептерінің 13,4%-ы және ауыл мектептерінің 9,2%-ы жауап беруге қиналды.

«Барлық жаңадан келген білім алушыларға мектеп жағдайларына бейімделуге көмектеседі» тұжырымы бойынша жалпы респонденттердің басым бөлігі (82,6%) осы пікірмен келісті, сонымен қатар қала мен ауыл бөлінісінде мынадай айырмашылықтар бар: «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауап нұсқасын қалалық білім алушылардың 7,7%-ы және ауылдық білім алушылардың 4,2%-ы таңдады, осы пікірмен қалалық білім алушылардың 5%-ы және ауылдық білім алушылардың 2,5%-ы келіспейді, сондай-ақ қалалық мектеп өкілдерінің 6,7%-ы және ауылдық мектеп өкілдерінің 4,2%-ы жауап беруге қиналды.

«Сабақ кезінде біз жұппен немесе топтарда жұмыс істейміз» деген тұжырым бойынша жауаптардың нәтижелері жалпы сауалнамаға қатысушылардың жартысынан көбі (66,7%) осы тұжырыммен келісетіндігін көрсетті, бұл ретте ауыл бөлінісіндегі көрсеткіш (55,5%) қала мектептерінің көрсеткішінен (70,1%) төмен. «Бұл сұрақ маған қатысты емес» жауабын таңдаған қалалық білім алушылардың үлесі ауылдық (1,7%) қарағанда біршама жоғары (3%), ал қалалық білім алушыларда осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі ауылдық (23,5%) қарағанда төмен (15%). Бұл ретте жауап беруге қиналғандардың үлесі қалалық білім алушыларға қарағанда (12%) ауылдық білім алушыларда жоғары (19,3%).

«Сыныптастарымның мені мазақ еткенін естимін» тұжырымы бойынша сауалнама нәтижелері «келісемін» және «жауап беруге қиналамын» деп жауап берген сауалнамаға қатысқан бесінші сынып білім алушыларының 1/4 бөлігі («келісемін» деп және жауап беруге қиналғандарды қосқанда 25%) зерделеуді және назар аударуды талап ететінін көрсетеді, бұл ретте осы пікірмен келіскендердің үлесі қала (14,8%) және ауыл (15,3%) бөлінісінде бірдей, жауап беруге қиналған қалалық мектеп білім алушыларының үлесі – 10,8%. «Бұл сұрақ маған қатысты емес» жауап нұсқасын қалалық білім алушылардың 11,3%-ы және ауылдық білім алушылардың 6,8%-ы таңдады, қалалық білім алушылардың 63,2%-ы және ауылдық білім алушылардың 70,3%-ы бұл пікірмен келіспейді.

Мектептегі қудалау барлық білім алушылар үшін ең жағымсыз салдарға әкелетіні белгілі. Қорқытуға ұшыраған балалар депрессияға, психикалық бұзылулардың дамуына бейім келеді, бұл суицидтік әрекеттер түрінде төтенше салдарға әкелуі мүмкін.

Агрессор балалардың әдетте сабақ үлгерімі де төмен болады, криминалдық әдеттерге бейім келеді, олар педагогтердің сабақты берудің орнына тәртіпті сақтауға басым көңіл бөлулеріне түрткі болады.

Бақылаушы балалар, қудалаудың куәгерлері бола отырып, жәбірленушінің орнында болудан қорқады және агрессорларға қосыла алады немесе араласпағаны үшін кінәлі болып, бақылаушы ретінде өздерін кінәлайды. Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар да қатарластарының мазақтарын сезінуі мүмкін.

Осылайша, мектептегі қудалау, мүмкіндіктері шектеулі балаларды бөлу алдымен жазықсыз келемеждеуден басталуы мүмкін. Мұндай жағдайлар бүкіл

білім беру жүйесіне нұқсан келтіреді, жалпы шиеленісті, ыңғайсыздықты тудырады және білім алушылардың белгілі бір бөлігін оқшаулануына әкеледі. Әрине, мұндай жағдайларда барлық білім алушылар үшін ыңғайлы және қауіпсіз білім беру ортасы туралы айту мүмкін емес. Осыған байланысты инклюзивті білім беру саласындағы маңызды міндет инклюзия мақсаттарына сәйкес келетін білім беру ұйымының мәдениетін қалыптастыру болып табылады. Бұл кез келген ұйымның білім беру ортасына қойылатын талапты анықтайды: ол барлық балаларды олардың ерекше қажеттіліктері мен әртүрлі мүмкіндіктерін ескере отырып қосуға немесе таныстыруға дайындалуы керек.

Мектепте инклюзивті білім беру мәдениетін құру ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қоса алғанда, әрбір баланы мектеп социумына табысты енгізудің маңызды шарттарының бірі болып табылады. Тиімді жұмыс істеудің міндетті шарты – бұл білім беру ұйымдарындағы барлық: психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық қызметтердің өзара байланысы мен үйлесімді жұмысы.

Мектептерде инклюзивті білім беру мәдениетін қалыптастыру аспектісіндегі теңдік, қатысу, ынтымақтастық басымдықтары инклюзивті білім берудің негізгі принциптерімен тікелей байланысты, бұл тәсіл білім алушылардың әртүрлілігіне оң көзқарас болып табылады, ал жеке ерекшеліктер проблема ретінде емес, таным процесін байыту мүмкіндігі ретінде қабылданады.

*«Мені қорқытып, ренжіткен жағдайда сынып жетекшісіне немесе психологқа жүгіне аламын»* тұжырымына жауаптардың нәтижелері бесінші сынып білім алушыларының мектепте өзін қаншалықты жайлы сезінетінін көрсетеді, ал оң жауап бергендердің үлесі респонденттердің жартысынан сәл асады (61%). Қала мен ауыл бөлінісіндегі көрсеткіштерді салыстырған кезде «келісетін» ауыл балаларының үлесі (72,9%) қалалық балаларға қарағанда (57,5%) әлдеқайда көп екені байқалады. «Келіспеймін» (17,1%) және «жауап беруге қиналамын» (8,8%) жауаптарының көрсеткіштері назар аударуды талап етеді, олар жалпы сауалнамаға қатысушылардың 1/4 бөлігін құрайды, өйткені олар айналасындағылардың тарапынан қудалауды бастан кешіруі және ересектер тарапынан қолдау таба алмауы мүмкін.

Демек, педагогтер мектептердегі психологиялық ахуалды жақсарту, педагогтер мен балалар арасындағы сенімді қалыптастыру үшін жұмыс істеуі керек. Сынып жетекшілері, психологтар жасөспірімдерге қақтығыстарды шешуге және агрессивті мінез-құлыққа балама көрсетуге көмектесуі керек. Бұл орналасқан жеріне қарамастан барлық мектептерге қатысты, өйткені бұл мәлімдемемен «келіспейтіндердің» үлесі бірдей: қала бойынша 17,7% және ауыл бойынша 15,3%. Жауап беруге қиналған қала білім алушыларының үлесі (10,4%) ауылдарға қарағанда (3,4%) көп.

*«Мектепте балаларды олардың жаратылысы, денсаулығындағы кемшіліктері, материалдық жағдайы бойынша кемсітуге болмайтыны жөнінде айтылатын іс-шаралар өткізіліп тұрады»* деген тұжырымға жауап беру нәтижелері алдыңғы сұрақтардың дәлелі болып табылады. Осылайша,

«келісемін» жауабын жалпы алғанда бесінші сынып білім алушыларының жартысынан көбі (62,8%) таңдады, бұл ретте қала бойынша осы мәлімдемемен келіскендердің үлесі 62,2%-ды, ауыл бойынша 64,7%-ды құрады.

Біржақты теріс жауап бергендерге назар аудару керек (14%), ол қала білім алушылары үшін 13,7%-ды, ал ауыл білім алушылары 15,1%-ды құрады, жауап беруге қиналғандардың үлесі қалалық балалар үшін 11,9%-ды, ауылдық балалар 13,4%-ды құрады. Сонымен қатар «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдаған қалалық балалардың үлесі ауыл балаларына қарағанда (6,7%) әлдеқайда көп (12,2%).

Осы мәлімдеме бойынша бесінші сынып білім алушыларының сауалнамасының көрсеткіштері әр баланың жетістігі мектепте құрылған жайлы білім беру ортасына, мектеп пен отбасы серіктестігін құруға тікелей тәуелді болған кезде мектеп ортасындағы қарым-қатынасқа қатысты алдыңғы мәселелер бойынша нәтижелер мен қорытындыларды растайды.

Қазіргі заманғы Қазақстан мектебінің әкімшілігі мен педагогтері инклюзивті білім беру ортасы білім беру процесінің барлық қатысушыларын қолдауға негізделген идеяны жалпы тану болып табылатынын, барлық білім алушылардың өз даралығын дамыту үшін мүмкіндіктері бар екенін нақты білуі тиіс.

5-сынып білім алушыларының *«Әлеуметтік педагог менімен және менің ата-аналарыммен сұхбат өткізеді, қажет болған жағдайда көмек көрсетеді»* деген тұжырымға жауаптарының көрсеткіштері бойынша, респонденттердің жартысынан көбі (52,1%) әлеуметтік педагогтің жұмысымен таныс, оның ішінде ауыл балаларының үлесі (63%) қалалық (48,9%) қарағанда әлдеқайда жоғары. Бұл ретте қала білім алушыларының бұл пікірімен келіспейтіндердің үлесі (13,5%) ауыл балаларының үлесіне қарағанда (12,6%) жоғары, сондай-ақ жауап беруге қиналғандардың үлесі: тиісінше 17,7% және 9,2%, және «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдағандардың үлесі: Қала үшін 20% және ауыл үшін 15,1% құрады.

*«Мектепте достарым/құрбыларым бар»* тұжырымына жауап берген кезде респонденттердің басым бөлігі (94,5%) оң жауап берді, бұл ретте қалалық (94,1%) және ауылдық (95,8%) білім алушылардың үлесі бірдей. Алайда, аз үлесіне қарамастан, осы тұжырыммен келіспейтіндерге (1% қалалық және 2,5% ауылдық мектеп білім алушылары), жауап беруге қиналғандарға (2% қалалық және 0,8% ауылдық мектеп білім алушылары), сондай-ақ «бұл сұрақ маған қатысты емес» жауабын таңдағандарға (2,8% қалалық және 0,9% ауылдық балалар) назар аудару қажет.

Мұғалімдер мен ата-аналар балалар арасындағы жылы достық қарым-қатынас олар үшін эмоциялық қолдау мен эмпатияның көзі екенін есте ұстауы керек. Бұл әсіресе бастауыш сыныптан негізгі мектепке ауысудың бейімделу кезеңін бастан кешіретін 5-сынып білім алушылары үшін өте маңызды, өйткені зерттеушілердің пікірінше, тіпті жалғыз жақын досының болуы балаға ерекше жағдаймен немесе басқа балалардың жағымсыз көріністерімен байланысты қорқыныш, алаңдаушылық сезімдерін жеңуге көмектеседі.

Сонымен қатар психологтар баланың ата-анасымен қарым-қатынасы неғұрлым жақсы болса, оның құрдастарымен ортақ тіл табу оңайырақ екенін байқады. Осыған байланысты, білім алушының жеке басын дамытуға бағытталған жұмыс, егер білім беру және тәрбиелеу процесіне білім алушылардың ата-аналары тартылған жағдайда ғана пәрменді және тиімді болады.

*«Мектептегі сабақтар маған және менің сыныптастарыма түсінікті»* тұжырымы бойынша жауаптардың нәтижелері сауалнамаға қатысушылардың басым бөлігі (80%) осы тұжырыммен келісетіндігін көрсетті, бұл ретте ауыл бөлінісінде көрсеткіш (88,2%) қала мектептерінің көрсеткішінен (77,6%) жоғары. «Бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдаған қалалық білім алушылардың үлесі ауылдық (0,8%) қарағанда әлдеқайда жоғары (4,7%), сондай-ақ осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі: қалалық 5,5%, ауылдық 4,2%. Бұл ретте жауап беруге қиналғандардың үлесі ауылдық (6,7%) білім алушыларға қарағанда қалалық білім алушыларда екі есе жоғары (12,2%).

*«Мұғалім әрбір білім алушыға көңіл бөледі»* тұжырымы бойынша білім алушылардың жауаптарының нәтижелері бесінші сынып білім алушыларының басым көпшілігі мұғалімдердің көңіліне қанағаттанғанын көрсетті (84,8%), бұл ретте ауыл білім алушыларының (94,1%) көрсеткіштері қалалық (82%) қарағанда біршама жоғары. Сонымен қатар, осы тұжырыммен келіспейтін (5,8%), жауап беруге қиналған (7,8%) және «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдаған (4,5%) қала білім алушыларының үлесі ауыл балаларының көрсеткіштерінен екі еседен астам жоғары.

Осы мәселе бойынша нәтижелерді талдау педагогтердің назарын барлық балаларды, оның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуды дараландыру тәсілдерін түсінуге және іске асыруға аударуға мүмкіндік береді. Тәжірибе мұғалімдердің әртүрлі балалармен жұмыс істеуге дайындығының жеткіліксіздігін көрсететіндіктен, олардың әрқайсысына педагогикалық көзқарастарындағы әртүрлілікті ескере отырып, тәжірибешілердің негізгі сұрағы «қалай?» әзірге барлық жағдайда білікті жауап таба бермейді.

Бұл, өз кезегінде, ел мектептерінің білім беру процесінде жеке тәсілді қолданудың жеткіліксіздігі туралы ойға әкеледі. Сондықтан мұғалімдер оқу процесінде саралау және даралау принциптерін сақтауға назар аударуы керек.

Мектептің бүгінгі таңдағы негізгі міндеті – баланың даралығын танытуға көмектесу, дамуға, тұрақтануға, әлеуметтік әсерлерге қарсы тұра білуге үйрету. Мұндай оқытудың мақсаты – бір сынып ұжымында «орташа» білім алушыға емес, жеке танымдық қабілеттерін, қажеттіліктері мен мүдделерін ескере отырып, жеке-жеке жұмыс істеуге мүмкіндік беретін психологиялық-педагогикалық жағдайлар жүйесін құру.

*«Сабақтағы тапсырмаларға шамам келмегенде мұғалімнен көмек сұрай аламын»* деген тұжырымға жауап берген кезде, жалпы алғанда, білім алушылардың көп бөлігі (86,3%) осы тұжырыммен келісетіні байқалады, ал ауыл балаларының үлесі (93,3%) қалалық (84,3%) балаларға қарағанда жоғары. Қалған жауаптар бойынша қалалық білім алушылардың үлесі



ауылдық жауаптардан жоғары: «келіспеймін» жауабы бойынша 7% және 4,2%, «бұл сұрақ маған қатысты емес» 3,3% және 1,7%, жауап беруге қиналғандар тиісінше 5,5% және 0,8%.

Осы көрсеткіштерден педагогтер тарапынан қолдауға ие ауыл білім алушылары қалалық балаларға қарағанда көбірек деген қорытынды жасауға болады, одан ауыл мектептерінің білім алушылары өздерін неғұрлым жайлы сезінеді деп болжауға болады. Сонымен қатар мұғалімдер баланың қауіпсіздігі мен сенімділігі сөзсіз болуы керек және кез келген сыртқы факторларға тәуелді болмауы керек екенін есте ұстауы керек.

*«Сабақ кезінде мұғалімдер әрбір білім алушының пікірін тыңдауға дайын»* тұжырымына сәйкес, респонденттердің көпшілігі (82,3%) бұл тұжырыммен келіскен, бұл ретте ауыл мен қаланың көрсеткіштері бірдей, келіспейтіндер де (5,2% және 5%).

Бұл сұраққа жауаптардың нәтижелері балалармен, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасауда жеке тәсілдің маңыздылығын еске түсіруге мүмкіндік береді, өйткені баланың жеке басын қалыптастыру үшін оның маңыздылығын асыра бағалау қиын. Әр адам өзінің қабілеттері, қажеттіліктері мен қызығушылықтары бар ерекше тұлға, ол оқу процесінде жеке көзқарасты және осы ерекшеліктерді ескеретін білім берудің әртүрлі формаларын, әдістерін, технологияларын қолдануда икемділікті қажет етеді.

Қазіргі уақытта инклюзивті білім беруді дамыту процесінде білім берудегі қиындықтар ескірген, икемсіз оқыту әдістері басым болған кезде, бұқаралық мектептегі оқу процесін ұйымдастырумен және практикамен байланысты.

Жеке көзқарастың мәні – педагог өзінің психологиялық ерекшеліктері мен өмір сүру жағдайларын ескере отырып, әр балаға педагогикалық әсер ету арқылы алдына қойылған міндеттерді шешеді.

*«Кітапхананы, интернетті, компьютерлерді өздігімен пайдалана аламын»* тұжырымына жауаптардың нәтижелері сұралғандардың жартысынан азы (48,7%) осы тұжырыммен келісетіндерін көрсетті, ал жауаптардың барлық нұсқалары бойынша көрсеткіштер төмендегі кестеде көрсетілгендей шамамен бірдей. Бұл жағдайда білім алушылардың «бұл сұрақ маған қатысты емес», «келіспеймін» және «жауап беруге қиналамын» жауаптарын таңдаған бөлігі сұрақ тудырады, өйткені оларға кітапхананы, интернетті, компьютерді пайдалануда қиындықтарға тап болған балаларды жатқызуға болады.

Мұны тек дағдылардың жетілмегендігімен ғана емес, сонымен қатар балалардың ерекше қажеттіліктері немесе шектеулі мүмкіндіктерімен де байланыстыруға болады. Демек, мектептерде кедергісіз жағдайлар мен барлық білім алушылар үшін олардың жеке мүмкіндіктері мен ерекше қажеттіліктерін ескере отырып, жайлы білім беру ортасын құру деңгейі туралы мәселе туындайды.

Білім алушылардың *«Мұғалімдер сабаққа қатысты қиындықтары бар барлық білім алушыларға көмектеседі»* тұжырымына жауаптары бойынша

респонденттердің басым бөлігі (85,2%) оқу бағдарламасын меңгеруде көмек пен қажетті қолдау алатынын көрсетеді. Бұл ретте ауыл бөлінісіндегі көрсеткіштер қалаларға қарағанда біршама жоғары, ал қалған «бұл сұрақ маған қатысты емес» «келіспеймін» және «жауап беруге қиналамын» деген жауаптар бойынша қала бөлінісіндегі көрсеткіштер ауыл білім алушыларының деректеріне қарағанда біршама жоғары.

Білім алушылардың үлгерімін арттыру теориялық және практикалық педагогиканың маңызды міндеттерінің бірі екені белгілі. Бұл педагогикалық міндет көптеген факторларға, соның ішінде елдегі және жалпы қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық жағдайларға байланысты өз ерекшеліктерін алады. Мәселен, әлемдегі және Қазақстандағы қазіргі жағдайда педагогиканың классикалық проблемаларына коронавирустық инфекциямен байланысты шектеу шаралары кезеңінде қашықтықтан оқытудың шығындарымен байланысты үлгермеушіліктегі қиындықтар қосылды.

Ғылыми зерттеулерді талдау оқу материалын меңгеру сапасын арттыру, үлгерімі төмен білім алушылар санын азайту проблемасын шешу үшін жүйелі кешенді жұмыс жүргізу қажеттігін көрсетеді. Сонымен қатар сәтсіздікке ұшырау себептерін талдаудың әдіснамалық принципі – бұл мәселені ғылым жиынтығы: педагогика, психология, физиология, әлеуметтану тұрғысынан жан-жақты көзқарас.

Осыған байланысты педагогтің ғылыми-педагогикалық ойлауы мен санасын қалыптастыру проблемасы ерекше өзектілікке ие болады, ол өз қызметінің мазмұнын сыни, шығармашылық тұрғыдан игеру, ғылым мен педагогикалық тәжірибе жетістіктерін қолдану арқылы жаңарта алады.

Қазіргі уақытта педагогикалық іс-әрекеттің маңызды факторларының бірі педагогтің рефлексиялық құзыреттілік деңгейі, педагогке күтілетін нәтижелерді қалыптастыруға, жұмыс мақсаттарына қол жеткізуді түсінуге, оның даму траекториясын анықтауға және түзетулер енгізуге көмектесетін рефлексия қабілеті болып табылады.

Бұл ретте педагогтің педагогикалық шеберлігінің сынып білім алушылармен өзара қарым-қатынасқа бағытталуының маңызы зор. Демек, білім алушылардың ұжымының әртүрлілігі жағдайындағы педагогтің негізгі міндеті – ұжымда психологиялық атмосфераны құру, онда әр мүше немесе қатысушы не істегені немесе қандай қиындықтарға тап болғаны туралы айтуға, өткізілген күн туралы немесе сабақ кезінде жұмысқа қатысу туралы өз пікірін білдіруге ниет білдіреді.

Сондай-ақ, бесінші сынып білім алушыларына мектепте мамандармен (мысалы, психолог, дефектолог, логопед және т.б.) қосымша айналысуға мүмкіндігі бар деген пікірді бағалау ұсынылды. Жауаптар респонденттердің жартысында (49,4%) мұндай мүмкіндік бар екенін көрсетті, сауалнамаға қатысушылардың қалған үлесі «бұл сұрақ маған қатысты емес» (18,2%), «келіспеймін» (16,7%) және «жауап беруге қиналамын» (15,7%) жауаптарының арасында шамамен бірдей бөлінді. Бұл ретте қала мен ауыл бөлінісінде үлкен айырмашылықтар байқалмайды.

Қазіргі уақытта ел мектептерінде балалардың ерекше білім алу қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, оқу процесінде психологиялық-педагогикалық қолдау қызметін ұйымдастыру мәселесі өзекті болып табылады. «Қолдау» деп білім беру процесінің барлық қатысушыларының (әкімшілік, мұғалімдер, мамандар, ата-аналар және білім алушылар) жұмысындағы өзара іс-қимыл мен сабақтастықты түсіну қажет. Баланы қолдау қандай да бір білім беру ұйымына түскен сәттен басталып, оқу аяқталғанға дейін жалғасуы тиіс, ал кейбір жағдайларда одан әрі де қажет болуы мүмкін.

Инклюзивті білім беру жағдайында психологиялық-педагогикалық қолдау баланың өзгеретін тұлғасымен бірге қозғалыс, оңтайлы дамудың мүмкін жолдарын уақытылы көрсету, қолайсыздықты бейтараптандыруға бағытталған, қажет болған жағдайда көмек пен қолдау, балада және тұтастай алғанда педагогикалық процесте позитивті даму ретінде қарастырылады. Барлық балалардың айырмашылықтарының құндылығы және олардың оқу қабілеті танылады, ол осы балаға ең қолайлы тәсілмен жүзеге асырылады.

Бұл барлық балалардың қажеттіліктерін ескеретін икемді жүйе, даму қиындықтары ғана емес, сонымен қатар әртүрлі этникалық топтар, жынысы, жасы, белгілі бір әлеуметтік топқа жататын балаларды да қамтиды.

Осылайша, қолдау қызметі психологиялық-педагогикалық қолдау процесін жүзеге асыратын әртүрлі профильдегі мамандардың бірлестігі болып табылады. Команда мектеп әкімшілігін, ата-аналарды, мұғалімдерді, логопедтерді, дефектологтарды, психологтарды, әлеуметтік педагогтерді және басқа мамандарды біріктіреді.

*«Мектепте денсаулығыма байланысты педагогтер әзірлеген жеке оқу жоспарына сәйкес оқимын»* тұжырымына жауап көрсеткіштерін талдау кезінде осы тұжырыммен келіскендердің көрсеткіштері (44%) мектеп әкімшілігі берген мәліметтермен сәйкес келмейтіні байқалады.

Баланың мемлекеттік стандартты игеруде қиындықтары болған жағдайда ПМПК ұсынысы бар балалар жеке жоспар бойынша оқи алатындығы белгілі. Осыған байланысты, кейбір респондент-балалар жеке оқу жоспары туралы түсінікке ие емес деп болжауға болады. Жалпы алғанда, инклюзивті мәдениетті дамыту мәселесі балалар ортасында ғана емес, сонымен қатар білім беру процесінің барлық қатысушылары арасында да назар аударуды қажет етеді деген қорытынды жасауға болады.

*«Денсаулығыма байланысты оқу үшін қажетті барлық арнайы техникалық құралдарым бар»* сұрағына жауап беру кезінде дәл осындай көрініс пайда болды, өйткені осы тұжырымға сәйкес келетін балалардың үлесі (59,8%) сауалнамаға қатысқан мектептердегі ерекше білім беруді қажет ететін балалар саны туралы нақты мәліметтермен сәйкес келмейді. Бұл ретте қала мен ауыл бөлінісінде жауаптардың барлық нұсқалары бойынша үлкен айырмашылық байқалмайды.

*«Сабақта мұғалімнің көмекшісі көмектеседі»* тұжырымына жауап берген кезде, педагог-ассистент қолдау көрсететін білім алушылар

анықталады деп күтілді. Алайда, оң жауап берген балалар үлесінің көрсеткіші де мектеп әкімшілігінің деректеріне сәйкес келмейді.

Бесінші сынып білім алушылары әлі де көмекші мұғалімдердің бар екендігі туралы түсінікке ие емес және көмекшілер ретінде зертханашыларды немесе мектептің басқа мұғалімдерін қабылдады деп болжауға болады. Сонымен қатар олардың арасында педагог-ассистент шын мәнінде қолдау көрсететін балалардың бір бөлігі де бар.

Қазіргі уақытта елдегі нормативтік құқықтық актілермен ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыны жан-жақты психологиялық-педагогикалық қолдауды қамтамасыз ету қажеттілігі бекітілгені белгілі. Педагог мен мамандардан басқа, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі тобына педагог-ассистент кіруі мүмкін.

«Педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген адамдар лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығына сәйкес педагог-ассистенттің лауазымдық міндеттері айқындалды [10]. Бұйрықта педагог-ассистент білім алушыларға психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның ұсынымы бойынша көмек көрсетеді, жалпы үлгідегі білім беру ұйымдарында ерекше білім беруді қажет ететін алушыны психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асырады деп жазылған.

*«Мектепте маған барлық қажетті оқулықтар берілді»* тұжырымы бойынша білім алушылардың өз пікірін білдіру өтінішіне картина бесінші сынып білім алушыларының басым көпшілігі (88,2%) барлық оқулықтармен қамтамасыз етілгенін көрсетті, алайда олардың арасында бұл тұжырыммен келіспейтіндер де бар, олардың 5,5%-ы қала білім алушылары және 6,7%-ы ауыл білім алушылары. Респонденттердің қалған аз бөлігі бұл сұрақ оларға сәйкес келмейді және жауап беру қиын деп санайтындар болды.

Мектеп асханасында тегін тамақтану туралы мәселе бойынша сауалнама нәтижелері респонденттердің төрттен бір бөлігі – бесінші сынып білім алушылары (23,8%) мектеп асханасында тегін тамақтанатынын көрсетті, олардың басым бөлігі ауыл білім алушылары (32,2%), ал қала өкілдерінің үлесі 21,3%-ды құрады.

«Мемлекеттік білім беру ұйымдарының мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек алуға құқығы бар отбасылардан, сондай-ақ мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек алмайтын, жан басына шаққандағы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасынан төмен отбасылардан шыққан білім алушылары мен тәрбиеленушілеріне және жетім балаларға, ата-анасының қамқорлығынсыз қалып, отбасыларда тұратын балаларға, төтенше жағдайлардың салдарынан шұғыл жәрдемді талап ететін отбасылардан шыққан балаларға және өзге де санаттағы білім алушылар мен тәрбиеленушілерге қаржылай және материалдық көмек көрсетуге бөлінетін қаражатты қалыптастыру, жұмсау бағыты мен оларды есепке алу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 25

қаңтардағы №64 Қаулысына сәйкес төтенше жағдайлардың салдарынан шұғыл жәрдемді талап ететін отбасылардан шыққан балаларға және білім алушылар мен тәрбиеленушілердің өзге де санаттарына қаржылық және материалдық көмек мемлекеттік білім беру ұйымдарының білім алушылары мен тәрбиеленушілерінің мынадай санаттарына көрсетіледі [11]:

1) мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек алуға құқығы бар отбасылардан шыққан балаларға;

2) мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек алмайтын, жан басына шаққандағы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасынан төмен отбасылардан шыққан балаларға;

3) жетім балаларға, ата-анасының қамқорлығынсыз қалып, отбасыларда тұратын балаларға;

4) төтенше жағдайлардың салдарынан шұғыл жәрдемді талап ететін отбасылардан шыққан балаларға;

5) білім беру ұйымының алқалы басқару органы айқындайтын білім алушылар мен тәрбиеленушілердің өзге де санаттарына.

Бекітілген Ережелерге сәйкес «қаражатты жұмсаудың басым бағыты білім беру ұйымында болған кезеңде бір реттік тамақтандыруды ұйымдастыру болып табылады». Ол 7 жастан 17 жасқа дейінгі мектеп кезеңі қарқынды өсу процестерімен, сүйек қаңқасы мен бұлшықеттердің ұлғаюымен, метаболизмнің күрделі қайта құрылуымен, эндокриндік жүйенің, мидың белсенділігімен сипатталады.

Бұл жас кезеңінің ерекшеліктері сонымен қатар ақпарат ағынының өсуіне, мектеп бағдарламаларының күрделенуіне, сабақтардың қосымша жүктемелермен (қосымша сабақтар, үйірмелер, үй тапсырмасы) үйлесуіне байланысты білім алушылардың психикалық стресстерін қамтиды.

Өмірдің барлық осы күрделі процестерін қамтамасыз ету үшін білім алушы организмнің ақуыздарға, майларға, көмірсуларға, дәрумендерге, энергияға деген қажеттіліктерін қанағаттандыратын дұрыс тамақтануды қажет етеді. Бұл мәселе ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар үшін ерекше өзектілікке ие. Осыған байланысты қазақстандық білім алушыларды дұрыс тамақтанумен қамтамасыз ету сөзсіз ұлттық басымдық болып табылады, өйткені тамақтану азаматтардың денсаулық жағдайын анықтайды.

*«Білім алушылардың қажет болған жағдайда қосымша мұғалімдермен мектепте оқуға мүмкіндігі бар ма»* пікірін білу туралы өтінішіне жалпы респонденттердің жартысынан көбі (65%) оң жауап берді, бұл ретте ауыл білім алушыларының үлесі (72,9%) қалалықтарға қарағанда (62,7%) жоғары. Сонымен қатар, басқа жауапты таңдаған балаларға назар аудару керек, бұл олардың педагогпен қосымша білім алуға мүмкіндіктерінің болмау себептерін көрсетеді.

Осыған байланысты, қазіргі мектепте білім беру процесін жетілдіру тек оқытылатын пәндердің мазмұнын өзгертуді ғана емес, сонымен қатар оқыту әдістеріне көзқарасты өзгертуді, оқыту әдістерінің арсеналын кеңейтуді, сабақ

барысында білім алушылардың белсенділігін арттыруды да қамтитынын еске салу қажет.

Білім алушының пассивті әсер ету объектісі болмауы маңызды. Сондықтан танымдық белсенділікті арттыру, білім алушылардың көкжиегін және олардың жалпы мәдениетін кеңейту үшін сабақта қолданылатын оқытудың ең оңтайлы формаларын, әдістерін, технологияларын анықтау қажет.

#### **1.4 9-СЫНЫП БІЛІМ АЛУШЫЛАРЫНА САУАЛНАМА ЖҮРГІЗУ НӘТИЖЕЛЕРІН ТАЛДАУ**

Далалық зерттеу барысында еліміздің 8 өңірінде сауалнамаға 30 мектептің 9-сыныбының 591 оқушысы қатысты.

9-сынып оқушыларының *«Мектепте барлығымызға кеңпейілділікпен қарайды»* алғашқы тұжырымы бойынша жауаптарының нәтижелері олардың басым көпшілігі (80,6%) осы тұжырыммен келісетіндігін көрсетті, бұл ретте ауылдық мектептердегі көрсеткіш (91,1%) қалалықтарға қарағанда (76,5%) айтарлықтай жоғары. «Бұл сұрақ маған қатысты емес» жауабын қалалық және ауылдық білім алушылардың 3,8%-ы таңдады, осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі қалалық (9,8%), ауылдық оқушыларға қарағанда (2,5%) жоғары болды, бұл ретте қалалық білім алушылардың 10%-ы және ауылдық тоғызыншы сынып білім алушыларының 2,5%-ы жауап беруге қиналды.

*«Бәріміздің жетістіктеріміз әділ бағаланады»* тұжырымы бойынша білім алушылардың өз пікірін білдіру өтініші тоғызыншы сынып білім алушыларының (78,8%) көпшілігі осы тұжырыммен келісетінін көрсетті, алайда, респонденттердің арасында олардың жетістіктері әділ бағаланатындығымен келіспейтіндер бар, олардың ішінде қала білім алушыларының 9,1%-ы және ауыл білім алушыларының 7%-ы. Респонденттердің шағын үлесін бұл мәселе оларға сәйкес келмейді деп есептейтіндер (қала білім алушыларының 2,5% және ауыл білім алушыларының 1,9%) құрады және қалалық білім алушылардың 12,3%-ы және ауылдық мектеп білім алушыларының 5,7%-ы жауап беруге қиналды.

Осы мәселе бойынша жауаптардың нәтижелері еліміздің мектептерінде жеткілікті түрде қамтамасыз етілмеген және нәтижесінде білім алушылардың белгілі бір бөлігінің әлеуетті мүмкіндіктері іске асырылмайды деген ойға жетелейді. Ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін бұл олардың функционалдық сауаттылығының төмен деңгейінің салдарынан олардың әлеуметтік бейімделу тетіктері нашар іске асырылатын болады, олар жұмысқа орналаса алмайды, қоғамның толық құқылы мүшелері бола алмайды дегенді білдіреді.

Сондықтан білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың психологиялық-педагогикалық негіздері келесідей маңызды тәсілдерді қамтуы керек:

- оқу жетістіктерін бағалаудың әртүрлі деңгейлік сараланған шкаласын пайдалану арқылы әрбір білім алушы тұлғасының әлеуетті мүмкіндіктерін есепке алу мен дамытуды қамтитын жеке тұлғаға бағытталған тәсіл;

- білім алушының өзіндік өнімді іс-әрекетін ұйымдастыру жағдайында адамның мүмкіндіктері мен қабілеттерін неғұрлым толық анықтауға бағытталған іс-әрекетке негізделген тәсіл;

- оқу іс-әрекетін бағалау жағдайында қолайлы, жайлы психологиялық жағдай жасау арқылы оқуда қиындықтары бар білім алушылардың әлеуметтік-психологиялық денсаулығын сақтау және нығайту міндеттерін шешуді қамтамасыз ететін денсаулық сақтау тәсілі [12].

*«Мұғалімдер бәрімізге жоғары нәтижелерге жетуге көмектеседі және барлық балалар табысты бола алатынына сенеді»* сұрағына респонденттердің басым бөлігі (82,8%) бұл пікірмен келіскен, алдыңғы сұрақтағыдай, ауыл білім алушыларының үлесі оң көрінеді: олардың 93,1%-ы осы пікірмен келіседі, ал қала оқушыларының 78,7%-ы келіседі.

Бұл ретте қала мен ауыл бөлінісінде жауаптардың басқа нұсқалары бойынша айырмашылықтар бар: «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауап нұсқасын қалалық білім алушылардың 4,2%-ы және ауылдық білім алушылардың 2,5%-ы таңдады, бұл пікірмен қалалық білім алушылардың 8,4 %-ы және ауылдық білім алушылардың 2,5%-ы келіспейді, сондай-ақ қала мектептері өкілдерінің 8,7%%-ы және ауылдық мектептердің 1,9%-ы жауап беруге қиналды.

Осы мәселе бойынша көрсеткіштерді талдай отырып, білім берудің жаңартылған мазмұнын және онымен бірге білім алушылардың оқу жетістіктерін критериалды бағалау жүйесін енгізу білім алушылардың дайындық деңгейлері туралы объективті және сенімді ақпарат алуға мүмкіндік беруге бағытталғанын еске салу қажет, бұл ретте білім беру қажеттіліктері бойынша сынып білім алушылары құрамының әртектілігі ескеріледі және оқытудың жеке нәтижесіне ие болу мүмкіндігі көзделеді.

Сондықтан қазақстандық мектептерде білім берудің жаңартылған мазмұнын енгізумен педагогтердің мүмкіндіктері әрбір балаға жеке көзқарасты жүзеге асыру үшін кеңейтіледі.

Білім беру процесінде критериалды бағалау жүйесін пайдалану бағалау жүйесін жеке пәннің мақсатты қондырғыларымен, сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың әлеуметтік құзыреттерін қалыптастырумен байланыстыруға мүмкіндік беретін критерийлер мен дескрипторларды пайдалану арқылы білім алушылардың жетістіктерін анықтауға және арттыруға мүмкіндік береді.

Критериалды бағалау жүйесінің көмегімен әрбір білім алушының дайындық деңгейін, оқудағы жеке прогресті анықтау білім алушылардың оқуға деген ынтасын ғана емес, мектептегі білім беру процесінің сапасын да арттыруға ықпал етеді.

Білім беру жетістіктерін бағалау кезінде бағалау жүйесі ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқытудағы жетістіктерді объективті түрде

көрсетіп қана қоймайды, сонымен қатар білім беру процесінде осындай білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың келесі қадамдарын құру үшін негіз болып табылады.

9-сынып білім алушыларының «*Мұғалімдер білім алушыларды бөліп-жармайды, бір-бірімізбен салыстырмайды*» тұжырымына сәйкес жауаптары, орта есеппен респонденттердің жартысынан көбі (62,4%) осы пікірмен келіседі, ал ауыл білім алушыларының көрсеткіштері қалалық (59,3%) көрсеткіштермен салыстырғанда (70,3%) оң көрінеді. Тиісінше, осы тұжырыммен келіспейтіндердің үлесі қала білім алушыларында жоғары болды (24,8%), бұл респонденттердің жалпы санының 1/4 бөлігін құрайды, келіспейтін ауылдық білім алушылардың үлесі 14,6%. Бұл тұжырымға қалалық білім алушылардың 11,2% және ауылдық білім алушылардың 9,5% жауап беруге қиналды.

Бұл сұраққа жауаптардың көрсеткіштері критериалды бағалаудың практикалық маңыздылығын еске салуға мәжбүр етеді, яғни педагог білім алушылардың нәтижелерін бір-бірімен салыстырмайды, тек білім алушының жұмысы бағаланады. Сонымен қатар білім алушының жұмысы басқа білім алушының жұмысымен салыстырылмайды, бірақ білім алушылардың жұмысы алдын ала белгілі дұрыс орындалған жұмыс үлгісімен салыстырылады.

Мектеп қазіргі жағдайда оқу жетістіктерінің өнімді сипатымен ерекшеленеді, ал оқу процесі әр сабақта білім алушылардың өздерінің «білім алу» бойынша белсенді қызметімен сипатталады. Мұндай жағдайда білім алушы таным субъектісі, ал мұғалім білім алушы танымдық іс-әрекетін ұйымдастырушы ретінде әрекет етеді.

Әрбір білім алушының жасына және жетістіктеріне қарамастан, жеке тұлға ретінде қабылдануына ұмтылу қажет. Ең бастысы, педагогке оқу процесін кез келген ерекше білім беру қажеттіліктері бар, оның ішінде жоғары зияткерлік қабілеттері бар білім алушылар өз әлеуетін тиісті деңгейде және толық көлемде іске асыра алатындай етіп құру маңызды.

«*Мұғалімдер ата-аналарымызға құрметпен қарайды*» тұжырымы бойынша жауаптардың нәтижелері сауалнамаға қатысушылардың басым бөлігі (88%) осы пікірмен келісетіндігін көрсетті, бұл ретте ауыл бөлінісінде көрсеткіш (91,8%) қала мектептерінің көрсеткішінен (86,5%) жоғары. «Бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдаған ауылдық білім алушылардың үлесі қалалық (3,7%) қарағанда біршама жоғары (5%), ал осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі ауылдық мектеп білім алушыларында жоқ, ал қалалық білім алушыларда үлесі 2,9%. Бұл ретте жауап беруге қиналғандардың үлесі ауылдық (3,1%) білім алушыларға қарағанда қалалық білім алушыларда екі есе жоғары (6,9%).

Білім алушылардың осы сұраққа жауаптарының көрсеткіштерін талдай отырып, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарының білім алуға қатысуы білім алушылардың үлгерімін арттыруға және білім алушылардың оқуға деген көзқарасын жақсартуға, пән проблемаларын



азайтуға, оқуға деген ықыласына әсер ететінін көрсететін көптеген зерттеулердің нәтижелерін еске түсіру керек [13].

Мектеп пен отбасының өзара байланысы ерекше білім беруді қажет ететін балаларды табысты тәрбиелеу мен оқытудың қажетті шарттарының бірі болып табылады.

Алайда, тәжірибе көрсеткендей, ата-аналардың қатысуы іс жүзінде білім алушылар есейген сайын азаяды, сондықтан бала орта мектепке жеткенде, ата-аналардың көпшілігі оқу процесіне белсенді қатысуды жалғастырады. Қатысудың төмендеуі әртүрлі себептерге байланысты болуы мүмкін, алайда зерттеулер көрсеткендей, ата-аналардың орта мектепте қатысуын жалғастыру баланың мүддесі үшін қалады.

Отбасы мен мектептің инклюзивті ортадағы өзара әрекеттесуінің басты мақсаты-ата-аналарды тиімді қарым-қатынас дағдыларына және ерекше білім беруді қажет ететін баланы оқытуға көмектесу тәсілдеріне үйрету.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың әзірленген стратегиялары және техникалық қызмет көрсету технологиялары білім беру процесінің барлық қатысушыларымен олардың құқықтары мен ерекшеліктерін құрметтеу негізінде қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді. Мұның бәрі білім беруді одан әрі ізгілендіруді, жаңа типтегі кәсіби педагогикалық қоғамдастық құруды қамтамасыз етеді.

«*Сыныпта бәріміз бір-бірімізге көмектесеміз*» тұжырымы бойынша жалпы сауалнамаға қатысушылардың үлкен үлесі осы пікірмен келісті, бұл ретте ауылдық білім алушылардың үлесі (92,5%) қалалық (79,9%) үлеске қарағанда 13%-ға жоғары, қалалық білім алушыларда осы пікірмен келіспейтіндер үлесінің көрсеткіші 7,2% және ауылдық білім алушыларда 2,5%, бұл ретте ауылдық білім алушыларда «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдағандардың үлесі 2,5%, ал қалалық білім алушылардың үлесі 3,7%-ға тең, сондай-ақ ауылдық (2,5%) үлесінен төрт есе көп.

Психологиялық әл-ауқаттың, ішкі қауіпсіздік пен өзіне деген сенімділік сезімімен байланысты жеке және әлеуметтік құзіреттіліктің белгісі баланың достарды оңай таба алатындығы белгілі. Достық жаңа ортада өзін сенімді сезінуге, өзін және басқа адамдарды тани түсуге көмектеседі. Білім алушылар қарым-қатынас дағдыларын игерген сайын, олардың шамадан тыс агрессивтілігі немесе қарым-қатынастағы пассивтілігі жоғалады, шиеленісті сәттер азаяды.

Мұғалімнің тәуелсіздігін, көрсетілген сенімін қамтамасыз ету ұжымдық қарым-қатынасты қалыптастыруға тек жанашырлық пен достық негізінде ғана емес, сонымен бірге берілген іске жауапкершілікпен қарау негізінде де оң әсер етеді. Осыған байланысты бірлескен оқу іс-әрекеті арқылы білім алушылардың ұжымдық қарым-қатынасын қалыптастыру педагогтен балаларды орындалған іс үшін жауапкершілікті, коммуникативті және ұйымдастырушылық қабілеттерге үйрету үшін ойластырылған, ұйымдастырылған және жүйелі жұмысты талап етеді.

Білім алушылардың бірлескен оқу іс-әрекетінде саналы ұжымдық қатынастарды тәрбиелеуге ерекше назар аудару керек: өз іс-әрекеттерін басқа құрдастарының іс-әрекеттерімен үйлестіре білу, бағынушы және көшбасшы рөлін орындау, басқалардың ерекше қажеттіліктері мен жеке ерекшеліктеріне шыдамды болу.

*«Менің сыныптан тыс іс-шараларға қатысу мүмкіндігім бар»* тұжырымына тоғызыншы сынып білім алушыларының жауаптарының көрсеткіштері бойынша, респонденттердің жартысынан көбі қала мен ауыл, 75,2% немесе 3/4 бөлігі осы мәлімдемемен келіскен, бұл ретте қала мен ауыл бөлінісінде жауаптардың басқа нұсқалары бойынша үлкен айырмашылықтар байқалмайды: «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауап нұсқасын қалалық білім алушылардың 8%-ы және ауылдық білім алушылардың 10,1%-ы таңдаған.

Жауаптардың нәтижелері респонденттердің 1/4 бөлігі әртүрлі себептермен сыныптан тыс жұмыстарға қатыса алмайтындығын көрсетеді, бұл алаңдаушылық тудырады, өйткені бұл мектептерде жеке тұлғаны дамыту үшін қолайлы жағдай жасаудың жеткіліксіздігін білдіреді.

Сонымен қатар, дұрыс ұйымдастырылған сыныптан тыс жұмыстар білім алушыларға әлеуметтенуге, қоғамның ортасында тығыз қарым-қатынасты үйренуге мүмкіндік береді. Сыныптан тыс жұмыстар білім алушыларға қызығушылықтары бойынша достар табуға, құрдастарының әртүрлі бейімділіктері мен мүдделерімен танысуға, әртүрлі жобаларға қатысуға мүмкіндік береді.

Білім алушыларды одан әрі кәсіби бағдарлау мақсатында сыныптан тыс жұмыс педагогтерге білім алушылардың жеке қасиеттерін, жеке қабілеттерін анықтауға көмектеседі. Болашақта бұл білім алушыларға олардың ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, қоғамда лайықты орын алуға және ел игілігі үшін жұмыс істеуге үлкен көмек көрсетеді.

*«Менің ата-анам мектеп өміріне белсенді қатысады»* тұжырымы бойынша респонденттердің жартысынан көбі (65%) бұл пікірмен келіскен, бұл ретте ауылдық (71,1%) білім алушылардың үлесі қалалық (62,6%) білім алушыларға қарағанда жоғары. Сонымен қатар қала мен ауыл бөлінісінде мынадай айырмашылықтар бар: «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауап нұсқасын қалалық білім алушылардың 5,7%-ы және ауылдық білім алушылардың 13,2%-ы таңдады, қалалық білім алушылардың 17,2%-ы және ауылдық білім алушылардың 5,7%-ы бұл пікірмен келіспейді, сондай-ақ қала мектептері өкілдерінің 14,5%-ы және ауылдық мектептердің 10,1%-ы жауап беруге қиналды.

Осы мәселе бойынша көрсеткіштерді талдау кезінде инклюзивті білім берудің жетістігі мектеп пен отбасының тығыз ынтымақтастығымен ғана қамтамасыз етілуі мүмкін деген қорытындыға келу қажеттілігі туындайды. Инклюзивті практиканы дамытудың қазіргі жағдайында ата-аналарды мектеп өміріне тарту, оларға білім беру процесіне белсенді қатысуға және маңызды шешімдер қабылдауға ықпал етуге мүмкіндік беру қажет.

Қазіргі заманғы педагог ата-аналармен, оның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарымен осындай қарым-қатынас орнатуға, олардың сенімсіздігін болдырмауға, шынайы достық серіктестік құруға тырысуы керек. Өз кезегінде, бұл жайлы білім беру ортасын құруда, жоғары инклюзивті мәдениет қоғамын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

«Маған оқыған және мектепте болған ұнайды» тұжырымы бойынша жауаптардың нәтижелері сауалнамаға қатысушылардың жартысынан көбі (64,8%) осы тұжырыммен келісетіндігін көрсетті, бұл ретте ауыл бөлінісінде көрсеткіш қала мектептерінің көрсеткішіне (61,1%) қарағанда біршама жоғары (74,2%). «Бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдаған қалалық білім алушылардың үлесі ауылдық (6,9%) қарағанда (3,7%) төмен, бұл ретте осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі қалалық білім алушыларда (17,7%) ауылдық (4,4%) қарағанда әлдеқайда жоғары. Жауап беруге қиналғандардың үлесі ауылдық (14,5%) білім алушыларға қарағанда қалалық білім алушыларда (17,5%) жоғары.

Бұл сұраққа жауап беру көрсеткіштері білім алушылардың мектепте өзін қаншалықты жайлы сезінетінін айқын көрсетеді, ал деректер жақсы нәтиже көрсетпейді, өйткені аталмыш тұжырымға оң жауап бергендердің жартысынан сәл ғана көп. 9-сынып оқушыларының жасы жауаптардың саналылығы мен объективтілігіне күмәндануға сеп бермейтінін ескеру қажет. Сондай-ақ, бұл деректер еліміздің 8 өңіріндегі 30 мектептің 9-сыныбының 591 білім алушысының орташа көрсеткіштері болып табылатынын еске салған жөн.

Білім әр адамның, оның ішінде балалардың өмір сүру сапасын анықтайтын маңызды фактор болып табылады. Көптеген зерттеулер адамның білім деңгейі оның табыс деңгейіне тікелей пропорционалды екенін растайды, бұл өз кезегінде оның өзін-өзі жүзеге асыру, жаңа тәжірибе жинау және әлеуетті ашу мүмкіндіктерін кеңейтіп қана қоймай, дамыған және қызықты өмірді қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Демек, барлық білім алушыларға «Маған оқыған және мектепте болған қуаныш сыйлайтынын сеземін» деп объективті жауап беруге мүмкіндік беретін білім беру ортасы құрылған мектеп осындай оң көзқарастың бастауы болуға тиіс.

«Мектептің барлық кабинеттері физикалық тұрғыда қолжетімді (пандус, лифт және т.б. көмегімен)» тұжырымына қатысты жауаптар көрсеткіштері респонденттердің жартысынан сәл артық (54,4%) осы тұжырыммен келіскендігін көруге мүмкіндік береді, бұл ретте ауыл бөлінісіндегі көрсеткіштер (60,8%) қалалық жауаптардан (51,9%) біршама жоғары. Бұдан басқа, қала мен ауыл бөлінісінде мынадай айырмашылықтар бар: бұл сұрақ маған қатысты емес нұсқасын қалалық білім алушылардың 23,1%-ы және ауылдық білім алушылардың 19,6%-ы таңдады, қалалық білім алушылардың 16,1%-ы және ауылдық білім алушылардың 12%-ы бұл пікірмен келіспейді, сондай-ақ қалалық мектеп өкілдерінің 8,9%-ы және ауылдық мектептердің 7,6%-ы жауап беруге қиналды.

Қазіргі уақытта қазақстандық мектептердің ғимараттары мен іргелес аумақтарының көпшілігінде пандустар, тайғанауға қарсы жабындар, арнайы таяныштар мен тұтқалар, сондай-ақ кедергісіз орта құруға арналған басқа да құрылғылар орнатылады.

Алайда, білім алушылардың жауаптарынан көріп отырғанымыздай, мектептердегі жағдай өте қолайлы емес, сондықтан мектептер бұл мәселеге мұқият назар аударуы керек, өйткені әлеуметтік модель барлық балалардың теңдігін және білім алу кезінде барлығына тең мүмкіндіктер беруді насихаттайды. Бұл кедергілерді жою үшін мектептер мен басқа да білім беру ұйымдарының өздері өзгеріп, барлығына тең құқықтар мен мүмкіндіктер қамтамасыз етілетінін білдіреді.

Инклюзивті білім беру ортасында қолжетімділік қағидатын іске асыру мүмкіндіктері шектеулі балалар үшін толыққанды кедергісіз кеңістік құруды, олардың білім алу құқығын қамтамасыз етуді және қоғамдық өмірге толыққанды қатысуды көздейді. Естеріңізге сала кетейік, инклюзия мектептерде оқу шарттарын өзгертуге бағытталған, сондықтан бұл жағдайлар барлық білім алушылардың қажеттіліктеріне бейімделген.

Шын мәнінде, инклюзивті оқыту ұғымы кез келген баланы оның ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру процесіне қосу үшін жағдай жасауды білдіреді және арнайы педагогика мен жалпы білім беретін мектептің тәсілдері арасында байланыс орнатуға арналған.

*«Барлық жаңадан келген білім алушыларға мектеп жағдайларына бейімделуге көмектеседі»* тұжырымы бойынша респонденттердің басым бөлігі (82,6%) бұл пікірмен келісті, бұл ретте қала мен ауыл деректерінің арасында үлкен айырмашылық байқалмайды (тиісінше 80% және 82,4%). Сонымен қатар, қала мен ауыл бойынша жауаптардың басқа нұсқалары бойынша айырмашылықтар бар: «бұл сұрақ маған қатысты емес» жауап нұсқасын қалалық білім алушылардың 7,4%-ы және ауылдық білім алушылардың 10,7%-ы таңдады, қалалық білім алушылардың 5,9%-ы және ауылдық білім алушылардың 2,5%-ы бұл пікірмен келіспейді, сондай-ақ қалалық және ауылдық мектептердің 6,7%-ы және ауылдық мектептердің 4,4%-ы жауап беруге қиналды.

Бұл мәселе бойынша деректерді талдау жалпы алғанда, білім алушылардың мектеп жағдайларына бейімделуінде проблемалар байқалмайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді, алайда назарды осыған «келіспейтіндерге» бағыттау керек, бұл көбінесе қалалық білім алушыларға қатысты. Әрине, қалалық орта мектеп ортасындағы қарым-қатынаста өз ізін қалдырады, бірақ бұл барлық білім алушылар үшін олардың жеке ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, жайлы білім беру ортасын құруды жоққа шығармайды.

*«Сабақ кезінде біз бәріміз жұпта немесе топта жұмыс істейміз»* тұжырымы бойынша жауаптардың нәтижелері сауалнамаға қатысушылардың басым көпшілігі (79,3%) осы тұжырыммен келісетіндігін көрсетті, бұл ретте қала мен ауыл бөлінісінде көрсеткіштер бірдей болып шықты. «Бұл сұрақ

маған қатысты емес» деген жауапты таңдаған қалалық білім алушылардың үлесі ауылдық (5,7%) қарағанда біршама төмен (3,2%), ал қалалық білім алушыларда осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі ауылдық (6,3%) қарағанда жоғары (9,6%). Бұл ретте жауап беруге қиналғандардың үлесі қалалық білім алушыларға қарағанда (7,9%) ауылдық білім алушыларда біршама жоғары (8,8%).

Осы мәлімдеме бойынша оң нәтижелерге қарамастан, мектеп педагогтері ойлануы керек мәселелер әлі де бар. Бұл мәселе инклюзивті білім беру жағдайында, сабақта мұғалімнің алдында сыныптың барлық білім алушыларын олардың жеке мүмкіндіктері мен ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып қамту міндеті тұрған кезде ерекше назар аударуды қажет етеді.

Осыған байланысты қолайлы фактіні атап өту қажет, өйткені қолданыстағы оқу бағдарламалары білім алушы аудиториясының білім беру қажеттіліктеріне қарай оқыту тәсілдері мен әдістерін іздеуге бағытталған. Бұл инклюзивті білім беруді дамыту жағдайында оқу бағдарламалары оқыту процесін саралау және даралау қағидаттарын іске асыру үшін кең мүмкіндіктер беретінін білдіреді.

Сонымен қатар, психологтар білім алушылардың бір-бірімен өзара әрекеттесуінің маңыздылығын атап өтеді, өйткені білім алушылардың өздері немесе өзара оқыту арқылы бір-біріне кеңес беру білімді игерудің тиімді әдістерінің бірі болып табылады. Коммуникативті тәсілге сәйкес оқу процесінде қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға ықпал ететін тапсырмалар және нақты қарым-қатынас жағдайларына сәйкес келетін жұмыс режимдері қолданылады: жұптық және топтық жұмыс.

Оқу процесінде коммуникативті тәсілдің нәтижесі – қарым-қатынастың басқа қатысушыларымен өзара әрекеттесу барысында тіл және сөйлеу нормалары жүйесін дұрыс қолдана отырып, қарым-қатынас жағдайына сәйкес келетін коммуникативті мінез-құлықты таңдау арқылы тіл арқылы қарым-қатынас жасау мүмкіндігі.

Осыған байланысты мектеп педагогтеріне қазіргі өмірде кең ауқымды қолдану дағдыларына: білімді шығармашылық қолдану; сыни ойлау; зерттеу жұмыстарын орындау; АКТ пайдалану; тілдік дағдыларды қоса алғанда, коммуникативтік қарым-қатынас тәсілдерін қолдану; топта және жеке жұмыс істей білу маңызды назар аудару қажет. Жалпыадамзаттық және этномәдени құндылықтарға негізделі отырып, бұл дағдылар барлық білім алушыларға, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларға оқу және өмірлік сипаттағы мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

«*Сыныптастарымның мені мазақ еткенін естимін*» деген пікір бойынша сауалнама нәтижелері «келісемін» және «жауап беруге қиналамын» деп жауап берген сауалнамаға қатысқан тоғызыншы сынып білім алушыларының бір бөлігі («келісемін» және жауап беруге қиналғандарды қосқанда 17%) зерделеуді және назар аударуды талап ететінін көрсетеді, бұл ретте осы пікірмен келіскендердің үлесі қала (11,6%) және ауыл (11%)

бөлінісінде іс жүзінде бірдей, жауап беруге қиналған қалалық мектеп оқушыларының үлесі 6%-ға «бұл сұрақ маған қатысты емес» жауап нұсқасын қалалық білім алушылардың 12,6%-ы және ауылдық білім алушылардың 19,4%-ы таңдады, қалалық білім алушылардың 69,8%-ы және ауылдық білім алушылардың 65,2%-ы бұл пікірмен келіспейді.

Осы мәселе бойынша көрсеткіштерді зерделеу кезінде бұл тұжырымға оң жауаптар, әсіресе сауалнамаға қатысушылардың жасы орта мектеп білім алушысы үшін жеткілікті үлкен екенін ескерсек белгілі бір алаңдаушылық тудырады.

Әрине, мектептегі қудалау қиын жағдай, оның себептері де әртүрлі. Халықаралық зерттеулерге сәйкес, балалардың 10%-н сыныптастары үнемі мазақ етеді, ал мазаққа қалатын балалардың арасында даму мүмкіндіктері шектеулі балалар болуы мүмкін. Кез келген балалар тобында кез келген қақтығыстардан, құрдастарының қысымынан аулақ болу қиын, алайда, барлығына қауіпсіз және ыңғайлы құрылған білім беру ортасы мектептегі агрессивтіліктің көрінісін айтарлықтай төмендетуі мүмкін.

Бұл мәселенің мектеп деңгейіндегі негізгі шешімдерінің қатарына ережелер мен жарғылар енгізілуі мүмкін; сынып деңгейінде – балалардың тиімді қарым-қатынасы мен өзара әрекеттесуіне жағдай жасау; мұғалімнің жеке мінез-құлқы деңгейінде – балалардың өзара әрекеттесуіне ұқыптылық және олармен өзінің оң көзқарасы.

Сонымен қатар мектептегі қудалаудың алдын-алу кезінде ата-аналардың ұстанымы шешуші рөл атқарады. Ата-аналар тарапынан баланың сыныптағы ісіне, оның сыныптағы орнына, сыныптастарымен, мұғалімдерімен, үлкен және кіші балаларымен қарым-қатынасына шынайы қызығушылық таныту өте маңызды.

Сондықтан мектептің педагогикалық ұжымы үшін мектептегі қудалау әдеттегі жағдайға айналмауы және агрессия мінез-құлық нормасы ретінде қарастырылмауы өте маңызды. Ересектердің кәсібилігі мен даналығы, жасөспірімдердің өзін-өзі тануы көптеген адамдар өздерінің балалық және жасөспірім өмірінде саналы түрде немесе мәжбүр болатын жеткіліксіз рөлдердің салдарын жеңуге көмектесуі керек.

*«Мені қорқытып, ренжіткен жағдайда сынып жетекшісіне немесе психологқа жүгіне аламын»* тұжырымына жауаптардың нәтижелері тоғызыншы сынып оқушыларының мектепте өзін қаншалықты жайлы сезінетінін көрсетеді, ал оң жауап бергендердің үлесі респонденттердің жартысынан сәл асады (57,2%). Қала мен ауыл бөлінісіндегі көрсеткіштерді салыстырған кезде «келісетін» ауылдық (58,9%) және қалалық (56,6%) балалардың үлесі тең екені байқалады. «Келіспеймін» (15,2%) және «жауап беруге қиналамын» (7,8%) жауаптарының көрсеткіштері назар аударуды талап етеді, олар жалпы сауалнамаға қатысушылардың 1/4 бөлігін құрайды, өйткені олар айналадағылар тарапынан қудалауды бастан кешіруі және ересектер тарапынан қолдау таба алмауы мүмкін балалар.

Бұл тұжырымның көрсеткіштері алдыңғы сұрақпен байланысты, бұл жоғары сынып білім алушыларының едәуір бөлігі мектеп ортасында ересектерден, мұғалімдерден, мамандардан қолдау сезінбестен, қорлаумен, мазақтаумен байланысты ыңғайсыздықты сезінеді деген қорытындыға әкеледі. Мұндай жағдай депрессия, мазасыздық және күйзеліс реакциялары, әлеуметтік байланыстарды орнатудағы және сақтаудағы бұзушылықтар секілді әртүрлі теріс салдарлардың қаупіне толы.

Осыған байланысты, жасөспірімдермен және жоғары сынып білім алушыларымен жұмыс жасауда мұғалімдер, мектеп психологтары және әлеуметтік қызметкерлер мектептегі қудалау құбылыстары, оның құрбандар үшін ықтимал зиянды салдары және зорлық-зомбылықтың кез келген түрін болдырмау үшін қажетті алдын алу жөнінде білуі керек.

*«Мектепте балаларды олардың жаратылысы, денсаулығындағы кемшіліктері, материалдық жағдайы бойынша кемсітуге болмайтыны жөнінде айтылатын іс-шаралар өткізіліп тұрады»* тұжырымына жауап беру нәтижелері алдыңғы сұрақтардың дәлелі болып табылады. Осылайша, «келісемін» жауабын жалпы тоғызыншы сынып білім алушыларының жартысынан көбі (61,1%) таңдады, бұл ретте қала бойынша осы мәлімдемемен келіскендердің үлесі 60,2%-ды, ауыл бойынша 63,5%-ды құрады.

Біржақты теріс жауап бергендерге назар аудару керек (17,6%), ол қала білім алушылары үшін 19,7%-ды, ал ауыл білім алушылары үшін 12,6%-ды құрады, жауап беруге қиналғандардың үлесі қалалық балалар үшін 12,9%-ды, ауылдық балалар үшін 10,7%-ды құрады. Сонымен қатар, «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдаған қалалық балалардың үлесі ауыл балаларына қарағанда (13,2%) біршама төмен (7,2%).

Бұл мәселе бойынша көрсеткіштер алдыңғы сұрақтар бойынша жауаптармен тығыз байланысты, өйткені олардың барлығы балалардың қауіпсіздігі жағдайымен байланысты, оны тек мектептің жайлы білім беру ортасында қалыптастыруға болады.

9-сынып оқушыларының *«Әлеуметтік педагог менімен және менің ата-аналарыммен сұхбат өткізеді, қажет болған жағдайда көмек көрсетеді»* тұжырымына жауаптарының көрсеткіштері бойынша респонденттердің жартысынан азы (44,7%) әлеуметтік педагогтің жұмысымен таныс екендігі байқалады, оның ішінде ауыл балаларының үлесі (51,3%) қалалық (42,1%) қарағанда біршама жоғары. Бұл ретте, қала білім алушыларының бұл пікірімен келіспейтіндердің үлесі (23,9%) ауыл балаларының үлесіне қарағанда (14,6%) жоғары, сондай-ақ жауап беруге қиналғандардың үлесі: тиісінше 15,5% және 12%, және «бұл сұрақ қатысты емес» деген жауапты таңдағандардың үлесі: қалада 18,5% және ауылда 22,2% құрады.

*«Мектепте достарым/құрбыларым бар»* тұжырымына жауап берген кезде респонденттердің басым бөлігі (94,1%) оң жауап берді, бұл ретте қалалық (93,3%) және ауылдық (96,2%) білім алушылардың үлесі айтарлықтай ерекшеленбейді. Алайда, аз үлесіне қарамастан, осы тұжырыммен

келіспейтіндерге (2,2% қалалық және 0,6% ауылдық мектеп оқушылары), жауап беруге қиналғандарға (2,2% қалалық және 1,3% ауылдық мектеп оқушылары), сондай-ақ «бұл сұрақ маған қатысты емес» жауабын таңдағандарға (2,2% қалалық және 1,9% ауылдық білім алушылар) назар аудару қажет.

Сауалнамаға қатысқан жоғары сынып білім алушыларының басым көпшілігі сұраққа оң жауап бергені қуантады, өйткені мектеп жасындағы таза риясыз достықтың маңыздылығын асыра бағалау қиын. Достықта адам өзінің рухани әлеуетін жүзеге асырады және жауап ретінде жылулық пен моральдық қолдауға ие болады. Достық адамдарға кедергілерді жеңуге, қиын сәттерде бір-біріне қолдау көрсетуге көмектеседі.

Қалай болғанда да, сыныптағы достық атмосфера сәтті оқу үшін қолайлы жағдай жасайды, яғни болашақта адам мамандықты сәтті таңдап, өмірде өз орнын таба алады. Әрине, үлкен сыныпты бір командаға біріктіру оңай емес, өйткені барлық балалар тәрбиесінде, психологиялық ерекшеліктерінде, жеке мүмкіндіктері бойынша өте ерекшеленеді. Алайда мұғалімдер бұған ұмтылуы керек, балаларды бір-біріне мұқият болуға, қамқорлық пен жанашырлық танытуға үйретуі керек.

«Мектептегі сабақтар маған және менің сыныптастарыма түсінікті» тұжырымы бойынша жауаптардың нәтижелері сауалнамаға қатысушылардың басым бөлігі (75,2%) осы пікірмен келісетіндігін көрсетті, бұл ретте ауыл бөлінісінде көрсеткіш (86,8%) қала мектептерінің көрсеткішінен (70,6%) жоғары. «Бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдаған қалалық білім алушылардың үлесі ауылдық (2,5%) қарағанда төмен (4,7%), ал осы пікірмен келіспейтіндердің үлесі қалалық (11,6%), ауылдық (4,4%) білім алушыларда жоғары. Бұл ретте жауап беруге қиналғандардың үлесі ауылдық (6,3%) білім алушыларға қарағанда қалалық білім алушыларда 10%-ға жоғары (16,3%).

Осы мәселені талдау кезінде жалпы алғанда, ауыл білім алушыларының мектептегі сабаққа қанағаттану деңгейі олардың қалалық құрдастарына қарағанда жоғары деген қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар ауыл тұрғындарының қарым-қатынасы неғұрлым тығыз болған кезде жергілікті менталитеттің рөліне жол беруге болады, алайда бұл факт бағалау кезінде шешуші болмауы керек.

Қалай болғанда да, теріс пікір білдірген немесе осы сұраққа жауап беруге қиналған респонденттердің 1/4 бөлігінің көрсеткішіне назар аудару керек. Сол себепті, жоғары сынып білім алушыларының белгілі бір бөлігінің сабақтарына қанағаттанбауына негізделген мәселені шешу үшін ойлану және әрекет ету қажет.

«Мұғалім әрбір білім алушыға көңіл бөледі» деген тұжырым бойынша оқушылардың жауаптарының нәтижелері тоғызыншы сынып білім алушыларының басым көпшілігі мұғалімдердің көңіліне қанағаттанғанын көрсетті (79,1%), бұл ретте ауыл білім алушыларының көрсеткіштері (88,1%) қалалық (75,5%) қарағанда біршама жоғары. Сонымен қатар, осы



тұжырыммен келіспейтін (13,5%), жауап беруге қиналған (9%) және «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты таңдаған (2%) қалалық білім алушылардың үлесі ауыл құрдастарының көрсеткіштерінен екі есе жоғары.

Осы тұжырым бойынша алынған көрсеткіштер мектепте жеке тұлғаға бағытталған көзқарасты, сабақтарда даралау және саралау принциптерін жүзеге асырудың көрінісі болып табылады. Сондықтан елімізде жүріп жатқан инклюзивті практиканы дамыту процестерін ескере отырып, еліміздің педагогтері да осы бағытта күш-жігер жұмсау керек деген қорытынды жасауға болады.

Инклюзивті тәжірибені жүзеге асыратын мұғалімнің қызметі инклюзивті ортада оқитын әр баланың әлеуетін дамыту үшін оңтайлы жағдай жасау болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін мұғалім өзінің педагогикалық қызметінде ерекше кәсіби міндеттерді қояды және шешеді, кейбір жағынан әдеттегіге өте ұқсас, ал бір жағынан-мүлдем жаңа.

Білім берудің әр деңгейінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау белгілі бір басым міндеттерді шешу арқылы жүзеге асырылады. Мектептің 9-сынып деңгейі үшін бұл білім алушының орта мектепке ауысуын сүйемелдеу, жеке және құндылық-мағыналық өзін-өзі анықтау және өзін-өзі дамыту мәселелерін шешуде қолдау көрсету, жеке мәселелер мен әлеуметтену мәселелерін шешуде көмек көрсету, өмірлік дағдыларды қалыптастыру, невроздардың алдын алу, ата-аналармен және құрдастарымен сындарлы қарым-қатынас орнатуға көмектесу.

*«Сабақтағы тапсырмаларға шамам келмегенде мұғалімнен көмек сұрай аламын»* тұжырымына жауап берген кезде, жалпы алғанда, білім алушылардың көп бөлігі (87,4%) осы тұжырыммен келісетіні байқалады, ал ауыл балаларының үлесі (91,8%) қалалық (85,7%) балаларға қарағанда жоғары. Қалған жауаптар бойынша қалалық және ауылдық білім алушылардың көрсеткіштері арасында мынадай айырмашылықтар бар: «келіспеймін» жауабы бойынша 6,2% және 3,1%, «бұл сұрақ маған қатысты емес» 2,5% және 3,1%, тиісінше 5,7% және 1,9% жауап беруге қиналғандар.

Осы тұжырымға сәйкес көрсеткіштерді зерделеуге сәйкес, жалпы алғанда, респонденттердің көп бөлігі мұғалімдердің қолдауын сезінеді, ауылдық білім алушыларда бұл көрініс оң көрінеді. Бұл, әлбетте, бұл мәлімдемемен келіспейтіндердің аз бөлігінің де, сәйкесінше, мұғалімдердің қолдауын сезінбейтінін және мұғалімдердің бұл мәселеге назар аударуын талап етеді.

Сондықтан мұғалімнің әр білім алушының жеке басын тануы жеке тұлғаға бағытталған оқыту жүйесінің маңызды позициясы екенін еске саламыз. Оқу процесінде әр баланың даралығын ашу қазіргі заманғы мектепте инклюзивті білім беруді құруды қамтамасыз етеді.

Мұндай оқытудың мақсаты – бір сынып ұжымында «орташа» білім алушыға емес, жеке танымдық қабілеттерін, қажеттіліктері мен мүдделерін

ескере отырып, психологиялық-педагогикалық жағдайлар жүйесін құра отырып әр білім алушымен жеке жұмыс істеу.

«Сабақ кезінде мұғалімдер әрбір білім алушының пікірін тыңдауға дайын» деген пікір бойынша респонденттердің басым бөлігі (82,1%) осы пікірмен келісті, бұл ретте ауыл көрсеткіштері (91,2%) қалаға (78,5%) қарағанда жоғары. Басқа көрсеткіштер бойынша да айырмашылықтар бар: «келіспейтін» қала оқушыларының үлесі (8,4%) ауыл оқушыларының (5,7%) үлесінен жоғары, қалған көрсеткіштер бойынша: қалалық оқушылардың 10,9%-ы және ауылдық мектеп оқушыларының 1,9%-ы жауап беруге қиналды, «бұл сұрақ маған қатысты емес» деген жауапты қала оқушыларының 2,2%-ы және ауыл оқушыларының 1,3%-ы таңдады.

Осы көрсеткіштерге сәйкес, жоғары сынып оқушыларының белгілі бір бөлігінің қарама-қарсы пікірі болған кезде, ел мектептерінде жеке көзқарасты толық жүзеге асыру туралы айтудың қажеті жоқ деп қорытынды жасауға болады.

Қазіргі жағдайда мұғалімге жеке тұлғаға бағытталған білім берудің тұжырымдамалық ережелерін білу, оқушының жеке басын қалыптастырудағы мұғалімнің рөлін қайта қарастыру, білім беру сапасын жақсарту іс-әрекетінің негізгі бағыттарын бөліп көрсету, оқу процесін ұйымдастырудың технологияларын қарастырудың жаңа тәсілін түсіну маңызды.

«Кітапхананы, интернетті, компьютерлерді өздігімен пайдалана аламын» деген тұжырымға жауаптардың нәтижелері респонденттердің жартысынан көбі (60,3%) осы тұжырыммен келісетінімізді көрсетті, бұл ретте қала мен ауыл бойынша көрсеткіштер бірдей.

Осы мәлімдеме бойынша деректерді зерделеу кезінде тоғызыншы сынып білім алушыларының жауап нұсқаларын таңдауының себептері сұрақ тудырады Қазіргі орта мектеп оқушысы кітапхананы, интернетті, компьютерді өз бетінше пайдалана алмауына не себеп болуы мүмкін? Егер кейбір білім алушылардың даму мүмкіндіктері шектеулі болуы мүмкін деп болжасақ, онда далалық зерттеулердің деректері олардың үлесі өте аз екенін көрсетеді.

Сондай-ақ, сауалнамаға қатысушылар бұл тұжырымды дұрыс түсінбеді деп болжауға болады, алайда, кез келген жағдайда, осы мәселе бойынша көрсеткіштер сізді негізгі мектеп курсы аяқтайтын жоғары сынып оқушысының негізгі құзыреттілігі қаншалықты қалыптасқандығы, қоғамға қиындықсыз қосылу және қоғамның бір бөлігі болу үшін жеткілікті дағдылары бар-жоғы туралы ойлануға мәжбүр етеді. Бұл сұрақтар педагогикалық қоғамдастықтың барлық өкілдері мен ата-аналарды алаңдатуы керек.

Білім алушылардың «Мұғалімдер сабаққа қатысты қиындықтары бар барлық білім алушыларға көмектеседі» тұжырымына берген жауаптары бойынша респонденттердің басым бөлігі (79,1%) оқу бағдарламасын меңгеруде көмек және қажетті қолдау алатыны анық, бұл ретте ауыл бөлінісіндегі көрсеткіштер (85,4%) қалаларға (76,7%) қарағанда біршама жоғары. «Келіспеймін» және «жауап беруге қиналамын» жауаптары бойынша көрсеткіштер қала бөлінісінде ауыл білім алушыларының көрсеткіштерінен

сәл жоғары, ал «бұл сұрақ маған қатысты емес» жауабы бойынша көрсеткіштер бірдей.

Бұл мәлімдеме «мұғалім әр білім алушыға назар аударады», «егер мен сабақта тапсырманы орындамасам, мұғалімнен көмек сұрай аламын» және басқалар сияқты алдыңғы тұжырымдарға сәйкес келеді, ал көрсеткіштер қазіргі мектепте оқыту технологияларын қайта қарастыру, білім беру процесіне мектеп қоғамдастығының алуан түрлілігін ескеретін оқытудың әмбебап дизайнын енгізу қажеттілігін растайды.

Тоғызыншы сынып білім алушыларына мектепте қосымша мамандармен (мысалы, психолог, дефектолог, логопед және т.б.) айналысуға мүмкіндігі бар деген пікірді бағалау ұсынылды. Респонденттердің жартысынан азы (46,7%) осы пікірмен келісті, бұл ретте ауылдық (50,9%) мектеп білім алушыларының үлесі қалалық (45,1%) білім алушыларға қарағанда біршама жоғары. Қалған жауаптар бойынша қалалық және ауылдық білім алушылардың көрсеткіштері арасында үлкен айырмашылық байқалмайды. Сонымен қатар «бұл сұрақ маған қатысты емес» жауаптары бойынша: 20,4% және 19,5%, «келіспеймін»: 15% және 13,2%, «жауап беруге киналамын»: тиісінше 19,5% және 16,4%.

Қазіргі уақытта еліміздің мектептерінде инклюзивті білім беру психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің ұйымдастырылған қызметін болжайды, бұл психологиялық-педагогикалық қолдау процесін жүзеге асыратын әртүрлі профильдегі мамандардың бірлестігі. Команда мектеп әкімшілігін, ата-аналарды, мұғалімдерді, логопедтерді, дефектологтарды, психологтарды, әлеуметтік педагогтарды және басқа мамандарды біріктіреді.

Тоғызыншы сынып білім алушыларының жауаптарының нәтижелерінен сауалнамаға қатысушылардың жартысына жуығы мамандардың қолдауына ие болады деп болжауға болады. Алайда, ПМПК ұсыныстары жоқ білім алушыларда оқуда қиындықтар болуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн, ал туындаған қиындықтардың себептері әртүрлі сипатта болуы мүмкін (тілдік, әлеуметтік-экономикалық және т.б.). Осыған байланысты оқу бағдарламасын меңгеруде қандай да бір қиындықтары бар барлық балалар мамандардың қолдауына мұқтаж екенін атап өту қажет.

Нәтижесінде оқытуға жеке көзқарасты қамтамасыз ету, белгілі бір баланың ерекшеліктерін ескеру командалық көзқарасты, білімді, тәжірибені және мұғалімдер мен мамандардың тығыз қарым-қатынасын қажет етеді. Бұл қызметтің топтық тобы педагогтермен және ата-аналармен жұмысты жеке білім беру бағытын іске асыруға тарту, балалардың одан әрі ілгерілеуі мен олардың сәтті әлеуметтенуі туралы күтулерді зерделеу мақсатында ұйымдастырады.

*«Мектепте денсаулығыма байланысты педагогтер әзірлеген жеке оқу жоспарына сәйкес оқимын»* тұжырымына жауап көрсеткіштерін талдау кезінде осы тұжырыммен келіскендердің көрсеткіштері (29,2%) мектеп әкімшілігі берген мәліметтермен сәйкес келмейтіні байқалады. Қазіргі

уақытта еліміздің мектептерінде жеке жоспар бойынша баланың мемлекеттік стандартты игеруде қиындықтары болған жағдайда ПМПК ұсынысы бар білім алушылар оқи алады.

Сондықтан сауалнама нәтижелері бойынша сауалнамаға қатысқан тоғыз сынып оқушыларының барлығында жеке оқу жоспарының мақсаты туралы дұрыс түсінік жоқ деп болжауға болады. Осыған байланысты инклюзивті мәдениетті дамыту мәселесі білім алушылар арасында ғана емес, сонымен қатар білім беру процесінің барлық қатысушылары, соның ішінде мұғалімдер, ата-аналар, мамандар арасында да үлкен назар аударуды қажет етеді деген қорытынды жасауға болады.

*«Денсаулығыма байланысты оқу үшін қажетті барлық арнайы техникалық құралдарым бар»* тұжырымына жауап беру кезінде алдыңғы сұрақтағыдай көрініс пайда болды: осы тұжырымға сәйкес келетін білім алушылардың үлесі (55,5%) сауалнамаға қатысқан мектептердегі ерекше білім беруді қажет ететін балалар саны туралы нақты мәліметтермен сәйкес келмейді. Мұндай сәйкессіздік тұжырымның мағынасын дұрыс түсінбеудің себебі болуы мүмкін, өйткені мәселе дамуында мүмкіндіктері шектеулі білім алушыларға қатысты болды.

Бұл ретте осы тұжырыммен келіспеген білім алушылардың үлесіне назар аудару қажет, демек, мектептерде олар нормативтік құжаттарға сәйкес қажетті арнайы жағдайлармен қамтамасыз етілмеген фактісі барын айтуға болады.

Демек, еліміздің мектептерінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесін құру, барлығына кедергісіз жайлы білім беру ортасын құру қажеттілігі туралы айтуға тура келеді.

*«Сабақта мұғалімнің көмекшісі маған көмектеседі»* тұжырымына жауап берген кезде, педагог-ассистент қолдау көрсететін білім алушылар анықталады деп күтілді. Мұғалім мен мамандардан басқа, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің тобына педагог-ассистент кіруі мүмкін. «Педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген адамдар лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығында педагог-ассистенттің лауазымдық міндеттері айқындалды, ол бойынша ПМПК ұсынымы бойынша білім алушыларға көмек көрсетеді, жалпы үлгідегі білім беру ұйымдарында ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыны психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асырады.

Алынған деректерді талдау кезінде оң жауап берген балалар үлесінің көрсеткіші (25%) пилоттық мектептердің әкімшіліктері ұсынған деректерге сәйкес келмейтіндігі байқалады. Әрине, 9-сынып оқушылары бұл жаңалық туралы әлі білмейді және көмекші мұғалімдер бар білім алушылары туралы түсінігі жоқ деп болжауға болады. Педагог-ассистент ұғымы бойынша олар мектеп зертханашысын немесе кез-келген басқа көмекшіні түсінеді.

Сонымен қатар олардың арасында ПМПК ұсынысына сәйкес педагог-ассистент шын мәнінде қолдау көрсететін білім алушылардың аз бөлігі бар.

Осыған байланысты ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды мемлекеттің қолданыстағы инклюзивті саясатына сәйкес еліміздің мектептерінде кешенді психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамтамасыз етудің өзектілігін атап өту қажет.

9-сынып білім алушыларының *«Мектепте маған қажетті оқулықтарды берді»* тұжырымына жауаптары олардың басым көпшілігі (87%) барлық оқулықтармен қамтамасыз етілгенін көрсетті, алайда олардың арасында бұл тұжырыммен келіспейтіндер де бар, олардың 9,1%-ы қала оқушылары және 5,1%-ы ауыл оқушылары. Респонденттердің қалған аз бөлігі бұл сұрақ оларға сәйкес келмейді және жауап беру қиын деп санайтындар болды.

Оқулық оқытудың маңызды ресурстарының бірі, оқыту процесінде қолдау құралы екенін атап өткен жөн, сондықтан оқу процесінде оқулықтың рөлін асыра бағалау қиын. Осыған байланысты барлық білім алушыларды оқулықтармен қамтамасыз ету мәселесіне назар аудару керек, өйткені кейбір жағдайларда оқулық оқу процесінде ақпараттың негізгі құралы болып табылады.

*«Мектеп асханасында тегін тамақтанамын»* тұжырымына сәйкес алынған деректер осы сұраққа оң жауап бергендердің үлесі (13,3%) жалпы санның шағын бөлігін құрайтынын көруге мүмкіндік береді, бұл ретте ауылдық (17,8%) білім алушылардың үлесі қалалық (11,5%) білім алушылардан жоғары. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 25 қаңтардағы №64 Қаулысына сәйкес мемлекет қаржылық және материалдық көмек көрсететін мемлекеттік білім беру ұйымдарының білім алушылары мен тәрбиеленушілерінің санаттары айқындалғаны белгілі.

Бұл ретте бекітілген Қағидаларға сәйкес *«қаражатты жұмсаудың басым бағыты білім беру ұйымында болған кезеңде бір реттік тамақтандыруды ұйымдастыру болып табылады»*. Сондықтан еліміздің білім алушыларын тамақпен қамтамасыз ету жасөспірімдер мен жоғары сынып білім алушыларының жас кезеңінің ерекшеліктерін, ақпарат ағымының өсуіне байланысты айтарлықтай ақыл-ой кернеуін, қорытынды аттестаттауға дайындықты, факультативтік сабақтарға, үйірмелерге және т.б. байланысты қосымша жүктемені ескере отырып, мектептердің өзекті міндеті болып табылады.

*Білім алушылардың қажет болған жағдайда қосымша мұғалімдермен мектепте оқуға мүмкіндігі бар ма* тұжырымына жалпы респонденттердің жартысынан көбі (66,1%) оң жауап берді, бұл ретте ауыл білім алушыларының үлесі (72,8%) қалалықтарға қарағанда (63,5%) жоғары. Сонымен қатар, бұл пікірмен келіспеген және басқа жауапты таңдаған білім алушыларға назар аудару керек, бұл өз кезегінде педагогтен қосымша білім алу мүмкіндіктерінің болмау себептері туралы ойлануға мәжбүр етеді.

9-сынып білім алушыларына жүргізілген сауалнама талдауын қорытындылай келе, инклюзивті ортада білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың жүйелі түрде құрылған қызметінің критерийлері білім алушының мектепке, мұғалімдерге, сыныптастарға деген оң көзқарасы, оқу бағдарламасы шеңберіндегі академиялық жетістік, білім алушының әлеуметтік бейімделуі сияқты негізгі көрсеткіштер екенін еске салу қажет.

## 1.5 САБАҚТАРДЫ БАҚЫЛАУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Зерттеу міндеттерінің бірі инклюзивті білім беру жағдайында педагогтер қолданатын, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау технологияларын қолдануды зерттеу болды.

Инклюзивті білім берудің ерекшелігі – педагог сыныптағы балалардың әртүрлілігін, олардың ерекшеліктерін, мүмкіндіктерін, мүдделерін ескереді. Осыған байланысты психологиялық-педагогикалық жұмыстың формаларын, әдістері мен технологияларын өзгерту қажет.

Технология деп (грек. *techne* – өнер, шеберлік, *logos* – ғылым) берілген параметрлері бар өнімді алуға мүмкіндік беретін бастапқы материалдарды түрлендіру әдістері мен процестерінің жиынтығы мен реттілігі түсініледі. Психологиялық-педагогикалық қолдау технологиясының пәні оқыту жүйесін құру болып табылады, сондықтан педагогикалық технологияларды оқу процесінің технологиясы ретінде қарастырған жөн.

Психологиялық-педагогикалық технология қатаң ғылыми жобалау және педагогикалық іс-әрекеттердің табысты болуына кепілдік беретін нақты жаңғырту; алдын ала жобаланған оқу-тәрбие процесін жүйелі және дәйекті түрде іс жүзінде іске асыру.

Бастауыш жалпы білім беру деңгейінде инклюзивті практикада қолданылатын педагогикалық технологиялар оқытудың диагностикалық қойылған мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін оқу процесін ұйымдастыру әдістерінің қолжетімділігімен және тексерілуімен ерекшеленеді [14].

Осыған байланысты зерттеушілер қатысушы мектептерде кездейсоқ таңдалған 5 және 9 сыныптарда **59** сабаққа қатысты.

**16** оқу пәні бойынша сабақтарды бақылау жүзеге асырылды, ең көбі 5-сыныптардағы «Математика» пәндері сабақтары бақыланды (1-кесте).

**1-кесте.** Сыныптар мен пәндер бойынша зерттеу шеңберінде сабақтарға қатысу туралы мәліметтер

№	Пәндер	5-сынып	9-сынып
		Сабақтар саны	Сабақтар саны
1	Қазақ тілі	4	4
2	Қазақ әдебиеті		3
3	Геометрия		3
4	Алгебра		3

5	Математика	11	
6	Жаратылыстану	2	
7	География		5
8	Қазақстан тарихы	3	4
9	Дүниежүзі тарихы		2
10	Орыс тілі	2	2
11	Көркем еңбек		2
12	Ағылшын тілі		1
13	Химия		2
14	Өзін-өзі тану	4	
15	Физика		1
16	Биология		1
<b>Қорытынды</b>		<b>26</b>	<b>33</b>

Сабаққа қатысу байқау парағы бойынша жүргізілді, оны Нұр-Сұлтан қаласының мектептері базасында зерттеу тобы алдын ала апробациялады. Осылайша, зерттеушіде педагогтер қолданатын технологиялар қаншалықты әмбебап екенін объективті бағалау құралдары болды.

Инклюзивті білім беру жағдайында оқытудың әмбебап дизайн принциптерін қолдануды зерттеу үшін зерттеу құралына (бақылау парағы) сабақты бақылаудың 8 элементі енгізілген.

Сабақты бақылау достық атмосферада өтті. Сабақта зерттеушінің қатысуы инспекциялық мақсатқа байланысты емес екендігі туралы ақпарат балалар мен педагогтердің назарына жеткізіледі.

Зерттеу нәтижелері бойынша 59 бақылау парағы алынды, онда зерттеушілер сабақтың бақыланатын элементтерінің болуын/болмауын атап өтті. Әр сабақтың мазмұны 2-ден 5-ке дейінгі негізгі аспектілермен ашылды.

Сонымен қатар сабақты бақылау парағында зерттеушінің түсініктемелеріне (ескертулеріне) арналған «баған» болды, ол қысқаша бекітілуі оқыту әдістері мен оқыту технологиялары әр баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқу жетістіктеріне қалай ықпал ететінін анықтау үшін қажет (2, 3-кесте).

Сабаққа жиі жазылған теріс пікірлер: «барлық балалар белсенді жұмыс істемейді», «баланың дәптері жоқ, педагог оны байқамайды», «артқы парталарда ұлдар телефонда отырады», «мұғалім тек балалардың белсенді тобымен жұмыс істейді», «педагог-ассистент ерекше білім беруді қажет ететін балаларға шектен тыс қамқорлық көрсетеді», «мұғалім балаларға қарағанда көп сөйлейді», «кеңседе интерактивті тақта мен компьютер бар, бірақ мұғалім АКТ қолданбайды», «бір білім алушы есепті тақтада шешеді, ал қалғандары жай көшіре салады», «кейбір білім алушылар орнынан жауап береді, қалғандары өзімен-өзі, сабақтың басында өткен сабақтың материалдары қайталанбады», «жұмысты бағалау критерийлері талқыланбады», «балаларды бағалау жоқ», «жартысынан көбі жұмысқа қатысады, қалғандары үнсіз отырады», рефлексия жоқ».

Сабақтарды бақылау парағында жазылған деректерді талдау пән мұғалімдерінің 84,7%-ы сабақта жеке және топтық жұмыс түрлерін

қолданатынын көрсетеді. Сабақтарда педагогтердің **71,2%-ы** барлық білім алушыларға материалды белсенді игеруге мүмкіндік беретін оқытудың әртүрлі әдістерін қолданғанын байқады. Атап айтқанда, зерттелетін тақырып бойынша теориялық материалдарды зерделеу, мәтінмен жұмыс, оқылғанды түсіну, негізгі нәрсені бөліп көрсету қабілетін дамыту бойынша педагогтердің жұмыс әдістемесі байқалады.

Сабақты бақылау көрсеткендей, пән мұғалімдері сабақ тақырыбын тақтаға жазып, мақсаттары мен міндеттерін айтады. Бұл ретте білім алушыларды неғұрлым саналы оқытуға ықпал ететін мақсаттар мен күтілетін нәтижелерді дербес талқылауға тарту бақыланған сабақтарда сирек байқалды. Білім алушыларды сабақтың мақсатын қоюға тартуды және табысқа жету критерийлерін бірлесіп анықтауды жоспарлау және іске асыру ұсынылады, бұл оқу процесін жеке-маңызды етуге, білім алушылардың жоғары уәждемесін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Сабақты бақылаған зерттеушілердің пікірінше, педагогтердің оқыту мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін тәсілдерді пайдалануы педагогтердің **71,2%-ында** балалардың жеке қажеттіліктеріне сәйкес келді.

Оқуда жетістікке жетудің маңызды факторларының бірі психологиялық жайлылық пен қолдау атмосферасын құру болып табылады, бұл оқу процесінде білімді игеруге деген қызығушылықты ынталандыру және қолдау әдістерін қолдану арқылы ғана мүмкін болады. Зерттеушілер сабақты бақылауға түсініктемелерде оның жағымды эмоциялық көңіл-күйін, мұғалімнің ізгі ниетін атап өтті.

Зерттеу аясында педагогтердің 81,4% және 72,9% сәйкесінше ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдау жұмыстарын айғақтайтын оқу-танымдық қызметті ұйымдастыруға қызығушылықты ынталандыру мен қолдаудың әртүрлі әдістерін қолданды (17-сурет).

Күтілетін нәтижелер қойылған мақсаттарға сәйкес келеді	сабаққа қойылған мақсаттардың шынайылығы, толыққандылығы	79,7
	ерекше білім беруді қажет ететін балаларды есепке алу	71,2
Сабақтың психологиялық климаты	балалардың жауаптарын ынталандыру	81,4
	білімді игеруге деген қызығушылықты қолдау	72,9

**17-сурет. Сабақты бақылау элементтері, % педагогтер**

Инклюзивті білім беру міндетті түрде білім беру кеңістігіне кіретін барлық балалардың қажеттіліктеріне сәйкес келетін білім беру ортасын құруды қамтиды.

*Сабақта бақылаушылар пән мұғалімдерінің шамамен 40%-ында*



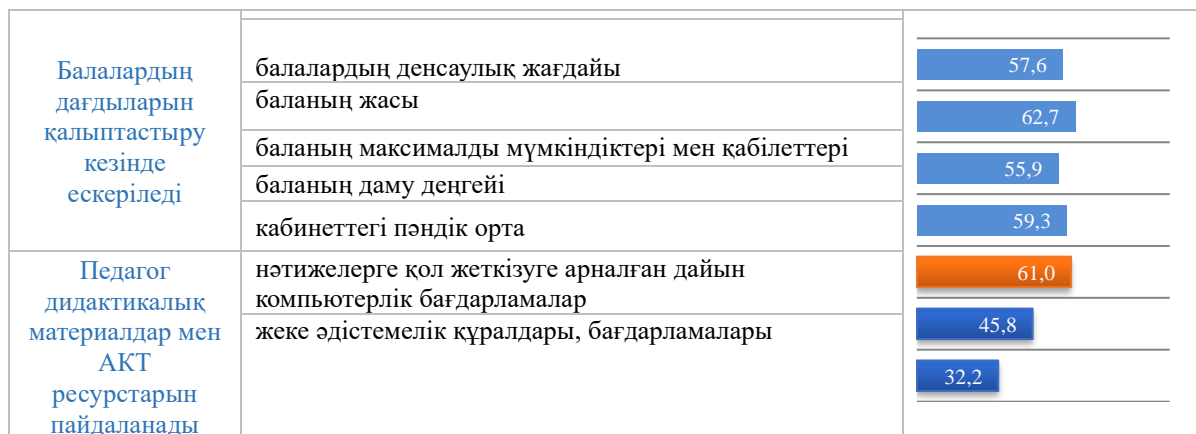
балалардың денсаулық жағдайын, жасын және даму деңгейін ескере отырып, олардың барынша жоғары мүмкіндіктері мен қабілеттерін дамытуға бағытталған оқытудың әртүрлі нысандары мен тәсілдерін қолдануды көрмеді (білім алушылардың білімді меңгеру деңгейін ескере отырып, оқу материалын іріктеу, жеке көзқарас және т.б.).

Бұл факт 5-сыныптардағы сабақтарда жиі байқалды, онда жыл басында білім алушылар негізгі орта білім деңгейіне көшу кезінде бейімделу кезеңінен өтеді. Ерекше білім беруді қажет ететін балалар барлық балалармен бірігіп оқитын сыныптардың барлығында психологиялық-педагогикалық қолдау, пән мұғалімінің қолдауы байқалмады. Мысалы, бүкіл сынып оқылған материалды бекіту үшін өз бетінше жұмыс жасағанда, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар тобына мұғалім орындалған тапсырманы талдауды, жеке көмек көрсетуді, қосымша түсіндіруді және нақтылауды, жаңа материалды түсіндіруді көздейтін жұмысты ұйымдастыруы керек.

Диагностика негізінде сараланған тапсырмаларды әзірлеу арқылы білім алушылардың жеке қабілеттерін дамытуға арналған тапсырмалардың бағытын күшейту ұсынылады.

Қауіпсіздікті қамтамасыз ету және санитариялық-эпидемиологиялық нормаларды сақтау мақсатында «бір сынып – бір кабинет» режимін сақтау қажеттілігіне байланысты оқу кабинетінде пәндік ортаны құру қиынға соғады. Сабақтар «өз» кабинеттерінде өтпегеніне қарамастан, педагогтердің едәуір бөлігі (61%) көрнекі материалдарды (кесте, тірек конспект, карточкалар) және сынып тақтасын (дайындалған қажетті жазбалар) пайдалану арқылы пәндік орта құра алды.

Сабақтың ең аз байқалатын элементтері «дидактикалық материалдар мен АКТ ресурстарын пайдалану» параметріне келеді. Зерттеуге қатысушылардың тек 45,8%-ы өз сабақтарында білімді бекіту және бақылау, топтық және жеке жұмысты ұйымдастыру үшін сабақтың жекелеген кезеңдерінде дидактикалық оқыту құралы ретінде АКТ-ны қолданатынын көрсетті. Сабақтарда 32,2% педагог дидактикалық материалдардың өзіндік әзірлемелерін қолданды (18-сурет).



18-сурет. Сабақты бақылау элементтері, % педагогтер

Сабақты бақылау барысында оқу қызметінде қиындықтарға тап болған білім алушыларға сараланған көмек көрсетуге ерекше назар аударылды. Осылайша, зерттеушілермен педагогтердің **67,8%** сабақ соңында үй тапсырмасын орындауға қысқаша нұсқау бере отырып, беретіндігі анықталды (орындауға түсініктемелер, мысалдар/жаттығулар нөмірлері, оқулықтағы беттер және т.б.).

Қатысушылардың жалпы санынан 5 және 9-сыныптарда сабақ беретін педагогтердің **22%-ы** сабақтың дербес кезеңі ретінде үй тапсырмасын нұсқаулығын бөліп көрсеткен жоқ. Сонымен қатар нұсқаулық білім алушыларды үй тапсырмасын өз бетінше және саналы түрде орындауға дайындауға арналған, оны орындау кезінде сабақта оқыған пәннің теориялық материалы тереңірек түсініледі.

Сабақты бақылау зерттеуге қатысқан педагогтердің жартысы (**50,8%**) сабақ барысында білім алушылардың оқу әрекетін ынталандыру, оқу материалын меңгеруде/өзіндік жұмысты орындауда қиындықтар туындаған кезде білім алушылар тарапынан сұрақтар қоюға көтермелеу арқылы ынталандыратынын көрсетті, осылайша әрбір бала үшін жетістік жағдайы құрылады.

Оқу процесі барысында барлық балалар үшін сәтті жағдай жасау үшін педагогтердің **66,1%-ы** барлық білім алушылардың жаңа материалды түсінгенін нақтылайтынын, қажет болған жағдайда оларға көмек көрсететінін, ерекше білім беруді қажет ететін балаларға назар аударатынын (жиі сауалнама, жеке тапсырмалар, оқу іс-әрекетінде өзін-өзі бақылауды белсендіру және т.б.) атап өтті.

Майкл Барбердің айтуынша, «мұғалімдердің педагогикалық шеберлігінде олардың білім алушылардың үлгерімін дәл бағалау қабілеті маңызды». Әр тапсырмадан кейін сабақта нәтижелі оқу процесін қамтамасыз ету үшін кері байланыс қажет екені даусыз.

Зерттеу аясында педагогтердің **54,2%-ы** сабақта кері байланыстың әртүрлі түрлерін қолданатынын анықталды: ауызша түсініктеме (білім алушының қызметін, оның жұмысының орындалуын бақылау нәтижелері бойынша), жазбаша түсініктеме (жазбаша жұмыстарды тексеру нәтижелері бойынша). Сонымен қатар педагогтердің едәуір бөлігі қысқа (толыққанды берілмеген) түсініктемелермен («Жақсы!», «Бұл дұрыс жауап», «Тырысуың керек!» және т.б.) және бейвербал формадағы түсініктемелермен шектелді.

Қатысқан сабақтарда бір-біріне кері байланыс бере отырып, бірлесіп әзірленген критерийлерді пайдалана отырып, білім алушылардың өзін-өзі бағалау/өзара бағалау процесіне қатысуы сирек байқалды. Педагогтердің **45,8%** өз сабақтарында білім алушылардың білім, білік және дағды сапасын объективті және дәлелді бағалауды көрсеткен жоқ. Мысалы, 5-ші сыныптардағы сабақтарда («Жаратылыстану») жаңа тақырыпты бекіту кезеңінде де (балалар табиғатты салды), сабақтың қорытынды бөлігінде де сындарлы кері байланыс ұсынылған жоқ.

Ал кері байланыс формативті бағалаудың негізгі компоненті болып табылады. Кері байланыс жүйесі білімді тексеруге мүмкіндік береді және білім алушыларға өз әрекеттерінің нәтижелерін көруге, оларды бағалауға және кемшіліктерді түзетуге мүмкіндік береді. Кері байланыс арқылы педагог оқудағы олқылықтарды түсінуге және өз қызметіне өзгерістер енгізуге көмектесетін ақпарат алады (жаңа әдістерді, оқыту техникаларын таңдау, сабақ уақытын бөлуге өзгерістер енгізу және т.б.).

Қалыптастырушы бағалау мақсатына жету үшін тиімді кері байланыс беру үшін білім алушы толық ақпарат алуы керек, тұрақты және уақытылы негізде сындарлы, дұрыс түсініктеме беруі керек. Сындарлы кері байланыс білім алушылардың жеке қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Сабақтың әр кезеңі үшін формативті бағалау әдістерін жоспарлау ұсынылады. *Педагогтер графикалық кескіндер арқылы кері байланысқа басымдық бермей, «мұғалім-оқушы» форматында кері байланысты ұйымдастырудың әртүрлі тәсілдерін қолдануы керек.*

Педагогтердің шамамен 70%-ы тапсырмаларды орындау кезінде ынталандыру стратегияларын қолданады (мадақтау, ынталандыру, әртүрлі деңгейдегі материалдарды ауыстыру, оқу іс-әрекетінің әртүрлілігі). Сонымен қатар, жоғарыда сабақтың түсіндірмелерінің сипаттамасында көрсетілгендей, педагогтердің тәжірибесінде жеке білім алушылардың оқу процесіне нашар қатысуы байқалады. Осылайша, сабақтардың 30%-ында белсенділік танытпаған және сыныптағы ұжымдық жұмысқа қатыспаған білім алушыларды белсендендіру және тарту бойынша тиімді практикалар сирек пайдаланылды. Сабақтардың көбінде жұмысты бағалаудың нақты критерийлерін түсіндіру және талқылау, кері байланыс, білім алушылардың өзін-өзі бағалауы, сыныптастарының жұмысын бағалау сияқты әдістер қолданылмады (19-сурет).

Сабақта білім алушыларға сараланған көмек	үй тапсырмасы бойынша нұсқаулық	67,8
	материалды түсіну дәрежесін тексеру	66,1
	білім алушылар тарапынан сұрақтарды ынталандыру	50,8
		54,2
Мотивация, кері байланыс	объективтілік, бағалауды дәлелдеу	69,5
	тапсырмаларды орындау кезінде баланы ынталандыру	

19-сурет. Сабақты бақылау элементтері, % педагогтер

## Қорытындылар

- Педагогтердің **80%** білім алушыларды сабақтың мақсаты мен күтілетін нәтижелерді талқылауға тартпайды.

- **71,2%** педагогтерде оқу мақсаты балалардың жеке қажеттіліктеріне сәйкес келеді.

- Респонденттердің көпшілігі оқуға деген қызығушылықты (**72,9%**) ынталандыру (81,4%) және қолдаудың әртүрлі әдістерін қолданады.

- Пән мұғалімдерінің **60%**-ға жуығы *балалардың дағдыларын қалыптастыру кезінде олардың денсаулық жағдайын, жасын және даму деңгейін ескере отырып, балалардың барынша мүмкіндіктері мен қабілеттерін ескереді.*

- Педагогтердің жартысынан көбі (**61%**) сабақтар «өз» кабинеттерінде өтпегеніне қарамастан, көрнекі материалдар мен сынып тақталарын пайдалану арқылы пәндік орта құра алды.

- Зерттеу педагогтердің тек **45,8%**-ы өз сабақтарында АКТ-ны оқытудың дидактикалық құралы ретінде пайдаланатынын көрсетті.

- **32,2%** педагог сабақта дидактикалық материалдардың өзіндік әзірлемелерін қолданды.

- Педагогтардың **67,8%**-ы үй тапсырмасын сабақ соңында орындауға қысқаша (расталмаған) нұсқама береді.

- **50,8%** педагог сабақ барысында оқу материалын меңгерудегі қиындықтар кезінде білім алушылар тарапынан сұрақтар қоюға тарту арқылы білім алушылардың оқу әрекетін ынталандырады.

- Педагогтердің **66,1%**-ы барлық білім алушылар жаңа материалды түсінгенін нақтылайды, қажет болған жағдайда оларға көмек көрсетеді.

- Сабақтардағы педагогтердің **54,2%**-ы кері байланысты қамтамасыз етеді, көбінесе қысқаша жазбаша және ауызша және бейвербал түсініктемелермен шектеледі.

- **45,8%** педагог өз сабақтарында объективті және дәлелді бағалауды көрсеткен жоқ.

- Педагогтердің **70%-ға** жуығы тапсырмаларды орындау кезінде мотивациялық стратегияларды қолданады.

- Сабақтың **30%**-ында білім алушылардың көпшілігі белсенділік танытпады және сыныпта ұжымдық жұмысқа қатыспады.

- Жұмысты бағалаудың нақты критерийлерін түсіндіру және талқылау әдістері, кері байланыс, білім алушылардың өзін-өзі бағалауы, сыныптастарының жұмысын бағалау көптеген сабақтарға байқалмады.

## Ұсынымдар

- білім алушыларды оқыту мақсаттарын қою процесіне тарту және бағалау критерийлерін бірлесіп анықтау.

- бірлесіп әзірленген өлшемдерді пайдалана отырып, бір-біріне кері байланыс бере отырып, өзара бағалауды іске асыру.

- сараланған тәсілді көздейтін білім алушылардың жеке қабілеттерін

дамытуға бағытталған тапсырмаларды әзірлеу және пайдалану.

- оқыту барысында жеке қабілеттері негізінде білім алушыларды топтастыруды өткізу.

- оқу процесінің өзгермелілігі, қалыптастырушы бағалауды жүзеге асырудағы жүйелі тәсіл.

- педагогтің сындарлы кері байланысы және қалыптастырушы бағалаудың түрлі тәсілдерін қолдану.

- білім алушылардың жеке қабілеттерін дамытуға бағытталған тапсырмаларды жоспарлау, оқытуды саралауды қарастыратын ресурстарды пайдалану.

- білім алушылардың қажеттіліктері мен қабілеттерін ескере отырып, сабақта мақсаттарды, тапсырмалар мен ресурстарды саралау бойынша жұмысты жандандыру.

- білім сапасының тұрақты мониторингі, бір сынып шеңберінде әртүрлі қажеттіліктері бар және өзін-өзі реттеу деңгейі бар байқалатын білім алушылардың прогресін тіркеу.

- қалыптастырушы бағалау бойынша тұрақты кері байланыс.

- саралау қағидаттары мен тәсілдеріне назар аудару.

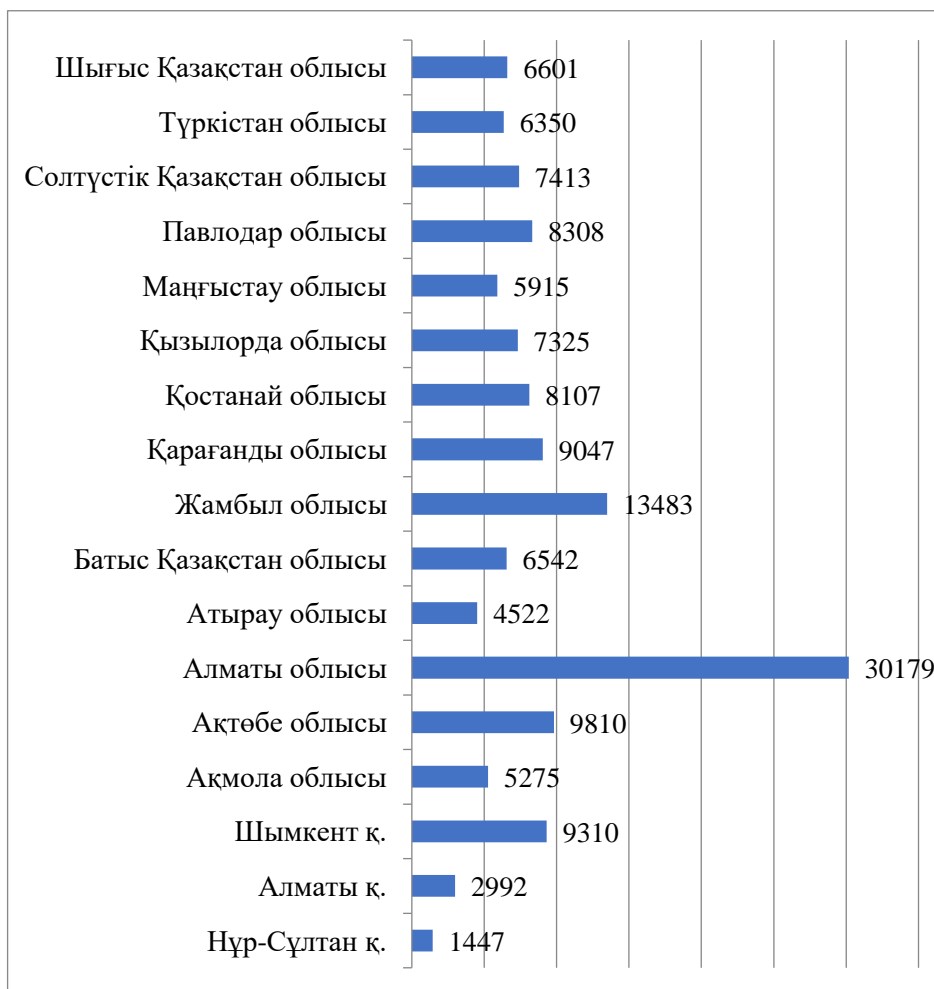
## **1.6 ПЕДАГОГТЕРГЕ САУАЛНАМА ЖҮРГІЗУ НӘТИЖЕЛЕРІН ТАЛДАУ**

Инклюзивті білім беру ортасында баламен қарым-қатынас жасау педагогтен жоғары кәсібилікті, шығармашылықты, психология және арнайы педагогика туралы білімді, оларды стандартты емес жағдайларда қолдана білуді талап етеді. Мұғалімдердің ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуге психологиялық дайындығын қалыптастырудың негізгі кедергісі – белгісізден қорқу, оқу процесінің басқа қатысушылары үшін инклюзивті білімнің зиянынан қорқу, стереотиптер мен жағымсыздықтар, педагогтің кәсіби мүмкіндіктеріне деген сенімсіздігі, өзгергісі келмеуі.

Осыған байланысты психологиялық қолдаудың белгілі бір формаларын қолдана отырып шешуді қажет ететін бірінші кезектегі міндет – педагогтердің инклюзивті тәжірибені жүзеге асыруға кәсіби және жеке дайындығын қалыптастыру мәселесі. Инклюзивті білім беру кеңістігіндегі жұмыс педагогтерден педагогикалық толеранттылық пен эмпатия ажырамас құрамдас бөлігі болып табылатын кәсіби құзыреттілікті дамытуды талап етеді. Мектеп тәжірибесінде педагог үшін, әсіресе психофизиологиялық параметрлері бойынша «басқа», стандартты емес білім алушыларға қатысты интолерантизм кедергісін жеңу жиі қиын болатыны жасырын емес.

Ел мектептерінде инклюзивті білім беруді дамыту үдерісіне педагогтердің пікірін, олардың кәсіби көзқарасын анықтау мақсатында зерттеу барысында жалпы білім беретін мектептердің педагогтеріне сауалнама

сұрақтары ұсынылды. Google Forms сервисі арқылы сауалнамаға еліміздің 17 өңірінен 142 626 педагог қатысты. Сауалнамаға қатысушылардың ішінде ең көп қатысу үлесі Алматы (30 179 педагог) және Жамбыл (13 483) облыстарына тиесілі, ең аз қатысқандар Алматы (2992) және Нұр-сұлтан (1 447) қалаларына тиесілі (20-сурет).



**20-сурет. Педагогтердің сауалнамаға қатысуы, адам саны**

Респонденттердің 61%-ы – ауылдық мектептердің педагогтері, қалалық жерлердің педагогтері – 39%. Оның ішінде зерттеуге қатысқан педагогтердің 32%-ы – бастауыш сыныптарда, 39%-ы – 5-9 сыныптарда және 29%-ы жоғары сыныптарда сабақ береді. Респонденттердің ең көп үлесі 20 жылдан астам өтілі бар педагогтерге тиесілі (33%), 10 жылдан 20 жылға дейінгі өтілі бар педагогтердің үлесі 27%-ды, 3 жылдан 10 жылға дейінгі өтілі бар педагогтердің үлесі 25%-ды және 3 жылға дейінгі өтілі бар педагогтердің қатысу үлесі 15%-ды құрады.

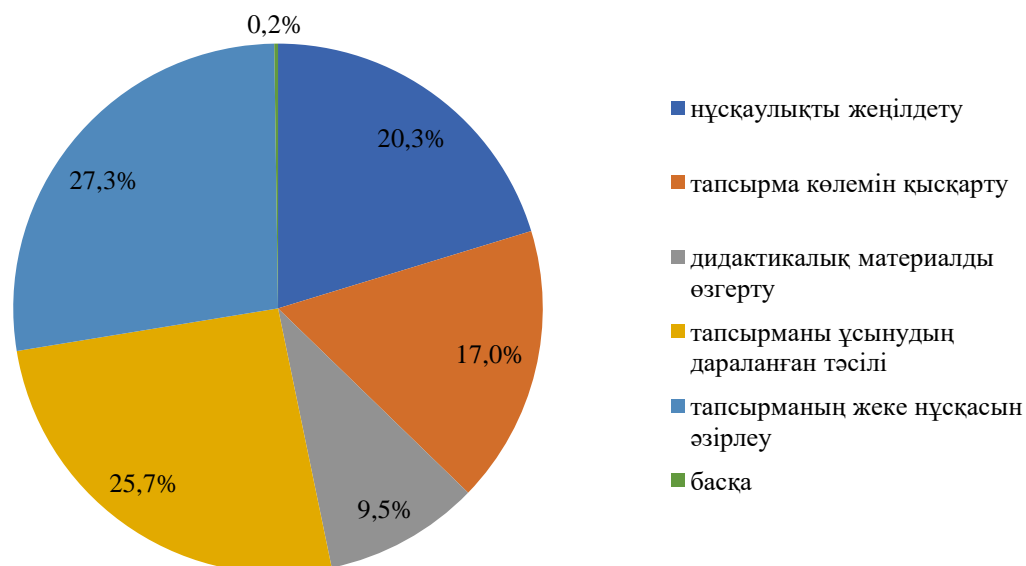
Осылайша, респондент педагогтердің әлеуметтік-демографиялық және кәсіби сипаттамаларын талдау сауалнамаға қатысқан педагогтердің басым көпшілігі (85%) орташа жасы 45-55 жас аралығындағы, ауылдық мектепте жұмыс істейтін (61%), 20 жылдан астам жұмыс тәжірибесі бар әйелдер (33%),

сондай-ақ олардың 39%-ы негізгі орта білім беру деңгейіндегі сыныптарда жұмыс істейді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Педагогтерге балалардың қандай топтарын, олардың пікірінше, ерекше білім беруді қажет ететін балаларға жатқызуға болатындығы туралы сұраққа жауаптардың нәтижелері ең көп үлес (44%) «денсаулық жағдайына байланысты бұзылыстары бар балалар (есту, көру, сөйлеу қабілеттері зақымдалған, психикалық дамуы тежелген, көру, тірек-қимыл аппараты, зердесі зақымдалған, эмоциялық-ерік саласы бұзылыстары бар)» деген жауапты таңдаған педагогтерге тиесілі екенін көрсетті, 13% «оқуда ерекше қиындықтары бар балалар (мысалы, жазу/оқу/сөйлеу)» деген жауапты таңдады, 6%-дан «оқуда/жазуда/сөйлеуде, мінез-құлқы және эмоциялық проблемалары бар балалар» және «әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, тілдік, мәдени себептерге байланысты ерекше білім беру қажеттіліктері туындайтын балалар (табысы аз, тұрмысы қолайсыз отбасылардан шыққан балалар, мигрант балалар, босқындар, оралмандар)». Барлық респонденттердің тек үшінші бөлігі немесе 31% «барлық аталған балалар топтары» жауабын таңдады.

Педагогтердің ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қалай анықтайды деген сұраққа жауап беру өтінішіне ең көп үлесті (41%) «сабақта бақылау барысында білім алушының оқу материалын меңгермейтінін байқаймын» деген жауапты таңдаған педагогтер құрады, 28,7% «диагностикада мамандар (педагог-психолог, дефектолог-мұғалім, логопед-мұғалім және т.б.) көмегіне жүгінемін» деп жауап берді, 14,6% «сабақта және сыныптан тыс іс-шараларда бақылау барысында білім алушының мінез-құлқында бұзушылықтар бар екенін байқаймын», барлық респонденттердің 8,4%-ы «диагностикалық әдістерді жүргіземін» деп жауап берді, 7% жауап беруге қиналды және 0,4% «басқа» жауабын таңдады.

«Оқу материалын бейімдеудің қандай әдістерін қолдануға болады?» сұрағына педагогтердің жауаптары келесі көріністі көрсетті: 27,3% «тапсырманың жеке нұсқасын әзірлеу», 25,7% – «тапсырманы берудің жеке тәсілі», 20,3% – «нұсқаулықты жеңілдету», 17% – «тапсырма көлемін қысқарту», 9,5% – «дидактикалық материалды өзгерту» жауабын таңдаса, тек 0,2%-ы ғана «басқа» жауабын таңдады (21-суретті қараңыз).



**21-сурет. Педагогтердің «Оқу материалын бейімдеудің қандай әдістерін қолдануға болады деп ойлайсыз?» сұрағына жауап көрсеткіштері**

Педагогтердің инклюзивті білім беру ортасында жұмыс істеуге дайындығын анықтау үшін педагогтерге «Сіз ерекше білім беруді қажет ететін баланы басқа балалармен бірлесіп оқытуға дайынсыз ба?» сұрағы қойылған болатын. Барлық респонденттердің 40%-ы бір мәнді оң жауап берді, бұл респонденттердің ең үлкен бөлігін құрайды, бұл ретте респонденттердің бірдей үлесі (37%) жауап беруге қиналды және жауап бергендердің 1/4 бөлігі (23%) теріс жауап берді.

Педагогтердің ерекше білім беруді қажет ететін баланың жеке оқу жоспарын және жеке оқу бағдарламасын әзірлеуге қатысуға дайын екендігі туралы пікір білдіру туралы өтінішіне сауалнамаға қатысушылардың жартысына жуығы (49%) оң жауап таңдады, 32%-ы жауап беруге қиналды және 19%-ы теріс жауап берді.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс барысында педагогтерге қандай қолдау түрі қажет деген сұрақ бойынша сауалнама нәтижелері педагогтердің көп бөлігі (41%) «мамандардың кеңестері» жауабын таңдағанын, 17%-ы оқыту курстарына мұқтаж екенін, 15%-ы «әріптестердің әдістемелік көмегі» жауабын, 12%-ы дидактикалық материалдармен қамтамасыз етуді таңдағанын, 9%-ы педагог-ассистенттің сабақта көмек көрсету қажеттілігі туралы, 5%-ы әкімшілік тарапынан қолдауды қажет ететінін және 1%-ы «басқа» жауапты таңдағанын көрсетті.

Педагогтердің білім беру саласында ерекше білім беруді қажет ететін балалардың біліктілігін арттыру туралы ақпаратты қайдан алатыны туралы сұраққа жауап беру өтінішіне педагогтердің басым бөлігі (36%) «біліктілікті арттыру институты (дәрістер, семинарлар және басқа да іс-шаралар)» жауабын, 1/3 бөлігін немесе 33% «білім басқармасы, әдістемелік кабинеттер»



жауабын, 18%-ы осы ақпаратты интернеттен алады, 7%-ы «денсаулық сақтау саласындағы ұйымдар (дәрістер, семинарлар және басқа да іс-шаралар)» жауабын таңдады, бұл ретте тек 4%-ы «мүлдем алмайды» деп жауап берді және 2%-ы «басқа» жауабын таңдады.

Денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытудың ерекшеліктері туралы өз білім деңгейін бағалау өтінішіне педагогтердің жауаптарының нәтижелері сұралғандардың тек 20%-ы ғана өз деңгейін жоғары бағалағанын, сауалнамаға қатысушылардың ең көп үлесі (70%) өз деңгейін «орташа» деп бағалағанын, бұл ретте педагогтердің 10%-ы өз деңгейін «төмен» деп бағалағанын көрсетті.

«Сіз инклюзивті білім беру жағдайында қолжетімді, вариативті ортаны қалай құрасыз?» сұрағына педагогтерге жауаптардың бірнеше нұсқасын таңдау ұсынылды. Бұл ретте педагогтердің басым бөлігі (35%) «бала үшін тапсырманы оған қолайлы тәсілмен орындау мүмкіндігін жасаймын» деген жауапты таңдады, 32% «түрлі қабілеттері бар балаларға оқу (тәрбие) процесінен қанағаттануға мүмкіндік беретін тапсырмалар мен жағдайларды қолданамын» деп жауап берді, 17% «білім алушыларды топтарға бөлемін (олардың қабілеттерінің деңгейі бойынша) және сараланған тапсырмалар әзірлеймін («күшті» және «әлсіз білім алушылар үшін)» деп жауап берді, және педагогтердің 16% «өз бетінше таңдау үшін алғышарттар жасаймын» деп жауап берді.

«Инклюзивті білім беру жағдайында барлық балалардың өзара әрекеттесу процесінде ашықтық пен ынтымақтастық қалай қамтамасыз етіледі?» сұрағы бойынша бірнеше жауап нұсқаларын таңдау мүмкіндігі берілді. Жауаптардың нәтижелері көрсеткендей, мұғалімдердің 28%-ы «мен оқушының жұмысында қиындықтарға тап болған кезде жеке мақұлдауды, қолдауды көрсетемін» жауабын таңдады, шамамен 27%-ы «балалардың оқу процесінде қарым-қатынас пен өзара әрекеттесуге деген қызығушылығын ынталандырамын» деп жауап берді, 18%-ы «балалармен қарым-қатынас кезінде жағымды көңіл-күй сыйлаймын» деп жауап берді, 14%-ы «балалардың бір-бірімен ашық талқылау және ынтымақтастық жағдайларын жасаймын» деп жауап берді, барлық респонденттердің 7%-ы «білім беру процесінен тыс білім алушыларды қолдау үшін әлеуметтік желілер мен мессенджерлерді пайдаланамын» жауап нұсқасын таңдады.

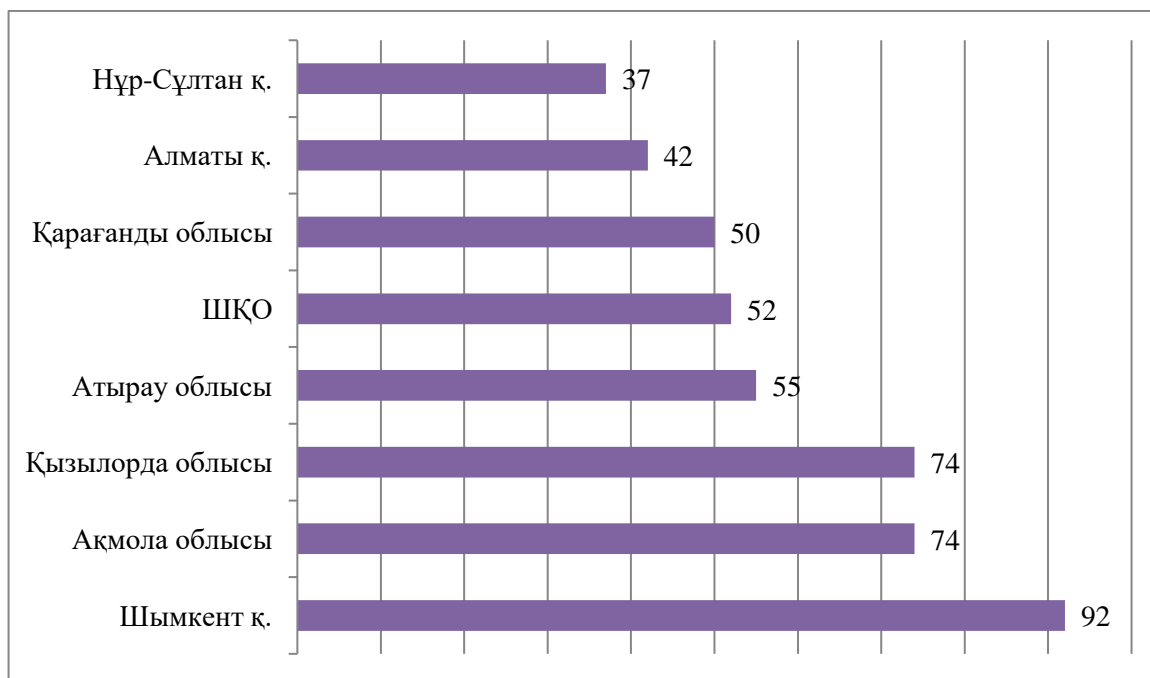
Жалпы білім беру процесінде инклюзивті тәжірибені жүзеге асыру кезінде өз жұмысының мазмұнын сипаттау үшін педагогтер бірнеше жауап нұсқаларын таңдауға мүмкіндік алды. Бұл ретте сауалнама нәтижелері 29% «ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту үшін жеке оқу бағдарламасын (жоспар, бағыт) қолданатынын» көрсетті, 25% «барлық білім алушыларға қолайлы әдістер мен технологияларды пайдалануды білдіретін икемді оқытуды ұйымдастырамын» деп жауап берді, 17% «барлық білім алушылардың оқу материалын түсінуін қамтамасыз етемін» деген жауапты таңдады, 15% «саралап оқытудың дәстүрлі әдістерін (деңгейлік тапсырмалар,

кіші топтарға бөлу және т.б.) қолданамын», 14% «бейімделген оқыту құралдарын қолданамын» деген жауапты таңдады.

Инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету және барлық білім алушылардың дамуы үшін әртүрлі ресурстарды пайдалану туралы сұраққа жауап бере отырып, педагогтер ұсынылған жауаптардың бірнеше нұсқасын таңдай алды. Бұл ретте жауаптардың нәтижелері мынадай болып көрінеді: респондент педагогтердің 36% «балалардың ерекше білім беру қажеттіліктеріне жауап беретін арнайы оқулықтарды, жұмыс дәптерлерін және т.б. қолданамын» жауабын таңдады, 32% «барлық білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескеремін», 26% «барлық білім алушылар үшін техникалық оқыту құралдарын (оның ішінде АКТ) пайдаланамын» және 6% «кеңістік ресурсын (жиһазды орналастыру және т. б.) пайдаланамын» деп жауап берді.

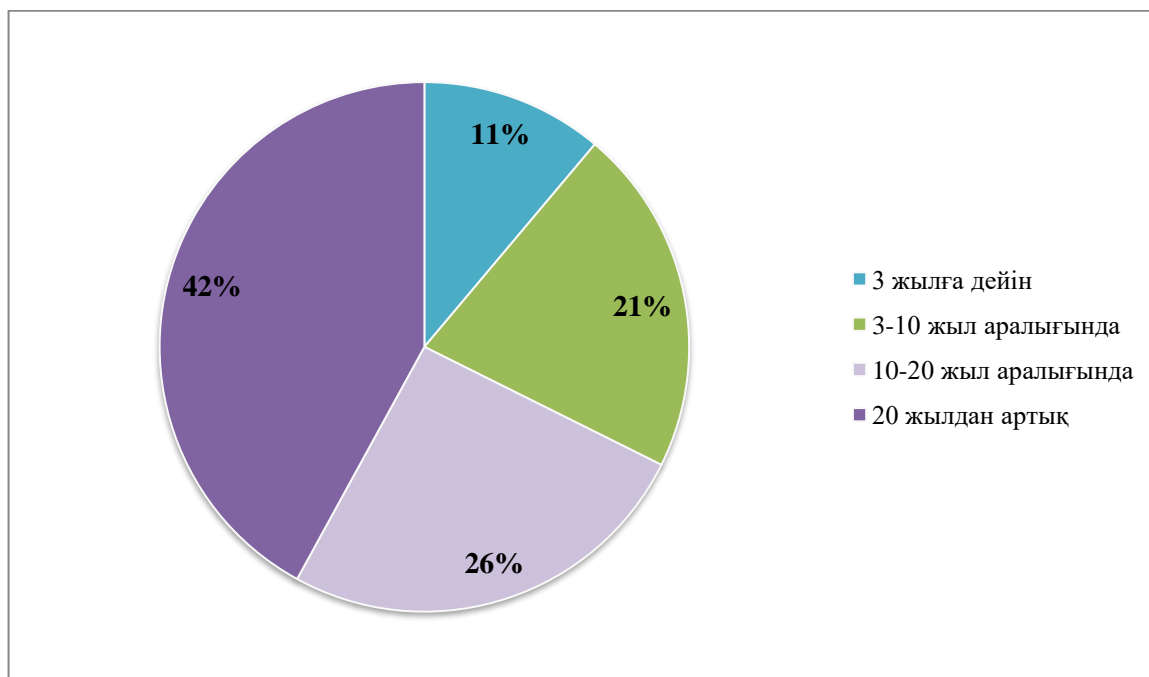
## 1.7 ПӘН МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ САУАЛНАМА НӘТИЖЕЛЕРІН ТАЛДАУ

Зерттеу әдіснамасына сәйкес 9-сынып пән мұғалімдері де сұхбатқа қатысты (476 адам). Зерттеу барысында онлайн сауалнама жүргізу үшін Google Forms сервисі пайдаланылды. Шымкент қаласында, Ақмола және Қарағанды облыстарында сауалнамаға қатысқан педагогтердің жалпы санынан ең жоғары көрсеткіштер байқалғанын көруге болады (22-сурет).



22-сурет. Педагогтердің сауалнамаға қатысуы туралы мәліметтер, адам саны

Сауалнамаға қатысқан респонденттердің көпшілігін орташа жұмыс өтілі 20 жылдан асатын педагогтер құрайды (42%) (23-сурет).



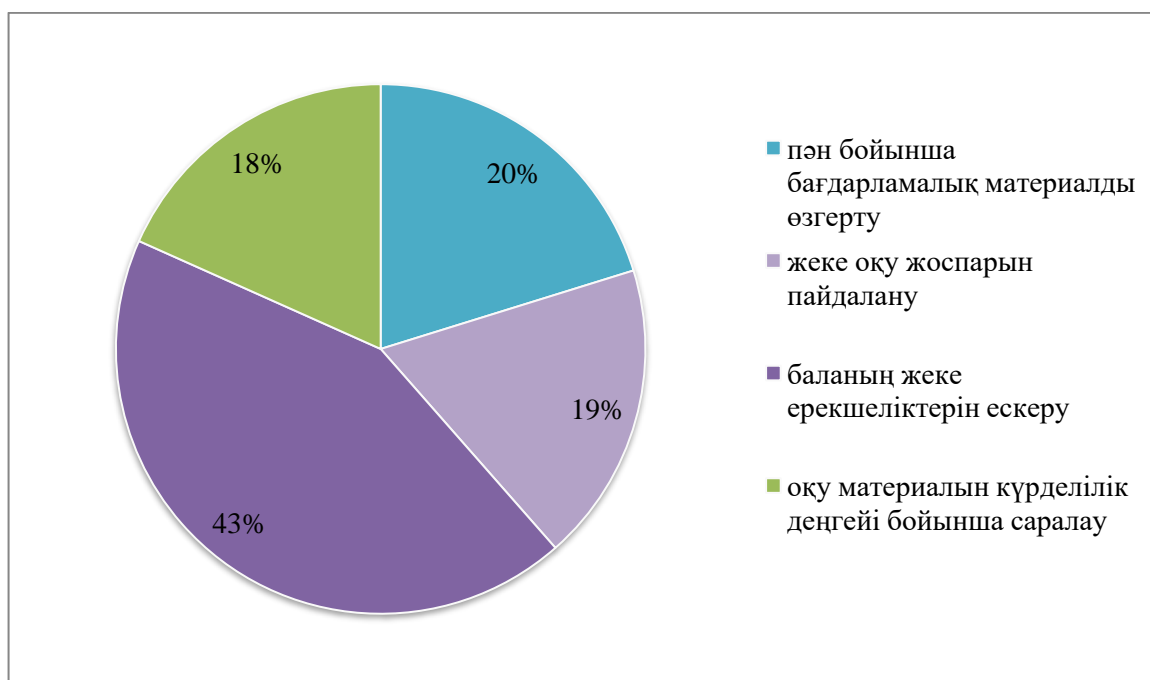
23-сурет. Жұмыс өтілі бойынша сауалнамаға педагогтердің қатысу үлесі

«Балалардың қандай топтарын ерекше білім беруді қажет ететін балалар тобына жатқызуға болады деп ойлайсыз?» сұрағы бойынша келесі жауаптар алынды: респонденттердің жартысынан көбі (51,7%) ерекше білім беруді қажет ететін балаларға денсаулық жағдайына байланысты бұзылыстары бар балалар (көру, есту қабілетінің зақымдалуы, психикалық дамуының тежелуі, тірек-қимыл аппаратының бұзылуы, ақыл-ойының бұзылуы, сөйлеудің ауыр бұзылуы) жатады деп жауап берді, респонденттердің 3,9%-ы ерекше білім беруді қажет ететін балаларға әлеуметтік-психологиялық, экономикалық және әлеуметтік мәселелермен, тілдік, мәдени себептерге байланысты қиындықтары бар балалар жатады деп жауап берді, 16% балаларының ерекше білім беру қажеттіліктері оқытудың нақты қиындықтарымен байланысты деп жауап берді, 3,8%-ы мінез-құлық және эмоциялық мәселелері бар балалар деп жауап берді, ал респонденттердің 24,9%-ы ерекше білім беруді қажет ететін балаларға аталған балалардың барлық топтары жатады деп санайды.

«Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қалай анықтайсыз?» сұрағы бойынша респонденттерге бес нұсқаның біреуін таңдау мүмкіндігі берілді. Жауаптардың көрсеткіштері мынадай: педагогтердің көпшілігі сабақта байқау барысында материалды жетілдірмеген білім алушыларды анықтайды (44%), респондент- педагогтердің 1/3-і мамандардың көмегімен үлгере алмайтын білім алушыларды анықтайды (педагог-психолог, педагог-дефектолог, педагог-логопед және басқалар), педагогтердің 10%-ы сабақта, сондай-ақ сыныптан тыс іс-шараларда байқау барысында мінез-

құлықтағы бұзушылықтарды анықтайды, педагогтердің 9%-ы диагностикалық әдістемелер жүргізетіндерін атап өтті, тек 5%-ы осы сұраққа жауап беруге қиналды.

Жауаптардың нәтижелерін талдағанда «Оқу бағдарламасын бейімдеу деп нені түсінесіз?» сұрағына респонденттердің жартысына жуығы «баланың жеке ерекшеліктерін есепке алу» (43%) жауабын таңдады. Қалған респонденттердің пікірлері бірдей бөлінді (24-сурет).



**24-сурет. «Оқу бағдарламасын бейімдеу деп нені түсінесіз?» сұрағы бойынша педагогтер жауаптары**

«Оқу материалын бейімдеудің қандай әдістерін қолдануға болады деп ойлайсыз?» сұрағы бойынша педагогтердің пікірлері екіге бөлінді: педагогтердің басым бөлігі «тапсырманың жеке нұсқасын әзірлеу» (29%) және «тапсырманы берудің жеке тәсілі» (27%) нұсқаларын таңдады. Педагогтердің 1/5 бөлігі нұсқаулықтарды жеңілдетудің қолданылатын әдістері болып саналады, респонденттердің 17%-ы «дидактикалық материалды өзгерту» нұсқасын таңдады, ал тек 6%-ы тапсырмалар көлемін қысқартуды қолданады деп санайды (25-сурет).



**25-сурет. «Оқу материалын бейімдеудің қандай әдістерін қолдануға болады деп ойлайсыз?» сұрағы бойынша педагогтер жауаптары**

Педагогтерге «Ерекше білім беруді қажет ететін баланы өзге балалармен оқытуға дайынсыз ба?» олардың 59%-ы оң жауап берді, 16%-ы теріс жауап берді, ал 25%-ы бұл сұраққа жауап беруге қиналды.

Педагогтердің 60%-ы «ерекше білім беруді қажет ететін балаға жеке оқу жоспарын және жеке оқу бағдарламасын әзірлеуге қатысуға дайын» екендіктерін, 12%-ы дайын емес екендіктерін және 28%-ы бұл сұраққа жауап беруге қиналатындықтарын білдірді.

Педагогтерден «*Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасау кезінде қандай қолдауды қажет етесіз?*» сауалнама нәтижелері былай бөлінді: педагогтердің 39,1%-ы мамандардың консультациясы түрінде қолдау қажет екенін, 18,3%-ы оқитын курстарға мұқтаж екенін, педагогтердің 14,6%-ы дидактикалық материалмен қамтамасыз етуге, 11%-ы әріптестерінің әдістемелік көмегіне және педагогтердің 3,6%-ы әкімшілік тарапынан қолдауға мұқтаж екенін атап өтті.

Педагогтерге «*Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту бойынша біліктілікті арттыру үшін ақпаратты қайдан аласыз?*» сұрағы бойынша жауап көрсеткіштері келесідей бөлінді: жауап берген барлық педагогтердің 41,1%-ы «біліктілікті арттыру институты» нұсқасын таңдады (дәрістер, семинарлар және т.б. іс-шаралар), 31,9%-ы «білім басқармасы, әдістемелік кабинеттер» жауабын таңдады, 17,1%-ы «интернет» жауабын таңдады, 5,5%-ы «денсаулық сақтау саласының ұйымдары (дәрістер, семинарлар және т.б. іс-шаралар)» жауабын таңдады, 2,7%-ы мүлдем көмек алмайтындықтарын және 1,7%-ы «БАҚ» нұсқасын таңдады.

«*Денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытудың ерекшеліктері бойынша өз білім деңгейіңізді*

бағалаңыз?» жауаптардың көрсеткіштері мынадай: педагогтердің 69%-ы ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытудың ерекшеліктері туралы өз білімдерінің деңгейін орташа бағалады, 23%-ы жоғары және 8%-ы төмен бағалады.

Келесі сұрақ инклюзивті білім беру жағдайында қолжетімді, вариативті орта құруға қатысты болды. Сауалнамаға қатысқан респонденттердің 1/3 бөлігі әртүрлі қабілеттері бар балаларға оқу үрдісінен қанағаттануға мүмкіндік беретін ортаны құру үшін тапсырмалар мен жағдайларды қолданамын деп жауап берді, ал респонденттердің тағы 1/3 бөлігі балаға тапсырмаларды оған сәйкес орындауға мүмкіндік беретінін атап өтті. Респонденттердің 16,1%-ы өз бетінше таңдау үшін алғышарттар жасайтынын және өз бетінше жұмыс жасауға тырысқаны үшін ынталандыратынын атап өтті, ал 15,6%-ы білім алушыларды топтарға бөліп, сараланған тапсырмалар дайындайтынын білдірді.

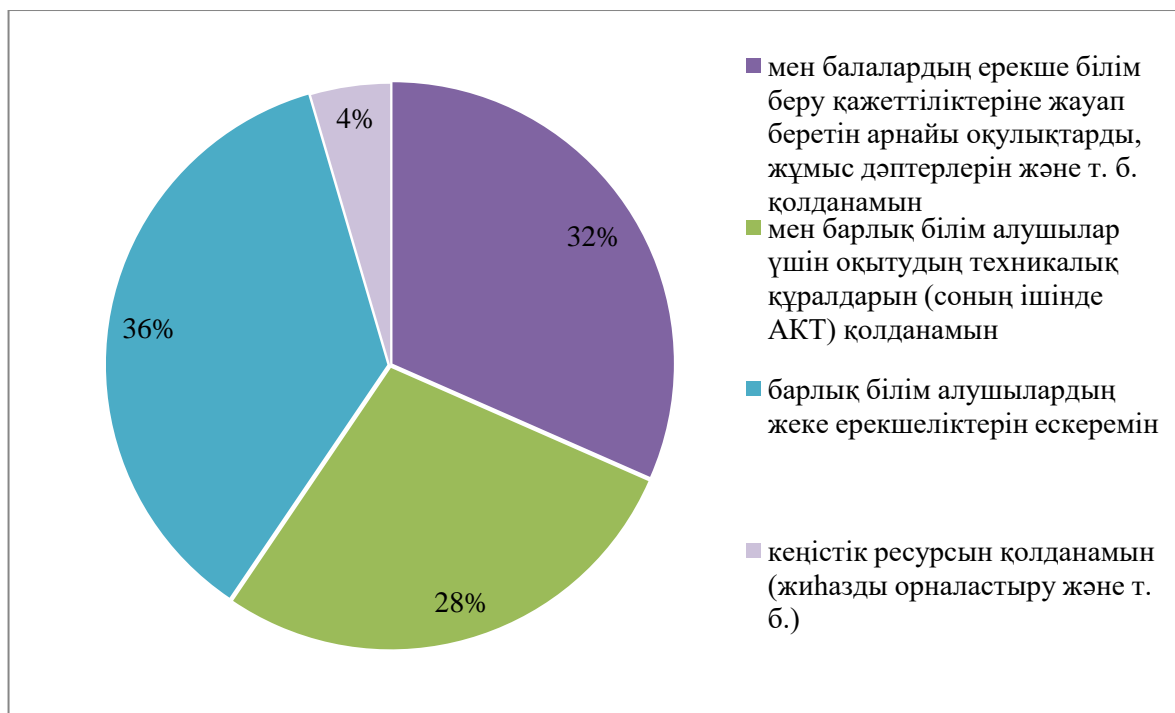
Инклюзивті білім беру жағдайында барлық балалардың өзара байланысы процесінде ашықтық пен ынтымақтастықты қамтамасыз ету туралы сұраққа 25,8%-ы балалардың оқу процесінде қарым-қатынас пен өзара байланысқа деген қызығушылығын ынталандырады деп жауап берді, ал респонденттердің 22,5%-ы білім алушы сабақта қиындықтарға тап болған кезде жеке қолдауды алады деп жауап берді (26-сурет).



**26-сурет. «Жалпы білім беру процесінде инклюзивті тәжірибелерді іске асыру» сұрағы бойынша педагогтердің жауаптары**

«Инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету және барлық білім алушыларды дамыту үшін әртүрлі ресурстарды пайдалану (бірнеше нұсқаны таңдауға

болады)» сұрағына респонденттердің көбі «мен барлық білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескеремін» жауабын таңдады (27-сурет).



27-сурет. «Инклюзивті білім беруді қамтамасыз ету және барлық білім алушыларды дамыту үшін қандай ресурстарды пайдаланасыз (бірнеше нұсқаны таңдауға болады)» сұрағы бойынша педагогтердің жауаптары

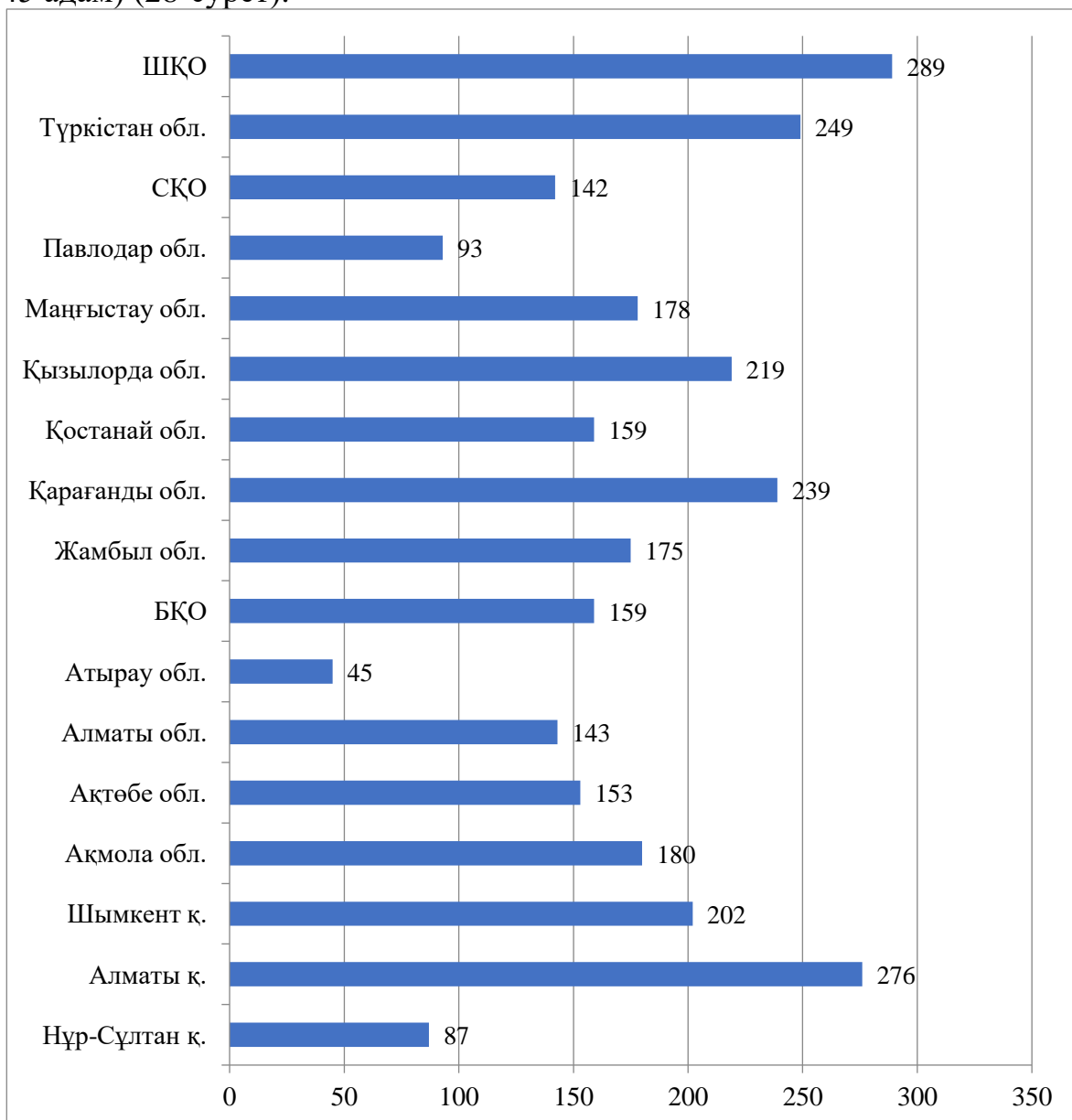
## 1.8. ППТК САУАЛНАМА НӘТИЖЕЛЕРІН ТАЛДАУ

Арнайы білім беру өкілдерінің арасында ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдауда психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттерінің (ППТК) мамандары маңызды рөл атқарады. ПМПК ұсынысы бойынша ерекше білім беруді қажет ететін балалар балалардың ерекше қажеттіліктерін ескере отырып, ППТК-нің әртүрлі мамандарынан қажетті көмек алады. Қазақстанда елдің 17 өңірінде барлығы 176 ППТК бар (2020 жылғы ҰБДҚ деректері).

Осы зерттеу барысында ППТК мамандарына арнайы ұйымдардың елдің орта білім беру ұйымдарының педагогтарымен өзара байланысы туралы, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың жай-күйі туралы пікірлерін анықтау мақсатында сауалнама сұрақтары ұсынылды. Қазақстанның барлық 17 аймағынан ППТК мамандарының сауалнамалық деректерін талдауды қарастыруды ұсынамыз.

Сауалнамаға 2988 маман қатысты.

Өңірлерден келген мамандардың сауалнамаға қатысу нәтижелерін салыстыру кезінде респонденттердің ең көп үлесі Шығыс Қазақстан облысы мен Алматы қаласына тиесілі екені байқалады (тиісінше 289 және 276 адам). Ең аз үлесті Нұр-Сұлтан қаласы мен Атырау облысы құрады ( тиісінше 87 және 45 адам) (28-сурет).



**28-сурет. Сауалнамаға қатысқан ППТК мамандарының өңірлер бөлінісіндегі көрсеткіштері**

ППТК-да атқаратын лауазымы туралы сұраққа жауаптардың нәтижелері мынадай түрде бөлінді: ППТК-да респондент мамандардың ең көп үлесін педагог-психологтар (37,2%), одан әрі дефектолог-мұғалімдер (18,6%) және логопед-мұғалімдер (18,1%) құрады. Сауалнамаға қатысушылардың ең аз үлесін сурдопедагогтер (1,4%) және тифлопедагогтер (0,8%) құрады. Сұралғандар арасында ППТК басшыларының үлесі 5,9%-ды құрады.



Олардың басым көпшілігінің жоғары кәсіптік немесе жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар (92%), 4%-ның техникалық және кәсіптік немесе орта білімнен кейінгі білімі бар және 4%-ның жалпы орта білімі бар.

ППТК мамандарының атқарып отырған лауазымындағы жұмыс өтілі туралы сұраққа берген жауаптарының нәтижелері барлық респонденттердің ең көп үлесін (35%) 6-15 жыл жұмыс өтілі бар мамандар құрады, 31% үлесін 1-5 жыл жұмыс өтілі бар мамандар құрады, сауалнамаға қатысушылардың 13%-ында 16-25 жыл жұмыс өтілі, 9% - 26 жыл және одан көп өтілі және 12% - 1 жылдан кем жұмыс өтілі бар. Бұл көрсеткіштер сауалнамаға қатысушылардың басым бөлігін (78%) жылға дейінгі өтілі бар мамандар құрайды, ал 22%-ын 16 және одан да көп жылдық өтілі бар мамандар құрайды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

ППТК мамандарына арналған сауалнаманың сұрақтарының ішінде олардың біліктілік санаты туралы да мәселе болды. Бұл сұраққа берілген жауаптардың нәтижелері респондент мамандардың ең көп үлесі (37,7%) санатты емес, 21,8% педагог-модератор санатына, 12,4% – педагог-сарапшы, 7% – педагог-зерттеуші, екінші санатты 9,4% маман, бірінші санатты – 7,1% екенін көрсетті. Ең аз үлесті жоғары санатты мамандар – 4,4% және педагог-шебер санаты – 0,2% құрады.

«Қандай балалармен жұмыс істейсіз?» сұрағына мамандардың көпшілігі «аралас бұзылыстары бар балалар» – 32%, «психикалық дамуы тежелген балалар» – 25%, «сөйлеу қабілеті зақымдалған балалар» – 19% жауаптарын таңдады. Жауаптардың ең аз үлесі «есту қабілеті зақымдалған балалар» – 3,5%, «көру қабілеті зақымдалған балалар» – 2,5% құрады.

ППТК мамандарынан «Барлық балаларға ПМПК ұсынған түзету-педагогикалық қолдау және психологиялық-педагогикалық қолдау ППТК-да көрсетіледі ме?» жауап нәтижелері сауалнамаға қатысушылардың басым көпшілігінде оң жауап көрсетті – 80%. Респонденттердің 7%-ы теріс жауап берді және 13%-ы жауап беруге қиналды.

Қандай балалар коррекциялық қолдаумен және психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамтылған деген сұраққа жауап беру кезінде мамандардың пікірлері былайша бөлінді: респонденттердің 46%-ы барлық балалар коррекциялық қолдаумен және психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамтылған деп санайды, 45%-ы ерекше білім беруді қажет ететін балалар мұндай қолдаумен қамтылмаған деп санайды, 5%-ы жауап беруге қиналды, 4%-ы «білмеймін» жауабын таңдады.

Респонденттердің тек 18,7%-ы, мамандардың 17,5%-ы әдістемелік ұсынымдардың, материалдардың, оқу құралдарының, оқулықтардың жеткіліксіздігін, 14,3% – ата-аналардың қарым-қатынасын, 10% – кабинеттердің жетіспеушілігін, 6,8% – материалдық-техникалық базаның жеткіліксіздігін, 6% – балалардың мінез-құлқын, 5,6% – аутизмі бар балалармен жұмысты проблема ретінде атады.

Ең аз үлесті мынадай қиындықтарды көрсететін жауаптар құрады: «жоспарлар мен бағдарламаларды әзірлеу» – 3,9%, «күрделі бұзушылықтар» –

3,5%, «кадрлардың жетіспеушілігі» – 2,8%, «уақыттың жетіспеушілігі, демалыс уақытында жұмыс істеу» – 2%, «біліктілікті арттыру курстарының, семинарлардың жеткіліксіздігі» – 1,6%, «күжаттамамен жұмыс істеу» – 0,9%, «сабақтарға қатыспау» – 0,7%. Сауалнамаға қатысушылардың 5,7%-ы жауап беруге қиналды.

ППТК мамандарының балалардың дамуындағы бар динамика (жақсарту) туралы сұраққа жауап беруі кезінде нәтижелер оң жауаптардың үлесін 74% (барлық сұралғандардың шамамен 3/4) көрсетті, 16%-ы жауап беруге қиналды, бұл ретте мамандардың 10%-ы теріс жауап берді.

Мамандардың ерекше білім беруді қажет ететін балалардың танымдық процестерінің даму динамикасын (жақсаруын) неғұрлым дәл сипаттайтын бекітуді таңдау өтінішіне сауалнамаға қатысушылардың 36%-ы «Ерекше білім беруді қажет ететін балалар ППТК-да түзету қолдау курсы алғаннан кейін жалпы білім беретін мектепке/мектепке дейінгі білім беру ұйымына ауыстырылады» деген жауапты таңдады, 22%-ы «Ерекше білім беруді қажет ететін балалар ППТК-да түзету қолдау курсы алғаннан кейін жалпы білім беретін мектептердің арнайы сыныптарына/мектепке дейінгі ұйымдардың арнайы топтарына ауыстырылады» жауабын, 12% «Ерекше білім беруді қажет ететін балалар ППТК-да түзету қолдау курсы алғаннан кейін арнайы мектептерге/арнайы балабақшаларға ауыстырылады» деген пікірді таңдады, 14% «Ерекше білім беруді қажет ететін балалар ППТК-ға баруды жалғастырады» деп жауап берді және респонденттердің 16% жауап беруге қиналды.

«ППТК-да түзету қолдауын алатын ерекше білім беруді қажет ететін балалар оқитын жалпы білім беретін мектептердің мұғалімдерімен қарым-қатынас жасайсыз ба?» сұрағына респонденттердің жартысынан көбі оң жауап берді (66%), 1/5 бөлігі (21%) теріс жауап берді, 13% жауап беруге қиналды.

Жалпы білім беретін мектепте оқитын ерекше білім беруді қажет ететін балаларға ППТК-да қосымша психологиялық-педагогикалық қолдау қажет деген сұраққа жауаптардың нәтижелері жауап берушілердің ең көп үлесі (34,7%) бұл бірнеше бұзушылықтары бар балалар деп санайды, 19,7% – психикалық дамуы тежелген балалар, 11,5% – сөйлеу қабілеті зақымдалған балалар, 8,4% – зердесі зақымдалған балалар деп санайды. Ең аз үлесті жауаптар құрады: «есту қабілеті зақымдалған балалар» – 6,3%, «есту қабілеті зақымдалған балалар» – 6,1%, «көру қабілеті зақымдалған балалар» – 3,8%.

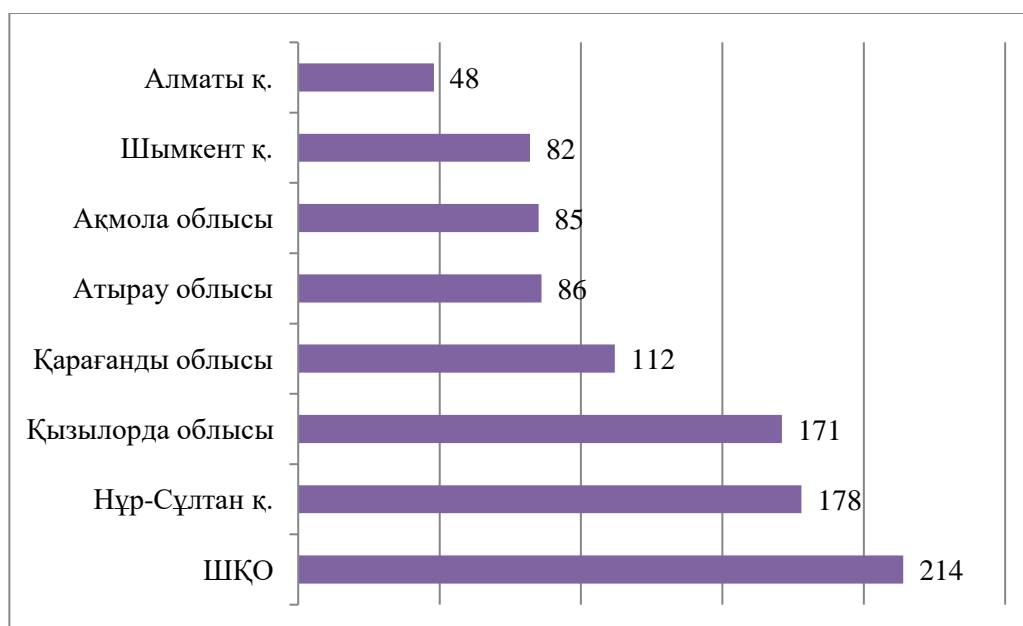
*«Сіздің ойыңызша, мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі қандай қызметтерді дамытуы керек және олардың мәні неде? Қысқаша сипаттаңыз»* сұрағына жауаптарды қарайтын болсақ, 33%-ы арнайы педагогтердің (педагог-психологтар, логопед-мұғалімдер, дефектолог-мұғалімдер, педагог-ассистенттер және т.б.) санын арттыру қажет деп санайды, 25%-ы мектепте инклюзивті білім беру ортасын құру қажет деп санайды, 17%-ы ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу бойынша педагогтердің дағдыларын жетілдіру қажет деп санайды, 14%-ы арнайы ұйымдардың педагогтері мен жалпы білім беретін

мектептердің педагогтері арасындағы ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қолдаудағы өзара әрекеттесуді жақсарту қажеттілігі туралы пікір білдірді, ал респонденттердің 11%-ы арнайы мектептер, ППТК және ОО санын көбейту керек деп санайды.

## 1.9 АТА-АНАЛАРДЫҢ САУАЛНАМАСЫН ТАЛДАУ

Зерттеу әдіснамасында білім алушылардың ата-аналарының мектептің инклюзивті білім беру ортасының сапасына қанағаттану дәрежесін анықтау, сондай-ақ олардың пікірлерін, ел мектептеріндегі инклюзивті білім беруді дамыту процесіне көзқарасын анықтау мақсатында зерттеу барысында жалпы білім беретін мектептердің 5 және 9-сынып білім алушыларының ата-аналарына сауалнама сұрақтары ұсынылды. Әр мектепте сауалнамаға зерттеу үлгісіне енген балалардың ата-аналары (немесе заңды өкілдері) қатысты. Google Forms сервисі арқылы әдіснамалық тұрғыдан тексерілген құрылымдық сауалнама бойынша еліміздің 8 өңірінен 976 ата-ана қатысты.

Ата-аналардың сауалнамаға қатысуын талдау көрсеткендей, өңірлік бөліністе ата-аналардың едәуір саны Шығыс Қазақстан облысына тиесілі (214). Респонденттердің ең аз үлесін Алматы қаласының ата-аналары құрады (48) (29-сурет).



29-сурет. Сауалнамаға ата-аналардың қатысуы

Респонденттердің «Балаңызға қатысты барлық тиісті мәлімдемелерді белгілеңіз» сұрағына берілген жауаптарға сәйкес, сауалнамаға қатысқан ата-аналардың 22,1%-ы немесе 1/5-тен астамы балаларының логопед, психолог, дефектологтің түзету сабақтарына қатысатынын айтты.

Осыған байланысты психологиялық-педагогикалық қолдау қызметін құру арқылы мектепте мамандар тобының үйлесімді жұмысын қамтамасыз ету

қажет, ол жалпы білім беретін мектептің толыққанды құрылымдық бөлімшесі болуы керек. Көптеген отбасылар ерекше білім беруді қажет ететін балаларды тәрбиелеу мәселелерін өз бетінше шеше алмайтындықтан. Уақытылы психологиялық-педагогикалық көмек көрсету кезінде ерекше білім беруді қажет ететін балалар мен олардың отбасыларының қоғамдық өмірге сәтті бейімделу және отбасылардағы моральдық-психологиялық климатты нығайту мүмкіндігі артады.

Сондай-ақ, төмендегі индикаторлардан: «Балаңызға қатысты барлық тиісті мәлімдемелерді белгілеңіз» деген сұраққа қосымша білім беру бағдарламалары, мектеп мерекелері және басқа да іс-шараларға қатысатын білім алушылардың үлесі өте төмен екендігі байқалады. Бұл тиісті бағыттар бойынша жұмысты күшейту қажеттілігін көрсетеді. Себебі қосымша іс-шараларды ұйымдастыру балалардың дамуында маңызды рөл атқарады және баланың қызығушылықтарының шеңберін кеңейтуге және оның қабілеттерін дамытуға ғана емес, сонымен қатар бүкіл білім беру жүйесінің маңызды және өзекті бағыттарының бірі ретінде оқушылардың әлеуметтенуіне ықпал етеді.

Осы көрсеткіштерге сәйкес *«Педагогтер балаңызды мектепте оқытуға қалай қарайды деп ойлайсыз?»* сұрағына ата-аналардың басым көпшілігі мұғалімдердің оң көзқарасына сенімді деп айтуға болады. Алайда, қарым-қатынас жеткіліксіз немесе бұл сұраққа жауап беру қиын деп санайтын респонденттердің шамамен 17% пайызы болғандығы алаңдаушылық тудырады. Бұл өз кезегінде білім беру процесінде жеке көзқарастың болмауы немесе болмауы туралы ойға әкеледі. Осылайша, елдің білім беру ұйымдары оқу процесінде саралау және даралау қағидаттарын сақтауға назар аударуы қажет.

Инклюзивті білім берудің ерекшелігі әр адам өзінің қабілеттері, қажеттіліктері мен қызығушылықтары бар және ерекше тұлға, ол оқу процесінде жеке көзқарасты және осы ерекшеліктерді ескеретін білім берудің әртүрлі формаларын, әдістерін, технологияларын қолдануда икемділікті қажет етеді.

Инклюзивті тәсіл ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды жалпы білім беретін мектепте оқудағы қиындықтарға бейімдеу емес, бүкіл мектепті реформалау және осындай білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескеретіндей және әрбір баланы оқу процесіне тартатындай етіп оқытудың өзге де педагогикалық тәсілдерін іздеу.

Педагогтер инклюзивті білім беру сыныптағы кез келген басқа балалар сияқты ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қабылдауды, оларды бірдей іс-шараларға қосуды, ұжымдық оқыту формаларына қатысуды және мәселелерді топтық шешуді, ұжымдық қатысу стратегиясын – ойындар, бірлескен жобалар, зертханалық, далалық зерттеулер және т.б. қолдануды қамтитынын есте ұстауы керек.

*«Сіздің балаңызға психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның (бұдан әрі – ПМПК) ұсынымдарында (қорытындысында) арнайы білім беру шарттары жазылған ба?»* сұрағына респонденттердің тек

23%-ы ғана оң жауап берді. Демек, сұралған ата-аналардың 1/5 бөлігінде ПМПК ұсыныстары бар.

*«Сіздің балаңыз оқитын мектепте ПМПК ұсынымдарында (қорытындысында) көрсетілген арнайы жағдайлар жасалған ба?»* ПМПК-ның қорытындысында ерекше жағдайлар жасалған ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарының басым көпшілігі оң жауап берді. Қала мен ауыл арасындағы көрсеткіштерді салыстыру жағдай ауылдық ата-аналардың үлесінен сәл жоғары деп санайтын қалалық ата-аналардың үлесі екенін көрсетті. Демек, бұл бағыттағы жұмысты ауыл мектептерінде күшейту қажет.

Баланың даму ерекшеліктеріне, оның мүмкіндіктеріне, сондай-ақ ПМПК ұсыныстарына сәйкес ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыны қолдаудың бағыты, қарқындылығы мен ұзақтығы анықталуы керек, сонымен қатар білім алушының қажеттіліктеріне сәйкес қолдау түрі ұсынылуы керек.

Оқуға жеке көзқарасты қамтамасыз ету, белгілі бір баланың ерекшеліктерін ескеру, мұқият жүргізілген бағалау негізінде оқу жоспары мен жоспарын жасау мектеп мұғалімдері мен мамандары үшін оңай емес. Мұның бәрі командалық көзқарасты, білімді, тәжірибені және мұғалім мен мамандардың тығыз қарым-қатынасын қажет етеді.

Сондай-ақ, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 26 маусымдағы № 56-VII Заңына сәйкес білім беру ұйымының басшысы Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен білім беру ұйымдарына оқуға қабылдаудың үлгілік қағидаларын бұзғаны немесе білім алу үшін арнайы жағдайлар жасамағаны үшін жауапты екенін атап өткен жөн.

Инклюзия кез келген баланың білім беру қажеттіліктеріне бейімделген моральдық, материалдық, педагогикалық ортаны қалыптастыра отырып, мектептің барлық әлеуметтік процестерін терең қамтиды. Мұндай арнайы қолайлы жағдайлар білім беру процесіне қатысушылардың барлығының бірлескен командалық өзара іс-қимылында ғана жасалуы мүмкін. Бұл жағдайда барлық балалар табысты болуға, қауіпсіздікті және осы қоғамдағы өз орнын сезінуге мүмкіндік беретін қолдаумен қамтамасыз етіледі.

Әрине, мұның бәрі командалық тәсілді, білімді, тәжірибені және мектеп әкімшілігінің, мұғалімдердің, мамандардың және ата-аналардың тығыз қарым-қатынасын талап етеді. Инклюзия көшбасшылық тетіктерден гөрі көп нәрсені қамтитынын атап өткен жөн. Сондықтан мектеп директорлары тапсырыс беруге емес, олардың ұсыныстарын мақұлдауға психологиялық тұрғыдан бейім, ынталы және ынталы, қолдау көрсететін әріптестерін тыңдауға тырысатын көшбасшылар болуы керек. Бүгінгі таңда менеджер-көшбасшыға «әлеуметтік сәулетші» функциясы беріледі, ол практикада «инклюзивті мәдениет» деп аталатын нәрсені зерттейді және қалыптастырады.

*«ПМПК қорытындысында сіздің балаңызға қандай мамандармен сабақтар ұсынылады?»* ата-аналардың көпшілігі негізінен педагог-

психологпен, логопедпен және дефектологпен сабақтар ұсынылады деп атап өтті.

Инклюзия ерекше білім беруді қажет ететін баланы білім беру ұйымына «механикалық» қосуды ғана емес, сонымен бірге осы ұйымда ерекше білім беруді қажет ететін баланы бейімдеу үшін әртүрлі жағдайлардың кең спектрін құруды қамтитындықтан, білім беру ұйымы техникалық және сәулеттік өзгерістер енгізу арқылы ғана емес, ең алдымен психологиялық-педагогикалық қолдау мамандары осындай баланы қолдауды қамтамасыз ету арқылы кедергісіз оқыту ортасын құруы керек.

Төменде ата-аналардың «Ұсынылған сабақтардың қайсысы мектепте өткізіледі?» сұрағына жауаптары берілген. Осы көрсеткіштер бойынша тар мамандардың (сурдолог, невропатолог, психиатр, педагог-ассистенттермен сабақтар, түзету/арнайы сабақтар (мысалы, ЕДШ, массаж, логоритмика және т.б.) консультацияларының қажеттігі сезіледі.

*«Мектеп мамандары балаңыздың оқу процесін реттейтін құжаттарды әзірлеуде Сіздің көмегіңізге жүгінді ме? Сәйкес келетін барлық жауаптарды белгілеңіз немесе өз жауабыңызды жазыңыз»* сұрағына жауаптарға сәйкес 10% ата-ана жеке оқу жоспарлары, бағдарламалары, кестелерін құруға қатыспағанын білдірді.

Балалардың оқуға психологиялық дайындығы туралы зерттеулердің көлемі өте үлкен және жан-жақты, бірақ білім беру ұйымдарын оқу-әдістемелік қамтамасыз етуде бағдарламалық талаптарға сәйкес балалардың білім беру құзыреттілігін бағалау технологиясына қатысты мәселелер терең зерттеуді қажет етеді. Бұл аспект өте маңызды, өйткені ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қатысты білім беру бағытын барабар таңдау, міндеттерді анықтау және жалпы білім беретін мектепте ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыны психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламасының мазмұны осы мәселені шешуге байланысты.

Сондықтан мұғалімдер ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту процесінде мұғалімдер мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынастың маңызды рөлін есте ұстауы керек. Ата-аналар өз балаларын жақсы біледі, сондықтан бірқатар мәселелерді шешуде мұғалім олардан құнды кеңестер ала алады. Мұғалімдер мен ата-аналардың ынтымақтастығы жағдайды әр түрлі жағынан қарауға көмектеседі, демек, ересектерге баланың жеке ерекшеліктерін түсінуге, оның қабілеттерін анықтауға және дұрыс өмірлік нұсқауларды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

*«Сіз балаңызды оқыту мәселелері бойынша психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі отырысына қатыстыңыз ба?»* сұрағына ата-аналардың жауаптарының көрсеткіштері педагогтерге ата-аналар, ата-ана бастамасы инклюзивті білім берудің тиімділігіне, сондай-ақ білім беру кеңістігінің барлық қатысушыларының психологиялық жайлылығына әсер ететін қуатты фактор болып табылатынын еске салуды қажет етеді.

Инклюзивті тәжірибенің сәттілігі көбінесе мұғалімнің барлық ата-аналармен, оның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балалармен

келісілген кәсіби қарым-қатынасына, оларды оқыту, тәрбиелеу, әлеуметтендіру мәселелерін шешуде біріктіру қабілетіне байланысты. Бұл өзара әрекеттесудің сипаты, бір жағынан, әр қатысушының әлеуметтік, кәсіби, жеке ұстанымдарына, сондай – ақ екінші жағынан, ата-аналарға педагогикалық қолдауды ұйымдастыру бойынша мұғалімнің жұмыс жүйесінің ойластырылуына байланысты. Сондай-ақ, қала-ауыл бөлінісінде ауылдағы қызмет жұмысын күшейту қажет екені көрініп тұр.

*«Сіз немесе сіздің балаңыз мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау мамандарынан көмек сұрадыңыз ба?»* ата-аналардың жартысынан көбі көмек сұрамайтындықтарын айтты. Бірақ қолда бар жауаптардан респонденттердің шамамен 17%-ы көмек сұрағанын көруге болады. Бұл сүйемелдеу қызметіне қатысушылардың өзіндік жұмысын күшейту қажеттілігін көрсетеді, өйткені мектептің инклюзивті білім беру негізі ерекше қажеттіліктерді тани алатын және балалардың жеке мүмкіндіктерін анықтай алатын психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мұғалімдері мен қатысушылары; кеңеске қайда жүгіну туралы ақпараты бар отбасылар; қолжетімді және түсінікті оқу материалдары мен тапсырмалар; білім алушыларды ерекше қажеттіліктеріне бейімделген икемді оқу жоспары мен оқу бағдарламалары.

*«Сіз немесе сіздің балаңыз мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау мамандарынан көмек сұрадыңыз ба?»* ата-аналардың жартысынан көбі теріс жауап берді. Бұл, ең алдымен, сауалнамаға ата-аналары қатысқан балалардың тек 1/5 бөлігінде ПМПК қорытындысы бар және сәйкесінше мектептердегі қолдау қызметімен тығыз жұмыс істейтіндігіне байланысты. Сұрақтарға жауап беру бойынша қала мен ауыл бөлінісінде ауылдарда мамандардың консультациясы телефон арқылы, ал қалалық жерлерде әлеуметтік желілер арқылы жүргізілетіні байқалады.

*«Сіз немесе сіздің балаңыз мектеп психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарына қаншалықты жиі жүгіндіңіз? (логопедтер, психологтар, дефектологтар, әлеуметтік педагогтар, педагог-ассистенттер)»* сауалнамаға қатысқандардың  $\frac{3}{4}$  бөлігі ата-аналар ешқашан қолдау қызметіне жүгінбеді деп жауап берді.

*«Сіз психологиялық-педагогикалық қолдау мектеп қызметінің мамандарына (логопедтер, психологтар, дефектологтар, әлеуметтік педагогтар, педагог-ассистенттер) қандай сұрақтар қойдыңыз?»* сұрағына респонденттердің көпшілігі ПМПК мамандарына жүгінбеді деп жауап берді. Қызмет мамандарына жүгіну себептерін талдау қазіргі кездегі негізгі проблемаларды, жеке проблемалар, баланы оқытудағы қиындықтар, баланың құрдастарымен қарым-қатынасы және баланың дамуындағы ауытқуларды түзету ретінде анықтауға мүмкіндік берді.

*«Мектеп психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандары (логопедтер, психологтар, дефектологтар, әлеуметтік педагогтар, педагог-ассистенттер) сіздермен қандай жұмыс жүргізді? Жауаптың бірнеше*

нұсқасын таңдауға болады» сұрағына жауаптар негізінде ППҚҚ жұмысы негізінен ата-аналар жиналысы және жеке кеңес түрінде жүргізіледі.

«Сізге психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының (логопедтер, психологтар, дефектологтар, әлеуметтік педагогтер, педагог-ассистенттер) көмегі толық көлемде немесе жеткілікті сапада көрсетілмегендіктен мектептен тыс психолог/дефектолог/логопедке жүгінуге тура келді ме?» сұрағына ата-аналардың 81% ата-ана теріс жауап берді.

«Балаңызға көрсетілетін психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының (логопедтер, психологтар, дефектологтар, әлеуметтік педагогтер, педагог-ассистенттер) қызметтеріне қанағаттанасыз?» сұрағына ата-аналардың жартысынан көбі (54%) ішінара қанағаттанатынын білдірді.

«Сіздің балаңыз оқитын мектепте ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуды психологиялық-педагогикалық қолдаудың сапасын жақсарту үшін не ұсына аласыз?» сұрағына ата-аналардың көпшілігі жауап беруге қиналды немесе қалай жауап беруді білмеді, сонымен қатар «қосарым жоқ» жауабын тыңдады (30-сурет).



**30-сурет. Мектептегі ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау сапасын жақсарту бойынша ата-аналардың жауаптары**

Білім берудің инклюзивті тәжірибесін дамыту үшін тез жүрмейтін жүйелі институционалдық өзгерістер қажет. Бірақ олардың ішіндегі ең күрделісі — мұғалімнің психологиясынан бастап (ең қиыны) бүкіл жүйенің жұмыс



істеуінің экономикалық және қаржылық негіздеріне дейінгі адамдардың кәсіби ойлауы мен санасындағы өзгерістер. Инклюзивті білім беруді енгізу «кедергісіз орта» деп аталатын ұйымның қиындықтарымен ғана емес, ең алдымен, әлеуметтік сипаттағы проблемалармен бетпе-бет келеді. Олар кең таралған таптаурындар мен алалаушылықтарды, педагогтердің, балалар мен олардың ата-аналарының білім берудің жаңа қағидаттарын қабылдауға әзірлігін немесе одан бас тартуын, сондай-ақ қазақстандық инклюзивті білім беру тәжірибесіне тікелей қатысты жүйелі, кешенді психологиялық-педагогикалық білім мен технологиялардың, арнайы мониторингтік зерттеулердің жетіспеушілігін қамтиды.

Көптеген зерттеулер ата-аналардың ерекше білім беруді қажет ететін баланың білім алуына қатысуы білім алушылардың үлгерімін арттыруға және оқуға деген көзқарасын жақсартуға, тәртіп мәселесін төмендетуге, оқуға деген ықыласына әсер етеді деп болжайды.

## **1.10 ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ ҚЫЗМЕТІНІҢ МАМАНДАРЫМЕН СҰХБАТ НӘТИЖЕЛЕРІ**

Білім беру қызметін кешенді сүйемелдеуді қажет ететін ерекше білім беруді қажет ететін балалар санының артуы педагогикалық қауымдастықтың алдына инклюзивті білім беру жағдайында әлеуметтендіру, оқыту, тәрбиелеу, дамыту шараларын жүзеге асыру үшін әртүрлі профильдегі мамандардың күш-жігерін біріктіру міндетін қояды.

Білім беру жүйесін дамытудың қазіргі әлеуметтік-тарихи жағдайында мамандардың жан-жақты қызметінің ең қолайлы түрі психологиялық-педагогикалық қолдау болып табылады. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесі педагог-психологтардың, дефектолог-мұғалімдердің, логопед-мұғалімдердің, әлеуметтік педагогтердің, ЕДШ нұсқаушыларының, педагог-ассистенттердің, медициналық мамандардың, әкімшілік пен пән мұғалімдерінің, сондай-ақ балалардың өздері мен олардың ата-аналарының (занды өкілдерінің) жұмысын қамтиды.

Бұл бөлімде психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесінің ерекшеліктері – психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің (бұдан әрі – ППҚК) мамандарымен сұхбат нәтижелері арқылы әрбір білім алушының жеке басын дамытуға бағытталған ұйымдастырушылық-әдістемелік, психодиагностикалық, түзету-дамытушылық, психопрофилактикалық және консультациялық іс-шаралар кешені ашылады.

Жартылай құрылымды сұхбат форматын жүргізу үшін зерттеу тобы кездейсоқ таңдалған мектептер негізінде зерттеуге қатысушылармен жеке

кездесулер өткізді. Бұл әдістің артықшылығы – зерттеу мәселелері бойынша респонденттердің сараптамалық терең пікірлерін алу мүмкіндігі.

Пікір авторлары туралы деректердің анонимділігін және сонымен қатар ақпараттылығын қамтамасыз ету үшін респонденттердің осы тобына зерттеу әдіснамасына сәйкес 4-санат, одан әрі әрбір маманға жеке код (педагог – психолог – 1, дефектолог мұғалім – 2, логопед мұғалім – 3, әлеуметтік педагог – 4, ЕДШ нұсқаушысы – 5, педагог-ассистент – 6 және деректерді енгізудің реттік нөмірі берілді.

4-санат – арнайы педагогтер (мысалы, «4.1.8 респондент», «4.2.3 респондент», «4.4.5 респондент»).

ППҚҚ мамандары үшін жартылай құрылымдалған сұхбат құрылымына 2 блок кіреді: кіріспе бөлім және негізгі бөлім.

Сұхбаттың кіріспе бөлігі демографиялық деректер мен ППҚҚ мамандарының сапалық құрамын қамтитын 7 сұрақтан тұрады.

«Қызметтерге қолжетімділік» негізгі бөлімі келесі аспектілер бойынша мамандар қызметінің мазмұны бойынша 10 сұрақтан тұрады:

- ППҚҚ мамандары жұмыс істейтін балалар санаттары.
- Психологиялық-педагогикалық қолдау және коррекциялық қолдау түрлері.
- Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау әдістерін меңгеру.
- Оқуда қиындықтары бар (мысалы, жазу/оқу/сөйлеу қабілетінің бұзылуы) білім алушыларға қолдау көрсету әдістерін меңгеру.
- ерекше білім беоді қажет ететін балаларды түзету және психологиялық-педагогикалық қолдау көлемі.
- Инклюзивті тәсілді түсіну және іске асыру.
- Ата-аналармен өзара әрекеттесу.
- Білім алушылармен өзара байланыс.
- Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасауда жиі кездесетін қиындықтар.
- Инклюзивті білім беруді жүзеге асыруды бағалау және жақсарту бойынша ұсынымдар.

ППҚҚ мамандарымен сұхбат арқылы жиналған сапалы деректерді талдау кезінде келесі кодтау әдістері қолданылды:

- ашық кодтау, шикі деректерді бастапқы ұйымдастыру;
- осьтік кодтау, код санаттарын қосу және байланыстыру.

Сапалы деректерді түсіндірудің келесі әдістері қолданылды:

1. респонденттердің жиі қолданылатын сөздері мен сөз тіркестеріне сүйене отырып, мәтінді толық оқу және белгілі бір тақырыптар бойынша үзінділерге «сұрыптау»;

2. сұхбат нәтижелерін әдебиеттерді шолу нәтижелерімен салыстыру және олардың арасындағы айырмашылықтарды талқылау;

3. бастапқы кодтау (мәтінді талдау бірліктерін жалпы санатқа немесе қысқаша атауы бар сыныпқа біріктіру);

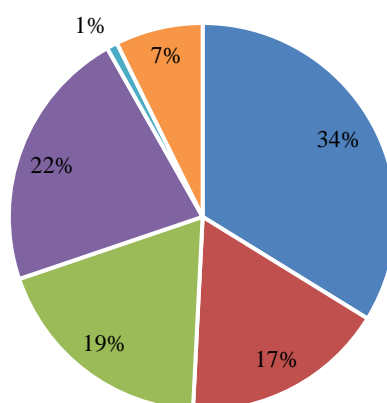
4. қажетсіз ақпаратты алып тастау арқылы түсініктемелерді үлкейту және мәтінді қысқарту;

5. әрі қарай талдау үшін қажет мәтіннен бірнеше үзінділерді таңдау.

«Орта білім беру ұйымдарында білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдауды мониторингілеу» зерттеуіне еліміздің 8 өңірі мектептерінің (Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент қалалары, Ақмола, Қарағанды, Атырау, Қызылорда және Шығыс Қазақстан облыстары) **109** маманы, оның ішінде ауылдық жерлерден **27** респондент (24,8%) қатысты (31-сурет).

### ППҚҚ мамандары

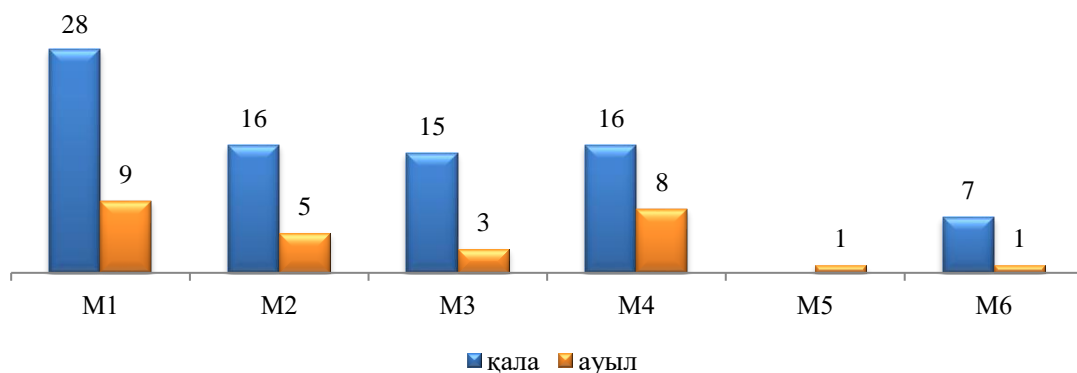
■ педагог-психологтар ■ логопед мұғалімдер ■ дефектолог мұғалімдер  
■ әлеуметтік педагогтер ■ ЕДШ нұсқаушылары ■ педагог-ассистенттер



31-сурет. Зерттеуге қатысушылардың сандық құрамы,%. n=109

Осы 31-суреттен көріп отырғанымыздай, зерттеуге қатысқан ППҚҚ мамандарының ең көп саны педагог-психологтар – **33,9%** (37 адам), ал ең аз саны ЕДҚ нұсқаушылары – **0,9%** (1 адам), педагог-ассистенттер – **7,3%** (8 адам) құрайды. Зерттеуге әлеуметтік педагогтер – **22%** (24 адам), дефектолог-мұғалімдер – **19%** (21 адам), логопед-мұғалімдер – **17%** (18 адам) қатысты.

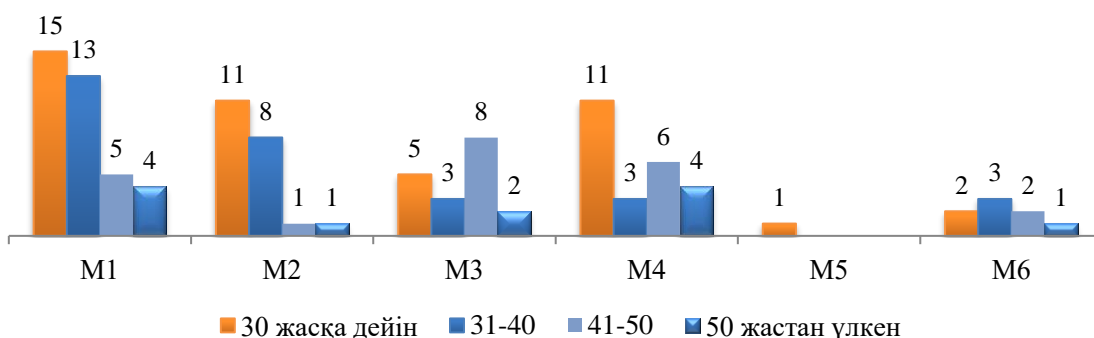
Қалалық жерден зерттеуге қатысушылар – **75,2%** (82 адам), бұл ауыл мектептерінің арнайы педагогтермен аз қамтамасыз етілгендігін айғақтайды (32-сурет).



**Шартты белгі:** педагог-психолог – M1, дефектолог-мұғалім – M2, логопед-мұғалім – M3, әлеуметтік педагог – M4, ЕДШ оқытушысы – M5, педагог-ассистент – M6

**32-сурет. Зерттеуге қатысушылар қала-ауыл бөлінісінде, адам n=109**

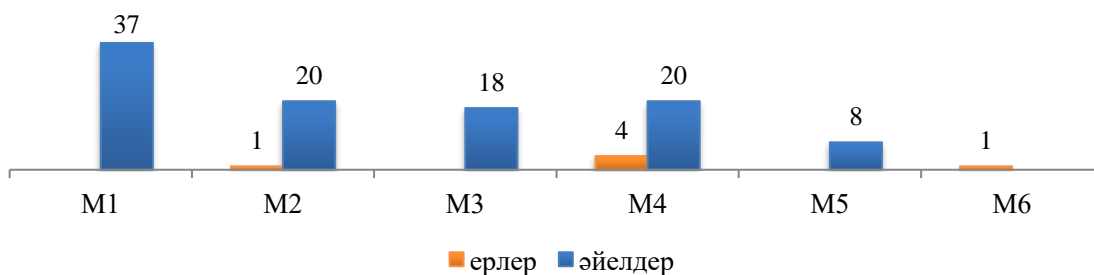
109 ППҚҚ мамандарының 30 жасқа дейінгілері – 41,3% (45 адам), 31-ден 40 жасқа дейінгілері – 27,5 % (30 адам), 41-ден 50 жасқа дейінгілері – 20,2 % (22 адам), 50 жастан жоғары – 11,0 % (12 адам). Респонденттердің ең көп үлесін 30 жасқа дейінгі мамандар құрайды – 41,3 % (45 адам), ең азын – 50 жастан асқан ППҚҚ мамандары – 11,0 % (12 адам) құрайды (33-сурет).



**Шартты белгі:** педагог-психолог – M1, дефектолог-мұғалім – M2, логопед-мұғалім – M3, әлеуметтік педагог – M4, ЕДШ оқытушысы – M5, педагог-ассистент – M6

**33-сурет. Зерттеуге қатысушылардың жас құрамы, адам, n=109**

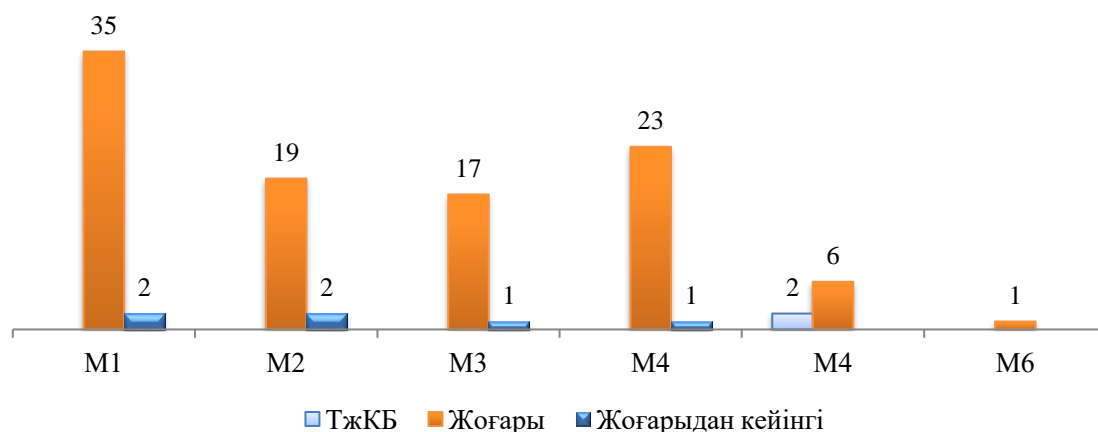
Қатысушылардың гендерлік құрамына келетін болсақ, 94,5 % (103 маман) – әйел адамдар, 5,5% (6 адам) – ер адамдар (34-сурет).



**Шартты белгі:** педагог-психолог – M1, дефектолог-мұғалім – M2, логопед-мұғалім – M3, әлеуметтік педагог – M4, ЕДШ оқытушысы – M5, педагог-ассистент – M6

**34-сурет. Зерттеуге қатысушылардың гендерлік құрамы, адам n=109**

ППҚҚ мамандарының білім деңгейі әртүрлі: қатысушылардың көбінің жоғары білімі бар – **92,7 %** (101 адам), **5,5 %** (6 адам) респонденттің – жоғары оқу орнынан кейінгі білімі (магистратура) бар және **1,8** (2 адам) респонденттің – техникалық және кәсіптік білімі бар (35-сурет).

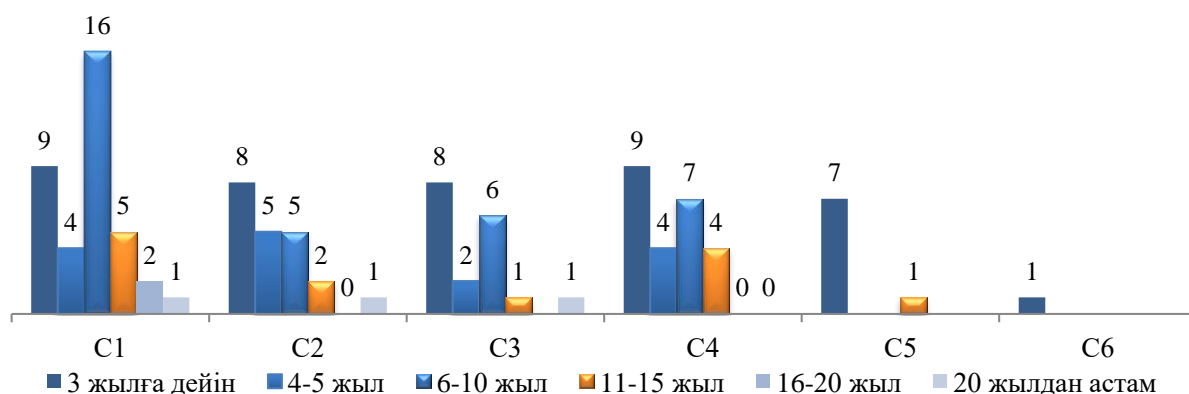


**Шартты белгі:** педагог-психолог – M1, дефектолог-мұғалім – M2, логопед-мұғалім – M3, әлеуметтік педагог – M4, ЕДШ оқытушысы – M5, педагог-ассистент – M6

**35-сурет. Білім деңгейі бойынша зерттеуге қатысушылардың сапалық құрамы, адам n=109**

Зерттеуге қатысушылардың әртүрлі жұмыс өтілі бар: 3 жылға дейін – 38,5% (42 адам), 4-5 жыл аралығында – 13,8% (15 адам), 6-10 жыл аралығында – 31,2% (34 адам), 11-15 жыл аралығында – 11,9% (13 адам), 16-20 жыл аралығында – 1,8% (2 адам), 20 жылдан астам – 2,8% (3 адам) (36-сурет).

Зерттеуге қатысушылардың **38,5%**-да байқалатын ППҚҚ мамандарының шағын жұмыс тәжірибесі мұқият назар аударуды талап етеді, өйткені ППҚҚ мамандары, сондай-ақ шағын жұмыс өтілі бар басқа педагогтер секілді, неғұрлым тәжірибелі әріптестер (тәлімгерлер) тарапынан кәсіби қолдауды, біліктілікті тұрақты арттыруды және тәжірибе алмасуды қажет етеді, бұл педагогтердің инклюзивті білім беруге даярлығын алдыңғы зерттеу деректерімен расталады [15].



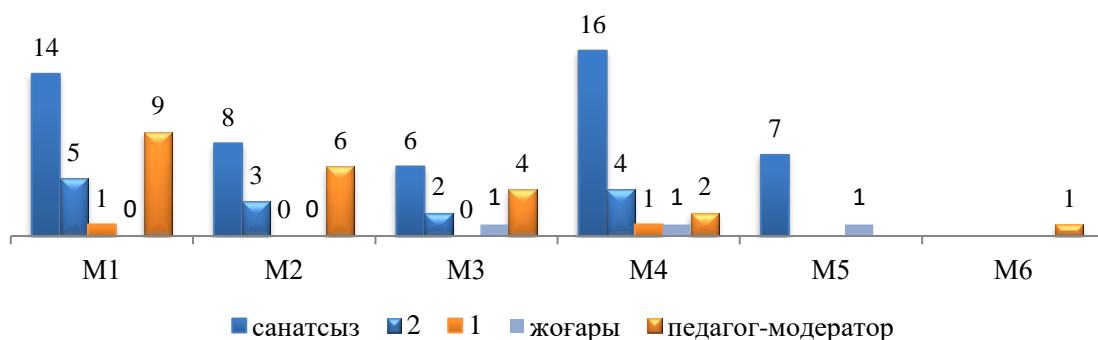
**Шартты белгі:** педагог-психолог – M1, дефектолог-мұғалім – M2, логопед-мұғалім – M3, әлеуметтік педагог – M4, ЕДШ оқытушысы – M5, педагог-ассистент – M6

**36-сурет. Зерттеуге қатысушылардың құрамы, лауазымы бойынша жұмыс өтілі, адам, n=109**

Сондай -ақ, ППҚҚ мамандарының біліктілік санаттары әртүрлі: санаты жоқ – **46,8%** (51 адам), «педагог – модератор» біліктілік санаты бар – **20,2%** (22 адам), екінші біліктілік санаты бар – **12,8%** (14 адам), «педагог – сарапшы» біліктілік санаты бар – **11,9%** (13 адам), «педагог – зерттеуші» – **3,7 %** (4 адам), жоғары санаты бар – **2,8%** (3 адам), бірінші біліктілік санаты бар – **1,8%** (2 адам).

Санатсыз қатысушылардың ең көп пайызы (**46,8%**) мамандардың салыстырмалы түрде аз жұмыс тәжірибесіне (**38,5%**), сондай-ақ сұхбат барысында жалпы білім беретін мектептердің арнайы сыныптары педагогтерін аттестаттаумен, 2019 жылы педагог қызметкерлердің үлгілік штаттарына енгізілген педагог-ассистенттерде анықталған қиындықтармен байланысты (37-сурет).

Осыған байланысты «Педагогтерге біліктілік санаттарын беру (растау) қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2020 жылғы 11 мамырдағы № 192 қолданыстағы бұйрығының «Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдау жөніндегі нормативтік және нұсқаулық-әдістемелік материалдарды талдау» бөлімін егжей-тегжейлі қайта қарау қажет.



**Шартты белгі:** педагог-психолог – M1, дефектолог-мұғалім – M2, логопед-мұғалім – M3, әлеуметтік педагог – M4, ЕДШ оқытушысы – M5, педагог-ассистент – M6

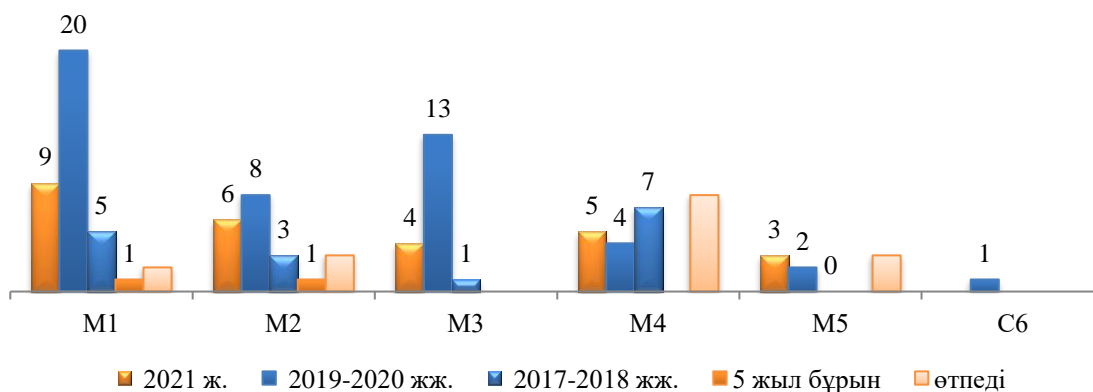
**37-сурет. Біліктілік санаттары бойынша зерттеуге қатысушылардың сапалық құрамы, адам, n=109**

Сұхбаттың кіріспе бөлігінің қорытынды сұрағы ППҚҚ мамандарының психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша біліктілікті арттыру курстарынан өту кезеңін және осы курстарға қанағаттанушылығын көрсетеді. 2021 жылы біліктілікті арттыру курстарынан **24,8%** (27 адам), соңғы үш жылда (2019-2020 жылдар) – **44,0%** (48 адам), соңғы бес жылда (2017-2018 жылдар) – **14,7%** (16 адам), бес жылдан астам бұрын – **1,8%** (2 адам) өтті, курстардан мүлдем өтпеді – қатысушылардың **14,7%** (16 адам).

Соңғы 5 жылда (2017-2021 жылдары) біліктілікті арттыру курстарынан өткен ППҚҚ мамандарының ең көп санын педагог-психологтар – **31,2%** (34 адам), ең азын – логопед-мұғалімдер – **16,5%** (18 адам), дефектолог-

мұғалімдер – **15,6%** (17 адам), әлеуметтік педагогтер – **14,7%** (16 адам), педагог-ассистенттер – **4,6%** (5 адам), ЕДШ нұсқаушысы – **0,9%** (1 адам) құрайды (38-сурет).

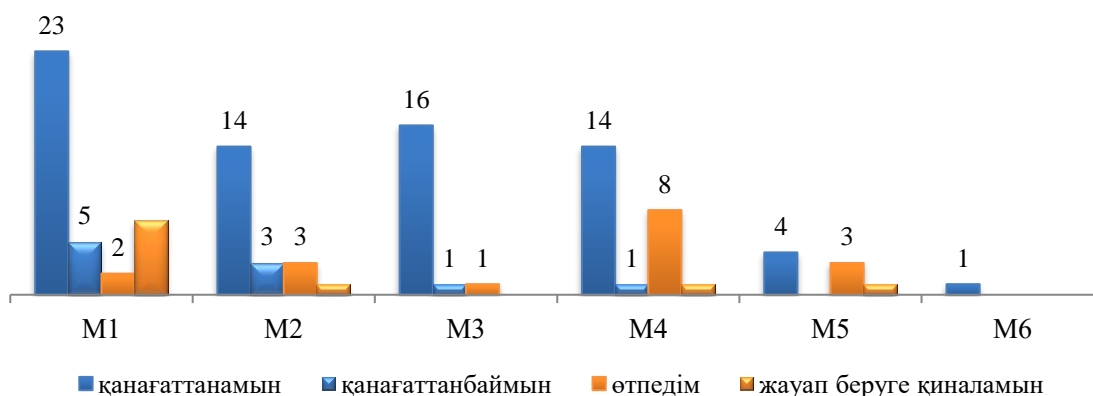
Бұл факт ЕДШ нұсқаушылары, педагог-ассистенттер, әлеуметтік педагогтер, дефектолог-мұғалімдер, логопед-мұғалімдер сияқты мамандар үшін біліктілікті арттыру курстарын ұлғайту қажеттілігін көрсетеді.



Шартты белгі: педагог-психолог – M1, дефектолог-мұғалім – M2, логопед-мұғалім – M3, әлеуметтік педагог – M4, ЕДШ оқытушысы – M5, педагог-ассистент – M6

### 38-сурет. Біліктілікті арттыру курстарынан өткені туралы мәліметтер, адам n=109

Соңғы 5 жылда біліктілікті арттыру курстарынан өткен ППКҚ мамандарының көпшілігі курстардан өтуге қанағаттанушылық білдірді – **66,1%** (72 адам), қанағаттанбады – **9,2%** (10 адам), курстардан өтпеді - **15,6%** (17 адам), жауаптан қалыс қалды – **9,2%** (10 адам) (39-сурет).



Шартты белгі: педагог-психолог – M1, дефектолог-мұғалім – M2, логопед-мұғалім – M3, әлеуметтік педагог – M4, ЕДШ оқытушысы – M5, педагог-ассистент – M6

### 39-сурет. ППКҚ мамандарының біліктілікті арттыру курстарымен қанағаттануы, адам n=109

Курстарға қанағаттанған мамандардың ең көп санын педагог-психологтар құрайды – **21,1%** (23 адам), ЕДШ нұсқаушылары – **0,9%** (1 адам), педагог-ассистенттер – **3,7%** (4 адам).

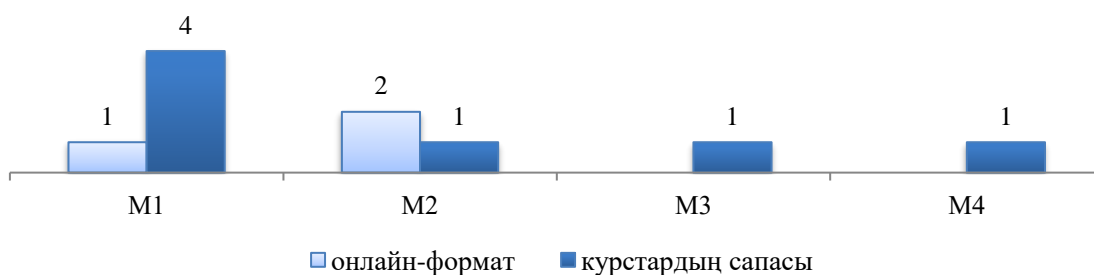
Мамандардың көпшілігінің ерекше білім беруді қажет ететін балалармен

жұмыс бойынша курстардан өтуіне қанағаттануы (**66,1%**) олардың тиімділігін көрсетеді. Сонымен қатар инклюзивті білім беру бойынша педагогтердің біліктілігін арттыру курстарын одан әрі жоспарлау кезінде провайдерлер қатысушылардың 9,2%-ында курстардан өтуге қанағаттанбаушылық тудыруы мүмкін факторларды ескеруі қажет.

Сондай-ақ, мамандардың **15,6%-ы**, олардың көпшілігі әлеуметтік педагогтер курстардан өтпегеніне аландаушылық туғызады, бұл инклюзивті білім беру бойынша біліктілікті арттыру курстарының жеткіліксіз санын және оларды өткізу мен өтуге қаражаттың жеткіліксіз бөлінуін көрсетуі мүмкін. Бұл факт директорлардың жауаптарымен сәйкес келеді, олардың 26,7%-ы инклюзия жағдайында балаларды оқыту және тәрбиелеу мәселелері бойынша педагогтердің біліктілігін арттыру маңызды екендігіне сенім білдірді.

Біліктілікті арттыру курстарынан өткен педагогтердің төмен пайызы қандай да бір қолдауды қажет ететін ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау сапасына әсер етуі мүмкін екенін атап өткен жөн. Осыған байланысты республикалық деңгейде инклюзивті білім беру бойынша курстар өткізуге қаржы қаражатын ұлғайту туралы мәселені қарау қажет. Сондай-ақ жергілікті атқарушы органдар педагогтердің ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс бойынша біліктілікті арттыру курстарынан өту қажеттілігі бойынша есептерді дайындауы қажет.

ППҚҚ мамандарының **9,1%-да** курстардан өтуіне қанағаттанбаудың негізгі себептері мыналар болып табылады: курстарды өткізудің онлайн форматы – **2,8%** (3 адам), курстардың сапасы – **6,4 %** (7 адам) (40-сурет).



Шартты белгі: педагог-психолог – M1, дефектолог-мұғалім – M2, логопед-мұғалім – M3, әлеуметтік педагог – M4, ЕДШ оқытушысы – M5, педагог-ассистент – M6

**40-сурет. ППҚҚ мамандарының біліктілікті арттыру курстарына қанағаттанбауының себептері, адам, n=109**

ППҚҚ мамандарының **2,8%-ында** онлайн режимінде біліктілікті арттыру курстарын өткізу форматына қанағаттанбауы COVID-19 пандемиясына және ағымдағы жылы сақталып отырған шектеу санитариялық шараларына байланысты көптеген ұйымдар жұмысының қашықтықтан жұмыс режиміне көшуіне байланысты. Осылайша, біліктілікті арттыру курстарынан өтудің дәстүрлі форматын таңдаған зерттеуге қатысушылар онлайн форматта



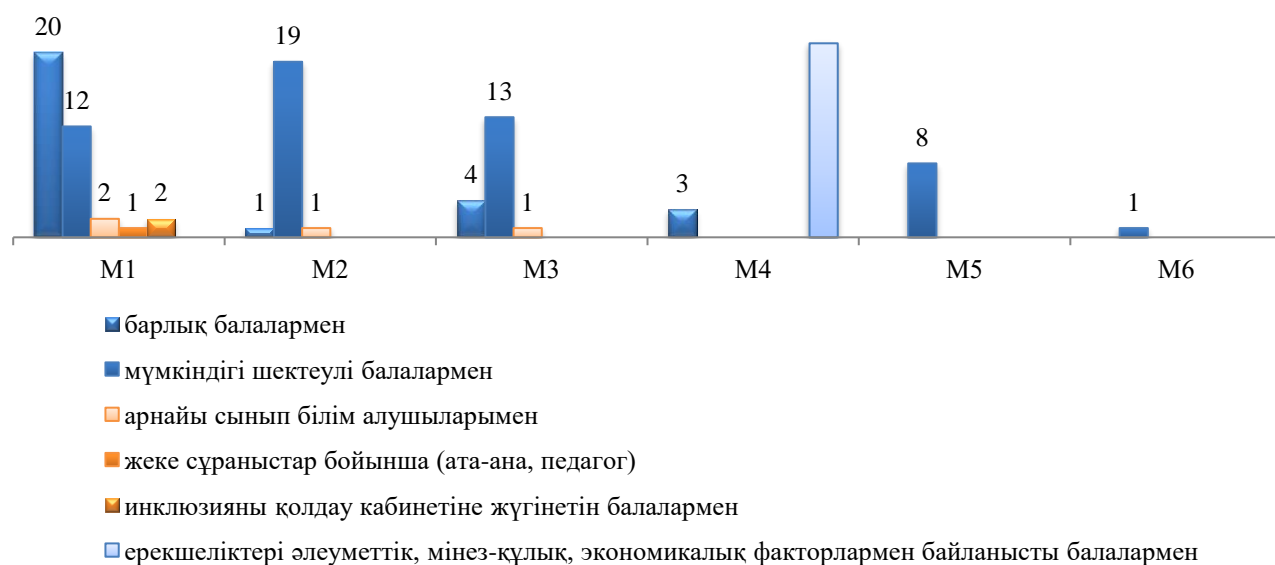
өткізілетін курстардың тиімділігі аз деп санайды.

Мамандардың **6,4%-ында** курстарға қанағаттанбаудың тағы бір себебі – теорияның практикамен байланысының болмауына, оқу тілі мен курс тақырыбының сәйкес келмеуіне байланысты курс мазмұнының сапасы.

### Қызметтер қолжетімділігі

Сауалнаманың бұл бөлігі мамандар жұмыс істейтін ерекше білім беруді қажет ететін балалар контингенті туралы сұрақтарды қамтыды. Сұхбат нәтижелері ППҚҚ мамандарының көпшілігі мүмкіндігі шектеулі білім алушылармен (психикалық дамуы тежелген балалар, сөйлеу қабілеті зақымдалған балалар, зердесі зақымдалған балалар, көру, есту, тірек-қимыл аппараты зақымдалған балалар және т.б.) жұмыс істейтінін көрсетті – **47,7%** (52 адам).

**25,7%** (28 адам) барлық білім алушылармен, **19,3%** (21 адам) – әлеуметтік, мінез-құлық, экономикалық факторларға негізделген (жетім балалар және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, толық емес, көп балалы, қолайсыз, аз қамтылған отбасылардан шыққан балалар, девиантты мінез-құлықты балалар), **0,9%** (1 адам) – білім алушылармен ата-аналар мен педагогтердің жеке сұратуы бойынша жұмыс істейді (41-сурет).



**41-сурет. Олар жұмыс істейтін балалар санаттары бөлінісінде ППҚҚ мамандары туралы мәліметтер, адам n=109**

Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істейтін ППҚҚ мамандарының ең көп үлесін дефектолог-мұғалімдер – **17,4%** (19 адам), ең азын – ЕДШ нұсқаушысы – **0,9 %** (1 адам), педагог-ассистенттер – **7,3 %** (8 адам) құрайды.

Мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істейтін ППҚҚ мамандарының ең көп пайызы (**47,7%**) 4.1-бөлімде ұсынылған «Мектеп басшыларымен сұхбаттың нәтижелері» директорлар жауаптарымен байланысты, «ерекше

білім беруді қажет ететін адамдар (балалар)» тар шеңберде, тек мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты ғана түсініледі (47%).

Осылайша, респонденттердің жауаптары посткеңестік кеңістіктегі көптеген елдердегідей, ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасауда медициналық тәсілдің балалар дефектологиясының дамуындағы бұзушылықтарды түзетумен айналысатын ғылымның мұрасы ретінде басым екенін көрсетеді [16]. Осы модельге сәйкес мүмкіндігі шектеулі бала белгілі бір диагнозын, ақауын (бұзушылығын) түзету арқылы шешілуі қажет проблемасы бар бала ретінде қарастырылады, бұл мамандардың жауаптарында расталады.

Сонымен қатар, инклюзивті білім беру бойынша халықаралық тәжірибені талдау мемлекеттік қызметшілер, кәсіпқойлар, отбасылар және құқық қорғаушылар арасында арнайы білім беру қажеттіліктері бар: категориялық немесе категориялық емес балалардың инклюзиясына қандай тәсіл жақсы ықпал ететіні туралы пікірталастар әлі де жүріп жатқанын көрсетеді [17].

Категориялық тәсіл ғалымдар Фендлер мен Музафар сипаттаған «қоңырау қисығы қисық ойлау» (bell-curve thinking) терминінен бастау алады. «Қоңырау қисығы бойынша ойлау» қалыпты статистикалық бөлу кезінде білім алушылардың шамамен 50%-ы орташа деңгейден төмен қабілеттерге ие болады дегенді білдіреді. Бұл тәсіл шектеулі мүмкіндіктер санаттары бойынша балаларды нақты ажыратуды болжамдайды және арнайы білімге тән. Өз кезегінде категориялық емес тәсіл категорияларды пайдаланудан аулақ болуымен сипатталады, өйткені арнайы қолдау мен оқудағы қиындықтар білім алушылардың кез-келген оқу уақытында туындауы мүмкін.

Қазақстанда, бүкіл әлемдегі сияқты, қазіргі уақытта білім беру қажеттіліктерінің медициналық моделінен әлеуметтік-педагогикалық модельге көшу бойынша үлкен жұмыс жүргізілуде. Мәселен, «Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдау жөніндегі нормативтік және нұсқаулық-әдістемелік материалдарды талдау» бөлімінде ұсынылған инклюзивті білім беру мәселелері бойынша негізгі НҚА-ны талдау барлық білім алушылардың тең сапалы білім алу құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі Қазақстан Республикасының заңнамасындағы елеулі оң өзгерістер туралы куәландырады. ҚР Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев 2021 жылғы 26 маусымда қабылдаған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» № 56-VII ҚРЗ [2] Заңымен мектеп психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің рөлі күшейтілді [18].

«Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III ҚР Заңымен (28.08.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) мүгедектіктің медициналық моделіне негізделген «ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар» терминінің бұрынғы тұжырымына өзгерістер енгізілді, оған сәйкес баланың ерекше білім беру қажеттіліктері білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктеріне назар аударып отырып,

денсаулығындағы проблемаларға байланысты қиындықтар ретінде қарастырылды.

Медициналық модельге негізделгені: «ерекше білім беруді қажет ететін балалар» тұжырымы: «денсаулығына байланысты білім алуда тұрақты немесе уақытша қиындықтарға тап болған, арнайы, жалпы білім беретін оқу бағдарламалары мен қосымша білім берудің білім беру бағдарламаларына мұқтаж адамдар» [18].

Әлеуметтік модельге негізделгені: «ерекше білім беруді қажет ететін балалар» тұжырымдамасы: ерекше білім беруді қажет ететін адамдар (балалар) – тиісті деңгейдегі білім алу және қосымша білім алу үшін арнайы жағдайларда тұрақты немесе уақытша қажеттіліктерді сезінетін адамдар (балалар).

Сондай-ақ, «психологиялық-педагогикалық қолдап отыру», «білім алу үшін арнайы жағдайлар» секілді ұғымдар енгізілді.

*Психологиялық-педагогикалық қолдап отыру* – білім беру ұйымдарында іске асырылатын, процесінде ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды (балаларды) ойдағыдай оқыту және дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалатын жүйелі-ұйымдастырылған қызмет.

*Білім алу үшін арнайы жағдайлар* – ерекше білім беру қажеттілігі бар адамдардың (балалардың), сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі балалардың білім беру бағдарламаларын меңгеруі онсыз мүмкін болмайтын оқу, сондай-ақ арнайы, жеке дамытатын және түзететін-дамытатын бағдарламалар мен оқыту әдістерін, техникалық, оқу және өзге де құралдарды, тіршілік ортасын, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді, медициналық, әлеуметтік және өзге де көрсетілетін қызметтерді қамтитын жағдайлар.

Осылайша, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім алу құқығын реттейтін қолданыстағы нормативтік-құқықтық база ППҚҚ мамандарына арнайы білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде барлық білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, сұхбат нәтижелері көрсеткендей, ППҚҚ мамандарының жалпы санының **25,7%-ы** (28 адам) барлық білім алушылармен жұмыс істейді. Барлық білім алушылармен жұмыс істейтін мамандардың басым бөлігін педагог-психологтар құрайды – **71,4 %** (20 адам)..

*.... Мектепте қандай оқушы оқыса, бастауыш, орта, жоғары буын барлығымен жұмыс істеймін (4.1.6-респондент).*

*.... Бүгінгі таңда инклюзивті балалармен жұмыс істейміз. Диагностика жүргізу нәтижесінде мінез-құлыққа бейім балалармен жұмыс жүргіземіз. Дарынды, үлгерімі төмен балалармен жұмыс істейміз. Бейімделу сыныптарымен (1,5), ҰБТ-ға дайындалатын сыныптармен жұмыс істейміз (4.1.9-респондент)*

Айта кету керек, барлық ППҚҚ мамандарының ішінде бастапқы буында

жұмыс істейтін мамандардың көпшілігі логопедтер мен дефектологтар.

*... Мен ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасаймын. Бастауышта көбінесе мұғалімдерден ұсыныстар түсіп жатады. Әріптерді айта алмайтын деген секілді ұсыныстар. Белгілі бір тізімім болса да, былай қосымша балаларды қабылдаймын. Кейбір біздің жақтың балалары жақын тұрса да, ата-аналары жібермейді мектепке. Тек сабаққа жібереді. Ал мен қосымша шақырғым келеді. Таңертең оқитын баланы сабақтан қозғазым келмейді. Маңызды сабақтарды білмей қалып жатады (Респондент 4.2.20).*

Сұхбатты талдау көрсеткендей, жалпы, ПМПК мамандары психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялардың (ПМПК) қорытындылары негізінде мүмкіндігі шектеулі балалармен түзету жұмыстарын жүргізеді. Бұл ретте ПМПК қорытындысы жоқ балалар түзету қолдауымен және психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамтылмай қалады және мамандар жақсартулары бар балаларға қолдауды аяқтағаннан кейін кезекте тұруға мәжбүр.

Сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі 30-50 балаға түзету қолдауын көрсетуге, құжаттарды қатар жүргізуге және аптасына 40 сағаттан жұмыс істеуге мәжбүр болған арнайы педагогтердің шамадан тыс жүктелуі алаңдаушылық тудырады.

Арнайы педагогтердің жүктемесін бөлу және ПМПК ұсынған түзету қолдауымен және психологиялық-педагогикалық қолдаумен қамтылмаған балалар арасында кезектілікті төмендету мәселелерін шешу үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 30 қазандағы № 595 бұйрығымен бекітілген Орта білім беру ұйымдары (бастауыш, негізгі орта және жалпы орта) қызметінің үлгілік қағидалары сияқты психологиялық-педагогикалық қолдаудың мектеп қызметінің жұмысын регламенттейтін ҚР нормативтік құқықтық құжаттарына өзгерістер енгізу, сонымен қатар психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің типтік ережелерін әзірлеу талап етіледі.

Кадрлық проблеманы шешу үшін «Мемлекеттік білім беру ұйымдары қызметкерлерінің үлгі штаттарын және педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген адамдар лауазымдарының тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 30 қаңтардағы № 77 Қаулысымен (03.06.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) бекітілген Білім беру ұйымдарының үлгі штаттарына [19] қажет болған жағдайда емес, білім беру ұйымдарының негізгі штат кестесіне арнайы педагогтердің штат бірліктерін енгізу бөлігінде өзгерістер енгізу талап етіледі.

Бұл шара жалпы білім беретін мектеп директорларына арнайы педагогтермен қамтамасыз ету проблемасын уақытылы шешуге, сол арқылы балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаумен және түзету-педагогикалық қолдаумен қамтуды ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ «Білім туралы» ҚР Заңымен «білім алу үшін қажетті арнайы жағдайларды анықтау» ретінде анықталатын ерекше білім беру

қажеттіліктерін бағалау бойынша ППҚҚ рөлін күшейту қажет. Мектеп психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің рөлін арттыру директорлар сұхбаттарын талдауда да айтылды, олар мектеп ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтауға және оларды қолдауға жауап береді деп сендірді. Сұхбатқа қатысқан мектеп басшыларының 53% берген ППҚҚ мамандарының біліктілігі мен кәсіпқойлығына берген жоғары бағасы да сенімді.

ЭЫДҰ-мен берілген ерекше білім беруді қажет ететін балалар жіктемесінің В, С санаттарына сәйкес келетін әлеуметтік, мінез-құлық, экономикалық факторларға (жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, толық емес, көп балалы, қолайсыз, аз қамтылған отбасылардан шыққан балалар, девиантты мінез-құлықты балалар) байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істейтін мамандар осы зерттеуде ерекше қызығушылық тудырады. Осы топтардың балаларымен жұмыс істейтін ППҚҚ мамандарының ең көп санын әлеуметтік педагогтер құрайды (**19,3%**, n=109).

*... Атаулы әлеуметтік көмекті алушы отбасылардан: аз қамтылған отбасылар, толық емес отбасылар, төтенше жағдайда тұрған отбасылардан шыққан балалар, жетім балалар, құқық бұзушылыққа бейім балалар, мінез-құлқы қиындау балалар, ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасаймыз, әлеуметтік көмек көрсетуге тырысамыз (4.4.2-респондент).*

*... Қазіргі таңда әлеуметтік карта бойынша жұмыс жасаймыз. Балалардың санын нақтылаймыз, аз қамтылған (тамақ ішетін) балалар санын нақтылаймыз. Одан кейін ата-ана қамқорлығынсыз қалған балалар санын анықтаймыз. Жалдамалы пәтерде тұратын балаларды анықтаймыз. Солардың барлығының картасын жасаймыз. Соның ішінде киім, ыстық тамақпен қамту, қайырымдылық іс-шаралар ұйымдастыру, лагерьге жіберу жұмыстары жүргізіледі. Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен шара өткіземіз, сыйлықтар дайындаймыз. Өзін-өзі тану пәнінен сабақ беретін мұғалімдермен... Шаңырақ қауымдастығы мүшелері бар. Ойындар ұйымдастырамыз (4.4.4- респондент).*

Әлеуметтік педагогтердің сұхбатын сапалы талдау негізінен мектептің барлық білім алушыларымен (педагог-психологтардың жалпы санының 71,4%) және мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істейтін дефектолог-мұғалімдермен (педагог-дефектологтардың жалпы санының 36,5%) жұмыс істейтін педагог-психологтармен салыстырғанда, әлеуметтік педагогтердің басым көпшілігінде С санатына жататын ерекше білім беруді қажет ететін балалардың әлеуметтік қорғалмаған санаттарымен жұмыс істейді (сұралған әлеуметтік педагогтер санының жалпы санының 87,5%). Әлеуметтік педагогтердің көпшілігінің функционалдық міндеттері негізінен жаппай оқыту қоры қаражатынан қала сыртындағы лагерлерге тегін тамақтану, киім-кешек, тегін жолдамалар түрінде материалдық көмек көрсетуге, сондай-ақ жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға, аз қамтылған, көп балалы отбасылардан шыққан балаларға «Мектепке жол»

акциясын өткізу секілділерден тұрады.

*... Атаулы әлеуметтік көмек алатын, көп балалы, аз қамтылған отбасыдан шыққан балалармен жұмыс жүргізілуде. Сумка, оқу формалары, киім, кеңсе тауарларын беру. 74 оқушы бар. 26 оқушы көп балалы, аз қамтылған. 100 бала ыстық тамақпен қамтамасыз етіліп отыр (4.4.20-респондент).*

Әлеуметтік педагогтер жұмысының екінші бағыты құқық бұзушылық жасаған және мектепшілік есепте немесе кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі бөлімдерде есепте тұрған балалармен, түрлі себептер бойынша сабақтан қалып жүрген балалармен, сондай-ақ тұрмысы нашар отбасылардан шыққан балалармен профилактикалық жұмыс жүргізу болып табылады.

*.... Біз 1-11 сынып аралығында жұмыс істейміз. Дисфункционалды отбасынан шыққан балалар бар, құқық бұзушылық жасаған қауіпті балалар бар, және, әрине, біздің қызметімізге кіретін мүмкіндігі шектеулі балалар да бар. Кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі инспекторлармен тәуекел тобын анықтаймыз. Психологпен диагностика жүргізіледі. Содан кейін біз бірге анықтаймыз, балалармен және ата-аналармен жұмыс жүргіземіз. Құқық бұзушылықтар бойынша есепте балалар жоқ (4.4.4.18-респондент).*

Бұл ретте үйде оқитын мүмкіндігі шектеулі балалармен тек бірнеше әлеуметтік педагог жұмыс істейді.

*... тәрбиесінде қиыншылығы бар, құқық бұзушылыққа бейім, тұл жетім, қорғанышылықтағы, қамқоршылықтағы, үйде оқитын балалар (4.4.6-респондент).*

*... Үйден оқитын оқушылардың ата-аналарымен, балалармен жұмыс. Әлеуметтік жағдайы бойынша көп балалы, аз қамтылған, толық емес, қорғанышылықтағы оқушылармен жұмыс жасаймын. Сонымен қатар сынып жетекшісі ұсынған оқушылармен жұмыс жасаймын. Жалпы мектеп бойынша категорияларда анықтаймын(4.4.22-респондент).*

*.... Ерекше балалар, үйде оқитын оқушылар, жалпы мектеп болған соң барлығымен бірдей жұмыс жасап жатырмыз (4.4.23-респондент).*

Арнайы жасалған жағдайларда балалардың жекелеген санаттарымен ғана жұмыс істейтін мамандардың жауаптары ерекше қызығушылық тудырады: қатысушылардың **3,7%-ы** (4 адам) арнайы сыныптарда, **1,8%-ы** (2 адам) инклюзияны қолдау кабинеттерінде жұмыс істейді.

*....Арнайы сыныптағы ерекше балалармен жұмыс істеймін (4.4.2.5-респондент).*

*.... Ерекше білім қажет ететін балалармен. Арнайы сыныпта (4.4.3.6-респондент).*

*.... Бізде көбінесе ДЦП балалар. Есту қабілеті нашар балалармен тәрбиеші бөлек, олар бөлек блок. Бізде инклюзивті бағыт бойынша ДЦП балалар (4.4.6.2-респондент).*

*...Қазіргі уақытта алдыңғы жылдан бастап ерекше балалармен жұмыс жасадым, сосын КПИ-ға ауыстырды (4.4.1.26-респондент).*

Респонденттердің жоғарыда аталған жауаптарын негізге ала отырып, барлық білім алушылардың тең сапалы білім алу құқықтарын іске асыру бойынша ҚР Заңнамасындағы елеулі өзгерістерге қарамастан, ППҚҚ мамандары бірінші кезекте арнайы сыныптарда оқитын мүмкіндігі шектеулі балаларға психологиялық-педагогикалық қолдауын және түзету қолдауын көрсетеді деп қорытынды жасауға болады. Аталған сыныптарда бұзылыстары ауыр білім алушылар үшін арнайы жағдайлар жасалған: балалардың саны шектеулі, арнайы бағдарлама, бұзылыстарды түзету бойынша сабақтар (психикалық дамудың тежелуі, есту, көру қабілетінің зақымдалуы). Қазақстанда арнайы сыныптар жалпы білім беретін мектептерде жұмыс істейтініне қарамастан және мүмкіндіктері шектеулі балаларды жалпы білім беру процесіне ішінара біріктіруді көздейді (Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 30 қазандағы № 595 бұйрығымен бекітілген Орта білім беру ұйымдары (бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларының 6-тармағы), мектептің жекелеген блоктарында (жекелеген қабаттарда) арнайы сыныптарды орналастыру, жеке кесте, жеке штат, осы сыныптарға белгілі бір, міндетті түзету және психологиялық-педагогикалық қолдау мүмкіндігі шектеулі балаларды қалған балалардан бөлу процесін күшейтеді.

*.... Біздің мектепте арнайы сыныптар болғаннан кейін ерекше балаларға штат ашылған. Енді сол мамандар жұмыс істейді. Биылғы жылы 45 бала. 2019 жылға дейін тәжірибемде 10 жыл болды. Сабақтың арнайы жоспарын жасаймыз, ата-анамен сөйлесеміз. Түрлі акция, жарыстарға қатысамыз. Тәуекел тобындағы балалар қиындық тудырады. Ата-ана апармайды, намыстанады (4.1.29-респондент).*

*.... Бізде көбінесе ДЦП балалар. Есту қабілеті нашар балалармен тәрбиеші бөлек, олар бөлек блок. Бізде инклюзивті бағыт бойынша ДЦП балалар (4.6.2-респондент).*

Арнайы сыныптарда оқитын мүмкіндігі шектеулі балалардан басқа, жалпы білім беретін сыныптарда оқитын мүмкіндігі шектеулі балаларды мамандар «инклюзивті балалар», «инклюзивті білім алатын балалар» деген қате терминологияны қолданатын білім алушылардың жекелеген санаттары ретінде қарастырады.

*.... Инклюзивті және жай балалармен жұмыс істеймін (4.2.4-респондент).*

*.... Инклюзивті білім алатын 9 оқушы бар (жазу, оқу бұзушылықтары бар балалар), үйден оқитын 3 оқушы бар (4.2.19-респондент).*

*... Жалпы оқушылармен жұмыс жасаймыз, соңғы 2-3 жылда инклюзивті балалармен жұмыс жасаймыз. Қиындау. Үлгере алмаймыз. Тырысамыз (4.1.8-респондент).*

*... Бүгінгі таңда инклюзивті балалармен жұмыс істейміз.... (4.1.9-респондент).*

Бұл терминологияны қолдану барлық балаларды жалпы білімге қосуға кедергі келтіретін «норма» орташа ұғымына негізделген, мұны мамандардың

жауаптары да айғақтайды.

Мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты осы терминологияны қолдану «Білім туралы» ҚР Заңымен анықталатын инклюзивті білім беру принциптеріне «ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық білім алушылар үшін білім алуға тең қолжетімділікті қамтамасыз ететін процесс» ретінде қайшы келеді, сондай-ақ белгілі бір қажеттіліктері бар балаларға қатысты кемсітушілік сипатқа ие. Осыған байланысты ППҚҚ мамандарына, сондай-ақ орта білім беру ұйымдарының педагогтарына ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс бойынша өз біліктілігін арттыру, оның ішінде дұрыс терминологияны қолдануға назар аудару ұсынылады [20].

Өз біліктілігін арттырумен қатар, ППҚҚ мамандары пән мұғалімдерімен бірлесіп жұмыс істеуі керек, олардың көпшілігі зерттеулер көрсеткендей, ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуге дайын екендігіне сенбейді [21].

### **Білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандары көрсететін түзету қолдау және психологиялық-педагогикалық қолдау түрлері**

Түзету және психологиялық-педагогикалық қолдаудың қандай түрлерін білім алушыларға ППҚҚ мамандары көрсететінін талдау үшін функционалдық міндеттердің ерекшелігіне қарай қатысушыларды 3 топқа бөлеміз: 1-топ: психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу және түзету-педагогикалық қолдау көрсететін мамандар – педагог-психологтар, дефектолог-мұғалімдер, логопед-мұғалімдер, ЕДШ нұсқаушылары; 2-топ: әлеуметтік-педагогикалық көмек көрсететін мамандар – әлеуметтік педагогтер; 3-топ: оқу-тәрбие процесінде білім алушыларға педагогикалық қолдау көрсететін мамандар – педагог-ассистенттер.

Төмендегі суретте психологиялық-педагогикалық қолдау және психолог-педагогтер ұсынатын түзету-педагогикалық қолдау түрлері көрсетілген.

Сұхбат нәтижелері педагог-психологтардың 48,6 % (18 адам) білім алушылармен диагностикалық, түзету және/немесе профилактикалық жұмыстар жүргізетінін көрсетеді; 18,9 % (7 адам) білім алушылармен диагностикалық және/немесе түзету жұмыстарын жүргізеді, 13,5 % (5 адам) білім алушылармен жұмыс, ата-аналармен консультациялық жұмыс және әріптестерін әдістемелік сүйемелдеу жүргізеді; 10,8 % (4 адам) білім алушылармен жұмыс жүргізеді, сондай-ақ әріптестеріне әдістемелік қолдау көрсетеді, 8,1 % (3 адам) білім алушылармен, ата-аналармен консультациялық жұмыс жүргізеді (42-сурет).



## Педагог-психологтар



**42-сурет. Педагог-психологтар көрсететін психологиялық-педагогикалық қолдау түрлері, , адам, n=%**

Қазіргі уақытта орта білім беру ұйымдарындағы педагог-психологтар өз қызметінде Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 14.12.2015 жылғы № 04-30-3042 «Қазақстан Республикасының Білім беру ұйымдарында психологиялық қызметті ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы» [22] нұсқаулық-әдістемелік хатын және облыстар (Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент қалалары) әкімдіктерінің қаулысымен бекітілген Орта білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызметтің жұмыс істеу қағидаларын басшылыққа алады [23]. Бұдан басқа, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі орта білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызметтің жұмыс істеу қағидаларын, ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидаларын әзірлеу және бекіту бойынша жұмыс жүргізуде.

Қолданыстағы нұсқаулық-әдістемелік хатқа сәйкес психологиялық қызметтің мақсаты білім алушылардың, тәрбиеленушілердің психологиялық денсаулығын сақтау, Орта білім беру ұйымында қолайлы әлеуметтік-психологиялық жағдай жасау және білім беру процесіне қатысушыға психологиялық қолдау көрсету болып табылады.

Психологиялық-педагогикалық қызмет жұмыстың бес негізгі бағыты бойынша жүзеге асырылады: психодиагностикалық, консультациялық, ағартушылық-профилактикалық, түзету-дамытушылық және әлеуметтік-диспетчерлік.

Респонденттердің жауаптары педагог-психологтардың көпшілігі педагог-психологтың оқу жылына арналған жұмыс жоспарына сәйкес білім алушылармен диагностикалық, түзету және профилактикалық жұмыс жүргізетіндігін көрсетеді.

Жұмыстың диагностикалық бағыты бастапқы тексеруді, сондай-ақ баланың психологиялық дамуының динамикасы мен түзетілуін жүйелі кезеңдік бақылауды қамтиды. Баланың даму ерекшеліктеріне және психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның (бұдан әрі – ПМПК) шешіміне сәйкес түзету-дамыту жұмысының бағыттары мен құралдары, арнайы сабақтар циклінің кезеңділігі мен ұзақтығы айқындалады.

Диагностика жүргізу барысында педагог-психологтар оқушылардың танымдық процестерінің дамуындағы бұзушылықтарды (есте сақтау, зейін, ойлау) анықтайды, білім алушылардың, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың жеке ерекшеліктерін зерделейді, бірінші сынып оқушыларымен бейімделу жұмыстарын жүргізеді, білім алушылардың өзін-өзі бағалау, үрейлену, агрессия деңгейін, әлеуметтік мәртебесін, құрдастар ұжымында, отбасында білім алушылардың тұлғааралық өзара қарым-қатынасын айқындайды.

Диагностикалық жұмыс жеке, кіші топ немесе топ түрінде жүзеге асырылады. Диагностика жүргізу үшін психологтар әртүрлі әдістерді қолданады: бақылау, стандартталған тестілерді, сауалнамаларды, проективтік сурет салу әдістерін, сауалнаманы, әңгімелесуді қолдану. Диагностика әдістері білім алушылардың жасына және диагностиканы жүргізу мақсатына байланысты күрделілік дәрежесі бойынша түрленеді.

*... Баланың ата-анасымен сөйлесеміз, баланы бақылаймыз. Сабақта, қоңырауда, асханада. Бақылаудан кейін мінезін біліп аламыз. Көңіл күйі болмаған жағдайда, денсаулығына байланысты шаршағанда, тікелей және қосымша сабақтарда бақылаймыз. Сауалнама жүргіземіз. (4.1.1-респондент)*

*... Жоспар бар. Ай-айға бөлінген. Тест, сауалнама, диагностика жоспарға сай жүргізіледі (4.1.8-респондент)*

*... 9-11 сыныптар аралығында өткізіп жатырмыз. Қыркүйек айы болған соң балалармен танысып, неше түрлі психологиялық жаттығулар ұйымдастырып жатырмыз. Әр сыныппен бөлек жүргіземіз. Барлық сыныптарды қамтып үлгеруіміз керек. Танысу мақсатында жүргізіп жатырмыз. Диагностика арқылы анықтаймыз, қазіргі уақытта жоқ, қазан айында бастаймыз. Алдағы уақытта жасаймыз. (4.1.7-респондент)*

Жалпы білім беретін мектепте психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру жөніндегі әдістемелік ұсынымдарға сәйкес [24] мүмкіндігі шектеулі білім алушыларға мамандардың қызметтерін ұсыну ПМПК ұсынымдары негізінде жүзеге асырылады. Респонденттердің жоғарыда көрсетілген жауаптарына сүйене отырып, жалпы алғанда, психологтар әртүрлі профильдер мен мақсаттардағы психологиялық диагностиканы жүргізуге көп көңіл бөледі деп қорытынды жасауға болады. ПМПК мамандарының «диагнозы», ППҚҚ мамандарының қажетті диагностикасын жүргізу медициналық модельге негізделген, ол әлі де әлеуметтік-педагогикалық модельден басым.

Диагностика нәтижелерінде алынған мәліметтер негізінде педагог-психологтар бірнеше бағыттар бойынша түзету-дамыту жұмыстарын жүргізеді:

- эмоциялық және жеке саланы дамыту және оның кемшіліктерін түзету;

- танымдық іс-әрекеттің дамуы және жоғары психикалық функциялардың мақсатты қалыптасуы;

- іс-әрекет пен мінез-құлықты ерікті реттеуді қалыптастыру.

*... жылдың басында диагностика жұмыстар болады, соған байланысты жеке түзету жоспар құрылады (4.1.7-респондент).*

*... Мектебімізде ерекше білім қажет ететін оқушылар ішінде тіл мүкестігі бар, көру қабілетінің төмендігі бар, есту қабілетінің төмендігі бар оқушылармен біздер зейін сақтау, кеңістік, көлем, пішін, түстерді айыру секілділерді сынып жетекшісімен жұмыстар жүргізіледі. Таным процестерін дамытуға арналған. Ұсақ моториканы дамытуға арналған жаттығулар жасаймын. Ойын түрлерін ұйымдастырамын. (4.1.34-респондент)*

Жоғарыда келтірілген жауаптарға сүйене отырып, психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету-дамытушылық көмек барлық білім алушыларға көрсетілуі керек екеніне қарамастан, психолог-мұғалімдер жеке, түзету және дамыту сабақтарын өткізу арқылы жалпы білім беретін және арнайы сыныптарда оқитын мүмкіндігі шектеулі балаларға көп көңіл бөледі деп қорытынды жасауға болады. Мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты дұрыс емес терминологияны қолданатын педагог-психологтардың жауаптары, сондай-ақ білім алушыларды мына деңгейлер бойынша топтастыру алаңдаушылық туғызады: (жоғары, орта, төмен), бұл барлық білім алушылардың тең сапалы білім алуы үшін жағдай жасауды көздейтін инклюзивті білім беру қағидаттарына қайшы келеді.

Жоғарыда келтірілген мысалдар педагог-психологтар арасында инклюзивті мәдениеттің жеткіліксіз қалыптасқанын көрсетеді, бұл мамандардың біліктілігін үнемі арттыру қажеттілігін растайды.

Педагог-психологтардың көпшілігі мамандардың (дефектологтар, логопедтер) көмегін алатын арнайы сыныптарда оқитын мүмкіндігі шектеулі балалар үлкен көмек пен қолдау алады деп санайды. Бұл факт мұғалімдердің көпшілігі мүмкіндігі шектеулі балалармен өз бетінше мамандардың көмегінсіз жұмыс істеуге дайын екендігіне сенбейтіндігімен байланысты.

Мүмкіндігі шектеулі балалармен түзету-дамыту сабақтарын өткізуден басқа, педагог-психологтар өз жауаптарында 1, 5, 10-сынып оқушыларын бейімдеу, орта буын білім алушыларында суицидтік мінез-құлықтың алдын алу, мінез-құлқында ауытқушылықтары бар білім алушыларда жағымсыз мінез-құлықты түзету және алдын-алу, сондай-ақ ҰБТ тапсыру кезеңінде білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету бойынша жұмыстар жүргізуді атап өтті.

Диагностикалық жұмыс пен түзету-дамыту көмегін көрсетуден басқа, педагог-психологтардың жартысына жуығы білім алушыларға консультациялық көмек көрсетеді. Психологиялық-педагогикалық қолдаудың бұл түрі әсіресе жасөспірімдер ересектер сияқты сезінетін және, әдетте, олардың жетілуінің белгілі бір кезеңдерінде психологиялық қолдауды қажет ететін орта және жоғары буын білім алушыларымен жұмыс жасауда, сондай-ақ мамандық таңдау сияқты маңызды шешімдер қабылдағанға дейін өте маңызды.

... жалпы консультация керек болған кезде, сұраныс болып жатса консультацияны бере аламыз (4.1.7-респондент)

Бұл сұрақтың жауаптары білім алушыларға педагог-психологтар көрсететін түзету қолдауының және психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің түрлерін білдіргеніне қарамастан, мамандардың кейбір бөлігі білім алушылармен диагностикалық, түзету жұмыстарынан басқа, олар ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жөніндегі әріптестеріне әдістемелік қолдау көрсететінін – **10,8%** (4 адам) және ата-аналарға консультациялық көмек көрсететінін – **8,1%** (3 адам) білдірді.

Педагог-психологтар жұмысының консультациялық-ағартушылық бағыты педагогтер мен ата-аналарға білім алушыларды, оның ішінде мүмкіндіктері шектеулі Білім алушыларды тәрбиелеу мен оқытуға көмек көрсетуді қамтамасыз етеді. Ұсынымдар балалардың жеке ерекшеліктеріне сәйкес әзірленеді, қиындықтарды өтеу тәсілдерін, баламен өзара әрекеттесудің барабар жолдарын дамыту мақсатында әзірленеді.

Әдістемелік көмек жиналыстарда, педагогикалық кеңестерде сөз сөйлеу түрінде жүргізіледі, бұл құжаттаманы талдау кезінде де көрсетілді.

.... Ағарту жұмысын көрсетеміз. Ұсыныстар айтылады. Жиналыстар жүргізіледі. Баяндамалар оқылады. Өздерін кез келген оқиғада қалай ұстау керектігі жөнінде (4.1.10-респондент)

... Коррекциялық, кеңес беру, ағартушылық. (4.1.30-респондент)

... Коррекциялық, ағартушылық, профилактикалық жұмыстар (4.1.31--респондент)

Ата-аналармен консультациялық жұмыс баланы оқыту, тәрбиелеу, бұзушылықтарды түзету мәселелері бойынша жеке консультация беру түрінде, сондай-ақ ата-аналар жиналыстарында сөз сөйлеу түрінде жүргізіледі.

.... ата-аналармен жұмыс (4.1.4-респондент)

.... ата-аналармен психологиялық жұмыстар психологиялық диагностикалар (4.1.5-респондент)

... ата-аналарға үйге кеңес береміз. (4.1.33-респондент)

Талдау көрсеткендей, жалпы педагог-психологтар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету-педагогикалық қолдау бойынша белгілі бір жұмыс жүргізетініне қарамастан, мамандардың тек 13,5%-ы (5 адам) педагог-психолог жұмысының барлық бес бағыты бойынша жұмыс жүргізеді: психодиагностикалық, консультациялық, ағартушылық-профилактикалық, түзету-дамытушылық және әлеуметтік-диспетчерлік.

... Психологиядағы бес бағыт бойынша жұмыс жүргіземіз: диагностикалық, коррекциялық, консультациялық және алдын алу бағыттары. Осы бағыттар бойынша психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетеміз. (4.1.6-респондент)

... Диагностикалық, коррекциялық, түзету-дамыту, профилактикалық, ағарту секілді бес бағыт бойынша (4.1.9-респондент)

... Бес бағыт бойынша жұмыс жасаймыз: психодиагностикалық, психопрофилактикалық, түзете-дамытушылық, коррекциялық кеңестер беру және әлеуметтік диспансерлік бағыттар бойынша жұмыс жасаймыз. Баланың бағытына байланысты жұмыс жүргізіледі (4.1.36-респондент)

Педагог-психологтардың психологиялық-педагогикалық қолдау түрлері және білім алушыларға көрсетілетін түзетуші қолдау туралы жауаптарын жоғарыда келтірілген талдауға сүйене отырып, педагог-психологтарға:

1. Білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету бойынша, оның ішінде инклюзивті мәдениетті, практиканы арттыру бойынша біліктілікті жүйелі негізде арттыру.

2. Мүмкіндігі шектеулі балаларға ғана емес, ерекше білім беруді қажет ететін барлық білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету.

3. Білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету бойынша бірлескен жұмыс бөлігінде педагогтармен, ата-аналармен өзара іс-қимылды күшейту.

4. Семинарларда, конференцияларда психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету бойынша оң жұмыс тәжірибесін тарату.

Дефектолог-мұғалімдердің білім алушыларға көрсетілетін психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету қолдау түрлері туралы сұрағына берген жауаптарын талдау мамандардың көпшілігі мүмкіндігі шектеулі білім алушылармен, сондай-ақ жазу, оқу және сөйлеу қабілеті бұзылған білім алушылармен диагностикалық және түзету-дамыту жұмыстарын жүргізетіндігін көрсетті.

Психологиялық-педагогикалық көмектің қарқындылығын (аптасына 1-3-сабақ) және сабақтың ұзақтығын (тоқсан-жыл) анықтау мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің құзыретіне кіретініне қарамастан, негізінен дефектолог-мұғалімдер ПМПК қорытындысы бар мүмкіндігі шектеулі балалармен түзету-дамыту жұмыстарын жүргізеді. Тек 21-ден 1 маман (4,8 %) ПМПК қорытындысын күтпей-ақ, бұзушылықтарды өз бетінше анықтайтынын атап өтті.

Дефектолог-мұғалімдердің жауаптары, негізінен, олар психофизикалық дамуының айқын бұзылулары, оның ішінде ақыл-ой кемістігі және психикалық дамуының тежелуі бар арнайы сыныптардың білім алушыларымен жұмыс жүргізетіндігін көрсетеді. Осы білім алушылармен мамандар сабақ кестесіне сәйкес логопед-мұғаліммен, педагог-психологпен, ЕДШ нұсқаушысымен (дене шынықтыру мұғалімі) қатар жеке, кіші топтық және топтық нысандарда түзету-дамыту сабақтарын өткізеді. Дефектолог мұғаліммен сабақ өткізу жиілігі баланың психофизикалық дамуының бұзылу дәрежесіне байланысты.

Айта кету керек, еліміздегі оқу процесін реттейтін қолданыстағы нормативтік құқықтық құжаттарға сәйкес түзету-дамыту сабақтары түзету компоненті ретінде жеке сабақтар түрінде өткізілуі керек, бір дефектолог мұғалімнің жауабы түзету-дамыту сабақтары өзін-өзі тану, дене шынықтыру, сурет салу, жұмыс сияқты сабақтарда өткізілетінін көрсетеді. Осы сабақтар барысында баламен 20 минуттан қатар үш педагог айналысады: мұғалім-логопед, мұғалім-дефектолог, дене шынықтыру мұғалімі.

*... Біз коррекциялық-түзету сабақтарын өткіземіз. Әр балаға 20 минуттан аптасына екі рет өткіземіз. Таным, ойлау, зейін, есте сақтау, логикалық ойлау процестерін дамытумен жұмыс жасаймыз. Кестені балаларға қарай құрамыз. Себебі оларда қосымша бақтар көп (өзін-өзі тану, дене шынықтыру, бейнелеу, еңбек),*

*дефектолог, логопед және дене шынықтыру маманы үшке бөліп аламыз. 5 күнге 20 минуттан кесте құрамыз. (4.2.3-респондент)*

Басқа сабақтарды өткізу есебінен жеке кабинетте түзету-дамыту сабақтарын өткізу білім алушылардың қалып қойған сабақтарды меңгеруіне ғана теріс әсер етіп қоймай, сондай-ақ мүмкіндіктері шектеулі баланы қалған білім алушылардан сегрегациялау процесін күшейтуі мүмкін.

Мамандар балаларға түзету-дамыту көмегін көрсетудегі негізгі проблемаларды түзету кабинеттері мен көрнекі-әдістемелік құралдардың болмауы деп атайды.

*... Қазіргі кезде ешқандай көрнекіліктер, ешқандай коррекциялық кабинеттер жоқ. 2 ПДТ бала бар, соларға диагностика жасау барысында түсті айыра алады ма, жануарларды біледі ме, күз айларын біледі ме, соны диагностика арқылы біліп, сол бойынша жұмыс жүргізілуде. Өздері сурет салып. Мұғалімдердің проблемалары: көбейту кестесін білмейді, оқи алмайды, сол арқылы жұмыс жасап жатырмыз. (4.2.19-респондент).*

Дефектологтар оқу дағдыларының (жазу, санау, оқу және сөйлеу), сондай-ақ танымдық процестердің (есте сақтау, зейін, ойлау) бұзылулары айқын білінбеген білім алушылармен түзету-дамыту жұмыстарын жүргізеді. Сабақтар ойын түрінде де, ұсақ моториканы дамытуға арналған арнайы дайындалған жеке тапсырмалар түрінде де өткізіледі (пластилинмен мүсіндеу, сурет салу әдістері, дизайн).

*... Оқу, жазу дағдыларын қалыптастырамын. (4.2.15-респондент)*

*... Балалардың көбінің есте сақтау қабілеті төмен. Бүгінгі айтқанды, ертең білмейді. Қыркүйекте келді балалар, ештеңені білмейді. Апта күндері, жыл мезгілдері, санақ сол енді еске сақтап қалып жатыр. Есте сақтау қабілеті машықтарына ойын түрінде өткіземін. Мектептегі сабақтағыдай жаздыртып, оқытса, балалар келгісі келмейді. Араластырамыз. Тағы оқимын ба деп сұрайды. Ойын қосқаннан кейін қызыға түседі. (4.2.6-респондент)*

*... Көбісінің қол моторикасы дамымағаннан кейін боятамыз, пластилинмен жұмыс істейміз, ақыл-ойы дамысын деп, сурет боямыз, қидырамыз, пазл жапсыртамыз. (4.2.7-респондент)*

Бір қызығы, дефектолог мұғалімдердің біреуі ғана өз жауаптарында білім алушылармен жұмыс істеудің нақты әдістері мен технологияларын көрсеткен, ал мамандардың көпшілігі сұраққа жалпы тіркестермен жауап берген, бұл көптеген мамандардың біліктілігін арттыру және материалдық-техникалық базаны нығайту қажеттілігін көрсетеді.

*... Выготский әдістерін қолданамыз. Әртүрлі терапияларды, әдіс-тәсілдерді, Монтессорри әдістерін қолданамыз. Тесттер береміз. Бірінші келгенде зерттеп аламыз. (4.2.18-респондент)*

Психологиялық-педагогикалық қолдау мен түзету-жан-жақты көмек көрсетудің тиімділігіне қарамастан, ППҚҚ барлық мүшелерінің кешенді қолдауына байланысты екенін атап өту маңызды, тек 9,5%-ы (2 дефектолог мұғалім) педагог-психологтармен бірлескен жұмысты атап өтті.

*... Мен өзім жеке жасаймын. Былтыр онлайн болды сабақ. Бірақ 7-сыныптарды шақырып, психологпен бірге бір шара өткіздік. Арнайы сынып бойынша. Сурет салу арқылы адам эмоциясын білдіру жөнінде өткіздік. (4.2.20-респондент)*

... Психологтармен бірлескен жоспар бар. Қазір адаптациялық жұмыс жүруде. Оқушыларды қолдау, ортаға үйрету мақсатында. (4.2.21-респондент)

Бұл факт дефектолог-мұғалімдер мен ППҚҚ басқа мүшелері (педагог-психологтар, логопедтер-мұғалімдер, ата-аналар, пән мұғалімдері, сынып жетекшілері) арасындағы ведомствошілік өзара іс-қимылды күшейту қажеттілігін көрсетеді. Дефектолог-мұғалімдердің психологиялық-педагогикалық қолдау түрлері және білім алушыларға көрсетілетін түзетуші қолдау туралы жауаптарын жоғарыда келтірілген талдаудан шыға отырып, педагог-психологтарға мынадай қорытынды жасауға болады:

1. Жүйелі негізде білім алушыларға түзету-дамыту көмегін көрсету бойынша біліктілікті арттыру.

2. Сыныптық қолдау деңгейінде оқу дағдыларын айқын білінбеген бұзушылықтары бар білім алушыларға түзету-дамытушылық қолдау көрсетуде пән мұғалімдеріне әдістемелік көмек көрсету.

3. Оқушылардың психофизикалық дамуының бұзылуын, оқу дағдыларын уақтылы анықтау және кешенді түзету-дамытушылық қолдау көрсету бөлігінде психологиялық-педагогикалық қолдау мектеп қызметінің мүшелерімен өзара іс-қимылды күшейту.

4. Жалпы орта білім беру ұйымдарының қолданыстағы үлгілік оқу жоспарларына сәйкес жекелеген сабақтарда түзету-дамыту сабақтарын өткізу.

Логопед-мұғалімдердің білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету бойынша қолдау түрлері туралы сұрақтарға жауаптарын талдау көрсеткендей, дефектолог-мұғалімдер мен психологтарға ұқсас мамандардың көпшілігі өз жұмыстарын 4 бағытта жасайды: диагностикалық, кеңес беру, ағартушылық-профилактикалық, түзету-дамыту және әлеуметтік-диспетчерлік.

Сонымен қатар, сөйлеу қабілеті зақымдалған балалармен жұмыс ерекшеліктеріне байланысты кейбір айырмашылықтар бар.

Қазақстан Республикасы Ғылым және білім министрлігінің Мектепке дейінгі және орта білім департаменті пайдалануға ұсынған [25] логопедтік пункттің қызметін ұйымдастыру туралы қолданыстағы әдістемелік ұсынымдарға (2018 жылғы 30 қаңтардағы №11-3/94 хат) сәйкес, логопедтік пункттің негізгі міндеттері:

1. логопедтік көмекке мұқтаж балаларды уақытылы анықтау;

2. балалардағы ауызша және жазбаша сөйлеу бұзылыстарының алдын алу және түзету;

3. балаларды мектепке дайындау және оқушылардың білім беру бағдарламаларын меңгерудегі қиындықтарды жеңу;

4. сөйлеу кемістігі бар балаларды оқыту және дамыту жөнінде педагогтер мен ата-аналарға (оларды алмастыратын адамдарға) консультациялық көмек көрсету.

Логопед-мұғалімдердің жауаптары мамандардың жартысы (9 адам) сөйлеу қабілеті зақымдалған балалармен жеке, кіші топтық, топтық түзету-дамыту сабақтарын өткізетіндігін көрсетеді; **16,7%** (3 адам) мамандар білім алушылармен түзету-дамыту сабақтарынан басқа, педагогтермен әдістемелік

жұмыс жүргізеді; **16,7%** (3 адам) білім алушылармен түзету-дамыту сабақтарынан басқа, ата-аналармен консультациялық көмек көрсетеді; **16,7%** (3 адам) балалармен сабақтар өткізеді, ата-аналарға консультациялық көмек көрсетеді (43-сурет).

Логопед-мұғалімдер



**43-сурет. Дефектолог-мұғалімдер көрсететін психологиялық-педагогикалық қолдау түрлері, адам, n=%**

Осылайша, логопедтердің негізгі бөлігі түзету және дамыту сабақтарын жүргізу арқылы балалардағы сөйлеу бұзылыстарын анықтау және түзету бойынша жұмыс істейді деп қорытынды жасауға болады. Бұл жұмыс әртүрлі логопедиялық жаттығуларды, дамытушы дидактикалық материалдарды (суреттер, заттар, ойыншықтар және т.б.), лого массажын қолдануды қамтиды. Логопед-мұғалімнің көмегін әртүрлі деңгейдегі сөйлеу қабілеті зақымдалған балалар ғана емес (сөйлеудің фонетикалық-фонемалық дамымауы, дисграфия, сөйлеудің жалпы дамымауы), сонымен қатар тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар, ақыл-ой кемістігі бар балалар және басқа да аралас диагноздар алады.

*... жоспар бойынша жұмыс атқарамын. (4.3.14-респондент)*

*... сөйлеу тілін түзету, сөздік қорын дамыту, сөйлеу тілін, дыбыстарды түзеу (4.3.5-респондент)*

*... Офлайн болғаны дұрыс, көзбе-көз, бірінші психологиясын зерттеу керек. Әр балаға әртүрлі қарау қажет. Кейбірі тыныштықты жақсы көреді, ақырын сөйлейсің. Кейбіріне дауыс көтересің. Негізі ақырын сөйлейсің, құлақтарын жауып алады. Қаламайды. Көңілің табу керек. Бір ДЦП баланы алатын болсақ, анам қашан келеді деп жылай береді. Оның алдында қарындаш тұрса, қандай түс деп көңілің аудартасың. Қолына жаттығу жасайсың, ұсақ моториканы дамытасың. Олар әлсіз. Көбінесе қолдарына массаж жасаймын, сөйлеу картасын толтырамын. (4.3.10-респондент)*

Ауыл мектебінің логопед-мұғалімінің жауабынан олардың кейбіреулері бұзылуларды түзету үшін қажетті құралдардың (логопедтік зондтар, спирт және т. б.) жоқтығынан көрінетін логопедтік пунктті жабдықтауда қиындықтар туындағанын көруге болады.



Осыған байланысты, логопедтерге өзі жұмыс істейтін мектеп басшылығына логопунктің жабдықтауға қажетті жабдықтардың тізімі туралы уақытылы хабарлау ұсынылады.

Сондай-ақ логопедтердің балалармен жұмыс жасаудағы қиындықтарына, мысалы, церебралды сал ауруы және сөйлеу бұзылыстарына назар аудару керек. Осыған байланысты, күрделі даму бұзылыстарымен оң тәжірибесі бар логопед-мұғалімдерге тәжірибесі аз логопед-мұғалімдер үшін шеберлік сабақтарын ұйымдастыру ұсынылады.

Логопед-мұғалімнің функциясына сөйлеу қабілеті зақымдалған және жалпы білім беру процесіне енгізілген ерекше білім беруді қажет ететін балалардың әртүрлі санаттарын анықтау және оларға көмек көрсету бойынша мұғалімдермен, мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметімен жүйелі байланысты жүзеге асыру, сондай-ақ педагогтер арасында логопедтік білімді насихаттауды жүргізу кіретініне қарамастан, логопед-мұғалімдердің тек 16,7 % (3 адам) білім алушылармен түзету-дамыту сабақтарынан басқа педагогтермен әдістемелік жұмыс, оның ішінде, мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметімен өзара байланыс жасайды.

*... түзету-педагогикалық жұмыс (диагностикалық, түзете-дамытушылық бағыты, мұғалім-логопедтің басқа педагогтармен қарым-қатынас бағыты, әдістемелік бағыты) (4.3.3-респондент)*

*... ерекше білім беруді қажет ететін балаларға жеке және топтық жұмысты жүргіземін. Былтыр ата-анамен жұмыс жүргізе алмадық. Арнайы мамандармен пікірлесіп, консилиум басталған уақытта мына баламен жұмыс қалай жүргізіледі деп, бірігіп кеңес жасаймыз. (4.3.17-респондент)*

Білім алушылардың ата-аналарымен өзара қарым-қатынасқа келетін болсақ, логопед-мұғалімдердің тек 16,7%-ы (3 адам) балалармен түзету-дамыту сабақтарынан басқа, олардың ата-аналарына консультациялық көмек көрсетеді.

*... Бейімдейміз. Баланы мектепте келуге дағдылаймыз. Сосын кемістіктерін анықтап, ата-аналарға айтып, түзетеміз. (4.3.7-респондент)*

*... ата-аналарын және ПМПК да болған ұсыныстар бойынша жұмыс істеп жатырмын (4.3.15-респондент)*

Логопедтердің жауаптары, негізінен, сөйлеу қабілеті зақымдалған балалармен ПМПК ұсынымдары негізінде түзету-дамыту жұмыстарын жүргізетіндігін көрсетеді, олар әдетте сөйлеу қабілеті зақымдалған балалармен түзету-дамыту сабақтарын өткізу бойынша ұсыныстар береді (СЖД, 1, 2,3 деңгей, ринолалия). Бұл ретте, бірінші кезекте, сөйлеу тілі зақымдалған, білім беру бағдарламаларын игеруге кедергі келтіретін (сөйлеудің жалпы және фонетикалық-фонематикалық дамымауы, жазбаша сөйлеудің бұзылуы)1-2 сынып білім алушылары логопедтік көмекпен қамтылуы тиіс. Осыған байланысты, балаларға түзету-дамыту көмегін уақытылы көрсету мақсатында логопед-мұғалімдер сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен, ата-аналармен тығыз байланыста жұмыс істеуі қажет.

Бір қызығы, логопед-мұғалімдердің тек 16,7%-ы (3 адам) білім алушылармен жұмыс істеуден басқа, педагогтермен (сынып жетекшілері,

жұмыс өтілі аз логопед-мұғалімдер) әдістемелік жұмыс жүргізеді және ата-аналарға консультациялық көмек көрсетеді.

*... Балаға ең бірінші арнайы маманның көмегі керек. Қазіргі қоғамда ерекше білімді қажет ететін бала өте көп. Және ең бастысы арнайы мамандар бірлесіп жұмыс істеп бастаған кезде баланы қоғамға және қалыпты өмірге қайтаруға көбірек жол ашылады. Ең біріншіден, ата-анамен байланыс жүргізу керек, сұрақ-жауап, анкета түрінде. Баланың ерте-кеш дамуын анықтау керек. Екіншіден, арнайы маман сынып жетекшісімен тығыз байланыста болуы керек. Үшіншіден, арнайы мамандар өздері бірлесіп жұмыс істеуі керек. Сонда бірнеше маманның бірлесе жұмыс жасауының арқасында балада өзінің жасына сай ертерек нәтиже шығады. (4.3.6-респондент)*

Білім алушыларға көрсетілетін түзету-дамыту қолдау түрлерінен басқа, 18 логопед мұғалімнің екеуі (11,1%) білім алушылармен жұмыс жасауда қолданылатын нақты әдістемелерді атап өтті.

*... Артикуляциялық, дыбыстық, сөздік, машықтандыру, қалыптастыру. Агутина методикасын, Сверлова, Косина методикаларын пайдаланамыз. (4.3.18-респондент)*

*... Лалаева, Фотековалардың әдістемелерін ұсынамын. (4.3.9-респондент)*

Логопед-мұғалімдердің білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау және коррекциялық қолдау түрлері туралы жауаптарын жоғарыда келтірілген талдауға сүйене отырып, логопед-мұғалімдерге:

1. жүйелі негізде білім алушыларға, оның ішінде аралас бұзылыстары бар білім алушыларға түзету-дамыту көмегін көрсету бойынша біліктілігін арттыру;

2. пән мұғалімдеріне, сынып жетекшілеріне сөйлеу қабілеті зақымдалған, оның ішінде жазу, оқу, сөйлеу (дислексия, дисграфия және т. б.) бұзылыстары бар білім алушыларды уақытылы анықтауда әдістемелік көмек көрсету;

3. білім алушылардың сөйлеу бұзылыстарын уақытылы анықтау және оларға қажетті қолдау көрсету бөлігінде психологиялық-педагогикалық қолдау мектеп қызметінің мүшелерімен өзара іс-қимылды күшейту;

4. білім алушылардың тілдік дамуы бөлігінде ата-аналарға консультациялық көмек көрсету бойынша ата-аналармен өзара байланысты күшейту қажет деген қорытынды шығаруға болады.

Педагог-психологтар мен арнайы педагогтерден басқа, ерекше білім беруді қажет ететін балаларға түзету-дамыту көмегін ЕДШ нұсқаушылары көрсетеді, олар балалардың жеке жас ерекшеліктері мен денсаулық жағдайын ескере отырып, олардың дене тәрбиесін дамыту, тыныс алуды жақсартуға, моториканы дамытуға, көру-моториканы үйлестіруге бағытталған бұзушылықтарды түзету бойынша жұмыстар жүргізеді.

Зерттеуге қатысқан ЕДШ нұсқаушысының жауабын талдау ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау білім алушының диагнозына, сондай-ақ ата-аналармен әңгімелесу барысында анықталған баланың қажеттіліктеріне негізделгенін көрсетті, бұл басқа мамандар сияқты ерекше білім беру қажеттіліктерінің медициналық моделіне сәйкес келеді.

*... диагностика қараймын, ата-аналардан балаға қандай қажет керек екенін анықтаймын (4.5.1-респондент)*

Зерттеуге қатысқан ЕДШ-нің жалғыз нұсқаушысы осы ППҚҚ мамандарының жеткіліксіз санын көрсететінін атап өткен жөн. Сонымен

қатар, жаттығу терапиясы нұсқаушысының рөлі, басқа мамандар сияқты, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға жан-жақты психологиялық-педагогикалық қолдау және коррекциялық қолдау көрсету үшін өте маңызды. Бұл мамандардың жетіспеушілігі «емдеу», «физикалық оңалту» секілді медициналық ұғымдармен жұмыс істейтін осы мамандардың медициналық бағытына байланысты. Сонымен қатар қазақстандық білім беру жүйесінің медициналық модельден әлеуметтік-педагогикалық модельге көшуіне байланысты бейімдік дене шынықтыру ерекше маңызға ие болуда, ол нақты ауруларды емдеу немесе алдын алу құралы ғана емес, адамның толыққанды өмір сүруінің және оның денсаулық жағдайына бейімделуінің бір түрі болып табылады. Бейімделген спорт, бейімделген дене шынықтыру мектеп оқушысын қоғамға барынша қосу, қарым-қатынасты, ойын-сауықты, белсенді демалысты және толыққанды өмірдің басқа да түрлерін дамыту міндеттерін қояды.

Осыған байланысты, жалпы білім беретін мектептердің штат кестесіне бейімделген дене шынықтыру мұғалімі лауазымын енгізу ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды жалпы білім беру процесіне тиімді енгізуге ықпал ететін болады.

Психологиялық-педагогикалық және психологиялық қолдау көрсететін ППҚҚ мамандарының екінші тобы-әлеуметтік педагогтар.

Мектептегі әлеуметтік педагог қызметінің негізгі бағыттары:

1. Отбасына бала тәрбиесіне, оқуына байланысты мәселелерде көмек көрсету;

2. Баланың сабаққа қатысуы мен үлгеріміне теріс әсер ететін себептерді жоюға көмектесу;

3. Елеулі салдардың алдын алу мақсатында қоғам мен ұйымдарды әлеуметтік маңызы бар іс-шаралар, акциялар өткізуге тарту, баланың мүдделерін қозғайтын жанжалдарды, дамудың ерте сатыларындағы проблемалық жағдайларды тану, диагностикалау, шешу;

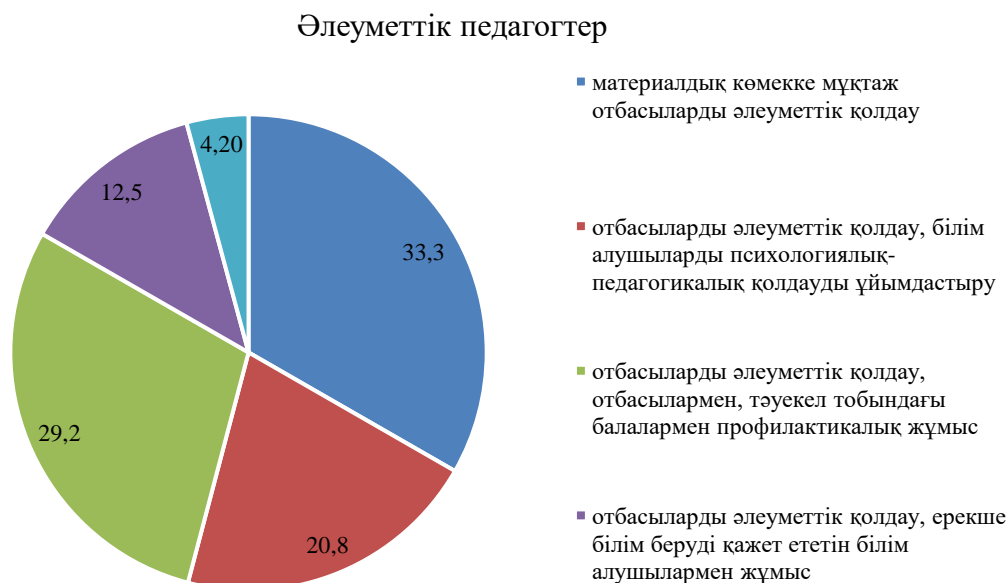
4. Проблемалық өмірлік жағдайларды шешу, күйзелісті басу, балаларды отбасында тәрбиелеу және т.б. мәселелер бойынша топтық және жеке балаларға және олардың ата-аналарына кеңес беру;

5. Балалардың сұраныстарын, қажеттіліктерін анықтау және тиісті мекемелер мен ұйымдардың мамандарын тарта отырып, нақты білім алушыларға көмек көрсету шараларын әзірлеу;

6. Балалармен жанжалдарды шешуде педагогтерге көмек көрсету [26].

Әлеуметтік педагогтердің жауаптары **33,3%** (8 адам) материалдық көмекке мұқтаж отбасыларға әлеуметтік көмек көрсететінін көрсетеді; **29,2%** әлеуметтік педагог (7 адам) білім алушыларға әлеуметтік көмек көрсетуден басқа, отбасылармен, тәуекел тобындағы балалармен профилактикалық жұмыс жүргізеді; **20,8%** әлеуметтік педагог (5 адам) білім алушыларға әлеуметтік көмек көрсетуден басқа, білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету бойынша жұмыс жүргізеді. Әлеуметтік педагогтердің **12,5%** (3 адам), әлеуметтік-экономикалық мәртебесі төмен

отбасыларға әлеуметтік көмек көрсетуден басқа, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылармен жұмыс жүргізеді, әлеуметтік педагогтердің **4,2%** (1 адам), әлеуметтік-экономикалық мәртебесі төмен отбасылардан шыққан балаларға әлеуметтік көмек көрсетеді, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылармен жұмыс, отбасылармен, тәуекел тобындағы балалармен профилактикалық жұмыс жүргізеді (44-сурет).



**44-сурет. Әлеуметтік педагогтер көрсететін психологиялық-педагогикалық қолдау түрлері, адам, n=%**

44-суретте көрсетілген әлеуметтік педагогтердің жауаптарын талдау әлеуметтік педагогтердің негізгі бөлігі (33,3% адам) мектептің әлеуметтік паспортын жасау бойынша ұйымдастыру жұмыстарымен айналысатынын көрсетті (толық емес, аз қамтылған, көп балалы отбасылардан шыққан балалар, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, мигрант отбасылардан шыққан балалар, ерекше білім беруді қажет ететін балалар, мүгедектігі бар балалар және т.б.). Жасалған әлеуметтік паспорттың негізінде әлеуметтік педагогтер әлеуметтік-экономикалық мәртебесі төмен отбасылардан шыққан (аз қамтылған, қаржылық қиындықтарға тап болған көп балалы отбасылар), қауіп-қатер тобындағы отбасылардан шыққан (қолайсыз, толық емес отбасылар, жетім балаларды және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар) балаларға әлеуметтік көмек көрсету бойынша жұмыстар жүргізеді. Бұл көмек құжаттарды жинау, ата-аналарға тегін тамақтану, киім, кеңсе тауарлары, мемлекеттік қызметтерді көрсету аясында қала сыртындағы жазғы лагерлерге сауықтыру жолдамалары түрінде қаржылық көмек алу мәселелері бойынша жалпы білім беру қорының қаражатынан, сондай-ақ қайырымдылық акцияларын, оның ішінде «Мектепке жол» өткізу барысында кеңес беруден тұрады.

*... Оқу жылының басында сынып жетекшісімен жұмыс жасаймын, сыныпқа әлеуметтік паспорт толтырамыз. Көп балалы, жағдайы төмен, қамқорлықтағы балалар*

анықталады. Солардың ата-аналарымен жұмыс жасаймын. Көмек қажет пе анықтаймын. Қажет болса, әрі қарай документтерін толықтыру арқылы әртүрлі көмектерге ұсынамын. Атап айтатын болсам, мектептің тегін ыстық тамағымен қамтамасыз ету, мектептің, ауданның, қаланың шыршаларына апарамын, тамыз айында әкімшілік арқылы, «Мектепке жол» арқылы көптеген материалдық көмектер көрсетіледі. (4.4.7-респондент)

... Арнайы ата-ана келісімі бойынша құжаттар жинақталады. Ата-ана тапсырады. Сол бойынша хаттамасын жазып, отырыс өткізіледі. Сол отырыста сәйкес келеді ме, көп балалыға, аз қамтылғанға деп, категорияларға бөлеміз. Сол бойынша қыркүйекте формамен, күзгі-қыстық киімдермен қамтамасыз етеміз де, сосын жаңа жыл кезінде мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды қатысуға жібереміз. Төрт сезонға киіммен қамтамасыз етеміз. Мектепшілік лагерь немесе сырт жақтағы лагерьге жібереміз. Демеушілерден көмек келіп жатса, қамтылмай жатқан балаларға киім, құралмен қамтамасыз етеміз. Бізде мектептен көбіне материалдық жағынан көмек талап етеді. Ыстық тамақпен қамтамасыз етеміз. (4.4.22-респондент)

Әлеуметтік педагогтердің жауаптарына сүйене отырып, әлеуметтік педагогтер білім алушылар мен олардың отбасыларына әлеуметтік көмек көрсету бойынша үлкен жұмыс жүргізеді деген қорытынды жасауға болады. Әлеуметтік педагогтердің сынып жетекшілерімен тығыз байланысы байқалады. Бұл ретте, ППҚҚ басқа мамандарымен ұқсастығы бойынша әлеуметтік педагогтар ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қатысты дұрыс емес терминологияны пайдаланады, бұл олардың өзін-өзі бағалауына теріс әсер етуі және олардың жалпы білім беру процесіне табысты қосылуына кедергі келтіруі мүмкін.

... Мен әлеуметтік жағын қарастырамын. Инклюзивті балалардың көбінің жағдайы нашар ғой. Ата-ана сұрап келсе, үйіне барып, көмек ұйымдастырамыз, мемлекеттік көмекке сұраныс жасаймыз. (4.4.5-респондент)

Әлеуметтік көмек көрсетуден басқа, әлеуметтік педагогтердің 29,2%-ы құқық бұзушылық жасауға бейім тәуекел тобындағы білім алушылармен және тәуекел тобындағы отбасылармен профилактикалық жұмыс жүргізетінін атап өту маңызды. Бұл жұмыс профилактикалық әңгімелер, тренингтер, білім алушылармен сауалнама, отбасылардың тұрғын үй-тұрмыстық жағдайларын тексеру түрінде жүргізіледі.

...Материалдық, моральдық көмек көрсетеміз. Баланың үй-жағдайын тексеру, тиісті көмек беру. (4.4.3-респондент)

... Үйін аралап, акт толтырамыз. Ата-анасынан сұхбат, сауалнама аламыз. Сынып жетекшісімен жұмыс жасаймыз. (4.4.21-респондент)

... Тренингтер, сауалнамалар жүргіземіз. Сауалнамалар көбіне аудандық білім бөлімінен келеді. Кез келген сауалнаманы өткізе бермейміз. Өзімізге қажеттісін ғана өткіземіз. Балалардың әлеуметтік жағдайларына байланысты түрлі акциялар бар, үйлерді аралаймыз. (4.4.23-респондент)

Білім алушыларға әлеуметтік көмек көрсетуден басқа, әлеуметтік педагогтердің **20,8%-ы** психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарымен бірлесіп, білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету бойынша жұмыс жүргізетінін атап өткен жөн.

... Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға 40 мың теңгеге сертификат берілді. Мысалға, ата-ана келеді. Көмек сұрайды. Біз мемлекеттен жалпыға бірдей оқыту қорынан 40 мың сертификат бердік. Спонсорлар форма, тамақ алып келеді. Сол жағынан көмек береміз. Кейбір ата-аналарға әлеуметтік психология жағынан көмек керек болады.

*Психолог мамандарға жүгінуге тырысамыз. Мектептегі психологпен сөйлесеміз десе, соны ұйымдастырамыз. (4.4.2-респондент)*

*... Ата-аналар «Мектепке жол» акциясы бойынша көмек сұрап келеді. Кейбірі отбасы жағдайында мәселелер болып жатады. Сол кезде психологқа ата-ананы жолықтырамыз. Есепке аламыз. Солай жұмыс жасаймыз. (4.4.4-респондент)*

*... Сабақ бермеймін. Психологтармен бірлесіп, тәрбие орынбасарымен жұмыс істеймін. (4.4.19-респондент)*

*... Психологтармен жұмыс бірлесіп жасалады. Дефектолог маманмен бірге отырамын. Көптеген жаңа материалдармен қарап танысып жатырмын. (4.4.20-респондент)*

Жалпы білім беретін процесте ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша функционалды міндеттеріңізге не кіреді? Ерекше білім беруді қажет ететін балаға сабақта қалай көмектесесіз?

Жоғарыда келтірілген жауаптар, негізінен, әлеуметтік педагогтер білім алушыға психологиялық қолдау қажет болған жағдайда олар жүгінетін психологтармен өзара әрекеттеседі деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар психологиялық қолдаудағы әлеуметтік педагогтардың рөлі шамалы. Осыған байланысты, әлеуметтік педагогтерге қауіп-қатер тобындағы білім алушыларға

консультациялық психологиялық көмек көрсету жұмысын күшейту қажет.

Әлеуметтік педагогтердің тек **12,5%-ы** (3 адам) әлеуметтік-экономикалық мәртебесі төмен отбасыларға әлеуметтік көмек көрсетуден басқа, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылармен жұмыс жүргізеді. Бұл көмек үйде оқитын мүгедек балалардың тұрғын үй-тұрмыстық жағдайларын тексеруден, бос уақытты ұйымдастыру, ата-аналарға психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияда балаларды тексеру үшін құжаттарды дайындауға көмектесуден тұрады.

*... үйде оқитын балаларға кем дегенде жылда 2 рет үйлеріне барып, жағдайын көремін, денсаулығын бақылап, оқуды игеруін көріп, ата-анасына кеңес беріп отырамын (4.4.6-респондент)*

*... ПМПК өткенде ата-аналарға көмектесемін, құжаттарды жинап алуға (4.4.14-респондент)*

Әлеуметтік экономикалық мәртебесі төмен отбасылардан шыққан балаларға әлеуметтік көмек көрсететін әлеуметтік педагогтердің басым үлесі, сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қолдау көрсететін әлеуметтік педагогтердің аз үлесі ерекше назар аударуды талап етеді, өйткені әлеуметтік педагогтің функциясына балалар мен отбасылардың жекелеген санаттарына ғана емес, барлық білім алушылар мен отбасыларға кәсіби консультациялық, профилактикалық, құқық қорғау, әлеуметтік-педагогикалық көмек көрсету кіреді. Осыған байланысты, әлеуметтік педагогтерге ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс бойынша біліктілікті арттыру курстарынан өту ұсынылады.

Әлеуметтік педагогтердің жалпы санынан бір ғана маман (**4,2%**) әлеуметтік-экономикалық мәртебесі төмен отбасылардан шыққан балаларға әлеуметтік көмек көрсетеді, отбасылармен, тәуекел тобындағы балалармен,

сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылармен профилактикалық жұмыс жүргізеді.

Әлеуметтік педагогтердің жауаптарының жоғарыда келтірілген нәтижелері көптеген әлеуметтік педагогтердің олардың рөлін түсінбейтіндігін көрсетеді, бұл балалардың жекелеген топтарына ғана емес, барлық білім алушылардың жеке басының өзін-өзі дамытуға жәрдемдесуден тұрады. Зерттеуге қатысқан әлеуметтік педагогтер ұйымдастырушылық, қауіпсіздік және қорғаныс, делдалдық функцияларды жақсы орындайды. Сонымен қатар әлеуметтік педагогтің білім беру-тәрбие, диагностикалық, болжамдық және сараптамалық, ұйымдастырушылық-коммуникативтік, әлеуметтік-компенсаторлық функцияларын дамытуды талап етеді. Әлеуметтік педагогке әртүрлі рөлдерде дағдыларды дамыту бойынша кәсіби құзыреттілігін арттыруға ерекше назар аудару ұсынылады.

Білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсететін мамандардың үшінші тобы педагог-ассистенттер болып табылады.

Педагог-ассистенттің негізгі функциясы ұйымдастырылған оқу қызметі кезінде, білім беру ұйымдарында болған уақыты ішінде, олардың өз бетінше қызметі денсаулық жағдайы бойынша шектелген жағдайда ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар балаларға көмек көрсету болып табылады.

Педагог-ассистенттердің жауаптары жалпы алғанда, педагог-ассистенттер тірек-қимыл аппараты, көру, есту қабілеттері зақымдалған, аутистік спектр бұзылыстары бар білім алушыларды жалпы білім беру процесінде қолдаумен айналысатынын көрсетеді. Бұл қолдау оқу-тәрбие процесінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды физикалық және педагогикалық қолдауды қамтиды.

*... Сабақ үрдісі кезінде педагогикалық қолдау көрсетеміз. Мұғалімнен түсінбегенін қайтадан түсіндіремін, сабақты орындауда бақылап отырамын, қателесе, түзетемін, қолдап отырамын. Балалардың көбінесе есту қабілеті нашар, бірнеше рет айтуға тура келеді. Қолдау көлемі деген жоқ. Сабақ тақырыбына байланысты, баланың қабылдауына байланысты қолдау көрсетемін. (4.6.2-респондент)*

*... сабақ бойы баланың қасында жүремін сабақта тапсырмаларды орындауға көмектесемін (4.6.5-респондент)*

Инклюзияны қолдау кабинетінде жұмыс істейтін педагог-ассистенттердің жауаптарына сүйене отырып, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қолдау бойынша педагог-ассистенттердің функционалдық міндеттерін орындау расталды: инклюзияны қолдау кабинетінде білім алушылармен жеке сабақтар өткізу, білім алушылардың мүдделерін анықтау, білім алушылардың жеке білім беру бағдарламаларын әзірлеу, дидактикалық материалдарды әзірлеу, құжаттаманы толтыру, білім алушылардың әлеуметтік бейімделуін дамыту, білім алушының даму динамикасына мониторинг жүргізу. Бұл ретте, сұхбатты талдау және құжаттаманы қосымша зерделеу барысында ИҚК-да жұмыс істейтін педагог-ассистенттер негізінен аутисті бар білім алушылармен жұмыс істейтіні анықталды. Бұл ретте, ерекше білім беруді, сүйемелдеуді қажет ететін басқа да білім алушылар педагогикалық қолдаумен қамтылмай қалады.

... Баланы әлеуметтік ортаға бейімдеу, сабақта тәртіпті болуға үйрету. Кейбір білмейтін нәрселерін білмейді, соларды үйретеміз. Әлеуметтік орталарды таныстырамыз. Балалармен қарым-қатынасқа түсуін қадағалаймыз. Аутист балалар ойнағысы келмейді. Бағдарламаны меңгерту, бағыт-бағдар беру - мақсат. Басында білім деңгейін тексереміз, сосын бәрін зерттейміз, Болашақ курсындағы кураторға жолдаймыз. Олардың берген бағдарламасы бойынша оқытамыз. Әр күнді чек листке толтырып, оларға жібереміз. (4.6.7-респондент)

ИҚК-де жұмыс істейтін педагог-ассистенттердің жауаптары педагог-ассистенттердің «Болашақ» қорының өкілдері болып табылатын ИҚК кураторларына келісуге жіберетін білім алушыларға арналған құжаттаманы жүргізуге көп көңіл бөлетіндігін көрсетеді. ИҚК кураторлары педагог-ассистенттер ұсынған білім алушылар диагностикасының нәтижелері негізінде білім алушылардың жеке білім беру бағдарламасын жасайды, оған сәйкес ИҚК мұғалімі педагог-ассистентпен бірлесіп білім алушылармен жұмыс жүргізеді. Осы бағдарламаны іске асыру барысында оқытушы-ассистенттер чек-парақтарды толтырады, олар да кураторға жіберіледі.

Жалпы, педагог-ассистенттердің жауаптарын талдауды қорытындылай келе, педагог-ассистенттердің функционалдық міндеттері әртүрлі болады деп қорытынды жасауға болады. Осыған байланысты, «Педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген адамдар лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі № 338 бұйрығының функционалдық міндеттеріне педагог-ассистенттердің функционалдық міндеттеріне өзгерістер енгізу бөлігінде өзгерістер енгізу талап етіледі. Сондай-ақ педагог-ассистенттерге пән мұғалімімен өзара байланысты күшейту бөлігінде оқу-тәрбие процесінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдау бойынша біліктілікті арттыру, педагог-ассистенттің балалардың әртүрлі топтарын педагогикалық қолдауға қатысу дәрежесін айқындау талап етіледі. Осыған байланысты педагог-ассистенттер үшін ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс бойынша сертификатталған курстар өткізу ұсынылады (балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері мен қажеттіліктерін есепке алу, сараланған көмекті дұрыс ұйымдастыра білу, көру қабілеті зақымдалған балаларға арналған Брайль қарпін білу, есту қабілеті зақымдалған балаларға арналған дактилологияны білу, аутистік спектр бұзылыстары бар балаларға арналған арнайы технологияларды білу және т.б.).

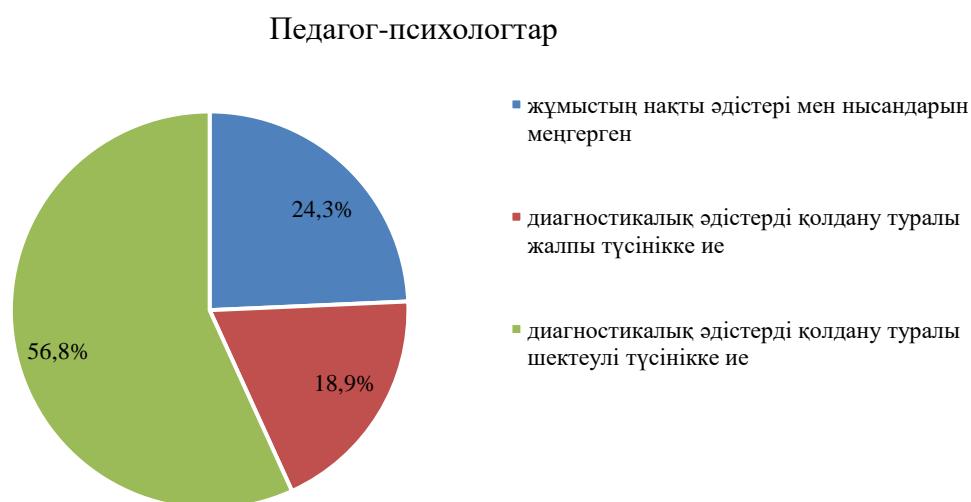
*Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау үшін жұмыстың қандай формалары мен әдістерін (нақты) пайдаланасыз?*

ППҚК-ның маңызды міндеттерінің бірі – білім алушылардың ерекше білім алу қажеттіліктерін анықтау. ҚР «Білім туралы» Заңына сәйкес ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау деп білім алу үшін қажетті арнайы жағдайларды анықтау түсініледі. Осы жағдайларды анықтау үшін ППҚК мамандары (психолог, логопед, арнайы мұғалім, әлеуметтік педагог) ата-аналарды кездесуге шақырады және мұғаліммен бірге оқу қиындықтарының бар екендігі және мамандардың



арнайы білім беру қажеттіліктерін бағалау қажеттілігі туралы хабарлайды. Білім алушының мамандардың көмегіне қажеттілігін бағалауды жүргізу үшін білім алушының ата-анасының жазбаша келісімін алу қажет. Әрбір маман арнайы әдістер мен тәсілдерді қолдана отырып, білім алушының дамуындағы қиындықтар мен себептерді анықтау үшін терең зерттеу (психологиялық, логопедиялық, арнайы педагогикалық) жүргізеді. Зерттеу барысында маман білім алушының дамуының әлсіз жақтарын ғана емес, сонымен қатар білім алушының оқуда табысты болу үшін қолжетімді ресурстарын да анықтайды.

**Педагог-психологтардың жауаптарын талдау педагог-психологтардың 56,8% (21 адам) ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтаудың нысандары мен әдістерін қолдану туралы шектеулі түсінікке ие екендігін көрсетті, 24,3% (9 адам) ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтауға бағытталған диагностикалық әдістемелердің нақты атауларын атады, 18,9% (7 адам) диагностикалық әдістемелердің қолданылуы туралы жалпы түсінікке ие (45-сурет).**



**45-сурет. Педагог-психологтардың ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау бойынша жұмыстың нысандары мен әдістерін білуі, адам, n=%**

Айта кететін жайт, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтаудың формалары мен әдістері туралы мәселе балаларды анықтау бойынша жұмыс әдістерін көрсете отырып, респонденттердің нақты жауаптарын білдірді. Сонымен қатар талдау педагог-психологтардың жартысынан көбі осы сұраққа жалпы жауаптармен шектелгенін көрсетті.

... Кеңес беру, психодиагностикалық тест алу, тренинг өткізу психокоррекциялық жұмыстар (4.1.4-респондент)

... Жеке тапсырма. Жеке кеңес беру. Сыныппен тренинг психокоррекция және психодиагностикалар. (4.1.5-респондент)

... Түзеу дамытушылық жұмыстар (4.1.7-респондент)

... Тест ала алмаймыз, сурет салдыртамыз, әңгімелесеміз. Сурет арқылы зерттейміз. (4.1.8-респондент)

... Диагностика жүргіземіз, оның нәтижесінде мұғалімдерге ұсыныстар мен кеңестер

*береміз. зейін, есте сақтауға байланысты әдістер қолданамыз. (4.1.9-респондент)*  
*... Олардың келбетінен байқалады. Сынып жетекшісінен сұрап, жекелей тест аламыз. Нәтиже бірден көрінеді. Бұл жерде көбісі ата-ана қарауынсыз қалған балалар. Нақты бағдарлама емес, көбіне сыртан бақылау, жеке бақылау, ата-анаға ұсыныс ретінде өтеді. (4.1.10-респондент)*

*...Түзету-дамыту жұмыстары. Сауалнама жүргіземіз. Қиыншылықты анықтаймыз. Әлеуметтік жағынан тест аламыз. Қабылдауына қатысты тест аламыз. Сол бойынша мамандарға жолдаймыз. (4.1.30-респондент)*

*... Психологиялық карта жинақтаймыз. Әрбір сынып бойынша тапсырмалар ұйымдастырамыз, тренингтер, жаттығулар. Сол бойынша жұмыс жасаймыз. (4.1.36-респондент)*

*... Әзірге келмеді. Көп балалар келеді. Ақыл-кеңес сұрап келеді. (4.1.37-респондент)*

Бұл жауаптар білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтаудың нақты әдістері мен формаларын игерудегі психолог-педагогтар кезігетін қиындықтарды көрсетеді. Сонымен қатар педагог-психологтардың жауаптары, негізінен, олар медициналық қызметкерлер мен ПМПК мамандары қойған диагноздарға назар аударатынын, олардың негізінде әрі қарай жұмыс жүргізетінін көрсетеді. Сонымен қатар педагог-психологтар ерекше білім беру қажеттіліктерін білім алушының жеке ерекшеліктері ретінде емес, «норма» шартты түсінігінен ерекшеленетін қажеттіліктер ретінде қарастырады.

*... Бізде дәрігерлердің қорытындысы болады ғой, сол бойынша анықтаймыз. Өзіміз диагностика арқылы анықтаймыз. Сынып жетекшісі, пән мұғалімдерімен байланысамыз. Коррекциялық жұмыстар жүргіземіз. Бір бала тұйық болады, біреу ата-анасының айтқанын істемейді. Біреуі сабақта отырмайды. Түрлі балалар болады. (4.1.29-респондент)*

Педагог-психологтардың жұмысында анықталған жоғарыда аталған категориялық тәсіл, сондай-ақ ерекше білім беру қажеттіліктерінің медициналық моделінің әлеуметтік-педагогикалық қажеттіліктерден басым болуы аталған мамандарда инклюзивті мәдениетті дамытуға ғана емес, сонымен бірге барлық білім алушылардың тең сапалы білім алуы үшін жағдай жасауға кедергі болады.

Бір қызығы, кейбір педагог-психологтар өздері жұмыс істейтін мектепте ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар жоқ деп санайды, бұл қажеттіліктердің денсаулық жағдайына ғана емес, әртүрлі факторларға байланысты болуы мүмкіндігін, ЭЫДҰ қабылдаған арнайы білім беру қажеттіліктерін жіктемесін білмеген кейбір мамандар біліктілігінің жеткіліксіздігін көрсетеді.

*... Қазіргі таңда ерекше білімді қажет ететін балалар өте көп. Нормативпен не талап етілді, соның бәрін жасаймыз. Менде, өкінішке орай, ондай оқушы жоқ. Қанишальқты жұмыс талап етілсе, сондай талапты орындаймыз. Үйде болсын, мектепте болсын. Көбіне жеке жұмыс жасаған дұрыс. Диагноз күрделі болмаса, топтық жұмыс қарым-қатынасқа жақсырақ әсер етеді. (4.1.6-респондент)*

Сондай-ақ, талдау көрсеткендей, **18,9%** (7 адам) диагностикалық әдістерді қолдану туралы жалпы түсінікке ие.

*... Бастауыш сынып болған соң қызығушылық танытатын жұмыстармен жұмыс жасаймыз. Сабақты ойын арқылы жүргіземіз. Ертегі, метафоралық карталар. Ойын анық жеткізе білу, өзін еркін ұстай білу. Бастауышта балалар ойын талап етеді. Допты*

лақтырып есеп айтамыз деген секілді. (4.1.1-респондент)

... Баланы сырттай бақылаймын. Мінез-құлқында әрекеттерінде өзгешіліктер болады. Одан кейін диагностикалық жұмыстар жүргізіле бастайды. Сол жұмыстар нәтижесінде керек болған жағдайда дефектолог маманмен жұмыс жасаймыз. Баланы ПМПК-ға жіберу қажеттілігі жөнінде талқылаймыз. (4.1.31-респондент)

... 1-сынып ата-аналарына сауалнама жүргізудемін. Қандай маманға сұраныс керек сонымен жұмыс жасаймын. Мұғалімдерден сауалнама аламын. Сабаққа қатысамын. Балалармен сөйлесемін. (4.1.32-респондент)

... Зейінді анықтау үшін графикалық диктант аламыз. Үйшік әдістемесімен кеңістікті бағдарлауын және зейінін шоғырлануын, қабылдануын аңғаруға болады. Өзін-өзі бағалауға келсек, баспалдақ әдісін қолданамыз. Әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолданып, шығармашылық қабілеттерін анықтаймыз (фиолетовый лес). (4.1.33-респондент)

... Ойын, кактус әдісі бар. Өздері келіп тұрады, қызығады, сурет салғанды жақсы көреді. Мама-напасын бояғанды жақсы көреді. Диагностикалық мақсатта қолданып, нәтижесін шығарамын. Ерекше балалар емес, жақсы балалар, бірден алып кетеді. (4.1.35-респондент)

Зерттеу барысында педагог-психологтар бақылау, түрлі диагностикалық әдістемелер: проективтік сурет салу әдістемелері, сенсорлық эталондарды дамыту бойынша тесттер, танымдық процестер, арттерапия, ойын терапиясы, ертегі терапиясы, ұсақ моториканы дамытуға арналған жаттығулар, метафоралық карталар, тренингтер, әңгімелесулер және т.б. сияқты ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтаудың нысандары мен әдістерін меңгергені анықталды. Психодиагностикалық жұмыс жеке, кіші топтық және топтық нысандарда жүргізіледі. Бұл ретте, педагог-психологтардың аз ғана саны (**24,3 %**) диагностикалық әдістемелердің нақты атауларын ғана атай алғанын атап өту қажет, бұл ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау әдістері бойынша педагог-психологтардың біліктілігін арттыру қажеттілігін көрсетеді.

... Балабақшадан келген соң бұл сұрақ маған қызық болды. Қандай диагностика жүргізу керек деген сұрақ болды. Сосын іздендім. Интернеттен қарадым. Семагоның диагностикалық жиынтығын таптым. Соны саттыртып алдық, сонымен жұмыс жасаймыз біз. Ал қазір КПИ-да диагностика бөлек екен. Мен енді бірінші модульді оқып жатырмын. Ол жерде педагог-ассистенттер диагностика жасайды. Біз соны бақылаймыз, бағыт-бағдар береміз. (4.1.26-респондент)

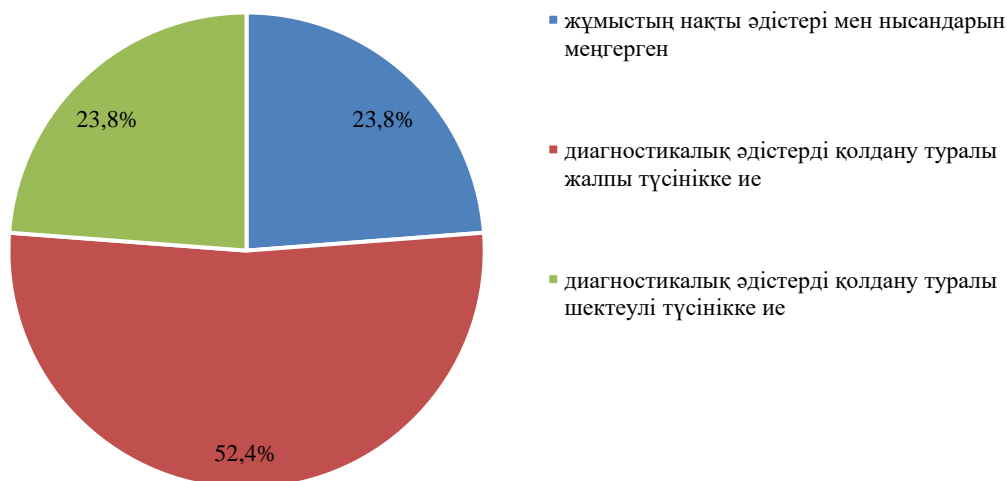
... ақпарат жинаймыз, ата-аналарынан, содан жеке сабақтарында жеке жұмыстарды жүргіземін, бақылау (4.1.20-респондент)

... әңгіме, диагностика жұмыстар (4.1.21-респондент)

Жалпы, педагог-психологтардың **75,7%**-ы қандай да бір дәрежеде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтау бойынша жұмыс нысандары мен әдістерін қолданатындығына қарамастан, оларға ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтау әдістері бойынша біліктілікті тұрақты түрде арттыру ұсынылады, өйткені білім алушылардың ерекшеліктерін ерте анықтау психологиялық-педагогикалық қолдауды және түзету-дамытушылық қолдауды уақытылы көрсетуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ психологиялық білімді насихаттау туралы ақпараттық жұмыс бойынша сынып жетекшілерімен, ата-аналармен байланысты күшейту қажет. Сонымен қатар педагог-психологтар, сондай-ақ басқа да мамандар өздерінің инклюзивті мәдениетін арттырып, әріптестерімен тәжірибе алмасуы қажет.

Дефектолог-мұғалімдердің жауаптарын талдау **23,8%** респондент (5 адам) дидактикалық ойындар, логикалық сұрақтар, сабақтан тыс ойындар, зейіннің орнықтылығына арналған жаттығулар, сюжеттік суреттер, Шульте кестесі, нейропсихологиялық диагностика, АВА-терапия әдістері сияқты ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау бойынша жұмыстың нақты әдістемелерін меңгергенін көрсетті (46-сурет).

Дефектолог мұғалімдер



**46-сурет. Дефектолог-мұғалімдердің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау нысандары мен әдістерін білуі, адам, n=%**

*Маман жаттығулар, массаждар жасайды. Ал біз, дефектологтар, зейінінің тұрақтылығына дидактикалық ойындар, логикалық сұрақтар, сабақтан тыс ойындар, жаттығулар ұйымдастырамыз. Есту қабілеті зақымдалған балаларға аудио материалдарды көбірек қолданамыз. Мәселен, ненің даусы, қалай дыбыстайды және ол балаларда қосымшаларды жалғауда қиындықтар кездеседі. Сөз бен жалғауларға тапсырмаларды көп береміз. Тіл кемістігі бар балаларға дыбысты алып, сол бойынша жаттығу жасатамыз. Сол әріппен жұмыс жасауға арнайы текст беріледі. Сол сөздерді қайталаймыз. Зейіні тұрақсыз, ЗПР балаларға жеңілдетілген тапсырмалар береміз. Сабақ КТЖ 1-2 сыныптарда жеңіл құрастырамыз, ал 3-4 сыныптарда сәл күрделірек, 5-9 сынып аралығында логикалық, есте сақтау қабілетіне, ойлау қабілетіне қатысты көбірек жұмыс жасаймыз. Ал бастауышта әріп қосу, сөйлем құрау секілді тапсырмалар құрамыз. (4.2.3-респондент)*

*... протокол бойынша жұмыс жасаймыз. Шульте кестесі, сюжеттік суреттер (4.2.11-респондент)*

Бір қызығы, дефектолог-мұғалімдер, басқа педагог-психологтар секілді, балаға диагноз қоюға үлкен мән береді, ол негізінен ПМПК қорытындысында көрсетілген.

*... ПМПК жолдамасында барлығы жазылады. Ата-анамен жұмыс жасаймыз. Бұл сыртқы фактор әлде ішкі фактор әсерінен болды ма деп анықтаймыз. Ал инклюзивті сыныпта бірінші сыныпқа скрининг жүргізіледі. Ата-анаға қандай артта қалушылық болып жатқандығы жөнінде бағыт береміз, мінездеме береміз. ПМПК-ға жібереміз. (4.2.5-респондент)*

Сонымен қатар респонденттердің жауаптарында ерекше білім беру

қажеттіліктерінің медициналық моделіне негізделген ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қатысты дұрыс емес терминологияны қолдану байқалады:

... «ДЦП балаға», «ЗПР балаларға» (4.2-респондент).

Дефектолог-мұғалімдердің **52,4%-ы** (11 адам) диагностикалық әдістемелерді қолдану туралы жалпы түсінікке ие, олар: тексеру карталары, дәптерлерді тексеру, ойын әдістемелері, танымдық процестерді дамытуға тест жүргізу, құрастыру, ойын әдістемелері, аудио-, бейне-тапсырмалар. Жұмыс жеке және кіші топтарда да жүргізіледі.

... Салыстыру әдісін пайдаланамыз, жазу дәптерін тексереміз, сұрақ қоямыз. (4.2.7-респондент)

... Сабақты бақылаймын, жақын болуға тырысамын, әрі қарай, өз жоспарымды құрып, өз мақсатыма жетуге тырысамын. Нәтижеге жетуді мақсат етемін. (4.2.9-респондент)

... ойын, диагностика арқылы (4.2.10-респондент)

... Сынып жетекші айтады, сосын балаларды қараймыз. Мен оқу, жазу, сан, түстерге қатысты тексеремін. Диагностика жасаймын. (4.2.15-респондент)

... Диагностика жасаймын. Оқу, жазу, санау бойынша, пән бойынша, танымдық процестер бойынша, ұсақ моторикасы, сөйлеу бойынша. Диагностика бойынша диаграммасын жасап қоямын. (4.2.16-респондент)

... Тесттер жүргіземіз. Танымдық, оқу сауаттылығы, ұсақ моторикасы зерделенеді. (4.2.18-респондент)

... Әр балаға диагноздарына қарай әртүрлі әдіс қолданамын. Кейбір балалардың мінезі ауырлау болады. Девиантты мінез-құлықты адамдар болады. Ашушаң келеді. Оларға жай тонмен түсіндіремін. Оларға менің сөйлегенім қызық емес. Бірақ мен ойын түрінде өткіземін. Диагностикалаймын. Сұхбат әдісін қолданамын. Ойын түрінде өткіземін. Конструкторлар бар. Былайша мектепте материалдар көп емес. Өз қаражатыма аламын. (4.2.20-респондент)

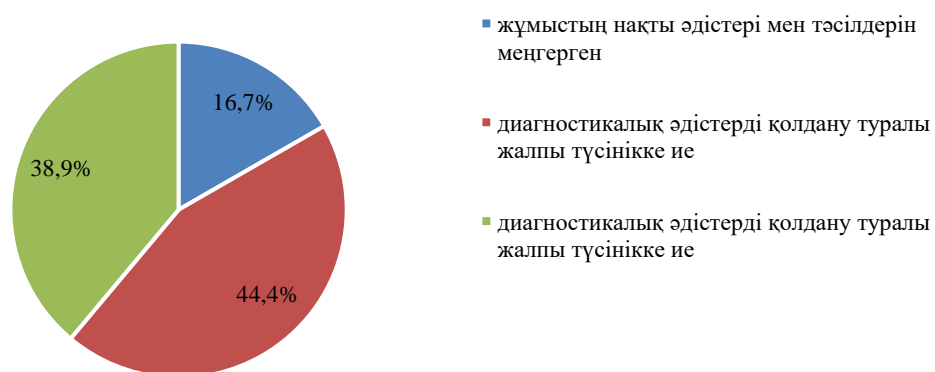
...Қыркүйекте скрининг жасаймыз. 15 күн беріледі. Ата-ана, сынып жетекшілерімен. сұрақ-жауап, мінездеме. (4.2.4-респондент)

... Арнайы тексеру жүргізіледі 1-15 қыркүйек аралығында. Жеке бағдарламасы, сабақ кестесі, есептеу картасы құрылады. Жеке бағдарламаны құрып, әкімшілікпен талқылаймыз (дефектолог ретіндегі бағдарлама). (4.2.21-респондент)

Дефектолог-мұғалімдердің **23,8%** (5 адам) ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтаудың нысандары мен әдістері туралы шектеулі түсінікке ие, сондықтан респонденттердің жауаптары педагог-психологтарға ұқсас, дефектолог мұғалімдердің көпшілігі ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау әдістері, инклюзивті мәдениет пен практиканы қалыптастыру бойынша біліктілікті арттыруды қажет ететінін көрсетеді.

Логопед-мұғалімдердің жауаптарын талдау көрсеткендей, **44,4%** респондент (8 адам) диагностикалық әдістемелерді қолдану туралы жалпы түсінікке ие, **38,9%** (7 адам) логопед-мұғалімдердің ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтаудың нысандары мен әдістерін қолдану туралы шектеулі түсінікке ие, **16,7%** (3 адам) ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтауға бағытталған диагностикалық әдістердің нақты атауларын атады (47-сурет).

## Логопед-мұғалімдер



**47-сурет. Логопед-мұғалімдердің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау жұмыстарының нысандары мен әдістерін білу, адам n=%**

Суретте келтірілген жауаптар, жалпы алғанда, педагог-психологтар мен дефектолог-мұғалімдермен салыстырғанда, логопед-мұғалімдердің жартысы ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтау үшін логопедиялық диагностика, әңгімелер, сынып жетекшілерінің сауалнамалары, ойын әдістері, консилиумдардағы зерттеулер, ПМПК қорытындыларын зерттеу, сауалнама жүргізу, ата-аналармен әңгімелесу секілді формалар мен әдістерді қолдану туралы жалпы түсінікке ие екендігі жөнінде шешім шығаруға мүмкіндік береді.

... дыбыс айту, жалпы моторика жағдайының тексерісі, қол саусақ моторика, артикуляция аппараты зерттеу, фонетика-фонематикалық, дыбыстық анализ бен синтез, пәндер туралы жалпы түсінік, уақыт туралы түсінік, ауызша және жазбаша нұсқаулық (4.3.3-респондент).

... Логопедиялық жағынан, біріншіден, анкета, яғни сұрақ-жауап жүргіземін. Диагностика жүргіземін. Онсыз ешқандай сабақ бастай алмаймыз. Балада қандай дыбыстар жоқ, тіл қимылы, бұлшық еті, мимикасы, саусақтары қалай жұмыс жасайтынын анықтаймыз, содан кейін барып жұмысқа кірісеміз (4.3.6-респондент).

...Консилиумда психологтар, дефектологтар, логопедтер отырып, тексереміз. Скрининг жүргіземіз. Тексеру барысында кемістіктерді анықтап, сол арқылы мамандарға бөлеміз. Қажеттілігіне қарай. Сол арқылы жұмыс жасаймыз (4.3.7-респондент).

...Арнайы альбом арқылы диагностика мақсатында жұмыс жасаймыз. Сөздік қоры қандай, сөз байланыстыру құрамы қандай. Логопедтің арнайы альбомы арқылы жұмыс жасаймыз (4.3.9-респондент).

...Көрнекілік тест, диагностика жасалады жыл басында. Балалардың сөйлеудің қандай формаларын білмейді, қандай дыбыстарды айта алмайды, тұтығады ма, соны анықтаймын. Көрнекілік, ойын арқылы өткіземін (4.3.17-респондент).

Логопед-мұғалімдердің **38,9%** (7 адам) ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтаудың нысандары мен әдістерін қолдану туралы шектеулі түсінікке ие.

... сөйлеу картасын толтырылады, сол карта бойынша (4.3.5-респондент)

... артикуляциялық жаттығулар (4.3.14-респондент)

... қазір шығып жатқан барлық әдістермен жұмыс істеп отырмын (4.3.15-респондент)

... Диагностика жүргіземіз екі апта бойы. Сөйлеу, оқу, жазу сауаттылығын тексереміз. (4.3.18-респондент)

Тек **16,7%** (3 адам) ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтауға бағытталған диагностикалық әдістемелердің нақты атауларын атады.

Логопедтердің негізгі бөлігі, ең алдымен, сөйлеу қабілеті зақымдалған балалармен жұмыс істейтінін атап өту керек, оларда сөйлеу қабілетінің зақымдалуы туралы ПМПК тұжырымдары бар.

Сонымен қатар, сөйлеу қабілеті зақымдалған балалар (логопаттар) сөйлеу қабілеті зақымдалған 30-ға жуық баламен айналысатын логопед мұғаліміне кезекке тұруға мәжбүр.

Сөйлеу қабілеті зақымдалған балаларды анықтауда логопед мұғалімі тығыз байланыста болатын сынып жетекшілері мен ата-аналар үлкен көмек көрсетеді. Логопед-мұғалімнің қиындықтары сөйлеу қабілеті зақымдалған барлық білім алушыларды түзету және дамыту қолдауымен қамтылған көптеген балаларға арналған сөйлеу карталарын толтырудан тұрады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтаудың формалары мен әдістеріне арналған логопед-мұғалімдер жауаптарын талдауды қорытындылай келе, логопедтер, сонымен қатар педагог-психологтар, дефектологтар негізінен сөйлеу диагнозына негізделген психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңестердің қорытындылары негізінде жұмыс істейді деп қорытынды жасауға болады. Бұл ретте логопед мұғалімдердің аз бөлігі сөйлеу қабілеті зақымдалған балаларды ППҚҚ отырыстарында тексеру арқылы анықтайды. Көптеген логопедтерде медициналық модель әлеуметтік-педагогикалық модельден басым болады. Логопедтердің шамадан тыс жүктелуі және сөйлеу қабілеті зақымдалған балалардың көп болуы, логопедиялық көмек алуға кезекте тұру фактілері бар.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жалпы білім беретін мектеп директорларына штат кестесіне логопед-мұғалімдердің қосымша бірліктерін енгізу, мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысын күшейту ұсынылады деген қорытынды жасауға болады.

Логопед-мұғалімдер, сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтау бойынша жұмыстың нысандары мен әдістерін пайдалану бойынша біліктілігін арттыру қажет.

Педагог-психологтар мен арнайы педагогтерден басқа, әлеуметтік педагогтер білім алушылардың ерекше білім алу қажеттіліктерін анықтаумен айналысады. Сонымен қатар мамандардың екі тобы арасында ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтаудың формалары мен әдістерін таңдауда айтарлықтай айырмашылықтар бар. Сонымен, егер педагог-психологтар, арнайы педагогтер білім алушылармен тікелей диагностикалық жұмыс жүргізсе, онда әлеуметтік педагог ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылармен бірге сынып жетекшілерімен, басқа мамандармен, ата-аналармен бірге анықтайды.

Әлеуметтік педагогтердің жауаптары мамандардың **41,7%-ы** (10 адам) әлеуметтік, мінез-құлық, экономикалық факторларға байланысты (жетім балалар және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, толық емес, көп

балалы, қолайсыз, аз қамтылған отбасылардан шыққан балалар, девиантты мінез-құлқы бар балалар) ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтаумен айналысатынын көрсетеді, **20,8%** (5 адам) денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтаумен айналысады, **37,5%** (9 адам) ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтаудың нысандары мен әдістерін анықтауда қиындықтарға тап болатынын көрсетеді (48-сурет).



**48-сурет. Әлеуметтік педагогтердің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау бойынша жұмыс түрлері мен әдістерін білуі, адам n=%**

Талдау, негізінен, әлеуметтік педагогтер мектептің әлеуметтік паспортын жасау, сынып жетекшілерімен, ата-аналармен әңгімелесу, тұрғын үй-тұрмыстық жағдайларын тексеру, бақылау жүргізу, білім алушыларға сауалнама жүргізу, диагностикалық әдістемелер жүргізу, педагог-психологтармен бірлесіп білім алушылармен әңгімелесу арқылы ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтайтындығын көрсетті. Сонымен қатар, әлеуметтік, мінез-құлық, экономикалық факторларға байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балаларды және денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтаудың нысандары мен әдістерін таңдауда айырмашылықтар бар.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың бірінші тобын анықтаумен жұмыстың нысандары мен әдістерін қолданатын әлеуметтік педагогтердің жартысына жуығы айналысады: мектептің әлеуметтік паспортын жасау, сынып жетекшілерімен, ата-аналармен әңгімелесу, тұрғын үй-тұрмыстық жағдайларын зерттеу.

... сауалнама алу жолымен (4.4.6-респондент)  
 ... сауалнама, диагностика арқылы (4.4.13-респондент)  
 ... негізінде бақылау және анықтау (4.4.14-респондент)  
 ... Сынып жетекшілеріне шығамыз. Қыркүйектен соң келген, кеткен бала болуы мүмкін,



*нақтылап, жинақтаймыз. Ыстық тамақпен, киім-кешекпен қамтамасыз етіп, қолдау көрсетеміз. Ноутбук береміз. Үйден оқитындар қамтамасыз етіледі (4.4.21-респондент)*

Денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтайтын әлеуметтік педагогтер бақылау, сынып жетекшілерімен, ата-аналармен әңгімелесу, ППҚҚ және ПМПК мамандарымен өзара әрекеттесу сияқты формалар мен әдістерді қолданады.

*... Психологиялық жағынан ата-анасы арқылы анықтаймыз. Кеше бір білім алушы 9 жасқа дейін сабаққа берілмеген, себебі ұялған. Көбінесе психологтарға жүгінеміз. Бірақ өзіміз де тырысамыз, себебі психологтарды күту керек болады. Дерек көмек қажет болып жатады. Сол себепті өзіміз көмектесеміз. ПМПК қажет болса, сол жұмыстарда көмектесуге тырысамыз. ПМПК-да қайтарып жіберсе, өткізіп жіберулерін сұраймыз. Бәрі де әлеуметтік көмекке жатады. ПМПК-ға хабарласып, келеді деп баласының жағдайын түсіндіріп айтамын, бірақ негізінен лауазымы биік деп директорға айтамыз (4.4.2-респондент).*

*... Кабинетте қарап отырамын. Әріптерді айта алмайтын балалар бар. Жұмыстар жүргізіліп жатыр деп ойлаймын (4.4.20-респондент).*

*... Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналары өздері хабарласады немесе сынып жетекшісі айтады. Сосын бере алатын көмек бойынша көмек көрсетеміз (4.4.3-респондент).*

Айта кету керек, әлеуметтік педагогтардың аз бөлігі ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтаумен айналыспайды, бірақ алдын-ала жасалған тізім бойынша жұмыс істейді немесе жоғарыда аталған сұраққа жауап беруде қиындықтарға тап болды.

*... Комиссияда бармын. Ауылдың әкімі де қатысады. Ауыл шағын. Балалар белгілі (4.4.19-респондент).*

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды анықтаудың формалары мен әдістерін білу деңгейін көрсететін әлеуметтік педагогтердің жауаптарын қорытындылай келе, олар негізінен әлеуметтік, мінез-құлық және экономикалық факторларға байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтаумен айналысады деп қорытынды жасауға болады. Бұл ретте, аталған мамандар денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды өз бетінше анықтау кезінде қиындықтарға тап болады. Бұл қиындықтар мектеп директоры анықтайтын әлеуметтік педагогтің мамандануымен немесе маманның осы бағытта жұмыс істеуге жеткіліксіз дайындығымен байланысты болуы мүмкін. Бір қызығы, олардың көпшілігі ППҚҚ-ның басқа мүшелерімен, сынып жетекшілерімен, ата-аналармен өзара әрекеттесу арқылы ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтайды.

Ерекше білім беруді қажет ететін, оның ішінде мүмкіндіктері шектеулі балалар санының өсуіне әлемдік және қазақстандық үрдіске байланысты әлеуметтік педагогтерге психологиялық-педагогикалық қолдау қызметімен, ата-аналармен, сынып жетекшілерімен өзара байланыс бойынша жұмысты күшейту, ата-аналармен, педагогтармен, білім алушылармен инклюзивті мәдениетті қалыптастыру бойынша жұмыс жүргізу, сондай-ақ жүйелі негізде кәсіптік құзыреттілікті арттырумен, оның ішінде білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау бойынша айналысу ұсынылады.

Зерттеуге қатысқан ЕДШ жалғыз нұсқаушысына білім алушылардың

ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтаудың нысандары мен әдістерін білу туралы сұрақ қойылды.

*... диагностика қараймын, ата-аналардан балаға қандай қажет керек екенін анықтаймын. (4.5.1-респондент)*

Маманның жауабы негізінен ерекше білім беру қажеттіліктерін өз бетінше анықтамайтын, бірақ ата-аналарға, пән мұғалімдеріне, ППҚҚ мамандарына кеңес алуға жүгінетін әлеуметтік педагогтердің жауаптарына ұқсас. Арнайы білім беру қажеттіліктерінің медициналық моделінің әлеуметтік-педагогикалық қажеттіліктерден басым болуы емдік дене шынықтыру нұсқаушыларының кәсіби құзыреттілігін арттыру қажеттілігін және бейімделген дене шынықтыру сияқты әлеуметтік бағытталған дене шынықтыру бағытына көшуді көрсетеді.

Педагог-ассистенттер өздерінің функционалдық міндеттеріне сәйкес ПМПК ұсынымдары негізінде ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасайтындығына байланысты, негізінен, педагог-ассистенттер, сондай-ақ басқа да ППҚҚ мамандары денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балалармен ғана жұмыс істейді деп қорытынды жасауға болады. Бұл ретте, педагог-ассистенттер ерекше білім беруді қажет ететін бір білім алушымен сыныпта ілесіп жүру барысында жұмыс істей отырып, басқа білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтай алады. Осыған байланысты, педагог-ассистенттерге сынып жетекшісімен, пән мұғалімдерімен тығыз байланыста жұмыс істеуге және барлық білім алушылардың ерекше білім алу қажеттіліктерінің кең спектрін анықтау әдістері мен технологияларын меңгеруге кеңес беріледі.

Жалпы, ППҚҚ мамандарының ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтаудың нысандары мен әдістерін білу деңгейін анықтау бойынша жауаптарын талдауды қорытындылай келе, мамандардың көпшілігі арнайы білім беру қажеттіліктерін анықтаудың нақты әдістерін зерттеу және қолдану тұрғысынан біліктілікті арттыру мен кәсіби тәжірибемен алмасуды қажет етеді деп қорытынды жасауға болады.

Сондай-ақ, ППҚҚ мамандарына білім алушылардың ерекше білім алу қажеттіліктерін анықтау алгоритмін әзірлеу, сонымен қатар сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен, ата-аналармен психологиялық-педагогикалық білімді насихаттау, барлық білім алушылардың ерекше білім алу қажеттіліктерін анықтау ерекшеліктері, оларды тәрбиелеу және оқыту бойынша өзара әрекеттесуді күшейту ұсынылады. Сондай-ақ психологиялық-педагогикалық қолдау мен түзету-дамытушылық қолдауды уақытылы көрсету үшін мектеп білім алушыларын оқытудың кез келген сәтінде туындауы мүмкін ерекше білім беру қажеттіліктерінің кең спектрін анықтауда ППҚҚ мамандарының ролін күшейту қажет, тек ПМПК мамандарына сенбеу керек. Қорытындылай келе, барлық мамандарға тұрақты негізде өздерінің инклюзивті мәдениеті мен тәжірибесін арттыруға кеңес беріледі. Сондай-ақ, ППҚҚ мамандарына білім алушылардың ерекше білім алу қажеттіліктерін

анықтау алгоритмін әзірлеу, сонымен қатар сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен, ата-аналармен психологиялық-педагогикалық білімді насихаттау, барлық білім алушылардың ерекше білім алу қажеттіліктерін анықтау ерекшеліктері, оларды тәрбиелеу және оқыту бойынша өзара әрекеттесуді күшейту ұсынылады. Сондай-ақ, психологиялық-педагогикалық қолдау мен түзету-дамытушылық қолдауды уақытылы көрсету үшін мектеп білім алушыларын оқытудың кез келген сәтінде туындауы мүмкін ерекше білім беру қажеттіліктерінің кең спектрін анықтауда ППҚҚ мамандарының ролін күшейту қажет, тек ПМПК мамандарына сенбеу керек. Қорытындылай келе, барлық мамандарға тұрақты негізде өздерінің инклюзивті мәдениеті мен тәжірибесін арттыруға кеңес беріледі.

*Оқуда қиындықтары бар балалар  
(мысалы, жазу/оқу/сөйлеу  
бұзылыстары) қандай қолдау  
алады?*

Сұхбаттың келесі сұрағы оқуда қиындықтары бар балалар санының (жазудың, оқудың, сөйлеудің, есептеудің және т.б. бұзылуының) өсуіне, сондай-ақ осы қиындықтардың

білім алушылардың одан әрі білім алуы мен әлеуметтік бағытына әсер етуіне байланысты өте өзекті болып табылады. Зерттеулер [27] көрсеткендей, осы қиындықтары бар білім алушылар, егер оларға уақытылы педагогикалық көмек көрсетілсе, мектепті сәтті аяқтай алады. Сонымен қатар ғалымдар осы қиындықтарды уақытылы анықтауда және оқу дағдыларын қалыптастырудың ерте сатысында кәсіби көмек көрсетуде мұғалімдердің шешуші роліне назар аударады.

Әлеуметтік, мінез-құлық, экономикалық факторларға байланысты денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балаларға ғана емес, барлық білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетілуі керек болғандықтан, төмендегі талдау ППҚҚ мамандарының оқу дағдыларын қалыптастыруда қиындықтары бар білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсететінін көрсетеді.

Педагог-психологтардың жауаптары педагог-психологтардың көпшілігі – 13 адам (35,1%) оқуда қиындықтары бар білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсететінін көрсетеді; 10 маман (27,1%) ППҚҚ, ПМПК мамандарының көмегіне жүгінеді; 6 маман (16,2%) сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен, ППҚҚ мамандарымен, ата-аналармен бірлескен жұмыс жүргізеді.; жауаптан қалыс қалғандар – 5 маман (13,5%), сынып жетекшілерімен (пән мұғалімдерімен) бірлескен жұмыс жүргізеді – 1 маман (2,7 %), оқуда қиындықтары бар білім алушылармен жұмыс кезінде қиындық көреді – 1 маман (2,7%), жұмыс жүргізбейді – 1 маман (2,7 %) (49-сурет).



**49-сурет. Оқу дағдыларында қиындықтары бар білім алушыларға көрсетілетін қолдау түрлері, жауаптар саны (n=37)**

Жоғарыда көрсетілген сұраққа жауаптардың сапалы талдауы, жалпы алғанда, педагог-психологтар білім алушылармен жеке және топтық жұмыс жүргізеді, олармен оқу дағдылары мен танымдық процестерді дамытуға түзету-дамыту сабақтарын, сондай-ақ оқытуда қиындықтары бар білім алушылармен жұмыс бойынша педагогтермен консультациялық жұмыс жүргізеді деп қорытынды жасауға негіз болады.

...Оқытуда қиындықтары бар балалармен жеке консультация жүргізіледі (4.1.4-респондент).

...Ондай оқушылармен жеке жұмыс жоспары құрылады (4.1.5-респондент).

...Үлгерім жағына қарай жұмыс істейміз. Есте сақтау, зейініне мән береміз (4.1.10-респондент).

... психологиялық қолдау қажет, үнемі сүйемелдеу керек (4.1.20-респондент).

...Қатысамын. Ақыл-кеңес беремін. Балаларға. Мұғалімдерге алдағы уақытта кеңес береміз. (4.1.37-респондент).

Педагог-психологтардың келтірілген жауаптарынан көріп отырғанымыздай, олардың біреуі ғана жұмыс арнайы жасалған жұмыс жоспарына сәйкес жүргізіліп жатқанын байқаған, бұл осы бағыттағы жұмыс жүйесіз негізде жүргізіліп жатқанын болжауға мүмкіндік береді. Категориялық тәсілге және білім алушыларды «күшті» және «әлсіз» деп бөлуге негізделген мамандардың жауаптары алаңдаушылық тудырады, бұл инклюзивті білім беру қағидаттарына, сондай-ақ әлеуметтік-педагогикалық қысымның арнайы білім беру қажеттіліктерінің медициналық моделінің басымдығына қайшы келеді.

... Жай сыныптағы балалардан бөлектеу тапсырма береміз. Соңында біріктіреміз. Айта беретін болсақ, психологиялық қолдау көрсетеміз. Төмен оқушыға қоспаймыз, жақсы

*оқушының жанына қосамыз. (4.1.8-респондент)*

Айта кету керек, педагог-психологтардың үштен бірінен көбі мұғалімдер-логопедтер, мұғалімдер-дефектологтар сияқты басқа да ППҚҚ мамандарымен ынтымақтастықта оқуда қиындықтары бар білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету-дамытушылық көмек көрсетеді. Педагог-психологтардың айтуынша, оқу дағдысының бұзылуын логопункттерде, арнайы сыныптарда түзету-дамыту сабақтарын жүргізу барысында мамандар ғана түзете алады. Көп жағдайда көмек ПМПК ұсыныстарының негізінде ғана жүзеге асырылады, олардың мамандары посткеңестік кеңістіктегі көптеген елдердегідей, ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасайтын мұғалімдер арасында үлкен беделге ие болады. ПМПК қорытындылары, төменде келтірілген респонденттердің жауаптары көрсеткендей, «Білім туралы», «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық қолдау туралы» ҚР Заңдарына сәйкес олар ұсынымдық функцияны орындаса да, медициналық сипатқа ие.

*... Барлығының ойлау, сөйлеу, зерде дамуда қиындықтары болады. Біреу көріп, біреу естіп, біреу ойлау арқылы қабылдап жауап береді. Соны маман жұмыс барысында қабылдай білуі керек (4.1.6-респондент).*

*... Мінездеме жазып, қажет болған жағдайда ПМПК-ға жолдама жібереміз. Сол жерде жолдама берсе, командалық жүйеде бірлесіп жұмыс жүргіземіз (4.1.9-респондент).*

*... Бізде арнайы сыныптар ашылғаннан бері арнайы мамандар бар. Солармен бірігіп жұмыс жасаймыз (4.1.29-респондент).*

*... Балаларды үш топқа бөлуге болады деп ойлаймын: қысқа мерзімді (сөйлеумен шектелетін) 3 айда түзеуге болады, орта мерзімді (зейіні, ойлауы тұрақсыздау, қалыптыдан төмендеу) ұзақ мерзімді 1-1,5 жыл (4.1.33-респондент).*

Респонденттердің жауаптары сондай-ақ арнайы педагогтердің: дефектолог-мұғалімдердің, логопед-мұғалімдердің жеткіліксіз санын көрсетеді.

*... Логопед маманы болмағандықтан, дефектологқа жүгінемін. Ата-аналарды ПМПК-ға жолдаймыз. Консилиум негізінде. (4.1.32-респондент)*

6 педагог-психолог (16,2%) ғана сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен, ППҚҚ мамандарымен, ата-аналармен ынтымақтастықта білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету-педагогикалық қолдау көрсетеді. Бұл ынтымақтастық, психологтардың пікірінше, өте маңызды, өйткені мұндай тандемде оң динамикаға қол жеткізуге болады. Сонымен қатар, кейбір мамандар бұл жұмыста туындайтын қиындықтарды атап өтті, мысалы, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың ата-аналарымен, олар әрдайым психологтардың ұсыныстарын қабылдауға дайын емес.

*... Көп жұмыстар - коррекциялық. Мамандармен бірлесеміз, жоспар құрамыз. Қиын бала болса, есепке аламыз, ата-анамен, өзімен жұмыстар жүргіземіз. (4.1.30-респондент)*

*... Баланың қабылдауына байланысты. Қабылдай алмай жатса, сабақ жоспарын қысқартуға тырысамыз. Тілінде кемшіліктер болып жатса, дефектолог әрі қарай жұмыстарын жасайды. Педагогикалық, психологиялық қолдау, ата-ананың ықпалы. (4.1.31-респондент)*

Сондай-ақ педагог-психологтардың ең аз пайызын оқуда қиындықтары бар білім алушылармен жұмыста қиындық көріп жүрген мамандар – 1 маман

(2,7%), сынып жетекшілерімен өзара байланыста жұмыс істейтін мамандар-1 маман (2,7%), балалардың осы санатымен жұмыс істемейтін мамандар-1 маман (2,7 %) және әртүрлі себептер бойынша жоғарыда көрсетілген сұраққа жауап беруден бас тартқан 5 маман (13,6 %) құрайтынын атап өту маңызды.

*... Мұғалім тарапынан, пән мұғалімі тарапынан ерекше көңіл күйді аударғанды талап етеді. Денсаулығына байланысты мұғалімдерге ескертіледі, балаларға қолдау көрсету, мадақтау, түсінбесе, қайтадан түсіндіру жүреді (4.1.1-респондент).*

*... жоқ (4.1.7-респондент).*

*... Балаларды ортаға бейімдеу қиын. Үйде ата-анасы жанында отырған бала мектепке келіп, жылайды, қабылдамайды. Ата-анамен бірігіп жұмыс істейік десек, олар әкелдік, «сіздер оқытыңыздар» деп қарсылық білдіреді. (4.1.15-респондент).*

Жалпы, талдау көрсеткендей, психолог-мұғалімдерге сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен білім алушыларды оқытудағы қиындықтарды уақытылы анықтау, сондай-ақ қажетті психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету бойынша бірлескен жұмысты күшейту ұсынылады. Бұдан басқа, білім алушылардың ата-аналарын (занды өкілдерін) психологиялық-педагогикалық ағарту және оқуда қиындық көріп жүрген білім алушыларға кәсіби қолдау көрсетуде қиындық көріп отырған педагог-психологтардың біліктілігін арттыру ерекше назар аударуды талап етеді.

Психолог-мұғалімдердің жауаптарын талдау педагог-психологтардан айырмашылығы, олар оқудағы қиындықтары бар білім алушылардың түзету-дамыту сабақтары процесінде, сондай-ақ сабақтарға қатысу барысында көрсететін дисграфия, дислалия сияқты бұзушылықтарын түзету бойынша кәсіби көмек көрсетуге неғұрлым сенімді екенін көрсетті.

*... Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың көбіне дисграфия, дислалия. Оларды анықтаған кезінде атын жаздыртамын. Мүлдем жаза алмаса, бәрі де түсінікті. Ол бала әріпті білмейді. Сынып жетекшісі ұсынымы бойынша жұмыс істеймін. (Респондент 4.2.20)*

*... мотивациясын көтереміз, сабақта қолдаймыз (Респондент 4.2.8)*

Сондай-ақ, дефектолог-мұғалімдер, педагог-психологтарға ұқсас, ППКҚ мамандарының ата-аналармен, сынып жетекшілерімен және пән мұғалімдерімен бірге оқытудағы қиындықтарды уақытылы анықтау және оларды түзету бойынша бірлескен жұмысының маңыздылығын атап өтеді.

*... Ондай балалармен дефектолог, логопед, психологтар жұмыс жасайды. Өз-өзін дамытуға, ортада ұстауға көмектесеміз (4.2.4-респондент).*

*... Әр бұзушылық бойынша арнайы мамандар жұмыс жасайды (4.2.15-респондент).*

*... Іс-шараларға қатысады. Психолог тренингтер ұйымдастырады, мен оқу жағуына қараймын, әлеуметтік педагог жағдайын қарайды. Максималды түрде қолдаймыз (4.2.16-респондент.)*

*... Мұғалімнің қолдауы, ұжымның және сыныптың, мектептің қолдауы (4.2.11-респондент).*

*... Сынып жетекшілерімен, ата-аналарымен байланысамыз. Ұсақ моторикасы бойынша тапсырмалар береміз. Әр бала әртүрлі (4.2.18-респондент)..*

Дефектолог-мұғалімдер оқудағы қиындықтарды ұсақ моториканы, кеңістіктік қабылдауды, фонемалық естуді дамыта отырып, түзету үстінде жұмыс істейтін танымдық үдерістердің бұзылуымен байланыстырады. Сондай-ақ, мамандардың пікірінше, педагогикалық немқұрайлылық мектеп дағдыларын қалыптастырудағы қиындықтарға үлкен әсер етеді.

...Жазуында проблемалары бар балаларға көбінесе ұсақ моторикамен жұмыс жасауға арналған жаттығулар жасатамыз. Ермексазбен жұмыс жасатамыз. жазуға дағдыландыру үшін көбінесе саусақ жұмыстарына арналған моторикалық жаттығулар береміз. Ал есте сақтау қабілеті төмен балаларға 10 зат көрсетіп, есте сақтау қабілетін күнделікті шынықтырып отырамыз. Мысалы, бір суретті көрнекілік ретінде шығарып алып, осында көрсетілген суреттерді уақыт беріп, анықтауын сұраймыз. Немесе тақпақ айтамыз, олар есте қалғанын жазады. Салыстырмалы түрде диагностика жасап, тапсырмаларды күрделендіріп отырамыз. (4.2.3-респондент).

Баланың ұсақ моторикасын дамытамыз. Бастапқыда жаза алмайды, қалам ұстай алмайды. Бала қалам ұстауға бейімделеді. Түсіне бастайды. Сол жұмыс нәтижесінде 5-сыныпқа ауысар кезінде өте көп нәтиже, өзгеріс байқалады. (4.2.5-респондент).

жазу, оқу, есте сақтау, ойлау қабілеті, зейін. (4.2.1-респондент).

...Бізде бастауыш сыныптары зой, жеңілдетілген түрде өтеміз. Қазір балаларға әріптерді қайталап, буын оқытудан бастаймыз. Сөйлем құрастыру әдістері. Математикадан жеңіл есептер. Ол балалар тақтаға қатыспайтын болғандықтан, тақтаға шығып, жұмыс істеуге үйретеміз. Ашылып сөйлеуге үйретеміз. (4.2.6-респондент).

Мамандар отбасында қалыптасатын баланың психологиялық жетілуі оқу дағдыларын қалыптастыруда үлкен рөл атқаратынын атап өтті.

Олардың дамуына кедергі – бұл екі тілді қатар қолданатын отбасыларда тәрбиеленетін балалардағы балалық шақ және билингвизм.

... Көбіне жаттығулар жасау керек деп ойлаймын. Мысалы, кейбір балалар еркелеп сөйлейді. Ата-аналармен де тығыз жұмыс жүргізу керек деп ойлаймын (4.2.9-респондент)

... Тек қана үйде орысша сөйлегендіктен, орысша ойлайды. Сол ғана проблема. Басқа сыныптағы балалармен әлі сөйлесіп үлгермедім. (4.2.19-респондент)

Кейбір дефектолог мұғалімдердің категориялық көзқарасы және кейбір мұғалімдер мен ата-аналардың қалыптаспаған инклюзивті мәдениеті, сондай-ақ арнайы білім беру қажеттіліктерінің медициналық моделінің әлеуметтік-педагогикалық қажеттіліктерден басым болуы алаңдаушылық тудырады.

... Басқа балалардан бөлектемеу керек. 3-4 жыл бұрын ашқанда мектеп, барлығы «жындылар» деп мазақтаған. Мұғалімдерге дейін. Балаларға жанымыз ашиды. Өз баламыздай. Класс жабылды. Ата-ана өтінішімен, көбісіне өтірік диагноз жазған. Сөйтіп жабылды. Барлығы түрткілеп, ол жынды, тиіспе деп. Көбісі психбольницаға жіберуді қаламайды. Барлық ата-аналар бізге алып келгісі келеді. Жүйке диспансеріне бару керек десе, қашады бірден. Баламыз псих емес деп ата-аналар ұрысып кетеді (4.2.7-респондент)

... диалог, сөйлеу арқылы (4.2.10-респондент)

Бір қызығы, тек бір дефектолог мұғалім жылдық жұмыс жоспарына сәйкес оқу қиындықтары бар балаларды анықтайтынын атап өтті, бұл көптеген мамандарда мектеп білім алушыларын оқытудағы қиындықтарды анықтау үшін нақты жоспарлаудың жоқтығын көрсетеді.

... Қыркүйектегі жылдық жоспарыма байланысты тек қана инклюзивті балалармен анықтама жинау болды. Одан кейінгі екі мектепалды даярлық тобын қарадым. Екі оқушыны маған берді. Олардың ойлау қабілеті, дамуы барлығы жақсы болды. (4.2.19-респондент)

Логопед-мұғалімдердің жауаптарын талдау дефектолог-мұғалімдер

сияқты, олар өздерінің педагог-психологтарынан айырмашылығы, оқудағы қиындықтары бар білім алушылардың бұзушылықтарын түзету бойынша кәсіби көмек көрсетуге сенімді екенін көрсетті. Жалпы, логопед-мұғалімдер оқуда қиындықтары бар және логопунктке қабылданған балалармен айналысады. Сабақтар жеке және кіші топтарда арнайы тандалған жаттығулар, бағдарламалар, есту, сөздік диктанттар, сөйлеу терапиясы массажы түрінде өткізіледі. Логопедтер сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен және ата-аналармен қарым-қатынас жасауда үлкен рөл атқарады, олардың міндеті логопед жеткізген дыбыстарды автоматтандыру функцияларын және сабақта және отбасында ата-аналармен байланысты. Логопед-мұғалімдер жазуды, оқуды және сөйлеуді (дисграфия, дислексия, дисорфография, дислалия және басқа да сөйлеу бұзылыстары) бұзудағы қиындықтар туралы логопедиялық білімді насихаттауға үлкен мән береді.

*... қойылған сұраққа толық жауап беруді қадағалау, сөйлеу бұзылыстары бар оқушыларға дыбыс қою, сөздің басында, ортасында, соңғы және оларды автоматизациялау саусақ жаттығу жасау, тақырыптық суреттер бойынша сөздік қорын молайту (4.3.3-респондент)*

*... ДЦП- диагноз бар балалар графомоторлы, дағдылары толық жаттығуларды толық орында алмайды қиындықтар (4.3.5-респондент)*

*... ПМПК-да жолдама берген кезде диагноз қасына дисграфия, дислексия деп берсе, баланың фонетикалық-фонематикалық қабілетін тексере отырып, лексикалық жағынан қателіктерге қалай бой алдырады, буындап дыбыстай, жаза алады ма, сол бойынша жұмыстар жасалады. (4.3.6-респондент)*

*... Ондай балалар өте көп. Тұйық балалар болады, ашық балалар болады. Бірден сіңісіп кете алмайды. Дыбыс қою үшін психологиялық тұрғыдан үйретіп алып барып, аппараттарды қолданып жұмыс жасаймыз. Үйретіп алып барып, жұмыс жасаймыз. (4.3.7-респондент)*

*... Дисграфия жағынан кеңестікті бағдарлай алмайды. Оптикалық жағынан ұқсас әріптерді жазу барысында шатастырады. Олармен жұмыс жүргіземін. Жеке сабақ өтемін. (4.3.9-респондент)*

*... Дисграфия, дислексиямен бала көп. Мақсат деген бала келді, оқи алады, бірақ жазу деген мүлдем жоқ, ұсақ моторика жоқ. Кішкене массаж жасадым. Көп ойнайды, өл әлемі бар дейді анасы. Қолдың ұшы баспен байланысты зой. Анасына невропатологқа барып ем алыңыз дедім. Логопед екеуінің жұмысы бірге жүру керек деп. Массаж жасау керексіз дедім. Стержень кигізу керек қолдарына. Доптармен, қарындаштармен ауаға жаздырту қажет. (4.3.10-респондент)*

*... деңгейіне қарай жұмыс істеймін (4.3.14-респондент)*

*... қиындығы жоқ (4.3.15-респондент)*

*... Дыбыстарды дұрыс айтпаса, барлық жүктемені өзіме аламын. Дыбыстауын дұрыстап беруім керек. Одан кейінгі жұмыс – оқыту жағы, ол дефектологқа қатысты. Оқыту, жазу. Танымындағы бұзылыстар болса, психологтарға жүгінеміз. Солай бөліп алдық. Командалық жұмыс. (4.3.17-респондент)*

*... Мұғалім, маман қолдауын қажет етеді. Түзету-дамыту жұмыстары қажет. (4.3.18-респондент)*

Оқуында бұзылыстары бар балаларға көмек көрсету бойынша ППҚҚ мамандарының сұхбатын қорытындылай келе, негізінен ППҚҚ мамандары маманмен сабақ өткізу қажеттілігі туралы ПМПК қорытындысы бар мүмкіндігі шектеулі балаларға көмек көрсетеді деп қорытынды жасауға



болады. Сөйлеу қабілеті зақымдалған балалар санының өсуіне байланысты мектептерде штат кестесіне арнайы педагогтердің қосымша бірліктерін енгізу қажет. ППҚҚ барлық педагог-мамандарына бастауыш сынып мұғалімдерімен, сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен білім алушылардың даму ерекшеліктерін психологиялық-педагогикалық білімді насихаттау бойынша жұмысты күшейту ұсынылады. Сондай-ақ білім алушылардың оқу дағдыларының бұзылуын анықтаудың бірыңғай алгоритмдерін әзірлеу және ППҚҚ мүшелері, педагогтер мен ата-аналар арасындағы өзара байланысты күшейту ұсынылады. Барлық мамандарға жүйелі негізде өз біліктілігін арттыру ұсынылады.

*Сіздің ойыңызша, ерекше білім беруді қажет ететін балалар ПМПК ұсынған психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету бойынша барлық қажетті қызметтерді ала ма?*

ПМПК мамандарының сұхбатының келесі сұрағы мамандардың көзқарасы бойынша, ПМПК ұсыныстары бар балалардың қажетті психологиялық-педагогикалық

қолдаумен және түзету-педагогикалық қолдаумен қамтылғанын анықтауға мүмкіндік береді.

Педагог-психологтардың жауаптары мамандардың 73%-ы (27 адам) денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін барлық балалар ПМПК ұсынымдары негізінде қажетті психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету-педагогикалық қолдау алады деп санайды.

... Сабақ кестесін құрғанда ПМПК берген анықтамаларына сәйкес оқу бағдарламасын игеруге тырысамыз. Бірақ бәрі балаға байланысты. Біреу алға тартып алып кетеді. Біреуі асықпайды. Оқу процесінде жыл ортасы бойынша өзгерістер болады (4.1.1-респондент).

... Ия. ПМПК ұсынған барлық қызметті, психологтың қызметі жүргізіледі (4.1.4-респондент).

... Иә ойлаймын. Себебі мамандармен жұмыс жасау арқылы бірігіп оқушыларға жан жақты көмек беруге болады (4.1.5-респондент).

... Егер ПМПК қорытындысы ұсынылса, міндетті түрде жүргізіледі. Ата-анамен сұхбаттасып, маман ретінде түсіндіре білсеңіз, олар психологиялық көмектен қашпайды деп ойлаймын. Сау адамның өзіне психологиялық көмек керек (4.1.6-респондент).

... ұсыныстары бойынша міндетті түрде қарастырылады (4.1.7-респондент).

... Әрине, атқарылады. ПМПК направиениесінде бәрі жазылып тұрады. Жеке, топтық жұмыстар жүргізіледі. Арнайы мамандар жұмыс жүргізеді (4.1.9-респондент)

... барлық керек нәрселерді алады (4.1.20-респондент).

... Толық алмағанымен, 70-80 пайыз алады деп ойлаймын. Ата-аналар қазір жүгіріп жүреді. Толық алмаса, әдебиет, әдістемелік құралдардың жетіспеуінен деп ойлаймын. Мұғалімге көмекші құралдар керек. Әркім өз білгенін жасап жатыр. (4.1.29-респондент)

... Иә, алады. Себебі біз заң аясынан шығып кете алмаймыз. Әр баланың құқығы тең. Өзіне тиісті барлық қызметтерді алады. Алуы керек (4.1.31-респондент).

... Көп уақыт мұғалімдерге жеке бағдарламаны жасау жөнінде ақпарат беруге кетеді (4.1.32-респондент).

... Ұсынымдарды бізде толық алады. Жұмыс жасауға тырысып жатырмыз (4.1.33-респондент).

Сонымен қатар, мамандардың **27%-ы** (10 адам) ерекше білім беруді қажет ететін балалар психологиялық-педагогикалық қолдаумен және түзету-

педагогикалық қолдаумен толық қамтылмағанын атап өтті.

... Психологтар өте аз. Ой шашыраңқы. Жай және инклюзивті сыныптарға психологтар бөлек болса екен дейміз (4.1.8-респондент).

... Барлығын алады деп ойламаймын. Кейбір білім алушылар арнайы мамандарға ұзақ барады, кейбірі қысқа уақытта. Командалық жұмыста нәтиже көп болады деп ойлаймын. Командалық жұмыс бар, бірақ жүйе керек. Бағдарлама және әдістемелік ұсынымдар керек. Бәрін интернеттен іздейміз. Білікті психологтардан кеңес аламыз. Әр маманның өз жоспары болса деймін. Былтырдан келе жатқан оқушыда қандай өзгерістер болуына байланысты программаға өзгерістер енгізіп, әдіс-тәсілдерді өзгертіп, арнайы мамандар ұсыныс білдірсе деймін (4.1.10-респондент).

... Кейде ауыр диагноз бар балаларды инклюзия орнына түзету сыныбына жібереді. Аутизм, т.б. Сосын біз қайтадан барамыз, агрессия болып кетті деп. Көріңіздерші дейміз. Ол жерде диагноз басқаша. Осылай екі арада түсінбеушіліктер болып қалады. Ыңғайлысы - инклюзия. Курстар қажет. (4.1.15-респондент).

... жоқ, себебі мен арнайы психолог болмағандықтан, бұл салада маған жұмыс жасай қиын туындап отыр (4.1.21-респондент).

... Бір балаға жалты бағдарлама деп береді, кейбір балаға типтік деп жазып береді. Ал оларға өзіміз жоспарларды ыңғайына келтіріп жасаймыз. Сол жағы қиындау. Типтік бағдарлама, диагнозы ауырлау балалармен жұмыс жүргізу қиын. Нақты методика жоқ, нақты көрнекілік, жоспар, методика болса дейміз. Өзіміз нәтижеге жетуге жобалап тырысамыз. (4.1.30-респондент).

... Бізде ондай жоқ. Логопед керек, дефектолог керек. Бізге биыл келіп жатыр. Жалғыз мен ғана психолог мамандығы бойынша. Қалғаны Махамбеттегі арнайы білім беру ұйымына барады. Өздері комиссиядан өткенде сондайға барасыздар деп айтатын секілді. Жағдайы келген адамдар балалары үшін апарды (4.1.35-респондент).

Баяндалғанға байланысты, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаумен және түзету-педагогикалық қолдаумен толық қамту үшін жалпы білім беретін мектептердің директорлары мектептердің штат кестесіне педагог-психологтардың, арнайы педагогтердің қосымша бірліктерін енгізу бойынша жұмыс жүргізу қажет. Сонымен қатар, барлық білім алушыларды уақытылы анықтау, психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету бойынша қолдау көрсету тұрғысынан психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысын күшейту ұсынылады. Педагог-психологтар, арнайы педагогтер сондай-ақ ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу бойынша біліктілікті жүйелі негізде арттырып, өздерінің педагогикалық тәжірибесін жинақтап, ата-аналармен, сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен тығыз байланыста жұмыс істеуі қажет.

Дефектолог-мұғалімдердің жауаптары педагог-психологтарға ұқсас мамандардың көпшілігі – **81%** (17 адам) денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін барлық балалар ПМПК ұсынымдары негізінде қажетті психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету-педагогикалық қолдау алады деп санайды.

... иә, біздің мектебімізде ЕБҚ бар оқушылар ПМПК ұсынған барлық қажетті қызметтерді алады (4.2.1-респондент).

... Иә, толықтай алады деп ойлаймын. ПМПК ұсынымдарын қатал қадағалап, сол бойынша жұмыс жасаймыз. Барлық балалардың ПМПК қорытындысы бар. Балалар қыркүйекте келгенде екі апта адаптация болады. Балалардың сабақтарына қатысып, сабақта өздерін ұсатуын, іс-әрекетін, тыңдауын, зейінін, шаршауын, жалығуын, есте сақтауын, мұғалім нұсқаулықтарын фронтальді орындауын тексеріп, сабақтарға кіреміз.

*Балаларға бақылау жасаймыз міндетті түрде. Ол қағазға құжаттама түрде түсіріледі. Бізде документ арасында бар. Балаларды келесі екі аптада, қыркүйек айында шақырып, міндетті түрде диагностика жасаймыз. Көрсетілген нәтиже бойынша жұмыс жасаймыз. Нәтиже ойлағандай болмаса, қуантарлық болмаса, ата-аналарға бірден хабар береміз. осылай сіздерге ПМПК-дан өтіп, нақты мамандардың кеңесін, заключениесін алып келу керек. Сабаққа қатысуға да ата-ана рұқсатын аламыз. Барлығы құжаттарда міндетті түрде тұрады (4.2.3-респондент).*

*... Иә, барлығы толыққанды қамтамасыз етіледі (4.2.4-респондент).*

*... Иә, барлық қызметтерді толық алады. Жолдамада барлығы жазылады (4.2.5-респондент).*

*... Бізге жалпы білім беретін бағдарламаны жеңілдету деп береді. Барлық қолдауға ие деп ойлаймын. Балалар тез қабылдай алмайды. Жазғы демалыстан кейін келіп бәрін ұмытып қалады. Есте сақтау қабілеттері төмен (4.2.6-респондент).*

*... Барыныша тырысамыз енді (4.2.7-респондент).*

*... Иә, алады. ПМПК келіп, өздері тексеріс өткізетін. Пандемия уақытында сынып жетекшілері мінездеме жазады, ата-аналар келеді. Зумға шығады. Немесе звондап сұрап, біліп жатады. Көмектерін көрсетіп жатады аямай (4.2.9-респондент).*

*... алады (4.2.10-респондент).*

*... сол бойынша нақты, міндетті түрде жұмыс жасаймыз (4.2.11-респондент).*

*... Иә, алады. Диагноз жазып берген соң, сол бойынша жұмыс жүргізіледі (4.2.15-респондент).*

*... Алады. Иә. ПМПК көбінесе жеке жұмыстарды ұсынады, балама әдістерді қолданады. Жеке оқу жоспарлары жасалады (4.2.16-респондент).*

*... Иә, алады. (4.2.18-респондент).*

*... Иә, алады. Бізде екі психолог бар. Олар өздігінен көмек көрсетеді. Сынып жетекшілеріне мен де айтып отырамын. Инклюзивті балаларды шеттетпеу, бөлмеу жайында айтып отырамын (4.2.20-респондент).*

Сонымен қатар мамандардың 19%-ы (4 адам) ерекше білім беруді қажет ететін балалар психологиялық-педагогикалық және түзету-педагогикалық қолдаумен толық қамтылмағанын атап өтті. Бір маман, тұтастай алғанда, бүкіл ел бойынша барлық балалар қажетті түзету және дамыту көмегіне ие бола бермейді деп болжайды.

*... Дефектологпен жұмыс жасайды, логопед жоқ. Бірақ бізге коррекциялық кабинет керек, көрнекіліктер керек. Моторикалық, массаж құралдары керек (4.2.19-респондент).*

Мамандардың жауаптары ПМПК қорытындысын алу кезінде мамандар үшін қиындықтар фактілері бар екенін көрсетеді, өйткені баланы қандай бағдарлама бойынша оқыту қажет екендігі әрдайым анық емес. Сондай-ақ, ПМПК-ның түзету-педагогикалық көмек алу туралы ұсыныстары бар балалардың үлкен кезектілігі фактілері бар. Алайда, мамандардың жеткіліксіз болуына байланысты, ерекше білім беруді қажет ететін балалар әрдайым уақытылы көмек ала бермейді.

*... ПМПК жазған жолдамасында жазылғаны дұрыс болмайды, өйткені кейбір кезде қай бағдарламамен бала оқитыны түсініксіз болады. Дұрыс жазылмаған, мен оған қанағаттанбаймын. Және ПМПК жазған балалар көп болған кезде, менің кестеме сыймайды, мысалы логопедке жіберілген 68 бала, олар аптада 3 рет қана бара алады. Сондықтан нәтиже болмайды, ата-аналар наразы. Бірақ жазылған ұсынымдар орындалады. ПМПК мен бірге отырыс өткізуіміз керек (4.2.8-респондент).*

Сондай-ақ, респонденттер түзету кабинеттерін ұлғайту, материалдық-техникалық базаны нығайту қажеттілігі туралы тілек білдірді.

*... Барлық қолдауды алады деп айта алмаймын. Кабинет, материал, кадр жетіспейді. 100*

*пайыз деп айта алмаймын (4.2.21-респондент).*

Жоғарыда айтылғандарға байланысты қажетті психологиялық-педагогикалық қолдау мен түзету-педагогикалық қолдауды толық қамту үшін арнайы мұғалімдердің штат санын көбейту қажет деп қорытынды жасауға болады. Сондай-ақ психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар медициналық емес, әлеуметтік-педагогикалық модель негізінде білім алушыларды оқыту бағдарламасы туралы ұсыныстар дайындауы керек. ПМПК мамандарының назарында оның диагнозы емес, бала болуы керек.

Логопедтердің жауаптары педагог-психологтар мамандар секілді көпшілігі – **83,3%** (15 адам) денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін барлық балалар ПМПК ұсынымдары негізінде қажетті психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету-педагогикалық қолдау алады деп санайды.

*... ЕББҚ оқушылар ПМПК қорытындысымен логопедтің жеке түзету сабағына қатыса алады (4.3.3-респондент).*

*... ПМПК ұсынған барлық қажетті қызметтерді біздің балалар алады (4.3.5-респондент).*

*... Иә, әрине, барлық қызметтерді алады (4.3.6-респондент).*

*... Барлық қызметтерді алады. Біз ПМПК ұсынатын ұсыныстар бар. Олар әр сәтте диагноз қоятын болғандықтан, қателескен болсақ, көріңіздер, тексеріңіздер, қайта тексеруге жіберіңіздер дейді. Бірлескен түрде жұмыс жасаймыз. Толық көлемде қызметтерді алады (4.3.7-респондент).*

*... Барлық қызмет көрсетіледі (4.3.9-респондент).*

*... алады (4.3.14-респондент).*

*... ПМПК ұсынған барлық қажетті қызметтерді біздің балалар алады (4.3.15-респондент)ү*

*... ПМПК бағдарлама бойынша ұсыныс береді. Мен Ерсарина әдістемелігін басшылыққа аламын. Массаж жасау керек десе, жасаймын. Оқу әрекеті десе, сол бағытта жұмыс жасаймын. Әрине, тырысамыз. Берген ұсынымдарды орындауға тырысамыз (4.3.17-респондент).*

*... Иә, алады деп ойлаймын. Сол арқылы келеді. Сол тұжырымдама арқылы әрі қарай дамытамыз (4.3.18-респондент).*

Мамандардың **16,7%-ы** (3 адам) арнайы педагогтердің жеткілікті санының болмауына, көмекке мұқтаж балаларының көп болуына, кейбір ата-аналардың ПМПК-ға кеңес алуға өтініш білдіруіне байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балалар психологиялық-педагогикалық қолдау мен түзету-педагогикалық қолдаумен толық қамтылмағанын атап өткен жөн.

*... Дефектолог жоқ. Негізінен, дефектолог жұмыс істейді. Массаж жасайды, жазу-сызу математиканы үйретеді (4.3.10-респондент).*

Логопедтердің айтуынша, ПМПК ұсынысы бар ерекше білім беруді қажет ететін балалардан басқа, анық емес бұзушылықтары бар балаларды уақытылы анықтау қажет. Мамандардың пікірінше, бұл балаларға қажетті психологиялық-педагогикалық көмек уақытылы анықталмаған және көрсетілмеген жағдайда, бұзушылықтар дисграфия, дислексия, дискалькулия және т.б. оқу дағдыларының ең күрделі бұзылыстарының дамуына ықпал етеді.

Жалпы, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қажетті

психологиялық-педагогикалық және түзету-педагогикалық қолдаумен толық қамту үшін мектептердің штат кестесіне арнайы педагогтарды: логопед-мұғалімдерді, дефектолог-мұғалімдерді, тифлопедагог-мұғалімдерді, сурдопедагог-мұғалімдерді енгізу қажет деп қорытынды жасауға болады. Сондай-ақ психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау бойынша оған құқықтық мәртебе беру бөлігіндегі рөлін күшейту қажет. ППҚҚ мүшелеріне оқу дағдылары айқын білінбейтін бұзылған балаларды уақтылы анықтау және қажетті психологиялық-педагогикалық көмекті тиімді көрсету бойынша бірлескен жұмыс бөлігінде ата-аналарды, пән мұғалімдерін психологиялық-педагогикалық ағарту бойынша жұмысты күшейту ұсынылады.

Әлеуметтік педагогтердің жауаптары педагог психологтарға ұқсас. Мамандардың көпшілігі – **79,2 %** (19 адам) денсаулық жағдайына байланысты ерекше білім беруді қажет ететін барлық балалар ПМПК ұсынымдары негізінде қажетті психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету-педагогикалық қолдау алады деп санайды. Арнайы педагогтерге қарағанда, әлеуметтік педагогтер психологиялық-педагогикалық, түзету-дамытушылық қолдаудан басқа, білім алушылар мен олардың отбасылары тегін оқулықтар, тамақ, киім, компьютерлік техника түрінде материалдық көмек, профилактикалық әңгімелер, дөңгелек үстелдер өткізу барысында әлеуметтік-педагогикалық көмек алатынын атап өтті.

*... Иә, әрине. Логопед болса, логопед. Дефектолог болса, дефектолог. Педагог-ассистент болса, педагог-ассистент қасында жүреді. Біздің мамандар жақсы жұмыс жасайды. Барлық мамандар қамтылған. Оған біздің директор бей-жай қарамайды (4.4.2-респондент).*

*... Әлеуметтік педагог ретінде бірінші көрсетілетін қолдау - баланың мектепке дайындығы. Баланың кітабы барма, кеңсе тауарлары бар ма, мектеп сөмкесі бар ма, мектепке қажетті арнайы киімдері бар ма деген мәселелер әлеуметтік педагогтің басты мәселелері болып табылады. Мектепте өзіңіз білетіндей жалпыға міндетті білім беру қоры болады. Сол қор бойынша біз ерекше білім беруді қажет ететін балаларға көмек беру кезінде мектептегі қамқоршылық кеңесінің шешімі арқылы көмек береміз. Балалардың сынып жетекшісі немесе пән мұғалімдері уақыт өте келе сабақ процесінде баланың бағдарламаны игеруіне қатысты ПМПК-ға ұсыным беруі мүмкін. ПМПК нақты қалай оқу керектігін анықтап береді. қай жерде оқыса да, біз көмек береміз. Демеушілер тарапынан көмек жыл он екі ай жүреді, жалпыға міндетті оқу қоры бойынша бір рет жүреді (4.4.3-респондент).*

*... Атқарылады, арнайы мамандар жасайды (4.4.4-респондент)*

*... Мен ПМПК жазғанын көремін. Бізде завуч қалай жазады, солай жібереді. Психологқа, дефектологқа (4.4.5-респондент).*

*... толықтай атқарылады, өйткені барлық мамандар ПМПК ұсынымы бойынша жұмыс жасайды, мен бақылап отырам (4.4.6-респондент).*

*... Барлық қызмет көрсетіледі. Психолог, логопед жұмыс істейді, ПМПК қорытындысында жазылған қызметтерді толық көрсетеді (4.4.7-респондент).*

*... Әзірге қатысқан жоқпын. Дефектолог жоспарларын қараймын. Көремін, қызығамын. Инклюзивті балалармен жұмыс істейтін мамандармен кеңесемін (4.4.20-респондент)*

*... Толық алады деп ойлаймын. Бізде мектеп бойынша лайықты мамандар көп, жұмыс жасалып жатыр, нәтиже көрініп жатыр. Осы мектепте басқа салада лаборант болдым. Орын болмады. Аяқ асты әлеуметтік педагог кетіп қалып, уақытша жұмыс істеп*

*жүрмін. Алыстан қатынайтындарға тегін автобус бар. 500 бала ауылдық жерден қатынайды. Көбіне жағдайы жоқ отбасылар сол жақтан. Сол кісілермен жұмыс көп жүргізіледі. Көп балалы, жұмыссыз ата-аналар көп. Киім, проезд жоқ деп мектепке келмей қалатындары бар. Толық қамтамасыз етеміз. Көп бала жоқшылық жағдайда. Мектепке тартып, сабақтан қалмауын қадағалаймыз. Әлеуметтік жағдайын тексереміз. Қазір документтерді, базаны жинақтап жатырмыз. Сосын үйді-үйді аралаймыз. 3817 бала дәл қазір (4.4.21-респондент).*

Сонымен қатар педагог-психологтар мен арнайы педагогтерге ұқсас мамандардың 20,8%-ы (5 адам) арнайы педагогтардың жеткілікті санының болмауына, ерекше білім беруді қажет ететін балалар санының көптігіне, көмекке мұқтаж мамандардың көптігіне байланысты ерекше білім беруді қажет ететін балалар психологиялық-педагогикалық және түзету-педагогикалық қолдаумен толық қамтылмағанын атап өтті. Кейбір әлеуметтік педагогтардың жауаптары мектепте психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жоқтығын, сондай-ақ ПМПК-мен байланысы жоқтығын көрсетеді.

*... Бәрі алады деп айта алмаймыз. Мамандар жеткіліксіз, логопедке жібереді оларды. Логопедтер арнайы Махамбет ауданындағы орталықта бар ғой. Соған апаратын күндері бар. Екі-үш бала бар. Есту және тіл қабілеттері зақымдалған (4.4.23-респондент).*

*... ПМПК қорытындысымен 9 оқушы бар. Бірақ олармен шынымды айтсам байланысып көрмеппін. Олардың тек құжаттарын жинадым. Үйден оқитын екі оқушыны барып көрдім. Олармен сөйлестім. Ал ПМПК қорытындысы бар балалармен, шынымды айтсам, сөйлесіп көрмедім (4.4.24-респондент).*

Айта кетерлігі, 2 әлеуметтік педагог мектепте ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды әлеуметтендіру үшін жағдайлардың жоқтығын, атап айтқанда, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың шығармашылық, спорттық қабілеттерін дамытуға және еңбек дағдыларын дамытуға бағытталған үйірмелер мен секциялардың жоқтығын атап өтті.

*... Толық деп айта алмаймын. Арнайы маман бар, айналысып жатыр. Оларды қамтуға толық мүмкіндік жоқ. Музыкальнй кружок ашты, маман алды, спорт бойынша да маман алды. Қамтып отырған ауылдың балалары. Робототехника кабинеті ашылды. Бір ауыл көлемінде жақсы жұмыстар бар (4.4.19-респондент).*

Әлеуметтік педагогтердің жауаптарына сүйене отырып, ППҚҚ мамандарының штаттық бірліктерін ұлғайтудан және ППҚҚ жұмысын кешенді психологиялық-педагогикалық және түзету-педагогикалық қолдауды уақытылы және кешенді көрсету бөлігінде күшейтуден басқа, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың шығармашылық, спорттық қабілеттерін және кәсіби дағдыларын дамыту үшін жағдай жасау қажет деп қорытынды жасауға болады.

Сұхбаттың келесі сұрағы ППҚҚ мамандарының психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламасын және ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған жеке оқу бағдарламасын әзірлеу саласындағы кәсіби құзыреттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Педагог-психологтардың жауаптары ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламаларын жасау кезінде 66,7 % (16 маман) негізінен ПМПК ұсынған баланың диагнозын, білім алушының жеке қабілеттерін, үлгерімін ескеретінін көрсетеді. Жалпы, педагог-психологтар осы бағдарламаларды әзірлеу кезінде сынып жетекшілерімен пән мұғалімдерімен, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарымен, ата-аналармен, сондай-ақ сабақтарда бақылау, «Амалтея» және «Қабілет» сияқты диагностикалық әдістерді жүргізу барысында өзара байланыс жасайды.

*Психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламасын және ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған жеке оқу бағдарламасын әзірлеу кезінде не ескеріледі?*

... «Амалтея» логиялық диагностикалық тесттері қолданылады (4.1.4-респондент).

... Психолог әріптестерімен. Амалтел диск арқылы диагностика аламыз. Қабілет диск арқылы диагностикамен тренингтермен жұмыс жасаймыз. (4.1.5-респондент)

... Міндетті түрде жоспар, бағдарлама түзіледі. Соны педконсилиум ішінде шешу керек. Бала қандай білімді қажет етеді. Қандай пән керек немесе керек емес. Ұжым арқылы шешу керек: директор, завучтар, тәлімгерлер, психологтар, логопедтер, әлеуметтік педагогтер, тифлопедагогтер бүкіл мамандар отыруы керек деп ойлаймын. Әріптеспен ата-анаға сездірмей, жеке сөйлесу керек. Себебі бала бір маманды қабылдайды, ал бір маманды қабылдамайды. Баланы қаншалықты тарта білсеңіз, жұмыс нәтижелі болады. Ата-аналар да консилиумға қатысады. Барлық мамандарымен танысып, көріп-білгені дұрыс (4.1.6-респондент).

... Бағдарламаны әзірлеуде балалардың диагнозға қарап, барлық мамандармен талдау жасап жасаймыз (4.1.7-респондент).

... Жеке карталары бар. 12 бағытта жұмыс жасаймыз. Жылына динамика арқылы бақылап отырамыз. Бағдарлама әзірлеуге қатысамыз. Сынып жетекшісі, логопед, дефектологпен бірге (4.1.8-респондент).

... Танымдық процестеріне диагностика жүргізуде кемістіктері анықталуына байланысты жеке жоспарды өзіміз құрамыз. Бізде мектепте ЕБҚ бар балалар көп болғандықтан, топтық жұмысты қарастырып жатырмыз. Себебі жеке уақытпен мүмкін емес. Диагнозына, жас ерекшелігіне қарап топтастырып жұмыс жүргіземіз. Жеке бағдарламаларын әзірлейміз, бірақ жұмыс топтық жүреді. Дефектолог, логопед, психолог мамандар, пән мұғалімдері, сынып жетекшілері бірлесіп жұмыс жасаймыз. Команда ретінде жұмыс жүргізбесе, нәтиже болмайды деп ойлаймын (4.1.9-респондент).

... диагноз ескеру керек, бағдарламаны әзірлегенде ең бірінші бізде ауданымызда әдіскер маманмен, мектеп оқу меңгерушісімен және өзара мамандармен бірлесіп әрекет жасаймыз (4.1.20-респондент).

... диагноз ескере отырып, жоспар құрастырамын, ППС өзара әрекеттесемін (4.1.21-респондент).

... Бағдарламаны барлық мамандармен отырып жасаймыз. Дефектолог, логопед бәріміз бірлесеміз. Мен жеке оқу жоспарын жасаймын, бірақ олардан кеңес сұраймын. (4.1.30-респондент).

... Қатысамын, деңгейін, жас ерекшелігіне қатысты ұсыныстар беремін. Дефектолог, мен, оқу-әдістеме меңгерушісі, ПМПК мамандарымен кеңесіп жасаймыз. Оларға телефонмен хабарласамыз (4.1.32-респондент).

... Әрине, бар. Бірлесіп отырып қатысамыз (ұйымдастырушы педагог, логопед, дефектолог). Проблеманы анықтап, топпен бірлесіп жұмыс жасаймыз (4.1.33-респондент).

**33,3%** (8 адам) кәсіби білімінің, жұмыс тәжірибесінің болмауына байланысты психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламасын және ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған жеке оқу бағдарламасын әзірлеуге қатыспайды.

... Жеке бағдарлама бойынша тәжірибе жоқ, бірақ ескереміз. Педагог ретінде баланың жағдайын көресіз, қандай тапсырмаға қызығатынын қарайсыз. Жоспар жылдық болады да, жеке әр балаға жасалады. Жеке бағдарлама болмаса да, әдістер бар. Әр баланың көңілін табуға тырысамыз. Түсінуге, естуге тырысамыз (4.1.1-респондент).

... Ондай тәжірибе жоқ (4.1.10-респондент).

... Жоқ, қатыспаймын (4.1.29-респондент).

... Түзету жұмыстарына қатысамын, бірақ бағдарлама жасауға қатыспадым (4.1.31-респондент).

... Жеке оқу бағдарламасы жеңілдетілген түрде жасалады. Мен қатыспаймын (4.1.34-респондент).

... Құратын болар. Мен оған қатыспаймын. Өздері құрады (4.1.35-респондент).

Білім алушыларды қабілеттері бойынша «неғұрлым қабілетті» және «аз қабілетті» деп бөлетін педагог-психологтың қызметіндегі категориялық тәсіл алаңдаушылық тудырады, бұл ерекше білім беру қажеттіліктерінің медициналық моделінің әлеуметтік-педагогикалық қажеттіліктерден басым екендігін көрсетеді.

Дефектолог-мұғалімдердің жауаптары педагог-психологтарға ұқсас, **90,5%** (19 адам) ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламаларын әзірлеу кезінде негізінен ПМПК қорытындысында көрсетілген баланың диагнозын, білім алушының жеке қабілеттерін ескеретінін көрсетеді. Бағдарламаларды әзірлеу кезінде сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарымен, ата-аналармен өзара әрекеттеседі.

... Оқушыларға жеке бағдарламаны жоспарлау кезінде арнайы мамандар мен сынып жетекшілері, мамандармен бірлесіп отырып атқарады (4.2.1-респондент).

... Жеке жоспар әр балаға құрылады. Біз сынып жетекшісімен тікелей қарым-қатынаста, байланыста боламыз. Баланың сабақ жоспарын сынып жетекшісі құрады. Біз соған қарай ПДТ балаға сабақты 40 минутта меңгеруге үлгере алмауына байланысты сабақ жоспары бойынша 20 минут қосымша меңгертуге тырысамын, Сынып жетекшісімен тікелей қарым-қатынаста. Өз сабақ жоспарымды дұрыстаймын (4.2.3-респондент).

... Ең бірінші, сынып жетекшісі болады, ата-анасы бар. Баланы бірінші қабылдағанда толыққанды сұрастырамын, сол бойынша құрастырамын (4.2.4-респондент).

... Иә, қатысамын, арнайы бағдарлама бойынша жұмыс жасаймыз. Жоспар дайындап, жыл соңына дейін сабақ жүргіземіз. Ал педагогтерге өз тарапымнан сұраған жағдайда көмектесеміз. Сынып жетекшілері сұрайды. Консилиум болады. Арнайы мамандар және сынып жетекшісінің қатысуымен. Ата-анамен де жүргіземіз (4.2.5-респондент).

... Жеке бағдарламаны әзірлеу проблема болып тұр. Зум арқылы жиналыс жасаймыз. Әр кітаптан қараймыз. Сүлейменова Роза апайдан қарап жаздым. Лебединскаяның арнайы педагогика бойынша кітабын пайдаландым. (Респондент 4.2.8)

... баланың ерекшеліктеріне сәйкес жасаймыз. Басқа мамандардан сұраймын, олар қандай жұмыс жасап жатқаны туралы (Респондент 4.2.9)

... Қазіргі әріптестерім психолог, әлеуметтік, логопедтермен келісіп, қолданып жүрген әдіс-тәсілдерін алып, өз сабақтарымда қолдануға тырысамын (4.2.10-респондент).



... баланың деңгейіне қарай (4.2.11-респондент).

... ПМПК-ның қортындысы, сауалнама бойынша педагогикалық консилиум мен бірге жұмыс жасаймыз, сынып жетекшісі, пән мұғалімдермен (4.2.12-респондент).

... Иә, қатысамын. Ауыр диагнозды бала болғанда, ПМПК-ға ұсыныс береміз. Ол жақтың ұсынысы бойынша жеке бағдарлама жасаймыз. Үйде сондай бала болды. Сол балаға жасадық. Психолог, сынып жетекшісімен бірлестік (4.2.16-респондент).

... Биыл жасадық. ПМПК ұсынымы бойынша. Жеке оқыту бағдарламасы бойынша деп жазылған. Мақсаттарын анықтағанда көмектесемін. Жеңілдетіп, бірігіп жасаймыз. Оқу завучі, мен, мұғалім. Әдістемелік құралдар қажет (4.2.17-респондент).

... Иә, қатысамын, пән мұғалімдері, арнайы мамандар консилиумда жиналамыз. КТЖ әзірлейміз. Жеке бағдарламасын шешеміз. Баланың деңгейіне қарай тақырыптарын кеңесеміз (4.2.19-респондент).

... Диагностдарын ескеремін. Жаза алмайтын, оқи алмайтын адам болса, жаз, оқы деп тапсырма бермеймін. Инклюзивті балаларға жеке жоспар құруға мен қатыспаймын. Биыл қыркүйек айы енді басталып жатқаннан кейін құжаттарды енді-енді реттеп жатырмыз (4.2.21-респондент).

... Жай сыныпта отыратын болса бір сабақ жоспары, жеке оқушыға жеке бағдарлама құрылады. Әкімшілікпен қыркүйек басында нені ескеру керектігі жөнінде келісеміз. Қолайлы ортаны қалыптастырамыз. Бағдарламаны бәріміз ұсынамыз, сынып жетекшісінен сұрап тұрамыз. Бағдарламаны психолог, дефектолог, мектеп әкімшілігі бірігіп құрады (4.2.22-респондент).

Дефектолог-мұғалімдердің **9,5%-ы** (2 адам) ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламаларын әзірлеуге қатыспайды.

... Жоқ, қатыспадым (4.2.6-респондент).

... Құрмайды, барлығы бір бағдарламамен оқиды. Балаға сабақтың қызықты болуын ескеремін, тренингтер өткіземін, сергіту сәтін, не істегісі келетінін сұраймын, содан кейін жұмысты бастаймын (4.2.20-респондент).

Логопед-мұғалімдердің жауаптары мамандардың **94,4%-ы** (7 адам) психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламаларын және ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған жеке оқу бағдарламасын әзірлеу кезінде негізінен ПМПК қорытындысында көрсетілген баланың диагнозын, білім алушының жеке қабілеттерін ескеретінін көрсетеді. Бағдарламаларды әзірлеу кезінде сынып жетекшілерімен, пән мұғалімдерімен, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарымен, ата-аналармен өзара әрекеттеседі.

... арнайы мамандар (дефектолог, логопед, психолог, эрготерапевт), педагог-ассистент, сынып жетекшісі, пән мұғалімдер (4.3.3-респондент).

... Балалардың мүмкіндіктеріне қарап, ол бала не істей алады, не істей алмайды, соны ескеріледі. Бағдарламаны әзірлеуде диагнозға қарап, толтырған жеке картаға қарап жұмыс істейміз (4.3.5-респондент).

... Біріншіден, оқу жоспары бойынша жұмыс істеймін. Сынып болған соң, диагнозға қарай КТЖ, жылдық жоспар жасаймыз, 2017 жылы шыққан бағдарлама бойынша жасаймыз. Біріншіден, әзірлеуде сынып жетекшілерінің, екіншіден, дефектолог, психолог мамандардың көмегі қажет. Бірлесіп құрастырамыз (4.3.6-респондент).

... Әрине, қатысамыз. 2017 жылғы бағдарлама бойынша жұмыс жасаймыз. Жалпы бағдарламаның жеңілдетілген түрінде оқытылады (4.3.7-респондент).

... Баланың жасы мен деңгейін, тапсырманы орындай алады ма соны негізге аламын. Түсіндіріп айтамын, көмек керек болса, екі-үш рет түсіндіремін немесе бірге жұмыс жүргіземін. Психологтармен міндетті түрде бірлесіп сауалнама аламыз. Баланың деңгейі қандай, қандай көмекті талап етеді деген мәселелер бойынша (4.3.9-респондент).

... Жеке бағдарлама құрамын, оқытамыз, жаздыртамыз, ертегі оқытуға болады, ойлау қабілетін дамытамыз, есте сақтау, көру қабілетін дамытамыз. Алыстан естіп тұрсың ба, жақыннан естіп тұрсың ба деп жұмыс жасаймыз. Біз оңай жолын қарастырамыз. Жаза алмай жатса, көмектесемін. Оқығанда асықпай оқы деп, рөлге бөліп ойнатамыз. Есте сақтау қабілетін дамыту үшін әртүрлі ойын өткіземіз (4.3.10-респондент).

... ПМПК қортындысына қарап, диагнозға қарап жасаймын пән мұғалімдермен, ППС службамен бірлесіп отырып жасаймын (4.3.14-респондент).

... сынып жетекшісі құрған бағдарламасына сүйеніп отырамын (4.3.15-респондент).

... Қатысамын, әр балаға жеке жасаймыз. Сөздік қорды дамытуды басшылыққа аламыз. Ауызды ашпайтын балалар бар. Дауысты дыбыстарды айттыртып үйретуім керек. Баланың минусынан бастап қолға аламыз. Дефектолог, психолог. Үш маман (4.3.17-респондент).

... Қатысамын, диагноз бір болғанымен, жағдай әртүрлі. Жеке жұмыстар жасаймыз. Психолог, дефектолог, пән мұғалімдері, бастауыш мұғалімдерімен әрекеттесеміз (4.3.18-респондент).

Тек бір логопед-мұғалім (**5,6%**) психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламаларын және ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған жеке оқу бағдарламасын әзірлеуде жұмыс тәжірибесі жоқ екенін атап өтті.

Әлеуметтік педагогтермен сұхбат барысында мамандардың **62,5%**-ы (15 адам) қандай да бір дәрежеде психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламасын және білім алушылардың жеке оқу бағдарламасын әзірлеуге қатысатыны анықталды. Негізінен, әлеуметтік педагогтер ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламаларын әзірлеуде негізінен ПМПК ұсынған баланың диагнозын, білім алушының жеке қабілеттерін және үлгерімін ескереді. Осы бағдарламаларды әзірлеуде әлеуметтік педагогтер сынып жетекшілерімен, мұғалімдермен, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарымен, ата-аналармен өзара әрекеттеседі. Негізінен, олардың қатысуы баланың әлеуметтік мәртебесі, оның тұрғын үй-тұрмыстық жағдайларын зерделеу, сондай-ақ материалдық көмек көрсету және профилактикалық сұхбаттар туралы ақпарат жинаудан тұрады.

... Педагог-психологтар қолданады зой. Жаңартылған педагогикалық-психологиялық пәндерді, білімдерді қосуға болады. Робототехниканы қосуға болады. Жаңартылған педагогикалық техникаларды қосуға болады (4.4.2-респондент).

... ЕБҚ бар балаларға білім беру отбасының әлеуметтік жағдайына байланысты болса екен деймін. Әр отбасы жағдайы әртүрлі. Баланың деңгейіне байланысты әзірленген бағдарлама бала алып кете алатындай болса деймін. Кейбір бағдарламалар күрделі, жай баланың өзіне ауыр болуы мүмкін. Ерекше балаларға қиын болады, шаршайды. Мектепке әуел басында тьютор болып кірдім. 6-сынып баласымен жұмыс істедім. Балада талпыныс бар, бірақ кейбір бағдарламалар оған ауыр болды. Арнайы бағдарлама әзірленсе деймін. Себебі бәрінің бірдей алып кетуі қиын. Тьютор көмегі болғанымен, үй тапсырмасында ата-ана көмегінсіз-ақ орындай алатындай болуы тиіс. Сондықтан гимназия сыныбында

*отырған бала бар. Ол беске шығады деп ойламаймын. Тапсырмасы жеңіл болуы тиіс деп ойлаймын (4.4.3-респондент)*

*... Біздегі логопед, дефектологтар шара ұйымдастырғанда мені де қатыстырып тұрады (4.4.4-респондент).*

*... Жоқ, ондай тәжірибе жоқ (4.4.5-респондент).*

*... әріптестерімен (4.4.6-респондент).*

*... Барлығымыз бірлесіп жұмыс істейміз. Әлеуметтік педагогтің тәрбие завучімен, психологпен бірге сыныптарда айрықша көңіл бөлуді қажет ететін, үлгерімі төмен балалардың сабаққа қатысуын анықтаймыз. Психолог өз көмегін ұсынады, ал мен отбасылық мәселе бар ма соны анықтаймын. Көмек қажет болса, әрине, көрсетіледі (4.4.7-респондент).*

*... оқушының деңгейіне қараймын, ППС әрекет жасаймын (4.4.13-респондент).*

*... балалардың диагнозын ескеремін (4.4.14-респондент).*

*... Қатыстым. Бүкіл мектеп оқушыларынан анализ алынады. Класс жетекшісімен бірлесіп, психологиялық анықтама беріледі. Мен әлеуметтік жағдай бойынша есеп беремін. Жаңалықтарды толықтырып отырамыз. Өз саламыз бойынша (4.4.19-респондент).*

**37,5%** (9 адам) әлеуметтік педагог психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламасын және білім алушылардың жеке оқу бағдарламасын әзірлеуге қатыспайды не жанама қатысады.

*... Оқу жағынан қатыса бермеймін, әлеуметтік жағынан жұмыс істеймін. Мұғалімдер ақпарат сұрағанда беремін. Үйге бірге барамыз. Мектеп инспекторы, медбике, тәрбие ісі жөніндегі орынбасар барлығымыз барамыз (4.4.21-респондент).*

*... Жеке бағдарлама жасауға қатыспаймын (4.4.22-респондент).*

*... Бәрі бірдей жасайды деп айта алмаймын. Мен қатысқан жоқпын. Негізі білім жөніндегі орынбасары таныстырды, осындай бағытта жеңілдетілген болуы керек деп, оқушылардың білім деңгейі өте төмен емес. Сондықтан ол балалар игере алады деген сеніммен жалпы жоспармен жүріп жатыр (4.4.23-респондент).*

*... Жеке бағдарлама жасауға қатыспадым (4.4.24-респондент).*

ППҚҚ мамандарының жауаптарын қорытындылай келе, олар психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламасын және барлық білім алушылар үшін жеке оқу бағдарламасын әзірлеу, олар мен сынып жетекшілері, пән мұғалімдері, ата-аналар арасындағы өзара байланысты күшейту тұрғысынан кәсіби құзыреттілікті арттыруды қажет етеді деп қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар, ППҚҚ-ның барлық мүшелеріне мектеп ұжымының басқа мүшелері арасында инклюзивті мәдениетті, саясат пен тәжірибені дамыту ұсынылады. Сондай-ақ ППҚҚ мамандарына әр баланың жеке басын құрметтеу және айырмашылықтарды қабылдаудан тұратын инклюзивті педагогика қағидаттарын қолдана отырып, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетуде категориялық тәсілден аулақ болу ұсынылады. Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды жалпы білім беру ортасына тиімді қосу тек инклюзивті процесті психологиялық-педагогикалық қолдауды ғана емес, сонымен бірге, ең алдымен, психологиялық-педагогикалық көмек пен ата-аналарды қолдауды да қамтиды.

Педагог-психологтардың төменде келтірілген мәлімдемелері олардың негізінен WhatsApp арқылы ата-аналардың қажеттілігі мен өтініші бойынша

*Ата-аналармен қалай  
байланысасыз?  
Мәселен жеке білім  
беру бағдарламасын  
әзірлеуде?*

консультациялар өткізетіндігін көрсетеді. Педагог-психологтардың жауаптарында сынып жетекшісімен және директордың тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасарымен бірлескен жұмыс туралы жеке айтылады. Сондай-ақ, 37 респонденттің тек 1-і ғана ата-аналармен профилактикалық іс-шаралар өткізгенін атап өтті. Барлығы 2 респондент ата-аналардың жеке оқу бағдарламаларын әзірлеуге қатыспайтындығын көрсетті, ал қалғандары бұл сұраққа жауап бермеді. Демек, жеке оқу бағдарламаларын әзірлеу кезінде мамандар ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарымен өзара әрекеттеспейді деп айтуға болады.

Дефектолог-мұғалімдер, сондай-ақ жеке сұхбаттар, ұялы байланыс құралдары арқылы соның ішінде балалары ПМПК қорытындысы бар ата-аналармен Zoom арқылы консультациялар өткізеді. 21 респонденттің тек 1-і ғана ата-аналармен жұмыс жоспар бойынша жүргізіліп жатқанын көрсетті.

*Ата-аналармен балаларға үй тапсырмаларын берген кезде, сабақтан алып кеткен кезде күнделікті сабағын қадағалауын сұраймыз. Ата-аналар өздері түсінбеген сұрақтарын бізден хабарласып сұрап жатады (4.2.3-респондент).*

*Телефонмен байланысамыз. Ұсыныс жазылады, кеңес беріледі. Ата-ана рұқсатынсыз ешнәрсе істей алмаймыз (4.2.11-респондент).*

*Балаларын алып келеді, телефон арқылы сөйлесеміз. Сабағын қадағалауды, қайталауды сұраймыз, қарым-қатынаста боламыз (4.2.12-респондент).*

*Мектепке шақырып сөйлесіп отырамыз, ұсыныстар бойынша жұмыс жүргіземіз (4.2.13-респондент).*

*Зум арқылы, ватсап арқылы, телефонмен хабарласу арқылы. Жиналыстар, жеке кеңестер, құжаттар жинау. ПМПК ұсынымы бар балалармен видеозвонок арқылы. Үй тапсырмасы бойынша қандай көмек керек, қандай қиындықтар туындап жатыр деп (4.2.16-респондент).*

*Ватсап арқылы бәрін түсіндірдім. Дефектолог міндетін, сабақ кестесін түсіндірдім (4.2.19-респондент).*

*Ата-аналармен чат арқылы жұмыс істейміз. Көп ата-ана келе алмайды. Ашықтан-ашық сөйлесейін десең былтыр ешкімді мектепке кіргізбедік. Биыл ата-анамен тығыз байланыс жасаймыз деп ойлаймын (4.2.20-респондент).*

Сұхбатқа сәйкес, ата-аналармен тығыз байланыс **логопедтердің** жұмысында байқалады. Зерттеушілер бұл мақсатты топ өз қызметінің нюанстары туралы егжей-тегжейлі айтып бергенін атап өтті. Сауалнамаға қатысқан басқа мамандардан айырмашылығы, логопедтер арасындағы 18 респонденттің 1-і жеке оқу жоспарын әзірлеу кезінде ата-аналардың сауалнамаларынан мәліметтер ескерілетінін атап өтті.

Мамандар сөйлеу қабілеті зақымдалған балалар туралы анамнестикалық мәліметтерді жинау кезінде ата-аналармен тікелей өзара әрекеттеседі. Ата-аналарға көмек ретінде ақпараттық буклеттер, ықтимал қайталама сөйлеу бұзылыстарының уақытылы алдын-алу туралы брошюралар, балалардың толыққанды сөйлеу дамуына жағдай жасау дайындалуда. Осылайша, логопедтің ата-аналармен жұмысы тек кеңес беру ғана емес, сонымен қатар білім беру және профилактикалық болып табылады.

Сұхбаттан басқа, зерттеу аясында мектепке барған кезде логопедтің жылдық жұмыс жоспарын зерттеу маманның міндеттерінің бірі педагогтер мен ата-аналар арасында логопедия туралы арнайы білімді түсіндіру екенін

көрсетті, іс-шараларға оқу жылының басында балалардың сөйлеу дамуының диагнозымен танысу үшін 1-ші сыныптарда ата-аналар жиналысын өткізу кіреді.

Ата-аналармен өзара әрекеттесу кезінде мамандар тек жағымды жақтарын ғана емес, сонымен қатар олардың жұмысындағы қиындықтар туралы да айтты («...ата-аналардан ақпарат алу қиын», «бәрі бірдей байланысқа түспейді», «ата-аналардың үй тапсырмасын орындауын бақылау төмен деңгейде»).

Әлеуметтік педагогтерге ата-аналармен қалай байланысасыз сұрағына берілген жауаптарды талдау өмірлік қиын жағдайға тап болған, жағдайы нашар, аз қамтамасыз етілген отбасылармен, мектепшілік бақылауда және ювеналды полиция бөлімінде есепте тұрған мінез-құлық нормасында ауытқулары бар балалардың ата-аналарымен, жиі сабаққа бармағандықтан оқудағы проблемалары бар балалардың ата-аналарымен жұмыс істейтінін көрсетеді. Сұхбаттан анықталғандай, мамандар ата-аналарға жеңілдіктер, материалдық төлемдер және басқа да әлеуметтік көмек алуға көмек көрсетеді.

Әлеуметтік педагогтің жылдық жоспарын қосымша зерттеу отбасылық қолайсыздықтың алдын алу аясында мамандар қажет болған жағдайда ата-аналармен балаларды тәрбиелеу мен күтіп-бағу, отбасындағы қарым-қатынас, тұрмыстық жағдайлар және олардың тәрбие мен оқытудағы рөлі туралы жеке әңгімелер жүргізетіндігін көрсетті. Жыл бойы құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі кеңесте ата-аналарды балаларды тәрбиелеу, оқыту, материалдық қамтамасыз ету туралы тыңдайды.

Әлеуметтік педагогтер отбасыдағы балалардың, оның ішінде қорғаншылықтағы (қамқоршылықтағы), патронаттағы балалардың тұрғын үй-тұрмыстық жағдайына тексеру жүргізеді, әлеуметтік осал топтағы балалардың жазғы демалысын ұйымдастыруға жәрдем көрсетеді. Бір сөзбен айтқанда, әлеуметтік жұмысты ұйымдастыру отбасыларға әлеуметтік, педагогикалық, консультативтік көмек көрсетуді қамтиды. Сонымен қатар зерттеу нәтижелері мамандардың ата-аналармен отбасының тәрбиелік деңгейін арттыру, отбасылық қолайсыздықты болдырмау; ата-аналардың бала тәрбиесіне жауапкершілік сезімін қалыптастыру бойынша жеткіліксіз жұмысын көрсетеді. Әлеуметтік педагогтердің жауаптары бойынша дамуында ауытқулары мен қиындықтары бар, мүмкіндіктері шектеулі, оқуда проблемалары, қарым-қатынаста, бейімделуде қиындықтары бар балалары бар отбасылармен жұмыс байқалмайды.

Жалпы, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің барлық мамандарының тұжырымдарын қорытындылай келе, қорытынды жасауға болады: бірыңғай ұйымдастырушылық модель негізінде ата-аналарға психологиялық-педагогикалық қолдау мақсатын жүзеге асыруға бағытталған мамандардың командалық жұмысы байқалмайды. Респонденттер профилактикалық сипаттағы жүйелі жұмыстың нақты мысалдарын келтірмеген. Бағдарламаны жасау кезінде ата-аналардың пікірлерін жанама есепке алу туралы бір мәлімдемені (4.3.1-респондент) қоспағанда, зерттеуге

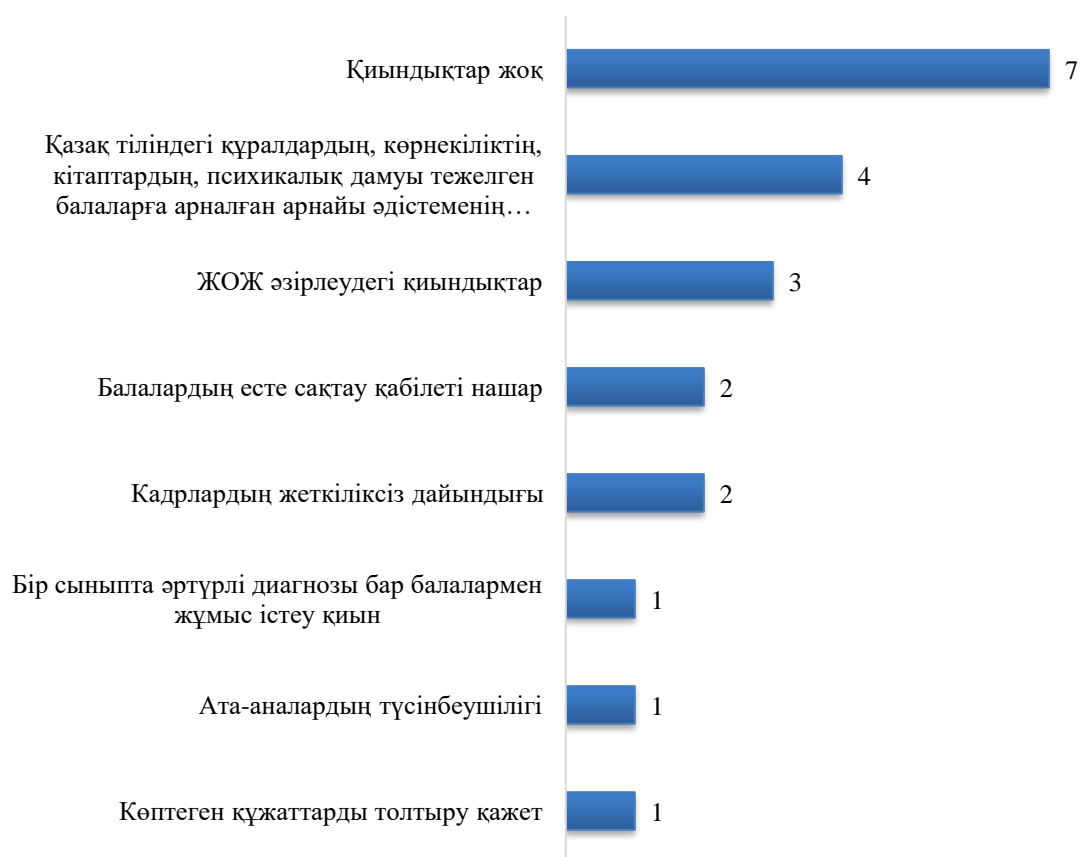
қатысушылардың ешқайсысы ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған жеке оқу бағдарламаларын әзірлеуге ата-аналардың тікелей қатысуы туралы оң жауап берген жоқ.

Бірауыздан барлық санаттағы респонденттер жеке тұлғаның толыққанды дамуы үшін балаларды тәрбиелеу мен оқытуда ата-аналармен өзара әрекеттесудің маңыздылығын атап өтті

*Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасауда жиі кездесетін қиындықтар қандай?*

Дефектолог-мұғалімдердің ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасаудағы қиындықтар туралы жауаптарын талдау проблемаларды көрсеткендердің саны олардың жоқтығын көрсеткендерге қарағанда 2 есе көп екенін көрсетеді. Сонымен, сұхбат барысында ерекше қиындықтар жоқ екендігі, егер бар

болса, оларды шешу оңай деп жауап берген 7 мәлімдеме анықталды. Респонденттердің қалған жауаптары әртүрлі сипаттағы қиындықтардың болуын көрсетеді, олардың көпшілігі қажетті әдістемелік және материалдық ресурстардың болмауына қатысты (50-сурет).



**50-сурет. Оқу дағдыларында қиындықтары бар білім алушыларға көрсетілетін қолдау түрлері, жауаптар саны (n=37)**

Логопед-мұғалімдермен сұхбаттан мамандардың 22%-ы өз жұмысындағы қиындықтарды сөйлеуді түзету жаттығуларын бекіту бойынша ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналары тарапынан қолдаудың болмауымен байланыстырады. Көптеген респонденттер ерекше қиындықтар туындамайтынын, барлық қиындықтарды шешуге болатынын атап өтті. Дефектологтар секілді логопедтер де қазақ тілінде ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасау бойынша әдістемелік материалдардың жеткіліксіздігіне шағымданады (17%).

Респонденттердің жауаптарының арасында тілінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың мінез-құлық себептерімен және логопедтердің жетіспеушілігімен байланысты қиындықтар туралы 2 пікір бар (51-сурет)



**51-сурет. Логопед-мұғалімдердің жұмысындағы қиындықтар, жауаптар саны (n=18)**

Зерттеуде респонденттердің ең көп үлесін педагог-психологтар (37 адам) құрады, олардың жалпы санының 32%-ы ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасауда жиі қиындықтарға тап болмағаны туралы айтты. Бір қызығы, «мамандықты жақсы көретін болсаңыз, барлық мәселелерді шешуге және қиындықтардан аулақ болуға болады» принципін ұстанатын мамандар бар. Басқа мамандарға ұқсас, педагог-психологтар әдістемелік материалдардың, тиісті жабдықтардың, жеткілікті кадрлық ресурстардың, ата-аналармен өзара әрекеттесудің көп болғанын қалайды.

Дефектологтардан, логопедтерден айырмашылығы, психологтар жұмыстағы қиындықтарды балалардың мінез-құлқының ерекшеліктерімен байланыстырады (қарым-қатынасқа түспейді, қызығушылықтарын ояту қиын және т.б.). Басқа респонденттер бойынша жұмыс жүйесіздігі, жеке

тәжірибенің болмауы, ата-аналардың түсінбеуі сияқты проблемаларды бөліп көрсетілген (52-сурет).



**52-сурет. Педагог-психологтар жұмысындағы қиындықтар, жауаптар саны (n=37)**

Сұхбат нәтижелері бойынша әлеуметтік педагогтардың 42%-ы өз жұмысында ерекше қиындықтар жоқ деп мәлімдеді. Олардың айтуынша, егер нақты мақсат болса, барлық мәселелер шешіледі. Сонымен қатар олар ата-аналармен (11 адам), балалармен (2 адам) жұмыс істеу қиынырақ екенін білдірді. Респонденттердің 46%-ы тұрмысы нашар отбасылармен (алкоголизм, бала тәрбиесімен айналысқысы келмеуі/келмеуі), ата-аналардың төмен материалдық жағдайымен байланысты проблемаларды көрсетті.

Бұл ретте әлеуметтік педагогтің қиын өмірлік жағдайда бала мен отбасыларға көмектесудің нақты мүмкіндіктері жоқ; отбасына әсер етудің пәрменді әдістері, нормативтік-құқықтық тетіктер жоқ; көбінесе қауіп-қатер тобындағы отбасындағы баланың қауіпсіздігіне және осындай контингентпен жұмыс істеу кезінде маманның өзінің қауіпсіздігіне қатер төнеді.

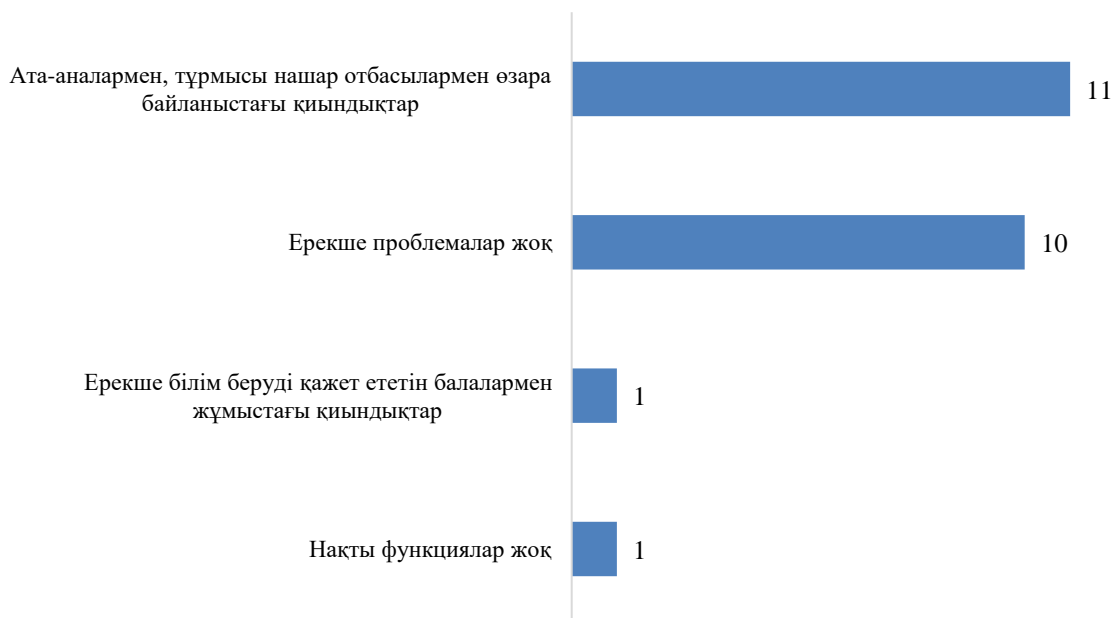
Респонденттің әлеуметтік педагогтің қызметі туралы нақты түсініктердің жоқтығы және оның функционалдық міндеттерінің «айқын болмауына» назар аудару қажет. Әлеуметтік педагогтердің басым үлесі – жоғары педагогикалық білімі бар пән мұғалімдері, және біреуінің ғана атқаратын лауазымына сәйкес келетін бейіні бойынша арнайы білімі бар.

Толыққанды сұхбат әлеуметтік педагог материалдық көмек көрсету (тегін тамақтану, киім сатып алу және т.б.) бойынша ұйымдастырушылық мәселелерге көп уақыт бөлетінін, бұл ретте жеткілікті уақыты жоқтығын және балалармен жеке жұмыс, агрессивтілік деңгейін төмендетуге бағытталған тренингтік сабақтар жүргізу, мектептегі және әлеуметтік бейімсіздіктің, девиантты мінез-құлықтың алдын алу бойынша профилактикалық



жұмыстарды және балалармен басқа да диагностикалық-профилактикалық жұмыстарды жүзеге асыру үшін кәсіби білімі жоқ екенін көрсетті.

Осыған байланысты әлеуметтік педагогтің нақты отбасы үшін «тәуекел тобындағы отбасымен», «әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарымен» кешенді жұмыс бағдарламасын әзірлеп, іске асыру қажет. Әлеуметтік тәрбиешінің шекараларын, бағалау критерийлерін, функцияларын анықтау маңызды (53-сурет).



**53-сурет. Әлеуметтік педагогтердің жұмысындағы қиындықтар, жауаптар саны (n=24)**

*Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың сыныптастарына, ата-аналарына, мұғалімдеріне және басқа ересектерге шағымдары болды ма? Балалардың шағымдары/өтініштері қандай сипатта болды және Сіз оларға қалай қарадыңыз?*

Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің 109 маманынан (педагог-психолог, мұғалім-дефектолог, мұғалім-логопед, әлеуметтік педагог және т. б.) тек үш респондент балалар тарапынан сыныптастарына өзара реніштер бойынша, ата-аналардан қашықтықтан оқыту кезеңінде Интернетке қосылу мүмкін еместігіне, мемлекеттік сатып алу бойынша аз қамтылған балаларға ұсынылатын киім сапасының лайықсыз болуына қатысты шағымдар жағдайларын растады.

Респонденттердің (дефектолог-мұғалімдер, педагог-психологтар, логопед-мұғалімдер, педагог-ассистенттер және психологиялық-педагогикалық қызмет қызметінің басқа да мамандары) пікірі бойынша мектеп деңгейінде сандық және сапалық кадрлық әлеуетті күшейту қажет, атап айтқанда, педагог-ассистенттер штатын ұлғайту, тәжірибе алмасуды, жас мамандар үшін практикалық шеберлік сыныптарын ұйымдастыру, сондай-ақ арнайы сабақтарға арналған кабинеттерді жабдықтауды (үлестірме материалдар, ойыншықтар және т.б.) қамтамасыз ету, ата-аналармен түсіндіру жұмысын; білім басқармаларына – барлық педагогтер үшін оқыту практикалық курстарының санын арттыру, психологиялық-педагогикалық қолдау мамандары үшін бірыңғай талаптар әзірлеу; құжаттамалар санын қысқарту, бір маманға балалар саны бойынша ақылға қонымды нормаларды бекіту қажет.

*Сіздің ойыңызша, мектеп әкімшілігі, білім басқармасы барлық білім алушылардың тең сапалы білім алу құқығын қамтамасыз ету үшін қандай шаралар қабылдауы мүмкін?*

### **1.11 ЭРГОНОМИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ КЕҢІСТІГІ МӘСЕЛЕСІ БОЙЫНША ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ҒЫЛЫМИ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ, ӘДІСТЕМЕЛІК ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРДІ ТАЛДАУ**

«The Effective Pre-School, Primary and Secondary Education» (EPPSE) [EPPSE] – 1997-2014 жылдар аралығында Ұлыбритания ғалымдары жүргізген әлемдегі ең танымал лонгитюдті зерттеулердің бірі. Аталмыш зерттеу жұмысы мектеп білім алушыларының оқу жетістіктері мен әлеуметтенуінің (бастауыш мектеп жасында да, жоғары сыныпта да) және білім беру ортасының, оның ішінде осы балалар үшін мектепке дейінгі жаста құрылған білім беру ортасы сапасының арасында тұрақты байланыстың барын көрсетті. Бұл зерттеуде білім беру ортасының сапасы инфрақұрылымның белгілі бір элементтерінің — үй-жайлардың, жиһаздың, жабдықтың, материалдардың, сондай-ақ кадрлық жағдайлардың болуы деп қана түсінілмейді (оны «құрылымдық сапа» деп атайды), сонымен қатар осы элементтердің барлығын білім беру процесінде қолдану («процесс сапасы») ретінде қарастырылды. Мектепке дейінгі білім беру деңгейінде білім беру ортасының сапасын өлшеу құралы ретінде ECERS (Early Childhood Environment Rating Scales) шкаласы таңдалды.

Осылайша, мұндай жобалар білім беру ұйымдарындағы инфрақұрылым бойынша өзекті жағдайды көрсетіп қана қоймай, сонымен қатар аталған инфрақұрылымдардың білім беру потенциалын көруге мүмкіндік береді, демек білім алушылардың дамуы мен жаңа құзыреттіліктерге ие болуы үшін қажетті ресурс ретіндегі білім беру ортасы жөнінде сөз қозғауға мүмкіндік береді. Осылайша, білім беру ортасы «бала дамуының әлеуметтік жағдайы» (Л.С. Выготский) кешенді феноменінің бөлігі ретінде әрекет етеді.

Қоршаған ортаның психологиясы мен әлеуметтануы және оның білім беру процесінің субъектілеріне әсері жөнінде бірқатар заманауи зерттеулер келесі фактілерді айғақтай түседі:

- мектеп ортасы білім алушылар мен педагогтердің денсаулығы мен көңіл күйіне әсер етеді (A. Blyth) [Blyth, Blyth];

- қоршаған ортаға жалпы қанағаттану мен қауіпсіздікті сезіну арасында байланыс бар (A. Blyth) [Blyth, Blyth];

- шу стресстік жағдайлардың пайда болуына, фрустрацияға, деконцентрацияға алып келеді (I. Enmerkar, E. Bauman) [Enmerkar I., Boman E.];

- мектеп ортасының жақсаруы мектептегі зорлық-зомбылықтың төмендеуіне әкеледі (S. L. Johnson) [Johnson S. L.];

- физикалық орта білім алушылардың өзін-өзі бағалауына, оқуға деген ынтасына және мінез-құлқына әсер етеді (L. E. Maxwell, E. J. Chmielewski) [Maxwell L. E., Chmielewski E. J.];

- мектеп кеңістігін жобалау параметрлері (жарық, температура, ауа сапасы, бейімделу, күрделілік, түс) білім алушылардың үлгеріміндегі 16% айырмашылықты түсіндіреді (P. Barrett, L. Barrett, F. Davies, Y. Zhang) [Barrett P., Zhang Y., Davies F., Barrett L., Barrett P., Zhang Y.];

- мектеп кеңістігіндегі түстер білім алушылардың ойлау процестеріне және олардың назарының шоғырлануына әсер етеді (J. Hoffmann) [Hoffmann J.];

- қоршаған ортаны дербестендіру білім беру процесі субъектілерінде (білім алушылар, педагогтер, ата-аналар) сенімділік пен қауіпсіздік сезімінің пайда болуына түрткі болады (С.К. Нартова-Бочавер, Е. А. Соловьева) [Нартова-Бочавер С. К., Соловьева Е. А.].

Білім беру ортасын зерттеу саласындағы ғылымның осы және басқа да өзекті жетістіктерін ескере отырып, мектептердегі қазіргі білім беру ортасымен байланысты атқарылып жатқан жұмыстар талданды және жинақталды.

Эргономикалық білім беру кеңістігін сәулеттік (физикалық) кеңістік, білім беру процесіне қатысушылардың өзара әрекеттесуі, заманауи ақпараттық технологиялар және оқу процесінің құрылымы тұрғысынан қарастыра келе келесі тұжырымдарды келтіруге болады:

Сәулеттік (физикалық) кеңістік — дизайн, навигация және интерьер құралдары негізінде қауіпсіздіктің жоғары әлеуетіне ие, трансформацияланатын, балалар іс-әрекетінің «іздерін» сақтауға қабілетті, балалардың жас ерекшеліктері мен психикалық, физикалық дамуының ерекшеліктерін ескеретін, физиологиялық жағынан ыңғайлы кеңістік.

Білім беру процесіне қатысушылардың өзара әрекеттесуі – мектеп кеңістігінде тұрақты ынтымақтастық, қосылу, белсенділік мүмкіндіктерінің болуы; білім алушылардың, мұғалімдердің, ата-аналардың қоршаған ортаны жобалауға қатысты өзгерістерге қатысуы арқылы кеңістікті дербестендіру.

Цифрлық орта – мектеп кеңістігінің кез келген нүктесінен Интернетке қосылу мүмкіндігі, гаджеттерді қосу және экрандарға трансляциялау үшін қажетті нүктелерге ие болу мүмкіндігі, электрондық кітапхана сервистері, мектептегі өзгерістер мен білім алушылардың жеке білім беру траекторияларын онлайн-кабинеттер мен күнделіктерде түзету мүмкіндігі.

Оқу процесінің құрылымы – бейсызықтық кесте, жеке білім беру маршруттары, жобалау жұмысы, таңдау бойынша курстар, «екі жастағы сыныптар» (жасы бойынша кіші білім алушылардың ең жақын даму аймағын дамыту үшін сабақта жасы бойынша жақын сыныптардың болуы), білім беру кластерлерінде оқыту.

Білім беру ұйымының кеңістігін әмбебап ресурс ретінде құрудың шетелдік тәжірибесін талдау эргономикалық тәсілдерді ескере отырып, мектеп ғимараттарын жетілдіру заманауи және перспективалы педагогикалық процестің барлық талаптарына сәйкес келетін мектептердің сәулеттік-жоспарлау құрылымын құруға бағытталғанын көрсетті. Инженерлік жабдықтардың интерьері мен деңгейін жақсарту дұрыс, себебі бұл қоршаған ортаның зиянды факторларының әсерінен қорғалған ғимараттардың ішкі ортасын ұйымдастыру қажеттілігіне негізделеді. Кеңістікті аймақтарға бөлуді ескере отырып, мектеп ғимараттарының интерьерін жасауға талпыныстар жасалуда, бұл өз алдына ұзақ уақыт мектеп ішінде болатын балаларға психологиялық әртүрлілікті қамтамасыз етеді.

Эргономикалық білім беру кеңістігі бар жаңа мектеп зияткерлік және спорттық өмірді қамтитын шығармашылық және ақпарат орталығына айналады. Бұл – нағыз заманауи ғылыми-технологиялық кешен, онда ерекше қолайлы жағдайлар жасау қажет. Бұл көп компонентті құрылым ғалымдарды, чемпиондарды, көшбасшыларды тәрбиелеуге мүмкіндік береді. **Білім беру ұйымының эргономикалық кеңістігін құрудың шетелдік тәжірибесін талдау нәтижесінде біз қазіргі мектептің кеңістігін жобалау принциптерін бөліп көрсете аламыз:**

- икемді жоспарлау құрылымы;
- сыртқы пайдаланушылар үшін ашық дереккөз;
- энергия және ресурс үнемдейтін, экономикалық тұрғыдан тиімді;
- материалдар мен техникалық тұрғыдан берік және экологиялық қауіпсіз;
- заманауи дизайн және табиғи түстер;
- ерекше сәулеттік дизайн, фасадтар және кең, жақсы жарықтандырылған ішкі жайлар;
- мектепте ашық ойындар мен демалыс үшін бөлінген жайлы орындары бар;
- мектеп – қала, мектеп – демалыс, мектеп – саябақ;
- мектепте ашық, көпфункционалды және трансформацияланатын кабинеттер бар;
- білім берудің жеке бағытталуы мен вариативтілігі сәулетте көрініс табуы керек;
- кеңістіктердің көп жақтылығы, көп деңгейлілігі;

- трансформер ғимараттар;
- балалардың мектеп аумағында болуы үшін қауіпсіз және жайлы жағдайлар;
- стереотиптік шешімдерден бас тарту;
- балалардың жас эргономикасын ескере отырып, масштабтау және сәулеттік-кеңістіктік шешімдерді іздеу.

Осылайша, мектептің физикалық кеңістігіндегі елеулі өзгерістерге ғана емес, сонымен қатар оқу процесін ұйымдастырудың жаңа тәсілдеріне, өз салаларындағы мамандардың, білім беру қатынастарына барлық қатысушылардың өзара әрекеттесуіне қатысты бірқатар тенденцияларды бөліп көрсетуге болады.

### **ҚР эргономикалық білім беру кеңістігінің жағдайын зерттеу әдіснамасы, құралдары әзірленді**

Эргономикалық білім беру кеңістігін зерттеу құралдары әзірленді. ҚР-дағы эргономикалық білім беру кеңістігінің жай-күйін зерделеу үшін білім беру кеңістігін бағалау критерийлерінің жүйелері айқындалды. Оқу кеңістігінің жай-күйін зерттеуге арналған құралдарды әзірлеу кезінде авторлар (№№№№) келесі критерийлерді ұстануды ұсынады:

- денсаулық қауіпсіздігі;
- жоғары жұмыс қабілеттілігін сақтау (оқыту сапасы);
- оқу-материалдық базаның, оның ішінде оқу құралдарының және (немесе) олардың жиынтықтарының педагогикалық және эргономикалық тиімділігі;
- жайлылық (жұмыстың мазмұны мен нәтижелеріне қанағаттану, қызметтің мотивациялық тұрақтылығы). Ұсынылған тізімде бағалау критерийлері көрсетілген, олардың жиынтығы білім беру процесіне эргономикалық көзқарасты айқындайды, оның құрамдас бөліктерінің бірі оқыту құралдары және педагогтер мен білім алушылардың өзара әрекеттесу ортасы болып табылады.

Қоршаған ортаның психологиясы мен әлеуметтануы және оның білім беру процесінің субъектілеріне әсері саласындағы бірқатар заманауи зерттеулер мынаны көрсетеді:

- мектеп ортасы білім алушылар мен педагогтердің денсаулығы мен көңіл күйіне әсер етеді (A. Blyth) [Blyth, Blyth];
- қоршаған ортаға жалпы қанағаттану мен қауіпсіздік сезімі арасында байланыс бар (A. Blyth) [Blyth, Blyth];
- шу стресстік жағдайлардың пайда болуына, фрустрацияға, деконцентрацияға алып келеді (I. Enmerkar, E. Bauman) [Enmerkar I., Boman E.];
- мектеп ортасының жақсаруы мектептегі зорлық-зомбылықтың төмендеуіне әкеледі (S. L. Johnson) [Johnson S. L.];

- физикалық орта білім алушылардың өзін-өзі бағалауына, оқуға деген ынтасына және мінез-құлқына әсер етеді (L. E. Maxwell, E. J. Chmielewski) [Maxwell L. E., Chmielewski E. J.];

- мектеп кеңістігін жобалау параметрлері (жарық, температура, ауа сапасы, бейімделу, күрделілік, түс) білім алушылардың үлгеріміндегі 16% айырмашылықты түсіндіреді (P. Barrett, L. Barrett, F. Davies, Y. Zhang) [Barrett P., Zhang Y., Davies F., Barrett L., Barrett P., Zhang Y.];

- мектеп кеңістігіндегі түстер білім алушылардың ойлау процестеріне және олардың назарының шоғырлануына әсер етеді (J. Hoffmann) [Hoffmann J.];

- қоршаған ортаны дербестендіру білім беру процесі субъектілерінде (білім алушылар, педагогтер, ата-аналар) сенімділік пен қауіпсіздік сезімінің пайда болуына түрткі болады (С.К. Нартова-Бочавер, Е. А. Соловьева) [Нартова-Бочавер С. К., Соловьева Е. А.].

Білім беру ортасын зерттеу саласындағы ғылымның осы және басқа да өзекті жетістіктерін ескере отырып, мектептердегі қазіргі білім беру ортасымен байланысты атқарылып жатқан жұмыстарды талдау және жинақтау жүзеге асты.

Білім беру кеңістігін тиімді бағалау құралдарының біріне тоқталайық. SACERS шкаласы қоғам тарапынан мектептің толық күн ішінде жұмыс істеуіне деген сұранысына жауап ретінде американдық мектептердің білім беру ортасын бағалау үшін және, тиісінше, білім алушылардың мектеп кеңістігінде жайлы болуына, белсенді уақыт өткізуіне және өзара әрекеттесуіне жағдай жасау үшін әзірленді. SACERS шкаласы көптеген елдерде (Германия, АҚШ, Швеция және т.б.) қолданылады және білім беру ортасын бағалаудың сенімді құралы болып табылады [Maxwell L. E., Chmielewski E. J.].

SACERS шкаласы білім беру ұйымында жасалған жағдайлардың орындылығы, мектеп жасындағы білім алушылардың дамуы, олардың мектеп жағдайындағы қажеттіліктерін қанағаттандыру өлшемдеріне негізделеді, бұл ретте қоршаған ортаның балалардың дамуына әсеріне баса назар аударылады (Environment Rating Scales Institute) [Environment Rating Scales Institute].

**SACERS әдістемесі жеті шағын шкаланы (бөлімді) қамтиды, олардың көмегімен келесілер бағаланады:**

*Ішкі кеңістік және жиһаз.*

Бұл шкала ішкі кеңістікті және үй-жайлардың орналасуын, жылжымалы белсенділікке арналған кеңістікті, оңаша қалуға арналған кеңістікті, қызметкерлерге арналған кабинеттерді, оқу процесін жүзеге асыруға және демалуға арналған жиһаздарды және т.б. бағалауды қамтиды.

*Денсаулық және қауіпсіздік*

Бұл шкала білім беру ортасын келесі көрсеткіштер бойынша бағалауды қамтиды: денсаулық пен қауіпсіздік шаралары және т.б.

*Белсенді қызмет/уақыт өткізу*

Бұл шкала сабақтан тыс іс-әрекеттің ұйымдастырылуын және қосымша білім беру қызметтерін сипаттайтын көрсеткіштермен сипатталады: бейнелеу өнері және технология; құрастыру; музыка және би; театрландырылған іс-әрекет, ғылым және оқу-зерттеу қызметі және т. б.

Өзара әрекеттесу

Бұл шкала «білім алушы – педагог», «білім алушы – білім алушы», «педагог – педагог», «педагог – ата-ана» жүйесіндегі өзара іс-қимылмен және коммуникациямен байланысты параметрлерді көрсетеді.

Оқу процесі

Бұл шкала көрсеткіштері кесте мен күн тәртібін, қосымша білім беру бағдарламаларының вариативтілігін және т.б. бағалайды.

Персоналды дамыту

Бұл шкала мұғалімдердің қызметін және олардың кәсіби даму мүмкіндіктерін бағалайтын көрсеткіштерге ие.

Арнайы қажеттіліктер

Бұл шкала ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың өзара іс-қимылы мен оқуы үшін жағдай жасауды сипаттайтын көрсеткіштермен ұсынылған.

SACERS бағдарламалық жасақтамасының бейімделген шкалаларын қолдана отырып, білім беру ортасын бағалау жоғарыда көрсетілген көрсеткіштер бойынша бақылау негізінде жүргізілді. Бағалау рәсімі 1-2 күн ішінде бақылауды және білім беру процесіне қатысушылармен сауалнамаларды қамтыды. Білім беру ортасын бағалауды дайындалған ғылыми қызметкерлер жүргізді.

SACERS шкаласын апробациялауды Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА ғылыми қызметкерлері жүргізді.

Шкалаларды аудару және алдын ала бейімдеу, СанҚжН-мен, бастауыш және негізгі жалпы білім берудің мемлекеттік жалпы білім беру стандарттарымен (МЖМБС) сәйкестендіру.

Ғылыми қызметкерлерді бақылау жүргізуге дайындау. Қызметкерлерді даярлау шеңберінде SACERS құралдары мен бағалау мәнін түсінуге арналған семинарлар; SACERS шкалаларымен жұмыс істеу бойынша оқыту семинарларының циклі; шкалаларды қолдана отырып, білім беру ортасын бақылау арқылы бағалау жүргізілді.

Іріктемені анықтау. Зерттеу барысында SACERS шкаласын апробациялауға Нұр-Сұлтан қаласының 4 жалпы білім беретін мектебі қатысты.

SACERS шкаласын қолдана отырып, бастауыш және негізгі жалпы білім берудің негізгі білім беру бағдарламасын іске асыру шарттарын бағалау. Сондай-ақ «Денсаулық және қауіпсіздік», «Оқу процесі», «Белсенді қызмет/уақыт өткізу», «Персоналды дамыту» шкалалары бойынша құжаттар зерделенді және қажеттілігіне қарай педагогтермен және әкімшілік өкілдерімен сауалнама және сұхбат жүргізілді.

Бұл зерттеуде алынған мәліметтерді келесі объектілер топтары бойынша өңдеу үшін келесі математикалық әдістер қолданылды:

- SACERS шкаласының индикаторлары (параметрлердің ақпараттылығы, индикаторларды түсіндірудегі қателер өлшемі);
- интегралдар (сипаттамалық статистика);
- сарапшылардың жұбы (сарапшылардың келісілуі, ауытқулардың өлшемі және бағалаудың корреляциясы).

Алынған мәліметтерді статистикалық өңдеу мектептің білім беру ортасын зерттеудегі масштабтардың ақпараттылығын анықтауға мүмкіндік берді. SACERS шкаласы индикаторларының ақпараттылығы зерттеушілердің теріс және оң жауаптарының жалпы санымен анықталды. Егер барлық зерттеушілер белгілі бір индикаторды бағалауда бірауызды таңдау жасаса, онда оның ақпараттылығы нөлге тең болды. Бірақ егер сарапшылардың пікірлері 50/50-ге бөлінсе, онда индикатор максималды саралауды көрсетті (2-кесте).

**2-кесте. SACERS шкаласының ақпараттық мәндерінің таралуы келесідей:**

Ішкі кеңістік және жиһаз	96%
Денсаулық және қауіпсіздік	72%
Белсенді қызмет / уақыт өткізу	95%
Өзара әрекеттесу	95%
Оқу процесі	94%
Персоналды дамыту	99%
Арнайы қажеттіліктер	99%

Шкалалардың жалпы ақпараттылығы 93%-ды құрады. SACERS шкаласының ақпараттылығы туралы мәліметтер қазақстандық мектептердің білім беру ортасын бағалау үшін оларды пайдалануға болатындығы жөнінде қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

**Эксперимент барысында алынған мәліметтер бірнеше қорытынды жасауға мүмкіндік береді:**

SACERS шкаласы бастауыш және негізгі жалпы білім берудің негізгі білім беру бағдарламаларын іске асыру мүмкіндігін қамтамасыз ететін кадрлық, материалдық-техникалық, ақпараттық-әдістемелік, психологиялық-педагогикалық, қаржылық жағдайлардың жиынтығы ретінде қарастыратын қазақстандық мектептердің білім беру ортасын бағалаудың сенімді құралы болып табылады. Шкаланың ақпараттылығы 93%-ды құрайды.

Күнделікті пайдалануға арналған жиһаздың болуы, қосымша білім беру қызметтеріне қол жеткізу және қосымша білім беру бағдарламаларының вариативтілігі, «білім алушы – педагог», «білім алушы – білім алушы», «педагог – педагог», «педагог – ата-ана» жүйесіндегі өзара іс-қимыл, дисциплина мәселелері, қаланың әлеуметтік-мәдени кеңістігін пайдалану, персоналды дамыту, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың



өзара іс-қимылы қазақстандық мектептердің білім беру ортасындағы әл-ауқат аймақтары болып табылады.

Қазақстандық мектептердің білім беру ортасындағы тәуекел аймақтары оңаша қалуға арналған кеңістік, кабинеттердің орналасуы, демалуға арналған жайлы жиһаз, сабақтан тыс іс-әрекеттерді ұйымдастыру және келесі бағыттар бойынша қосымша білім беру қызметтері болып табылады: бейнелеу өнері және технология, коммуникация/оқу, оқу-зерттеу қызметі, әлеуметтік-мәдени қызмет; ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жеке ерекшеліктерін есепке алу.

ҚР бойынша білім беру ұйымдарында эргономикалық жағдайлардың жасалуы жөнінде зерттеу жүргізу (ҚР белгілі бір салалары бойынша).

Эксперименттік педагогикалық зерттеу ұсынылған теориялық ережелерді және эргономикалық тәсіл негізінде қазіргі мектепте оқу процесінің тиімділігін тексеру мақсатында жүргізілді. Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстарды жүзеге асыру кезінде мынадай міндеттер қойылды және шешілді:

- мектеп практикасында зерттелетін проблеманың жай-күйін зерделеу;
- эргономикалық тәсілді іске асыру мәселелерінде педагогтердің құзыреттілігін анықтау;
- ақпараттық-пәндік ортаның жағдайын зерттеу және бағалау;
- эргономикалық тәсіл негізінде модельденген педагогикалық жүйені енгізу;

• оқу құралдарының эргономикалық-педагогикалық тиімділігін тексеру. Эксперименттік педагогикалық зерттеу 1160-тан астам бала мен 725-тен астам педагогті қамтыды. Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс 2 кезеңде жүргізілді. Эксперименттің мақсаты білім беру мекемесінің ақпараттық-пәндік ортасының жағдайын және педагогикалық процесс субъектілерінің эргономикалық құзыреттілік деңгейін зерттеу болды, яғни эргономикалық тәсілді іске асыру мүмкіндіктері анықталды.

Сұхбаттасу, сауалнама жүргізу, бақылау барысында мектеп басшыларының зерттелетін мәселе бойынша ұстанымдарын, сондай-ақ педагогикалық эргономика идеяларын енгізу тұрғысынан қазіргі мектептің мүмкіндіктерін анықтау мүмкін болды. Мәселені зерттеу үшін директорлар арасында сауалнама жүргіздік (жалпы қамтылған респонденттер – 3469 адам).

**2 Орта білім беру ұйымдарында білім алушыларды, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдауды мониторингілеу қорытындылары бойынша әдістемелік ұсынымдар (нұсқаулықтарды, бақылау картасын, бағдарламасын, білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау моделін қоса)**

Қазақстанда, дамыған әлемдік қоғамдастықтағыдай, мемлекеттің білім беруді дамыту саласындағы маңызды міндеті әрбір баланың сапалы білімге тең қол жеткізуін қамтамасыз ету болып табылады.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында балалардың тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету бойынша жүйелі шараларды іске асырудың маңыздылығын атап өтті: «...Біздің балаларымыз тұратын жеріне және оқыту тіліне қарамастан сапалы білім алуы тиіс».

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарында барлық білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру үшін жағдай жасалатыны белгіленген («Сапалы білім беру» 3-жалпыұлттық басымдығы).

Осылайша, мемлекетіміздің саясатын ұстана отырып, білім берудің барлық деңгейлеріндегі педагогикалық қоғамдастық алға қойылған міндеттерді іске асыру мақсатында өзінің күнделікті жұмысын құруға шақырады.

Бұл бөлімде білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша мониторинг жүргізу қорытындылары бойынша нысаналы топтар бойынша зерттеуге қатысушылардың пікірлері, сабақтарды, білім беру кеңістігін бақылау және білім беру ұйымдарының құжаттарын зерделеу негізінде негізгі тұжырымдар ұсынылған.

Мониторинг қорытындысы бойынша педагогикалық және әкімшілік қызметкерлердің ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеуге кәсіби және психологиялық дайын еместігі (арнайы әдістерге, оқыту құралдарына пайдалана алмау, курстық даярлық деңгейінің жеткіліксіздігі, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс тәжірибесінің болмауы); инклюзивті ортада ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдау үшін тар шеңберлі логопед-мамандардың, психологтардың, дефектологтардың, педагог-ассистенттердің жетіспеушілігі анықталды; жалпы және жеке пайдаланудағы арнайы жабдықтардың жеткіліксіздігі, бұл инклюзивті білім беруді жүзеге асыру үшін жағдай жасауды едәуір қиындатады; білім беру ұйымдарында арнайы білім беру жағдайларын жасау бөлігінде ведомствоаралық және желілік өзара байланысты ұйымдастыру деңгейінің жеткіліксіздігі.

Бұдан әрі жасалған қорытындылар негізінде зерттеушілер білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру ортасын ұйымдастыруды жетілдіру бойынша ұсынымдар мен шараларды ұсынады. Ұсынылған ұсынымдар 3 бағыт бойынша топтастырылған: мектептің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қабылдауға дайындығы, оқытуды дараландыру, НҚА-ны жетілдіру.

### **1 бағыт. Мектептің ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қабылдауға дайындығы**

#### *Мәселелер:*

Зерттеуге қатысушы мектеп директорларының 60%-ы инклюзивті білім беру жағдайында балаларды оқытуға дайындық үшін материалдық-техникалық (МТБ және жарактандыру) және кадрлық ресурстар (мамандар) қажет екенін хабарлады. Респонденттердің 26,7%-ы инклюзия жағдайында

ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту және тәрбиелеу мәселелері бойынша педагогтердің біліктілігін арттыруды маңызды деп санайды. Инклюзивті практиканы қамтамасыз ету үшін қажетті әдістемелік ресурстардың (оқулықтар, ОӘК, педагогтерге арналған дидактикалық құралдар, бейімделген оқу бағдарламалары және т.б.) болуы мектеп басшыларының 10%-ының пікірі бойынша өзекті болып табылады.

«Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың ата-аналарымен бірлескен жұмыс және оларды психологиялық-педагогикалық қолдау» (консультация беру, ата-аналарға арналған мектептерді, отбасылық клубтарды ұйымдастыру және т.б.) мәлімдемесі тек екі респондент сөзінде айтылды (6%).

### **1-ұсыным. Педагогтердің, білім алушылардың, ата-аналардың психологиялық-педагогикалық құзыреттерін, инклюзивті мәдениетін дамыту**

#### *Ұсынылатын шаралар:*

1.1. Білім беру процесінің барлық қатысушыларының инклюзивті білім берудің философиясы мен принциптерін қабылдауға дайындығын қамтамасыз ету, білім алушылар, ата-аналар және мектептің барлық қызметкерлері арасында стигманың алдын алу бойынша жұмыс жүргізу.

1.2. Сандық және сапалық кадрлық әлеуетті күшейту, атап айтқанда, педагог-ассистенттер штатын ұлғайту, тәжірибе алмасуды, жас мамандар үшін практикалық шеберлік сыныптарын ұйымдастыру.

1.3. Ата-аналарды білім беру процесіне тарта отырып, отбасымен және қоғаммен серіктестікті дамыту, ата-аналар арасында барлық балаларға, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қатысты төзімділікті арттыру.

1.4. Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды оқытумен байланысты барлық педагогтердің үздіксіз кәсіби дамуына ықпал ету және барлық мектеп қызметкерлерінің (сынып жетекшілері, арнайы білім беру мұғалімдері, педагог-психологтар, педагог-ассистенттер) осы саладағы рөлдері мен міндеттерін нақты түсінуін қамтамасыз ету.

1.5. Педагогикалық білім беру мазмұнының және педагогтің үздіксіз кәсіби дамуының өзара байланысы мен өзара білім алмасуын қамтамасыз ету. Педагогтердің бірлескен және белсенді дамуына ықпал ететін, олардың қажеттіліктеріне жауап беретін, сондай-ақ нақты мектептің сипаттамаларына бейімделген мектеп базасында біліктілікті арттыру курстарын қолдау.

1.6. Инклюзивті білім беру (мониторинг, өзін-өзі бағалау, стратегиялық жоспарлау, командалық жұмыс) қағидаттары негізінде білім беру процесін басқаруда заманауи менеджментті енгізу.

1.7. Инклюзивті білім берудің сабақтастығы мен үздіксіздігін қамтамасыз ету үшін мектептердің білім берудің барлық деңгейіндегі ұйымдармен өзара байланысын кеңейту.

1.8. Балаларды ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып әлеуметтендіруді қамтамасыз ету мақсатында мектептердің қосымша білім беру ұйымдарымен ынтымақтастығын дамыту.

## **2-ұсыным. Барлық білім алушылар үшін барынша жайлы білім беру кеңістігін құру**

### *Мәселелер:*

Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарына жүргізілген сауалнамаға сәйкес, келесі қорытындыны жасауға болады: бірыңғай ұйымдастырушылық модель негізінде ата-аналарға психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асыруға бағытталған мамандардың топтық жұмысы байқалмайды. Бағдарламаны әзірлеу кезінде ата-аналардың пікірлерін жанама ескеру туралы бір мәлімдемені қоспағанда, зерттеуге қатысушылардың ешқайсысы ата-аналардың ерекше білім беруді қажет ететін балаларға арналған жеке оқу бағдарламаларын әзірлеуге тікелей қатысуы туралы оң жауап берген жоқ.

Сұхбат деректері бойынша, әлеуметтік педагогтің функционалдық міндеттері «көмескі», оның қызметі туралы нақты түсініктері жоқ; ол материалдық көмек көрсету бойынша ұйымдастыру мәселелеріне көп уақыт бөледі (тегін тамақтану, киім сатып алу және т. б.), бұл ретте агрессивтілік деңгейін төмендетуге бағытталған тренингтік сабақтар; мектептегі және әлеуметтік бейімсіздіктің, девиантты мінез-құлықтың алдын алу бойынша профилактикалық жұмыстар және балалармен басқа да диагностикалық-профилактикалық жұмыстарды жүзеге асыруға жеткілікті уақыты жоқ және балалармен жеке жұмыс жүргізу үшін кәсіби білімі жоқ (бірліктер атқаратын лауазымына сәйкес келетін бейіні бойынша арнайы білімі бар).

### *Ұсынылатын шаралар:*

2.1. Материалдық-техникалық жабдықтау (мектеп жабдықтары, кабинеттер, асхана, санитарлық-гигиеналық бөлмелер, кітапхана, спортзал және т.б.) арқылы кедергісіз сәулет ортасын және объектілердің қолжетімділігін құру.

2.2. Білім беру процесіне оқу-пәндік ортаның, оқыту құралдарының педагогикалық процесс субъектілерінің бірлескен қызметіне толық бейімділігін көздейтін эргономикалық тәсілдерді кеңінен енгізу (қимыл ойындары мен демалуға арналған аймақтар, көпфункционалы және трансформацияланатын үй-жайлар және т.б.).

2.3. Балалардың жеке қажеттіліктеріне сәйкес психологиялық-педагогикалық қолдау бағдарламаларын құру және оқу бағдарламаларын бейімдеу бойынша педагогтерге жүйелі әдістемелік қолдау көрсету.

2.4. Балалардың әлеуметтік мәселелерін шешу және олардың құқықтарын қорғау мүддесінде әлеуметтік қорғау органдарымен, кәметке толмағандармен жұмыс жөніндегі бөлімдермен, басқа да ұйымдармен және бірлестіктермен ынтымақтастық орнату.

2.5. Әлеуметтік педагогтің нақты отбасы үшін «тәуекел тобындағы отбасымен», «әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарымен» кешенді жұмыс бағдарламасын әзірлеу және іске асыру.

2.6. Әлеуметтік тәрбиеші функцияларын, шекараларын, бағалау критерийлерін анықтау.

## **2-бағыт. Оқытуды жекешелендіру және дербестендіру**

### **3-ұсыным. Икемді және тиімді білім беру бағдарламаларымен қамтамасыз ету**

#### *Мәселелер:*

Бейімделген оқу бағдарламалары мен жеке оқу жоспарларының (ЖОЖ) әзірленуі туралы респонденттер оң жауап бергенге қарамастан, сұхбаттарды талдау мектеп ұжымдарының осы секілді құжаттарды әзірлеудегі қиындықтарын көрсетеді. Респонденттердің 50%-дан астамы жеке оқу жоспарларының балалардың ерекше білім беру қажеттіліктеріне сәйкестік дәрежесін орташа деп санайды, зерттеуге қатысушылардың 20%-ы төмен баға береді.

Зерттеуге қатысушылардың жартысынан көбі (57%) «Сіз ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың дамуына қалай мониторинг жүргізесіз?» сұрағына нақты жауап бермейді, бұл ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуда мониторинг және кешенді қолдау мәселелерінің мазмұнын жеткіліксіз түсінуді, сондай-ақ балалардың даму деңгейін бағалау көрсеткіштерінің белгісіздігін көрсетеді.

Сабақты бақылау нәтижелері бойынша жекелеген білім алушылардың оқу процесіне нашар тартылуы анықталды. Сонымен, бақыланған сабақтардың 30%-ында балалардың көпшілігі белсенділік танытпады және сыныпта ұжымдық жұмысқа қатыспады. Көптеген сабақтарға жұмысты бағалаудың нақты критерийлерін түсіндіру және талқылау, кері байланыс, білім алушылардың өзін-өзі бағалауы, сыныптастарының жұмысын бағалау секілді әдістер қолданылмады.

#### *Ұсынылатын шаралар:*

3.1. Әр жас кезеңінде балалардың жеке, зияткерлік, әлеуметтік дамуына жағдай жасауға ықпал ету.

3.2. Педагогтерге, ата-аналарға балаға жеке көзқарасты іске асыруда психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету арқылы оқытудың оң уәждемесін қалыптастыру үшін жағдай жасау;

3.3. Оқу бағдарламалары, оқу-әдістемелік құралдар мазмұнының білім алушылардың жас және жеке мүмкіндіктеріне сәйкестігін қамтамасыз ету.

3.4. Барлық балаларды қанағаттандыратын білім беру ортасының қолжетімділігін қамтамасыз ететін оқытудың әмбебап дизайнының

қағидаттарын мектеп практикасында қолдану: теңдік және пайдаланудағы икемділік, қарапайымдылық, түсініктілік, қауіпсіздік, ыңғайлылық.

3.5. Жоспарлау және іске асыру іс жүзінде білім алушыларды сабақтың мақсатын қоюға тарту және жетістік критерийлерін бірлесіп анықтау, бұл оқу процесін жеке білім алушы үшін маңызды етуге, мотивацияны арттыруға мүмкіндік береді.

3.6. Балалардың денсаулық жағдайын, жасын және даму деңгейін ескере отырып, олардың ең жоғары мүмкіндіктері мен қабілеттерін дамытуға бағытталған оқытудың әртүрлі нысандары мен тәсілдерін қолдану (білім алушылардың білімді меңгеру деңгейін ескере отырып, оқу материалын іріктеу, жеке көзқарас және т.б.).

3.7. Диагностика негізінде сараланған тапсырмаларды әзірлеу арқылы балалардың жеке қабілеттерін дамытуға оқу материалдарының бағыттылығын күшейту.

3.8. Оқу қызметінде қиындық көретін білім алушыларға сараланған көмек көрсету.

3.9. Білім алушылардың салауатты өмір салтына деген ынтасын, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі жетілдіру және кәсіби өзін-өзі анықтау қабілетін қалыптастыру.

3.10. Білім сапасына үнемі мониторинг жүргізу, әртүрлі қажеттіліктері бар білім алушылардың үлгерімін және бір сынып аясында өзін-өзі реттеу деңгейін белгілеу.

#### **4-ұсыным. Әр балаға дамудың, оқытудың, әлеуметтенудің өзекті мәселелерін шешуге көмектесу**

##### *Мәселелер:*

Пән мұғалімдерінің шамамен 40%-ы балалардың дағдыларын қалыптастыру кезінде олардың денсаулық жағдайын, жасын және даму деңгейін ескере отырып, балалардың барынша мүмкіндіктері мен қабілеттерін ескермейді. Педагогтердің 45,8%-ы өз сабақтарында объективті және дәлелді бағалауды көрсеткен жоқ.

##### *Ұсынылатын шаралар:*

4.1. Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандары жаңадан келген әрбір баланың білім алу мүмкіндігінің деңгейіне алғашқы диагностика жүргізу, баланың әлеуетіне сүйене отырып, нәтижелерін талқылау және белгілі бір кезеңге жеке даму бағытын әзірлеу; оқу-тәрбие процесінің барлық қатысушыларына (пән мұғалімдеріне, қосымша білім беру оқытушыларына, ата-аналарға, балаларға) арналған ұсынымдар әзірлеу.

4.2. Мониторингтік бақылау жүйесінде білім алушылардың оқу және басқа да жетістіктерінің деңгейін қадағалау, қажет болған жағдайда олардың жеке даму бағыттарын түзету.

4.3. Білім алушыларды оқыту мақсаттарын қою және бағалау критерийлерін бірлесіп айқындау процесіне тарту.

4.4. Білім алушылардың жеке қабілеттерін дамытуға, оқытуды саралауды көздейтін ресурстарды пайдалануға бағытталған оқу тапсырмаларын жоспарлау.

4.5. Кәсіби бағдарлау жұмысының мәселелерін қарастыру және ерекше білім беруді қажет ететін түлектерін әлеуметтендіру, бұл процеске әртүрлі мамандар мен ата-аналарды тарту, ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің кәсіби жоспарларын олардың мүмкіндіктеріне сәйкес кәсіби бағдарлау кезеңінде түзету.

### **3-бағыт. Инклюзивті білім беру бойынша нормативтік-құқықтық актілерді жетілдіру**

#### **6-ұсыным. Мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысын реттейтін ҚР нормативтік құқықтық құжаттарына өзгерістер енгізу**

##### *Мәселелер:*

Қазіргі уақытта Қазақстанда білім берудің барлық деңгейлерінде білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың бірыңғай тетігі жоқ. Мектептің психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің қызметі туралы бірыңғай ереже жоқ. Қолданыстағы «Білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық консилиумдардың жағдайы туралы» 2016 жылғы 29 желтоқсандағы № 725 бұйрықта мүгедектіктің медициналық моделіне негізделген мектептегі психологиялық-педагогикалық консилиум қызметінің ұйымдастырушылық негіздері баяндалады, оның негізінде баланың денсаулық жағдайы проблема, дефект ретінде қаралып, оны түзету қажеттілігі белгіленеді.

ППҚҚ мамандары бірінші кезекте арнайы сыныптарда оқитын мүмкіндігі шектеулі балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау және түзету қолдауын көрсетеді. Аталған сыныптарда бұзылыстары ауыр білім алушылар үшін арнайы жағдайлар жасалған: балалардың саны шектеулі, арнайы бағдарлама, бұзылыстарды түзету бойынша сабақтар (психикалық бұзылыстың тежелуі, есту, көру қабілетінің бұзылуы). Бұл ретте мектептің жекелеген блоктарында (жекелеген қабаттарда) арнайы сыныптарды орналастыру, жеке кесте, жеке штат, міндетті түзеу арқылы қолдау және психологиялық-педагогикалық қолдау мүмкіндігі шектеулі балаларды қалған балалардан сегрегациялау процесін одан сайын күшейте түседі.

Еліміздің мектептерінде ерекше білім беруді қажет ететін балалар үшін кәсіби бағдарлау жұмысының тәжірибесі жинақталмаған. Кәсіби бағдарлау жұмысын ұйымдастыру және ерекше білім беруді қажет ететін түлектерді әлеуметтендіру, осы процеске әртүрлі мамандар мен ата-аналарды тарту,

ерекше білім беруді қажет ететін жасөспірімдердің кәсіби жоспарларын олардың мүмкіндіктеріне сәйкес кәсіби бағдарлау кезеңінде түзету қажет.

*Ұсынылатын шаралар:*

6.1. «Мемлекеттік білім беру ұйымдары қызметкерлерінің үлгі штаттарын және педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген адамдар лауазымдарының тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 30 қаңтардағы № 77 Қаулысымен (03.06.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) бекітілген Білім беру ұйымдарының үлгі штаттарына қажет болған жағдайда емес, білім беру ұйымдарының негізгі штат кестесіне арнайы педагогтердің штат бірліктерін енгізу бөлігінде өзгерістер енгізу;

6.2. Психологиялық-педагогикалық қолдау мамандары үшін бірыңғай талаптарды әзірлеу;

6.3. Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының құжаттамаларын біріздендіру және санын азайту;

6.4. Бір маманға (педагог-психолог, логопед-мұғалім және т.б.) балалар санының оңтайлы нормаларын бекіту;

6.5. НҚА мазмұнын жетілдіру, ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау әдістемесін әзірлеу, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға педагогикалық қолдау көрсету деңгейлерін айқындау мақсатында ғылыми зерттеулер жүргізу.

**7-ұсыным. Инклюзивті білім беру саласында педагогтерді даярлау және олардың біліктілігін арттыру бағдарламаларын жанарту**

*Мәселелер:*

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім беру сапасына әсер ететін факторларды талдау, білім беру процесіне қатысушылардың барлығының пікірін зерттеу инклюзивті білім беруді дамытудың жетекші факторы педагогикалық ұжымның осындай балалармен жұмыс істеуге дайындығының жоғары деңгейі болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сауалнамаға қатысқан мектеп педагогтерінің 80%-ы ерекше білім беруді қажет ететін балаларға сабақ беру үшін арнайы білімі аз екенін, 20%-ы арнайы білімінің жоқтығы туралы хабарлады. Бірде-бір респондент оның арнайы білімі ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу үшін жеткілікті деген пікір білдірген жоқ. Бұл білім алушылардың әртүрлі білім беру қажеттіліктеріне жауап бере алу үшін педагогтердің кәсіби дамуын күшейту қажеттілігін көрсетеді. PISA-2018 халықаралық зерттеуінде педагогтердің балалардың қажеттіліктерін қанағаттандырмайтынын атап өткен Қазақстандық мектеп директорларының үлесі (61%) ЭЫДҰ елдері бойынша орташа көрсеткіштен 2 есе жоғары.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқыту ЭЫДҰ елдерінде кәсіби дамудың қажетті 3-топ саласының қатарына кіреді. TALIS-2018



мәліметтері бойынша, ЭЫДҰ елдері бойынша педагогтердің 22%-ы ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс саласында оқытудың жоғары қажеттілігі туралы хабарлады.

Мектеп директорларымен сұхбатқа сәйкес, барлығы 4 респондент (немесе сауалнамаға қатысушылардың жалпы санының 13%) соңғы 3 жылда педагогтердің 70%-дан 95%-ға дейін инклюзивті білім беру бойынша курстардан өткенін хабарлады. Курстық даярлықтан аздаған педагогтер (16%-ға дейін) өткендігі туралы сауалнамаға қатысушылардың 8-і (немесе 27%) айтты. 3 жылдық кезеңде мектепте жалпы педагогтердің 20-35% және 40-63% инклюзивті білім беру бойынша курстардан өткендігі туралы 9 мәлімдеме тіркелді. Сонымен қатар респонденттер ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасау үшін курстардан өту олардың қажеттіліктерін толық қанағаттандырмайды, көп бөлігі практикалық сабақтарға, тренингтерге және шеберлік сабақтарына мұқтаж.

*Ұсынылатын шаралар:*

7.1. Педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдерді даярлау бағдарламаларында ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс жасау модулін қарастыру.

7.2. Біліктілікті арттыру курстары (ІТ-құзыреттер, инклюзия) арқылы педагогтердің құзыреттілігінің жаңа жиынтығын қалыптастыруды жалғастыру, өңіраралық және республикалық деңгейлерде педагогтердің үздік практикаларын трансляциялау.

7.3. Оқытудың әмбебап дизайны қағидаты негізінде инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеу үшін педагогтердің біліктілігін арттыруды жүзеге асыру (сараланған тапсырмаларды қолдана білу, оқу бағдарламаларын бейімдеу, ерекше білім беруді қажет ететін балаларға қажетті қолдауды ұйымдастыру).

7.4. Педагог-ассистенттерді сертификаттау ережесін және сертификаттау курстарының бағдарламасын әзірлеу (балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері мен қажеттіліктерін есепке алу, сараланған көмекті дұрыс ұйымдастыра білу, көру қабілеті зақымдалған балаларға арналған Брайль қарпін білу, есту қабілеті зақымдалған балаларға арналған дактилологияны білу, аутизмі бар балаларға арналған арнайы технологияларды білу және т.б.).

7.5. Инклюзивті білім беру процесін әдістемелік қамтамасыз етуді дамыту, жеке білім беру траекторияларын, жеке оқу жоспарларын қолдану және бейімдеу бойынша ұсынымдар әзірлеу.

7.6. АКТ-мен педагогикалық интеграцияны жақсарту: жаңа дағдылар мен педагогикалық әдістерді тарату үшін педагогтер қауымдастығын құру, инклюзивті ортада оқыту тәжірибесімен алмасуды ұйымдастыру.

## **8-ұсыным. Инклюзивті білім беру менеджментін жетілдіру**

*Мәселелер:*

Елімізде инклюзивті білім беруді дамыту сапасының мониторингін жүзеге асыратын ұйым (құрылым) жоқ. Негізгі міндеті мектепке дейінгі, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесіндегі инклюзивті процестердің дамуына мониторинг жүргізу болып табылатын ұйымды республикалық деңгейде айқындау қажет.

*Ұсынылатын шаралар:*

8.1. Ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды қолдаудың ведомствоаралық жоспарын әзірлеу (ҚР БҒМ, ҚР ДСМ, ҚР ЕХӘҚМ, ҚР МСМ және т. б.);

8.2. ПМПК желісін кеңейту арқылы ерте анықтау тетіктерін жетілдіру, ПМПК-ның Денсаулық сақтау ұйымдарымен өзара байланысын нормативтік реттеу.

8.3. Білім алушыларды әртүрлі деңгейдегі психологиялық-педагогикалық қолдау тұжырымдамасын әзірлеу.

8.4. Білім алушылардың ерте кәсіби бағдарлануы мен еңбек дайындығының жол картасын әзірлеу.

8.5. Волонтерлік қызметті дамыту (шеберлік сыныптары, қайырымдылық акциялары, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар үшін «Болашақ мамандықтары» кәсіптік бағдарлау марафоны, бірлескен жобалық қызметті ұйымдастыру және т.б.).

### **Психологиялық-педагогикалық қолдаудың моделі**

Инклюзивті білім беру жағдайында психологиялық-педагогикалық жағдайларды:

- білім беру деңгейлері бойынша білім беру процесін ұйымдастырудың мазмұны мен нысандарының сабақтастығы;

- білім алушылардың жас психофизикалық даму ерекшеліктерін, оның ішінде бастауыш мектеп жасынан жасөспірімге ауысу ерекшеліктерін есепке алу;

- білім алушылардың, педагогикалық және әкімшілік қызметкерлердің, ата-аналар қоғамының психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту;

- білім беру процесіне қатысушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау бағыттарының өзгермелілігі (денсаулық құндылығы мен қауіпсіз өмір салтын қалыптастыру; оқытуды саралау және даралау; білім алушылардың мүмкіндіктері мен қабілеттеріне мониторинг жүргізу, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды анықтау және қолдау; саналы және жауапты кәсіби өзін-өзі анықтауды қамтамасыз ету; коммуникативтік дағдыларды қалыптастыру және т.б.);

- психологиялық-педагогикалық қолдау деңгейлерін әртараптандыру (жеке, топтық, сынып деңгейі, мектеп деңгейі);

- білім беру процесіне қатысушыларды психологиялық қолдау түрлерінің вариативтілігі (алдын алу, диагностика, кеңес беру, түзету жұмыстары, дамытушылық жұмыс, ағарту, сараптама).

Психологиялық қолдаудың мақсаты білім алушылардың жеке тұлғасына сәйкес келетін және білім алушылардың, олардың ата-аналарының (заңды өкілдерінің), педагог қызметкерлердің және білім беру процесінің басқа да қатысушыларының жеке басын, денсаулығын сақтау және дамыту үшін психологиялық-педагогикалық жағдайларды қамтамасыз ететін дамудың әлеуметтік жағдайын жасауға жәрдемдесу болып табылады.

Білім беру процесін психологиялық-педагогикалық қолдаудың міндеттері:

- білім беру ұйымдарындағы әлеуметтік-психологиялық ахуалды үйлестіруде педагогикалық ұжымға жәрдемдесу;

- мектептегі оқу процесінде баланың психологиялық-педагогикалық мәртебесін және оның даму динамикасын бақылау; білім беру бағытын дараландыруға ықпал ету;

- білім алушылардың оқу бағдарламасын меңгеруінің жеке, мета-пәндік және пәндік нәтижелеріне қойылатын МЖМБС талаптарын іске асыруға (орындауға) жәрдемдесу;

- әлеуметтік және психологиялық ауытқуларды еңсеруге және бейәлеуметтік құбылыстардың (әлеуметтік жетімдік, отбасындағы зорлық-зомбылық және т. б.), бейімделудегі, оқытудағы және тәрбиелеудегі қиындықтарды, мінез-құлықтың бұзылыстарын, білім алушылардың, тәрбиеленушілердің дамуындағы кідірістер мен ауытқуларды болдырмауға бағытталған бағдарламаларды әзірлеу және енгізу;

- білім алушыларда олардың өзін-өзі дамытуына және өзін-өзі жетілдіруіне ықпал ететін, әлеуметтік құзыреттілікті, төзімділікті, жаңа білім мен дағдыларды өз бетінше меңгеру қабілетін қамтамасыз ететін әмбебап оқу дағдыларын қалыптастыруға жәрдемдесу;

- педагог қызметкерлерге, ата-аналарға (заңды өкілдерге) білім алушыларды тәрбиелеуде, сондай-ақ оларда өзара көмек, толеранттылық, мейірімділік, жауапкершілік және өзіне деген сенімділік, басқа тұлғаның құқықтары мен бостандықтарына қысым жасамай белсенді әлеуметтік өзара байланыс жасау қағидаттарын қалыптастыруға жәрдемдесу.

Психологиялық-педагогикалық қолдаудың тиімді жүйесін құру мектептің білім беру ортасындағы балаларды дамыту мен оқыту мәселелерін шешуге, баланың проблемасын сыртқы қызметтерге негізсіз бағыттаудан аулақ болуға, арнайы білім беру ұйымдарына жіберілетін балалардың санын азайтуға мүмкіндік береді.

Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметтерінің (бұдан әрі – ППҚҚ) қызметіндегі басты назар мектептер мен педагогтер жеке білім алушылардың

ерекше білім алу қажеттіліктерін анықтау және қанағаттандыру үшін осы қажеттіліктердің олардың оқуы мен әлеуметтенуіне әсеріне пропорционалды түрде пайдалана алатын процеске аударылады. Қолдау қызметіндегі сабақтастық сыныпта өтетін қарапайым іс-шаралардан мектептік қолдаудағы кіретін арнайы және жеке іс-шараларға алмасады.

ППҚҚ сипатталған үздіксіз қолдау, мектеп ішіндегі бағалау мен қолдаудың мәселелерін кезеңдеп шешетін үш жеке мектепшілік үрдісті құрайтын модельден тұрады:

**Сыныпта қолдау** – бұл қалыпты жағдайдағы сыныпта жүзеге асатын және сынып жетекшісі қадағалайтын қолдау үрдісі.

**Мектептегі қолдау** – бұл мектеп деңгейінде бағалау және қолдау үрдісі, оны әдетте сынып жетекшісімен бірге жұмыс істейтін арнайы мамандар (педагог-ассистент, логопед, педагог-психолог, дефектолог, әлеуметтік педагог және т.б.) жүзеге асырады. Осы кезеңдегі іс-шаралар сыныпта қолдау шеңберінде жүргізілетін іс-шараларды толықтырады.

**Мектептен тыс қолдау (жеке қолдау)**, әдетте мектептер жекеленген балаларға (мысалы, аутист, естімейтін, көрмейтін және т.б.) қажетті арнайы мамандарды сыртқы ресурстық орталықтардан (арнайы мектептер, ППТК, оңалту орталықтарынан, психологиялық кабинеттерден және т.б.) арнайы бағдарламаны әзірлеу және бағалауға қатысуға, қажетті қолдауды жүзеге асыруға шақырады. Қолдаудың бұл деңгейі күрделі және/немесе тұрақты қажеттіліктері бар балаларға арналған, олардың алдыңғы деңгейлердегі мұқият жоспарланған іс-шараларға қарамастан прогресі жеткіліксіз болған жағдайда қолданады.

Мұнда сипатталған бағалау және қолдау моделі ерекше білім беру қажеттіліктері жеңілден ауыр дәрежеге дейін және өтпелі кезеңнен ұзақ мерзімге дейін болатын үрдіске негізделген.

Ұсынылған модель мен ұсынымдар әлемдегі бар озық тәжірибеге негізделген. Аталған модель мен оның алгоритмін Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің контекстіне сәйкестендіріп бейімделді.

Инклюзивті білім беру жағдайындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі барлық балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру және педагогтерді қолдау саласында сапалы нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған.

**Мектептегі қолдау мазмұны – барлық білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру**

*Мектептегі тәсіл*

Барлық білім алушылардың қажеттіліктері бар, соның ішінде өзін керек сезіну қажеттілігі, өзін қауіпсіз сезіну қажеттілігі, қарым-қатынас қажеттілігі, сондай-ақ оларды құрметтеу және бағалау қажеттілігі. Осы қажеттіліктерді

қанағаттандыру үшін педагогтер өз білім алушыларын тек сынып ішінде ғана емес, сонымен қатар мектептің этикасы мен мәдениеті тұрғысынан да қарастыруы керек. Сондықтан мектептің мәдениеті, этикасы мен оқу ортасы әр білім алушыны қалай құрметтейтінін және бағалайтынын көрсеткені жөн. Мектептің барлық білім алушылардың адамгершілік, әлеуметтік, эмоциялық, мәдени, зияткерлік және физикалық дамуына ықпал етуі инклюзивті қағиданы дамытуда басты орын алады.

Педагог сонымен қатар сынып пен мектепті білім алушылардың өмірімен тығыз байланыста екенін ескеруі керек. Балалардың оқуға деген қажеттілігімен қоса, оларда бар күрделі физиологиялық, әлеуметтік және эмоциялық қажеттіліктерін ескеру қажет. Білім алушылардың негізгі қажеттіліктерін есепке алып қолдауды ұйымдастыру үшін ұсынылып отырған модельді (және оны қалай қолдануға болатындығын) пайдалануға болады.

*Сыныпта жағымды оқу ортаны құру.*

Білім алушылар үшін ең жақсы оқу нәтижелерін қамтамасыз ету үшін педагогтер үнемі өз сыныптарына түзетулер енгізеді. Олар сыныптағы орындарды алмастыру, қызмет түрлері және тапсырмаларды орындау бойынша нұсқауларды өзгертумен ерекшеленеді. Барлық білім алушылардың қажеттіліктерін ескеріп сапалы білім беру үшін, педагогтер сабақтарды ұйымдастыру, оқыту және үйретудің әмбебап әдістері туралы хабардар болуы керек. Сондықтан педагогтер білім алушылардың оқуын жақсарту үшін өзгерту қажет болуы мүмкін білім беру ортасының аспектілері туралы ойлануы мүмкін.

*Айырмашылық*

Педагогтер тәжірибесі, қабілеттері мен қажеттіліктері әртүрлі білім алушылармен жұмыс жасайды. Білім алушылар оқу қарқыны мен стилі бойынша ерекшеленеді. Көптеген білім алушылардың қажеттіліктері сынып үшін оқыту тәсілдерін саралау негізінде қанағаттандырылуы мүмкін.

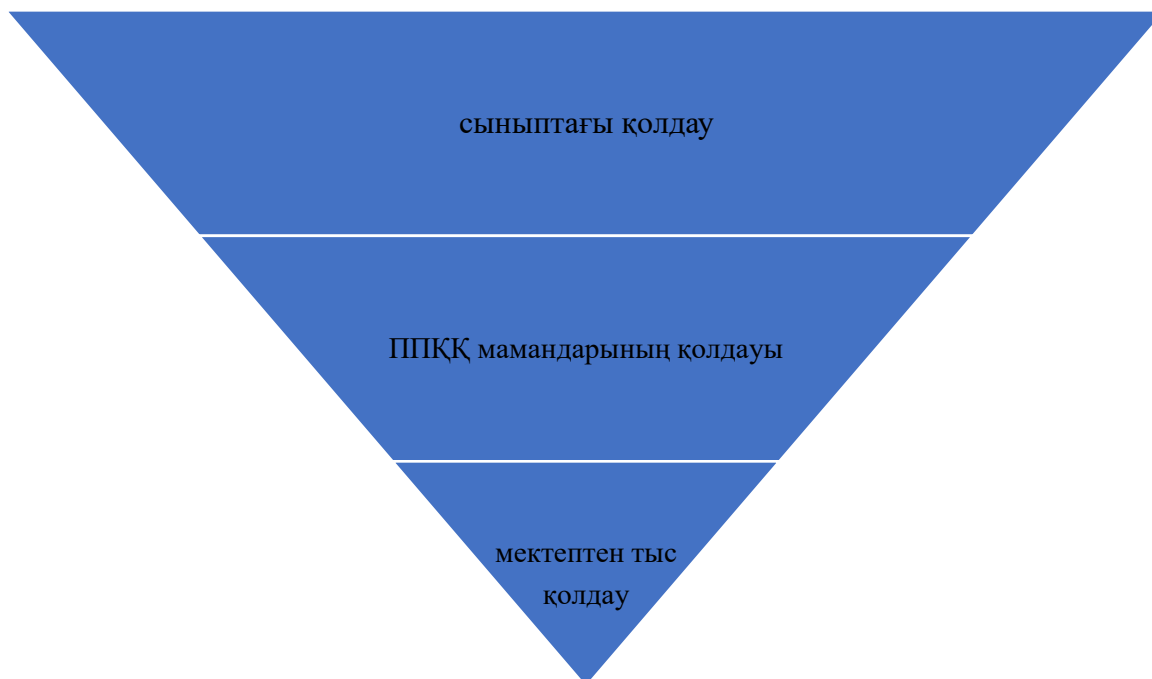
Саралау – сыныпта оқыту стратегиясын, тәсілдерді, күтілетін нәтижелер мен қажеттіліктерге, қабілеттерге және тәжірибеге сәйкес оқыту стилін таңдау. Басқаша айтқанда, оқытудың әртүрлі әдістері мен тәсілдері әртүрлі білім алушыларға қатысты жұмыс істейді.

*Жеке тәсілмен оқытуды талап ететін білім алушылар*

Кейбір балалардың жеке ерекше білім беру қажеттіліктері бар. Білім алушылардың осы қажеттіліктерін қанағаттандыра отырып, педагогтер сыныпта балама стратегияларды қарастырады және жеке оқытуды қамтамасыз етеді.

Арнайы білім беру қажеттіліктері бар кейбір білім алушылар сынып ішіндегі қолдаудан басқа, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі мамандарының, педагог-ассистенттердің немесе мектептен тыс мамандардың

(тифлопедагог, сурдопедагог, клиникалық психолог және т.б.) қолдауына мұқтаж (54-сурет).



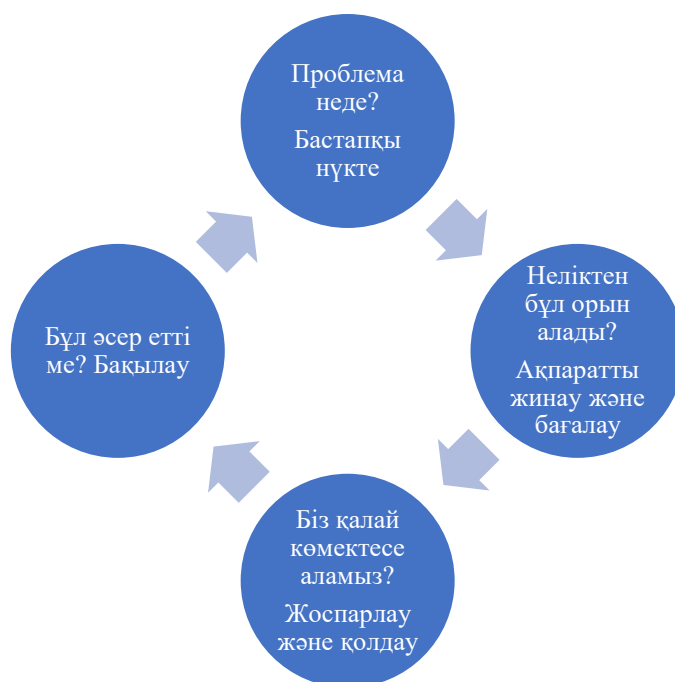
54-сурет. Білім алушылардың кішігірім үлесі сынып жетекшісінің, ППҚҚ мамандарының және қажеттіліктеріне байланысты сыртқы мамандардың жеке тәсілдермен оқытуын талап етеді

Жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін ППҚҚ моделін негіздеу: ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың қажеттіліктерін қолдауды модель тұрғысынан қарастырған дұрыс, сондықтан көрсетілетін қолдау модельге негізделген болады (3-кесте).

**3-кесте. Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың қажеттіліктері**

Неғұрлым қалыпты қажеттіліктер	Неғұрлым күрделі қажеттіліктер
Орташа және/немесе уақытша қажеттіліктерге арналған сыныптағы қолдау	Неғұрлым күрделі және/немесе тұрақты қажеттіліктерге арналған жеке қолдау

Аталған әдістемелік ұсынымда «қолдау» термині бағалауға және қолдауға да қатысты. Негізгі назар білім алушы/білім алушылардың жағдайын жақсы жаққа өзгерту үшін пайдаланылатын іс-әрекетті анықтауға аударылады. Бұл әрекеттер проблемаларды шешу тәсілін қолдану арқылы анықталады. Бірте-бірте білім алушылардың қажеттіліктерін қолдаудың қарқындылығы ұзақтығына қарай процесс жүйелі болып саналады. Алайда бірдей тақырыптық сұрақтар ойлау мен іс-әрекет процесін қолдаудың әр деңгейіне бағытталуы керек (55-сурет).



**55-сурет. Диаграмма қолдау қарқындылығының ресурстарды бөлу қарқындылығымен қалай байланысты екенін көрсетеді**

Осылайша проблеманы шешу барысы талдау және бағалау жүргізуге байланысты.

### **Қолдау моделі**

#### **СЫНЫПТАҒЫ ҚОЛДАУ**

Сыныптағы қолдау – ең көп таралған және әдетте пайда болатын қажеттіліктерге алғашқы реакция. Бұл қолдау түріне сәйкес баланың ерекше білім беру қажеттіліктері сыныптағы өзге балалардан ерекшеленеді және жеке тәсілдерді қолдануды қажет етеді.

Бұл деңгейдегі мәселелерді шешу, әдетте, ата-аналарда немесе педагогтерде жеке білім алушыға қатысты проблемалар туындаған кезде басталады. Педагогтер мен ата-аналар мәселенің табиғатын талқылайды және тиімді болуы мүмкін стратегияларды қарастырады. Сыныптағы қолдау сынып жетекшілері туындаған қажеттіліктерді қолдау үшін жиі қолданылатын мәселелерді шешудің қарапайым, бейресми тәсілдерін қамтиды.

#### **МЕКТЕПТЕГІ ҚОЛДАУ**

Кейбір жағдайларда сыныптағы қолдау деңгейіндегі іс-шаралар білім алушылардың арнайы білім алу қажеттіліктерін толық қанағаттандыру үшін жеткіліксіз. Сондықтан мектептің қолдауы қажет болуы мүмкін. Бұл кезеңде сынып жетекшісі ППҚҚ арнайы мамандарын проблемаларды шешу процесіне

тартуы керек және бұл ақпаратты жүйелі түрде жинауды, мектептің қолдау жоспарын немесе білім алушыларға жеке оқу бағдарламаларын әзірлеуді және бақылауды қамтиды.

### **МЕКТЕПТЕН ТЫС ҚОЛДАУ (ЖЕКЕ ҚОЛДАУ)**

Егер білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктері ауыр және / немесе тұрақты болса, оларға қарқынды қолдау қажет болуы мүмкін. Мектептен тыс қолдау (жеке қолдау), әдетте, проблемаларды шешу, бағалау және қолдау процесінде мектеп тобына кірмейтін қызметкерлерді тартады. Алайда сыныпта және мектепте қолдау көрсету кезінде алынған ақпарат осы деңгейдегі мәселелерді шешудің бастапқы нүктесі болады. Сыныптағы қолдау және мектептегі қолдау оның жеке оқу жоспарының маңызды элементі болып қала береді.

*Көптеген білім алушылардың бастапқы қажеттіліктері сыныпта өткізілетін іс-шаралар арқылы қанағаттандырылуы керек болса да, білім алушылардың кейбіреуі мектепке бірден көрінетін қиындықтармен келуі мүмкін. Мұндай жағдайларда мектептегі қолдау жоспарынан немесе мектептен тыс қолдау жоспарынан бастаған дұрыс. Осындай білім алушылардың көпшілігі – мектепке жаңадан келгендер. Алайда кейбір білім алушыларға мектепте айтарлықтай әсер еткеннен кейін осындай қолдау пайдаланылуы мүмкін (56-сурет).*



**56-сурет. Мектептер ресурстарды қажеттілік деңгейіне қарай пайдалануды ұйымдастыратын болады**

#### **4-кесте. Психологтардың қолдаудағы рөлі**

<p><b>Психологтардың қолдаудағы рөлі</b></p> <p>Мектеп психологтары мектептерге жалпы мектеп тәсілдерін, сонымен қатар жеке сыныптар / білім алушылар топтары үшін қолайлы стратегияларды жасауға көмектеседі. Олар, әдетте, сыныпта/мектепте қолдау көрсетілетін білім алушыларға арналған кеңес беру шараларына қатысады және көбінесе білім алушылармен, ата-аналармен және мектептен тыс қолдау алатын білім алушылардың педагогтерімен тікелей жұмыс істейді.</p>	<p><b>Қажеттіліктерді үздіксіз қанағаттандыру үшін ресурстарды ұйымдастыру</b></p> <p>Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру көбінесе мектеп ресурстарын ұйымдастыруға байланысты.</p> <p>Қолдаудың үздіксіздігі мектепке ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар үшін бөлінетін ресурстарды ұйымдастыруға байланысты.</p>
--	--



## **Қолдау үрдісінің үздіксіздігі**

Әр қолдау деңгейін мәселені шешу үрдісі ретінде қарастыру керек, олар келесілерді қамтиды:

- А Бастапқы нүкте
- Ә Ақпаратты жинақтау және бағалау
- Б Жоспарлау және қолдау
- В Шолу

Рөлдер және міндеттер. Тақырыптық зерттеу.

### **СЫНЫПТА ҚОЛДАУ**

Сыныптағы қолдау жеке білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтауға және қанағаттандыруға бағытталған мәселелерді шешу процесін қамтиды. Бұл балалар қажет ететін оқу тәсілдері басқа балалар қажет ететін тәсілдерді толықтырады немесе ерекшеленеді.

Үрдіс

#### **А Бастапқы нүкте**

Сыныптағы қолдау процесінің бастапқы нүктесі – мұғалім, ата-ана немесе басқа маман мектептегі білім алушыға қатысты алаңдаушылық білдіретін сәт. Білім алушының қосымша немесе арнайы білім беру қажеттіліктері болуы мүмкін кез келген белгілерін зерттеп, қарастыру керек. Мәселелер білім алушылардың құрдастарымен бірдей жылдамдықпен алға жылжу қабілетіне әсер етуі мүмкін оқумен және/немесе әлеуметтік, эмоциялық және мінез-құлық қиындықтарымен байланысты болуы мүмкін. Бұл қиындықтарды сынып жетекшісі бақылау, сыныпты тексеру және/немесе бағалау процедурасы арқылы да анықтай алады. Кейде ата-аналар сынып жетекшісіне баласының үлгерімі туралы алаңдаушылықпен жүгінеді. Мазасыздық көзіне қарамастан, сыныпта қолдау процесін бастау туралы шешім қабылдағанға дейін келесі мәселелерді қарастырған пайдалы болуы мүмкін.

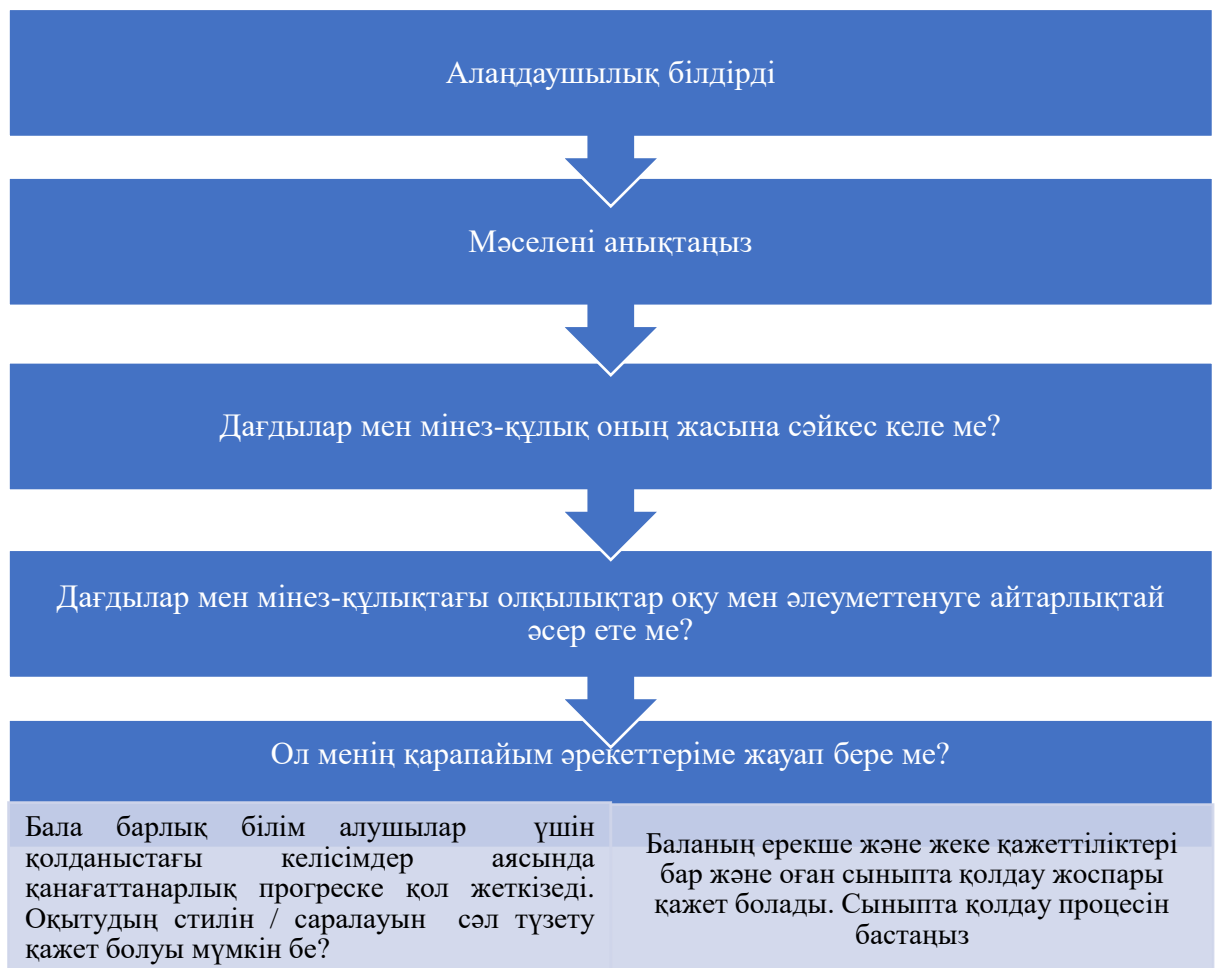
- Білім алушының бойындағы дағдылары мен мінез-құлқы оның жас ерекшелігіне сәйкес келе ме?

- Білім алушыдағы дағдылар мен мінез-құлықтағы олқылықтар оның оқуы мен әлеуметтенуіне қаншалықты әсер етеді?

- Білім алушы қазірдің өзінде жүргізіліп жатқан қарапайым қолдауға (оқыту стилін түзету, саралау) қалай жауап береді?

Жоғарыда айтылғандай, педагогтер өз сабағындағы қажеттіліктердің кең спектрін қанағаттандыру үшін әртүрлі тәсілдермен сабақ береді.

Мысалы, олар кейде есту қабілеті зақымдалған балаларға көмектесу үшін визуалды тәсілдерді қолдана алады немесе топта жұмыс жасау арқылы үлгерімі жақсара түсетіндерге топтық жұмысты қолдана алады. Жоғарыда келтірілген сұрақтарға жауап беру негізінде педагог сынып жағдайында оқыту мен саралау стиліндегі кейбір өзгерістер білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеткілікті болуы мүмкін деп шешуі мүмкін. Сонымен қатар сыныпта қолдау процесін бастау туралы шешім қабылдануы мүмкін (57-сурет).



## В Ақпаратты жинақтау және бағалау

Педагог білім алушының қосымша немесе арнайы білім алу қажеттіліктерін, оның ішінде білім алушының бойындағы күшті және ерекше таланттарды бастапқы бағалау үшін ақпарат жинауы керек. Бұл ақпараттар жоспарлау барысында пайдаланылады.

Педагогтер сыныптағы қолдау барысында келесідей ақпарат түрлерін жинақтай алады:

### СЫНЫПТА

Білім алу ортасын бақылау

Жұмыс үлгілері

Білім алушылардың оқуын және тәртібін бақылау

Тест немесе скрининг нәтижелері

### БІЛІМ АЛУШЫДАН

Кез келген қиындықтарды жеке тәжірибесі/қабылдауы (жас ерекшеліктеріне сәйкес)

Қазіргі уақытта не көмектесетіні және көмектесе алады деп санайтын қосымша әрекеттер/стратегиялар жөнінде пікірлер

### АТА-АНАЛАРДАН

Білім алушының денсаулығы және дамуы жайлы ақпарат

Қандай да бір қиындықтардың пайда болуына әсер ететін факторлар

Білім алушының үйде және мектепте білім алуы және тәртібі бойынша ақпарат

Оларға не көмектесе алатындығы туралы пікірлері

### **БАСҚА ДА АҚПАРАТ КӨЗДЕРІНЕН**

Білім алушы оқыған басқа мектеп, мектепке дейін білім алу және тәрбиелеу ұйымдарынан ақпарат жинау

Әлеуметтік немесе медициналық қызметтер бойынша мектептегі қолжетімді ақпараттар

Бұл бақылау тізімі педагогтерге сыныптағы қолдауды жүзеге асыруға жеке білім алушы туралы қажетті ақпаратты жинақтауға көмектесе алады.

### **С Жоспарлау және қолдау**

Білім алушылардың қажеттіліктерін алғашқы бағалаудан кейін педагог білім алушылардың ата-аналарымен кездеседі. Білім алушылардың қосымша білім беру қажеттіліктері мен іс-әрекеттері, соның ішінде білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жасалатын жеке оқыту және басқару тәсілдері туралы қарапайым жоспар әзірленеді. Жоспарға білім алушылардың ата-аналары балаларының дамуына қолдау көрсету үшін үйде жасайтын іс-шаралары кіруі мүмкін.

Мұндай ата-аналармен кездесулер ата-аналар жиналысы немесе жеке ресми емес кездесулер арқылы жүзеге асырылады.

Топтық сабақтар немесе шағын топтардағы жұмыс сияқты сыныптағы барлық сабақтар білім алушының жеке қажеттіліктеріне баса назар аудара отырып, оқытудың жеке әдістері немесе жеке оқу бағдарламалары пайдаланылатын сыныпты басқарудың барлық нақты стратегияларын қамтуы мүмкін.

Сыныптағы қолдау жоспарына тексеру күні кіруі керек. Бұл оқу тоқсанының/жартыжылдықтың соңында болуы мүмкін. Мысалы, бақылауды жүргізу мерзімдері ұсынылатын іс-шаралардың сипатын, оларды жүзеге асыру үшін қажетті уақытты және оң өзгеріс болады деп күтуге болатын кезеңді ескеруі тиіс.

Білім беру бағдарламасын әрі қарай саралауға немесе білім беру ортасында бейімдеуге бағытталған оқытудың жеке әдіс-тәсілдерін әзірлеу.

Білім беру бағдарламаларын одан әрі талдауға немесе білім беру ортасына бейімделуге бағытталған оқытудың жеке әдістерін әзірлеу.

Уақыт өте келе білім алушылардың жауаптарын қадағалаңыз және білім алушылар мен ата-аналардың іс-әрекеттері туралы қарапайым жазбаша есептер беріңіз (мысалы, сыныптағы қолдау жоспары).

### **D Бақылау үрдісі**

Қолдау шараларын бақылау келесілерге бағытталуы керек:

- білім алушылардың оқу/мінез-құлық реакциясы;
- білім алушы қол жеткізген прогресі;
- қабылданған шаралардың тиімділік көрсеткіштері;
- келесі ұсынылған шаралар.

Бақылау процесінің нәтижелері келесідей болуы мүмкін:

## **БІЛІМ АЛУШЫНЫ СЫНЫПТА ҚОЛДАУДЫ ЖАЛҒАСТЫРУ ҚАЖЕТ.**

Егер ата-ана немесе педагог білім алушының оқу мақсаттарына жетудегі жетістіктерін байқаса, осы жоспарды жүзеге асыруды жалғастыру туралы шешім қабылдануы мүмкін. Содан кейін қол жеткізілген прогрестің сақталуын қамтамасыз ету үшін одан әрі бақылау уақыты келісілуі керек.

Алайда егер ата-ана мен педагог білім алушылардың алға қойған мақсаттарына жету үлгерімі күтілгеннен аз деп санаса, оның себептерін қарастыру қажет болады. Сыналған стратегиялардың қайта қаралған мақсаттары мен түзетулері келісілуі мүмкін және қажет болған жағдайда сыныпта қолдаудың жаңа жоспары құрылады. Содан кейін одан әрі бақылау күнін келісу керек.

## **БІЛІМ АЛУШЫҒА ЕНДІГІДЕ СЫНЫПТАҒЫ ҚОЛДАУ ҚАЖЕТ ЕМЕС.**

Егер педагог пен ата-ананың бірқатар тексерулерінен кейін прогресс қанағаттанарлық болып қалса, сыныпта қосымша қолдау жоспарлары қажет болмауы мүмкін. Балаға пайдалы стратегияларды қолдануды жалғастырудың қажеті болмайды.

### **МЕКТЕПТЕГІ ҚОЛДАУ ЖҮЗЕГЕ АСА БАСТАДЫ**

Егер сыныпта қолдау жоспарын қарап, өзгертулер енгізгеннен кейін білім алушы жеткілікті жетістікке жете алмайды деп шешілсе, мектепте қолдау процесін бастау туралы шешім қабылдануы мүмкін.

Қызметтері мен міндеттер

### **СЫНЫП ЖЕТЕКШІСІ**

Сынып жетекшісі ата-аналармен сыныпта қолдау процесін бастау туралы шешім қабылдайды. Табысты тәжірибе көрсеткендей, сынып жетекшісі, әдетте, білім алушыға және оның ата-анасына кеңес беру кезінде мәселелерді шешудің бүкіл процесінде үйлестіруші болады. Сынып жетекшісі сонымен қатар мектептегі ППҚҚ мамандарынан кеңес сұрап, директорға жағдай туралы хабарлай алады. Ол мектептегі қолдау деңгейінде мәселелерді егжей-тегжейлі шешу қажет болған жағдайда қолданылатын тиісті ақпаратты есепке алуы керек.

### **ПЕДАГОГТЕРДІ ҚОЛДАУ**

ППҚҚ арнайы мамандарының қызметі – сынып жетекшісіне білім алушыларды бағалауда, сыныптағы және сыныптан тыс іс-шараларды ұйымдастыруда ресурстар ұсыну, кеңес беру болып табылады.

### **ДИРЕКТОР**

Директордың рөлі – сыныптағы қолдау процесінің балалардың ерекше білім беру қажеттіліктеріне қатысты мектеп саясатына сәйкес жүргізілуін қамтамасыз ету.

### **БАСҚА МАМАНДАР**

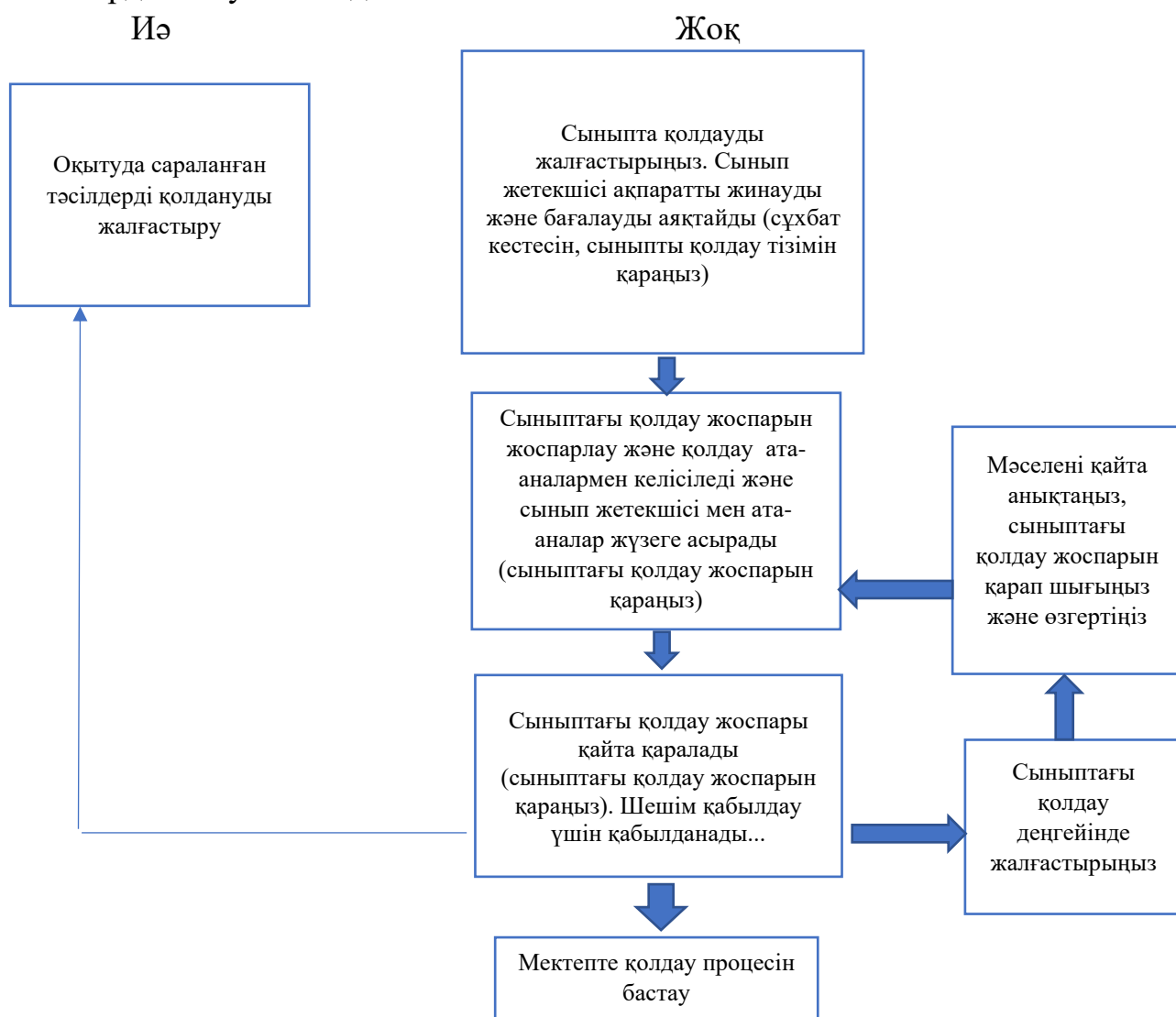
Сонымен қатар туа біткен қиындықтары бар балаларға әсер етудің қажетті әдістерін ұсынатын педагог-психологтар, логопед-мұғалімдер,

дефектолог-мұғалімдер, сыртқы ұйымдардан шақырылған педагогтер және басқа да мамандар тартылуы мүмкін.

Сонымен қатар арнайы мектептермен, ППТК қызметкерлерімен және басқа да сыртқы мекемелермен серіктестікте ерекше қажеттіліктері бар барлық білім алушыларды қолдау үшін жалпы мектеп саясатын, практикасы мен бастамаларын әзірлеу осы кезеңдегі қызметті қолдай алады (58-сурет).

Бастапқы нүкте  
Ата-ана/мұғалім немесе басқа мамандар алаңдаушылық білдіреді

Жалпы сыныптағы оқыту тәсілдері мен сыныптарды саралау арқылы мәселелерді шешуге болады ма?



Көптеген білім алушылардың бастапқы қажеттіліктері сыныпта өткізілетін іс-шаралар арқылы қанағаттандырылуы керек болса да, білім алушылардың аз саны мектепке неғұрлым маңызды немесе бірден танылатын қиындықтармен келуі мүмкін. Мұндай жағдайларда мектепте қолдау жоспарынан немесе мектептен тыс қолдау жоспарынан бастаған дұрыс.

**58-сурет. Сыныптағы қолдау процесі**

## Сыныпта қолдау ҚҰЖАТТАРЫ

Баланың жеке басын зерттеу материалдары құжаттарды қолдауда және әзірлеуде көмектеседі (5-кесте).

**5-кесте. Сыныпта қолдау көрсету үшін баланың жеке басын зерттеу материалдарының мысалы**

Негізгі ақпарат	Тексеру иә / жоқ	Түсініктемелер
Ата-аналарға кеңес беру		Мектепке дейін логопед және сурдопедагогке барды Мерзімі белгісіз
Алдыңғы мектептен / мектепке дейінгі мекемеден жиналған ақпарат бар ма, жоқ па		Жоқ
Есту		Қиындықтар болды. Кеш сөйлей бастады. Ауруханада байқалады
Көру		Жақсы. Ата-аналар немесе мұғалімдер шағымданбайды
Медициналық қажеттіліктер		Жоқ
Негізгі қажеттіліктерді тексеру парағы толтырылған		Жоқ
Оқыту нәтижелерін бағалау – скрининг		Жақсы нәтиже
Оқыту стилін/оқыту тәсілін бақылау		Нашар тыңдайды. Меніңше, басқаларды бақылайды және көшіреді. Сабаққа өз үлесін қоспайды. Тапсырмаларды дұрыс түсінбейді, мұғалімнен түсіндіруді сұрамайды
Мінез-құлықты бақылау		Басқалармен аз сөйлеседі, бірақ бақытты көрінеді
Білім алушымен сұхбат		Анасына көркем әдебиет сабағы ұнайтынын айтты
Сараланған аудиториялық жұмыс		Көрнекі құралдар, арнайы нұсқаулар қолданылады
Бейімделген оқу ортасы		Бірінші үстелге отырғызды
Аулада / мектепте бейімделген жағдайлар		Жоқ
Логопедтерден және басқа мамандардан ақпарат сұрамай-ақ ата-аналарға бейресми кеңес беру		Ата-аналар логопед пен дефектологтан ақпарат сұрауы керек
<b>Қажетті әрекеттер</b>		Сыныптағы қолдау жоспары
<b>Ата-аналармен және тиісті мамандармен келісілген іс-әрекеттер</b>		Сыныптағы қолдау жоспары келісілді

**6-кесте. Сыныптағы қолдау жоспары (үлгі)**

<p>Біздің қорқынышымыз келесідей: Білім алушыға (аты) нұсқауларды орындау қиын Білім алушы (аты) сыныпта сөйлеуге құлықсыз</p>	<p>КҮНІ МЕН ТҮСІНІКТЕМЕЛЕРІ</p>
<p>БІЗ БҰЛ МҮМКІН ДЕП ОЙЛАЙМЫЗ, ОЙТКЕНІ Білім алушы (аты) педагогтің айтқанын түсінбейді Білім алушы (аты) педагогтің онымен топтың басқа мүшелерімен бірдей сөйлесетінін түсінбейді</p>	
<p><b>ЖҰМЫС ІСТЕЙТІН КЕЙБІР СТРАТЕГИЯЛАР</b> - Баяу сөйлеу, визуалды кеңестерді қолдана отырып, атау беру - Үйдегі фотосуреттер альбомын сұрақтар мен сөз категорияларын талқылауға және түсінуге ынталандыру үшін пайдалану, мысалы, қайда...?, біз не істейміз...?, киім, мектеп заттары және т. б. Білім алушы (аты) әр дүйсенбі күні таңертең жаңалықтар кезінде сыныпқа айтатын жаңалықтарды дайындауы керек (ата-анасымен бірге, мектепке барар жолда).</p>	<p>Білім алушы (аты) өзіне сенімді болды және сыныптағы пікірталастарға жақсы қатысады. Білім алушыға (аты) қиындылар альбомы ұнады және ол өз жаңалықтарын айтқанды ұнатады.</p>
<p><b>ЖАҒДАЙДЫҢ ЖАҚСАРҒАНЫН ҚАШАН БІЛЕМІЗ?</b> Білім алушы (аты) көбінесе сыныптағы әдеттегі нұсқауларды қайталамай орындайды. Білім алушы (аты) күн сайын немесе кез келген уақытта педагогтің кеңесі бойынша сыныптағы пікірталастарда бір жаңалықты талқыға салады</p>	<p>Білім алушыға (аты) әлі де жеке басшылық қажет.</p>
<p>Біз (күнді, уақытты және ұйымдастырушыны) қарастырамыз</p>	

Қолы: Педагог \_\_\_\_\_

Ата-ана \_\_\_\_\_

Білім алушы (аты) сыныпта болғанына қуанышты. Педагог білім алушының (есімнің) жетістіктеріне риза екенін және оның қиындықтары шешілетінін сезетінін хабарлайды. Логопед сөйлеу терапиясы және тілдік терапия туралы есеп берді. Ол жеңіл қиындықтарды атап өтті және терапияны ұсынбады, бірақ жаңа жағдайларда шамадан тыс жүктелуі мүмкін екенін атап өтті.

Жоғарыда аталған іс-шараларды жалғастыру туралы шешім қабылданды. Педагог білім алушыны (атын) мақтап, үйіне оның жетістіктері туралы жазбалар жіберетінін айтты.

Сыныпта қолдау деңгейінде жалғастыру туралы шешім қабылданды.

### **МЕКТЕПТЕ ҚОЛДАУ**

Мектепте қолдау жиналған ақпаратқа және сыныпта қолдау аясында өткізілетін іс-шараларға негізделген проблемаларды шешудің анағұрлым қарқынды процесін қамтиды. Сынып жетекшісі білім алушылардың оқуы үшін

жалпы жауапкершілікті сақтап қалғанымен, бұл кезеңде ППҚҚ мамандары жұмылдырылады. Үйлестіруші рөлді сынып жетекшісі немесе қолдау көрсететін педагогтердің бірі қабылдауы мүмкін. Әдетте, ол проблемаларды шешуде және білім алушымен, басқа мамандармен және ата-аналармен кеңесуде одан әрі бағалауды, араласуды және талдауды үйлестіруде жетекші рөл атқарады.

Процесс

Бастапқы Нүкте

Білім алушыларды қолдау жоспарын қарастыру кезінде сынып жетекшісі, директор және ата-аналар мектепті қолдау процесін бастау туралы шешім қабылдауы мүмкін. Бұл шешім білім алушының тиімді білім алуы үшін сыныпта қолдау жоспарында қарастырылған іс-шараларды толықтыратын немесе олардан өзгеше болатын іс-шаралар қажет болған кезде қабылданады. Қажет болған жағдайда бұл шешімге мектептің басқа да көмекші қызметкерлері тартылатын болады.

**В Ақпаратты жинау және бағалау**

Мектепті қолдау процесі жаңа қолдау жоспарын жасауға негіз болатын қосымша бағалау мен ақпарат жинауды қамтиды. Келесі көздерден ақпарат жинау маңызды болады:

**МЕКТЕПТЕН**

Сынып жетекшісінен алынған ақпарат, соның ішінде сыныптағы қолдау тізімі, скринингтік тест нәтижелерінің жоспарлары мен шолулары немесе басқа тест нәтижелері.

Жеке бағалаулардың кез келгенін немесе барлығын қамтуы мүмкін:

✓ Критерийлерге негізделген стандартталған жетістік тестілерінің/диагностикалық бағалаудың/бағалаудың нәтижелері.

✓ Оқу стилін бақылау.

✓ Білім алушылардың сыныптағы және бейресми жағдайдағы мінез-құлқын бақылау.

**АТА-АНАСЫНАН**

Білім алушылардың денсаулығы мен дамуы туралы қазіргі ақпарат, оның ішінде кез келген медициналық бағалау.

Мектептегі және үйдегі білім алушылардың оқуы мен мінез-құлқы және оларды қабылдау туралы ақпарат.

Кез келген қиындыққа және/немесе тиісті прогрестің болмауына ықпал ететін факторлар.

Олар көмектесе алады деп санайтын қосымша шаралар туралы пікірлер.

**БІЛІМ АЛУШЫДАН**

Кез келген қиындықты жеке қабылдау (жасына сәйкес)

Қазіргі уақытта не көмектесетіні туралы пікірлер

Білім алушы көмектесе алады деп санайтын қосымша әрекеттер



## БАСҚА КӨЗДЕРДЕН

Ата-аналардың келісімімен, медициналық және әлеуметтік қызметтер секілді басқа мекемелерден ақпарат пен кеңестер және т.б.

Мектептен тыс бағдарламаларға, мысалы, үйірмелерге, аула клубтарына қатынасы.

### **С Жоспарлау және араласу**

Ақпаратты жинап, бағалағаннан кейін педагог білім алушылардың ата-аналарымен кездеседі. Мектепте қолдау жоспары әзірленеді, онда білім алушылардың оқудағы қиындықтарының сипаты баяндалады, оқыту және мінез-құлық саласындағы нақты мақсаттар айқындалады және қарастыру мерзімдері белгіленеді. Жоспар көбінесе сыныпта қалыпты жағдайда жүзеге асырылуы керек және мектептер негізінде мақсатты қолдау бағдарламаларымен толықтырылуы керек. Үйдегі әрекеттер де қосылуы мүмкін.

Мектепті қолдау жоспары келесілерді қамтуы мүмкін:

Білім алушылардың оқу сипаттамасы / әлеуметтік, эмоциялық және мінез-құлық күшті жақтары мен қиындықтары.

Белгілі бір уақыт аралығында қол жеткізуге болатын мақсаттар.

Осы мақсаттарға жету үшін білім алушыны қолдау әрекеттері (сыныпта және мектепте).

Нақты жеке бағдарламалар.

Топтық және жұптық жұмыс (мысалы, жұптасып оқу, достар жүйесі, тәлімгерлік бағдарламасы).

Қажетті материалдар / жабдықтар.

Жоспардың әрбір аспектісін іске асыруға қатысатын персонал.

Мұндай қолдаудың қосымша ұсынылуы мен мерзімділігі.

Жұмыс кестесіне кез келген өзгерістер.

Ата-аналармен келісілген ата-аналардың қатысуы және үйде қолдау көрсету.

Медициналық, логопедтік және тілдік терапия және т.б.

Бақылау механизмдері.

Қарастыру күні.

Негізінен, мектептегі қолдау деңгейіне сыныптағы қолдау деңгейінің барлық компоненттері, сонымен қатар қосымша қолдау және / немесе мақсатты оқу уақыты кіреді (мысалы, оқытуды қолдау / ресурстар мұғалімі).

Мектептің қажеттіліктері мен ерекшеліктеріне байланысты қосымша оқыту шағын топта немесе жеке тұлғаға немесе сыныпта немесе ерекшеліктеріне қарай араластырып жүргізілуі мүмкін.

Мектепте қолдау процесі сынып немесе арнайы педагогпен үйлестіріледі және мектепті қолдау жоспарын қолдана отырып тіркеледі. Оқуды қолдау

жөніндегі нұсқаулықтан білім алушылардың жеке оқу жоспарымен таныс педагогтер оны балама ретінде пайдаланғысы келуі мүмкін.

Мектептерді қолдаудың бос жоспарларының екі үлгісі ресурстар пакетіне қосылған. Жоспар құрылғаннан кейін ол білім алушылардың қабылданған әрекеттерге реакциясын мұқият бақылайтын жұмыс құжаты болуы керек. Бұл педагогтерге бағдарламалар мен әдістерді аяқтауға және бақылау процесі туралы ақпарат беруге мүмкіндік береді. Педагогтер білім алушылардың реакциясы мен үлгерім деңгейіне байланысты іс-шараларды өзгертуі және бейімдеуі керек.

### **D шолу процесі**

Үйлестіруші педагог /педагогтер мен ата-аналар арасында кездесу ұйымдастырады.

Бақылау процесінде назар аудару керек:

Мектепті қолдау жоспарында көрсетілген мақсаттарға қол жеткізуде білім алушының қол жеткізген прогресі, сондай-ақ жалпы қол жеткізілген прогресс.

Білім алушылардың қажеттіліктері жоспармен қаншалықты қанағаттандырылады.

Мектепті қолдау жоспарында көрсетілген стратегиялардың тиімділігі.

Ата-аналардың мектепке қолдау көрсету жоспарында келісілген тәсілдермен білім алушыға қолдау көрсетудегі жетістіктері туралы пікірлері.

Білім алушылардың қол жеткізілген прогресс және жоспарда келісілген іс-шаралар туралы пікірі.

Білім алушылардың болашақты жоспарлауға көмектесетін оқыту және басқару стратегияларына реакциясын бақылаудан туындайтын қосымша ақпарат немесе ұсыныстар.

Келісілген келесі қадамдар.

**Бақылау процесінің нәтижелері келесілер болуы мүмкін:**

**БІЛІМ АЛУШЫНЫҢ ӘЛІ ДЕ МЕКТЕПТЕ ҚОЛДАУ ЖОСПАРЫ БАР**

Егер білім алушылардың үлгерімі қанағаттанарлық деп есептелсе, қосымша нысаналы көрсеткіштер мен бақылау күні келісілуі мүмкін.

Алайда егер білім алушылардың алға қойған мақсаттарына жетудегі үлгерімі күтілгеннен аз болса, оның себептерін қарастыру қажет болады.

Қайта қаралған нысаналы көрсеткіштер мен сынақтан өткен стратегияларды түзетулер келісілуі мүмкін, сондай-ақ мектептерді қолдаудың жаңа жоспары әзірленуі мүмкін.

Содан кейін одан әрі бақылау күнін келісу керек.

Егер бақыланғаннан кейін прогресс қанағаттанарлық болып қалса, жалғастыру қажеттілігі келісілген күнмен қол жеткізілген прогресті сақтау

мақсатында жоспарды орындауды жалғастыру туралы шешім қабылдануы мүмкін.

### **БІЛІМ АЛУШЫ СЫНЫПТА ҚОЛДАУ ЖОСПАРЫМЕН СЫНЫПҚА ОРАЛАДЫ**

Егер прогресс қанағаттанарлық болып қалса, бір немесе бірнеше бақылаулардан кейін білім алушыға енді мектептің қолдау жоспары қажет емес және сыныптағы қолдау жоспары келісілуі мүмкін деген шешім қабылдануы мүмкін.

### **МЕКТЕПТЕН ТЫС ҚОЛДАУ ПРОЦЕСІ БАСТАЛДЫ**

Егер мектептің қолдау жоспарын бақылау білім алушылардың қиындықтары олардың оқуына және/немесе әлеуметтенуіне айтарлықтай кедергі келтіретінін көрсетсе, онда білім алушылардың қажеттіліктерін мектептен тыс деңгейде қарастыру қажет.

### **Рөлдер мен міндеттер**

#### **СЫНЫП ЖЕТЕКШІСІ**

Сынып жетекшісі мектепті қолдау процесінің басталуы туралы арнайы мұғаліммен/пән мұғалімдерімен, директормен және білім алушылардың ата-аналарымен кеңеседі.

Сынып жетекшісі проблемаларды шешу процесіне өз үлесін қосады және мектептің қолдау жоспарына сәйкес, сыныпта қолдауды қамтамасыз ете отырып, сыныпта білім алушымен жұмыс істеуге жауапты болады.

### **МЕКТЕПТІ ҚОЛДАУ ЖОСПАРЫНЫҢ ҮЙЛЕСТІРУШІСІ РЕТІНДЕ ӘРЕКЕТ ЕТЕТІН ПЕДАГОГ**

Процестің барлық қатысушылары осы рөлді орындау үшін кім қолайлы екендігі туралы келіседі. Содан кейін үйлестіруші педагог жетекші рөл атқарады және бүкіл процесс барысында мектеп қызметкерлерімен, білім алушымен және оның ата-анасымен кеңесуді жалғастырады. Ата-аналармен кеңескеннен кейін үйлестіруші педагог сыныптағы қолдау деңгейінен ақпаратты толықтыру үшін қосымша ақпарат немесе басқа мамандардан кеңес сұрай алады. Ол қажет болған жағдайда мектептен тыс қолдау деңгейінде мәселелерді егжей-тегжейлі шешуге негіз болатын тиісті ақпаратты есепке алуды жалғастыруы керек. Бұл рөлді сынып жетекшісі немесе педагог-ассистент орындай алады.

### **МҰҒАЛІМДЕРДІ ҚОЛДАУ**

Оқытуды/ресурстарды қолдау педагогі әдетте мәселелерді шешуге немесе білім алушыға қосымша қолдау көрсетуге қатысады. Кейбір мектептерде проблемаға байланысты бірнеше арнайы мұғалімдер тартылуы мүмкін (мысалы, логопед, дефектолог, тифлопедагог және т.б.).

### **ДИРЕКТОР**

Ата-аналардың келісімін алғаннан кейін директор мектепті қолдау жоспарын жүзеге асыру туралы шешім шығарады. Файлда бағалауға, араласуға және бақылауларға қатысты жазбалар болуы керек (сыныптағы қолдау деңгейінде де, мектептегі қолдау деңгейінде де).

### **БАСҚА МАМАНДАР**

Психологтар, логопедтер, сурдопедагогтер, тифлопедагогтер және т.б. секілді басқа мамандар педагогтерге кеңес беру қызметтерін ұсына алады. Сондай-ақ олар міндетті түрде білім алушымен тікелей жұмыс жасамай, белгілі бір білім алушыларға бағалау мен араласудың тиісті тәсілдері туралы ұсыныстар бере алады. Білім алушы талқыланған жағдайда ата-аналардың келісімін сұрау керек. Тиісті маманның қатысуының орындылығы мен қолжетімділігі бірінші кезекте онымен талқылануы керек.

Ұқсас қажеттіліктері бар білім алушыларға ерте араласудың қарқынды бағдарламаларын ұсынуға және дамытуға қатысты бүкіл мектептің саясатын, практикасын және бастамаларын әзірлеу бойынша кеңестерді сыртқы мамандар мен мекемелер бастауы және/немесе қолдауы мүмкін.

### **Мектептен тыс қолдау**

Мектептен тыс қолдау процесі, әдетте, білім алушыларға көмектесу үшін проблемаларды шешудің егжей-тегжейлі процесіне сыртқы мамандар мен қолдау қызметтерін қосады. Бұл қолдау қажеттіліктері тұрақты және/немесе күрделі болып табылатын және сыныпта қолдау және/немесе мектептегі қолдау жоспарларында егжей-тегжейлі сипатталған мұқият жоспарланған және талданған іс-шараларға қарамастан үлгерімі жеткіліксіз деп саналатын білім алушыларға қатысты қолданылады.

### **Бастапқы нүкте**

«Мектептен тыс қолдау» процесі, егер мектепте қолдау жоспарын қарастыру кезінде білім алушының жеткілікті жетістікке жетпейтіндігі туралы келісімге қол жеткізілсе, басталады.

Бұл процесс көбінесе білім алушыны жеке бағалауға әкелуі мүмкін болғандықтан, процесті бастамас бұрын қазіргі проблеманы және қолдаудың тиімділігін мұқият қарастырған жөн. Келесі мәселелер қарастырылуы мүмкін:

## АЛАҢДАУШЫЛЫҚТЫҢ СИПАТЫ

Келесілердің дәлелі бар ма:

Оқуға айтарлықтай кедергі келтіретін және/немесе әлеуметтік қатынастардың дамуына кедергі келтіретін қажеттіліктер бар ма?

Жоспарланған қолдауға қарамастан, білім алушы жеткілікті прогреске қол жеткізе ме?

## БАҒАЛАУ ЖӘНЕ АРАЛАСУ

Педагогикалық және/немесе мінез-құлық қолдау көрсетілді ме:

Бағалаудың нақты дәлелдеріне сүйене отырып?

Жақсы жоспарланған және жұмыс істеуге жеткілікті уақыт берілген бе?

Сыныптағы қолдау және мектептегі қолдау тізімдері және білім алушыға бұрын толтырылған жоспарлар осы мәселелерді шешуге көмектесуі керек.

## КЕҢЕС БЕРУ

### Ата-аналар

Олар сыналған қолдау түрлеріне қалай қарайды?

Олар осы процесті бастауға келіседі ме?

### Білім алушы

Білім алушылардың пікірлері сұралды ма (жасына/даму кезеңіне сәйкес)?

Қандай бақылау және қолдау шаралары қабылданды?

Олар мәселені қалай қабылдады?

### Педагогтер

Білім алушымен жұмыс істейтін барлық педагогтермен консультациялар жүргізілді ме?

Көрсетілген бақылаулар мен қолдаудың тиімділігі туралы олардың пікірлері қандай?

### Сыртқы мамандар

Олар сыртқы мамандарға сынып пен мектептегі қолдау деңгейіндегі іс-шараларға қатысты немесе осы процестің басталуына байланысты кеңес алу үшін жүгінді ме?

## **В «Мектептен тыс қолдау» процесі шеңберінде ақпаратты жинау және бағалау**

Әдетте бір педагог мектептен тыс қолдау деңгейінде жоспарлауда үйлестіруші рөл атқарады. Үйлестіруші педагог оқытуды / ресурстарды қолдау педагогі немесе білім алушының сынып жетекшісі бола алады.

Үйлестіруші педагог сынып жетекшісіне және кез келген басқа көмекші педагогтерге қажет болған жағдайда сыртқы мамандар қатыстырылуы мүмкін бағалау процесі туралы ақпараттандыру үшін қосымша ақпарат жинауға қолдау көрсетеді. Бұл үйлестіруші педагог білім алушылардың педагогтерімен және ата-аналармен тығыз жұмыс істейді:

Бұрын жиналған ақпарат және алдыңғы бақылауларға жауап ретінде сыныптар мен мектептерді қолдау жоспарларына шолу.

Мектептегі білім негізінде егжей-тегжейлі бағалау қажет болуы мүмкін салаларға сыртқы агенттіктердің қатысуы туралы ақпарат.

Ақпаратты жинағаннан кейін үйлестіруші педагог ата-ананың келісімімен тиісті сыртқы мамандарды тартуды сұрай алады (мысалы, тифлопедагог, сурдопедагог, клиникалық психолог, педагог-психолог, психиатр, логопед).

### **С жоспарлау және араласу**

Жиналған ақпарат негізінде оқытудың жеке жоспары әзірленеді.

Жеке оқу жоспары сипатталуы керек:

- Білім алушының қабілеттері, дағдылары мен таланттарының сипаты мен дәрежесі.

- Білім алушының ерекше білім алу қажеттіліктерінің сипаты мен дәрежесі және бұл қажеттіліктер оның білім беру дамуына қалай әсер етеді.

- Білім алушының қазіргі үлгерім деңгейі.

- Білім алушының ерекше білім беру қажеттіліктері.

Білім алушыға білім берудің артықшылықтарын пайдалану үшін көрсетілетін арнайы білім және оған байланысты көмекші қызметтер (және білім алушыға мектепке дейінгі білімнен бастауыш мектептегі білімге тиімді ауысу үшін көрсетілетін тиісті қызметтер), соның ішінде:

- білім алушының үлгерімін қолдау және оны оқу ортасына қосу стратегиялары (сыныптағы қолдау).

- жеке және/немесе шағын топтық/арнайы сыныптық іс-шаралар / бағдарламалар.

- жүзеге асырылуы тиіс нақты әдіснамалар/бағдарламалар.

- оқытуды қолдау және оқу бағдарламасына қол жеткізу үшін арнайы жабдықтар/материалдар және/немесе қолдау.

- қажет болса, арнайы мұғалімнің қолдауы қажет.

Білім алушы 12 айдан аспайтын мерзімде қол жеткізуі керек мақсаттар, мысалы:

- Білім алушының оқудағы басым қажеттіліктері.

- Қол жеткізуге болатын ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді мақсаттар.

Мониторинг және шолу тетіктерін жасау қажет.

Мектепке қатысы жоқ мамандар білім алушымен тікелей жұмыс істеуге қатыса алады немесе жоспарды жүзеге асыруда сынып жетекшісі мен арнайы тәрбиешіні қолдай отырып, кеңесші бола алады.

Білім алушылар және білім алушылардың ата-аналары жасқа қарай жеке оқу жоспарын әзірлеуге, іске асыруға және қайта қарауға тартылуы тиіс.

### **D бақылау процесі**

Үйлестіруші педагог мектептен тыс қолдауды тексеру процесін ұйымдастыруы керек. Ата-аналарды осы бақылауға қатысуға шақыруы керек. Қажеттілігіне қарай осы саладағы сыртқы мамандарды тарту қажет.

Бақылау процесі мыналарға бағытталуы керек:

Білім алушы алға қойған мақсаттарға қол жеткізудегі прогресс.

Кез келген жаңа ақпарат және/немесе бағалау нәтижелері.

Қолданылатын стратегиялардың/әдіснамалардың тиімділігі.  
Ұсынылатын материалдардың/жабдықтардың тиімділігі.  
Көрсетілетін қолдаудың тиімділігі (жеке, топтық, сыныптық).

Бақылау процесінің нәтижелері келесідей болуы мүмкін:

#### **БІЛІМ АЛУШЫ ӘЛІ ДЕ МЕКТЕПТЕН ТЫС ҚОЛДАУ ДЕҢГЕЙІНДЕ БАҚЫЛАУДЫ ҚАЖЕТ ЕТЕДІ**

Егер білім алушылардың үлгерімі қанағаттанарлық болса, жаңартылған жоспар жасалуы мүмкін. Егер жоспарды түзету қажет деп саналса, жаңа немесе бейімделген жоспар жасалуы керек. Егер тексеруден кейін білім алушылардың үлгерімі қанағаттанарлық болып қалса, барлық мүдделі тараптар бақылаулар арасындағы кезеңдерді біртіндеп ұзарту туралы шешім қабылдай алады.

#### **БІЛІМ АЛУШЫҒА МЕКТЕПТЕН ТЫС ҚОЛДАУ ДЕҢГЕЙІНДЕ БАҚЫЛАУ ҚАЖЕТ ЕМЕС**

Егер білім алушылардың үлгерімі әлі де қанағаттанарлық болса, барлық мүдделі тараптар білім алушылардың бұдан былай қарқынды қолдауды қажет етпейтінін және қосымша қолдаумен сыныптағы тапсырмалардың көп бөлігін жеңе алатындығын шеше алады.

Бұл жағдайда білім алушылардың қажеттіліктері мектепті қолдау жоспарының болуына байланысты қанағаттандырылуы мүмкін деген шешім қабылдануы мүмкін.

#### **Рөлдер мен міндеттер СЫНЫП ЖЕТЕКШІСІ**

Сынып жетекшісі бағалау мен жоспарлауға өз үлесін қосады және сыныпта білім алушымен жұмыс істеуге және сыныпта қолдау көрсетуге/қамтамасыз етуге жауапты болады.

#### **ҮЙЛЕСТІРУШІ ПЕДАГОГ**

Процесс басталғаннан кейін үйлестіруші педагог мектептен тыс қолдау процесі үшін жауапкершілікті өз мойнына алады.

Бұл әдетте келесілерді қамтиды:

Сыныптарда және мектептерді қолдау жоспарларында егжей-тегжейлі сипатталған іс-шаралар нәтижелерін талдау.

Білім алушылардың оқу/әлеуметтік, эмоциялық және мінез-құлық қиындықтарын бағалауды үйлестіру және тиісті жағдайларда ата-аналардың, тиісті сыртқы агенттіктердің келісімімен арнайы білім беру қажеттіліктерін анықтау.

Жеке оқу жоспарын әзірлеуді үйлестіру.

Қажет болған жағдайда арнайы білім беру қажеттіліктерін үйлестірушімен байланыста болу.

Іс-шараларды бақылау және қолдау және жеке оқу жоспарын қайта қарау, сынып жетекшісімен, көмекші мұғалімдермен, сыртқы мамандармен жұмыс және білім алушылардың ата-аналарын тарту.

#### **ОҚЫТУДЫ ҚОЛДАУ / РЕСУРСТАР ЖӘНЕ / НЕМЕСЕ ПЕДАГОГТЕР**

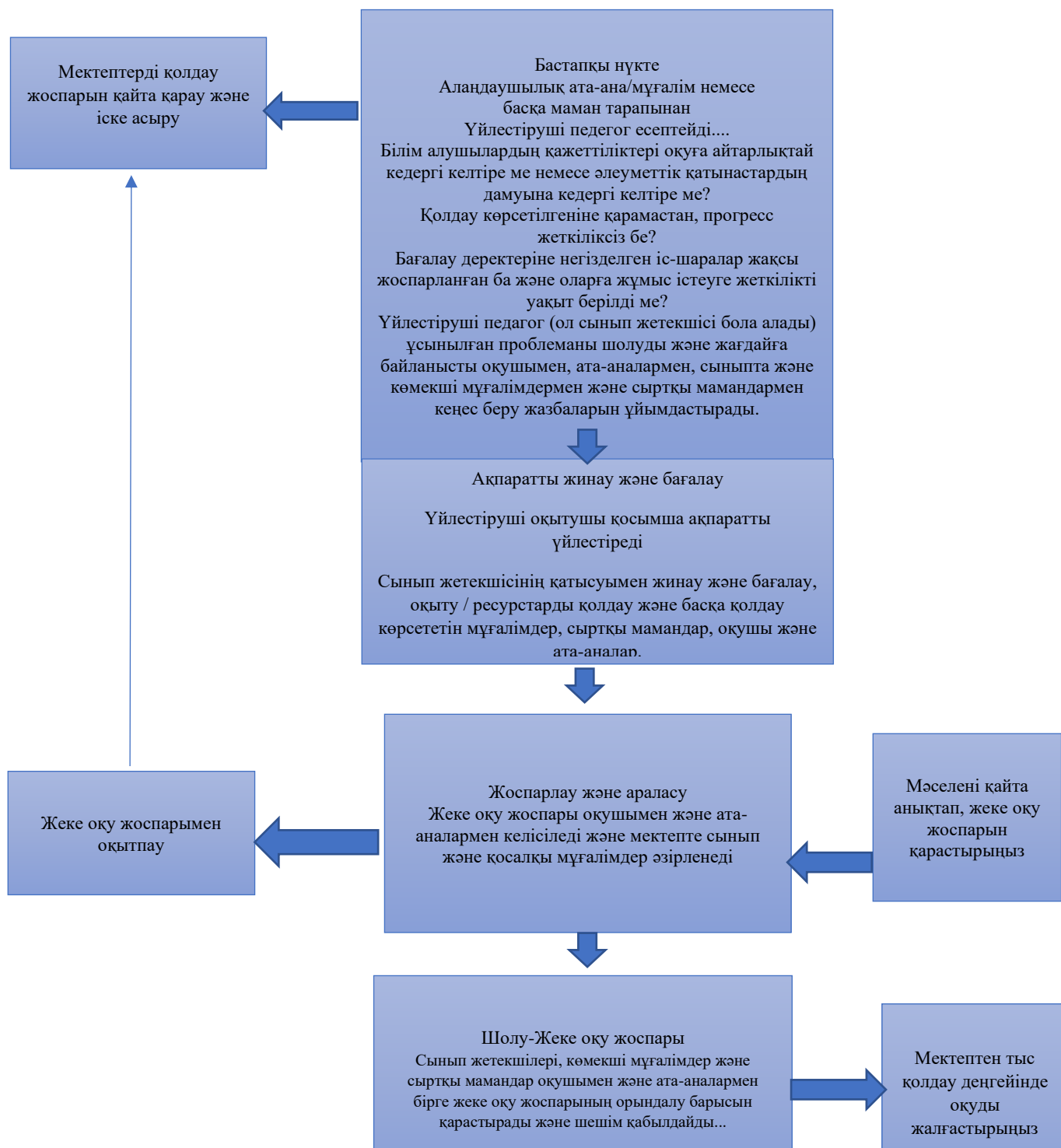
Бұл деңгейде білім алушымен бірнеше арнайы педагог жұмыс істеуі мүмкін.

### ДИРЕКТОР

Ата-аналардың келісімін алғаннан кейін директор мектептен тыс қолдау процесінің басталуын тіркейді. Ең озық практикаларға сәйкес директор сыртқы мамандарды тартуға, бағалау процесіне, бақылауға және мектеп пен сыныптағы алдыңғы қолдау процестерінің жазбаларына қатысты жазбаларды қамтитын файлды сақтауды қамтамасыз етуі керек.

### БАСҚА МАМАНДАР

Педагог-психолог, логопед және дефектолог секілді басқа мамандар немесе басқа шақырылған мамандар тікелей және жанама бағалаудың әртүрлі тәсілдерін қолдана отырып кеңес беруге және жеке білім алушыларға және/немесе олардың педагогтеріне қолдау көрсетуге, соның ішінде жеке білім алушыларға жоспарларын әзірлеуге қатыса алады





## **Шарттары Арнайы педагогтер**

Білім алушының қажеттіліктеріне байланысты бұл келесі арнайы тәрбиешілердің кез келгені болуы мүмкін.

Әлеуметтік, эмоциялық немесе мінез-құлық қиындықтары бар білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін эксперименттік негізде шектеулі мектептерге таратылған мамандарды қолдау

Сөйлеу қабілеті зақымдалған ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды қолдау үшін арнайы педагог

ПМПК қорытындысы бойынша ерекше білім беруді қажет ететін кейбір балаларды үйде оқытуды жүзеге асыру үшін бөлінген мұғалімдер

### **С АДЕКВАТТЫ ПРОГРЕСС**

Білім алушылар бастапқы кезеңде қандай қиындықтарға тап болса да, ұсынылған қолдау деңгейінде олардың қажеттіліктері қаншалықты қанағаттанатынының негізгі өлшемі – олар жеткілікті прогреске қол жеткіземе?

Алайда барлық білім алушылар бірдей қарқынмен дамиды деп болжауға болмайды. Әрбір жеке жағдайда нақты білім алушыдан не күтуге болатындығы туралы шешім қабылдау керек. Бұл жоспарда мақсатты көрсеткіштерді белгілеу кезінде ескерілетін болады.

Келесі жағдайларда білім алушы жеткілікті прогресс жасайды деп болжауға болады:

✓ білім алушылардың үлгерім көрсеткіштерінің жақсарғаны байқалады;

✓ білім алушы әлеуметтік және жеке дағдыларының жақсарғанын көрсетеді;

✓ білім алушы мінез-құлқының жақсарғанын көрсетеді;

✓ білім алушының үлгерімі сол оқу тобындағы құрдастарының үлгеріміне ұқсас;

✓ жоспарда қойылған мақсаттарға қол жеткізілді.

### **D БАҒАЛАУ**

Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарында оқуға қабілетсіздігін анықтайтын стандартталған және диагностикалық тесттер болуы керек.

### **E РАСТАУ**

Пайдаланылған кейбір шаблондар: білім алушының жағдайы туралы шешім қабылдау тәсілдері бейімделген.

Мектептен тыс қолдау үшін қолданылатын мысал: арнайы білім беру жөніндегі ұлттық кеңестің жеке оқу жоспарын құру жөніндегі нұсқаулықтан, арнайы қажеттіліктер жөніндегі үйлестірушіден мемлекеттік жарияланымдар.

### **F ТАҚЫРЫПТЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР**

Осы ұсыныстардағы мысалдар мен тақырыптық зерттеулерде аталған барлық білім алушылар мен олардың контекстері ойдан шығарылғанына назар аударыңыз.

Оларға байланысты қажеттіліктер нақты жағдайларға емес, әдетте пайда болатын қажеттіліктерге негізделген.

*Айырмашылық*

### **Негіздеме**

Балалар басқаша оқиды. Олардың оқу қарқыны мен оқу стилі әртүрлі. Әртүрлі балалармен әртүрлі тәсілдер жұмыс істейді.

Кейбір балалар көзбен көріп есте жақсы сақтайды, және олар диаграммалар, карталар, тізімдер, тақырыптық желілер, блок схемалары арқылы жақсы үйренеді және олардың түсініктерін осы формада көрсету оңайырақ болуы мүмкін. Кейбір балалар естігендерін есте жақсы сақтайды (есту қабілеті жақсы) және тыңдау, тапсырма туралы сөйлесу және ауызша жауап беру оңайырақ болады. Басқа балаларға демонстрация қажет және/немесе басқа білім алушылардың тапсырманы қалай орындағанын бақылау жеңіл.

### **ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯНЫҢ МӘНІ**

#### **Басқарылатын тапсырмалар**

Барлық балаларға олардың қабілеттері мен жетістіктері деңгейіне сәйкес тапсырмалар берілуін қамтамасыз ету.

#### **Қол жеткізуге болатын міндеттер**

Балалар өздерінің білетіндерін, түсінетіндерін және жасай алатындықтарын көрсете алатындай етіп осы тапсырмаларды ұсыну.

#### **Мотивациялық міндеттер**

Балаларға жетістікке жетуге және оқу тәжірибесі құнды екенін сезінуге мүмкіндік беру.

<p>Кіріс деректері бойынша саралау Нұсқаулық бойынша саралау Есептер бойынша саралау Топтарды ұйымдастыру</p>	<p>Оқу процесін қолдау арқылы саралау Кеңістік арқылы саралау Тапсырмаларды орындау кезінде қолдау көрсету арқылы саралау</p>	<p>Нәтижелер бойынша саралау Сапа бойынша саралау Саны бойынша саралау Әртүрлі жолдармен саралау</p>
---	---	--

### **Дифференциацияның әртүрлі түрлерінің мысалдары**

#### **Нұсқаулық бойынша саралау**

Презентация әдістері келесілерді қамтуы мүмкін: жазбаша, ауызша, демо, аудио, видео. Тапсырманы нұсқаулықпен және дайын өнімнің мысалын көрсетумен модельдеу және көрсету.

Нұсқауларды нақтылаңыз және азайтыңыз – бір уақытта ақпараттың бір бөлігі.

Тақтадағы мәтіннің әр жолы үшін әртүрлі бор түстерін қолданыңыз.

Түйін сөздерді белгілеңіз.

Түсінуді қолдау үшін суреттерді қолданыңыз.

Ауызша жауаптар туралы ойлануға бірнеше секунд беріңіз.

Білім алушылардың не істеу керектігін және не үшін екенін нақты түсінетініне көз жеткізіңіз.

Сабактың қысқаша мазмұнын беріңіз-оның мақсаттары мен соңында қорытындылар.

Нұсқауларды орындау қиын болған білім алушыларға оларды мұғалімге немесе көмекші тәрбиешіге қайталауын сұраңыз.

### **Тапсырманы саралау**

Тапсырмалардың әртүрлі түрлері, мысалы, эксперименттік, интерактивті әрекеттермен салыстырғанда дерексіз ауызша әрекет.

Бір тапсырма аясында әртүрлі қиындық деңгейлерінің болуы.

Материалдарды өзгерту, барлық балаларға ұқсас тапсырма беріледі, мысалы, жазбаша тапсырмалар, сурет тапсырмалары, нақты практикалық материалдар.

Балалар тапсырманың әртүрлі бөліктерінде жұмыс істей алады, мысалы, ел туралы әртүрлі қызықты нәрселерді зерттей алады.

Білім алушылардың әртүрлі қызығушылықтары мен таланттарын қолданыңыз.

#### **▪ Топтар бойынша саралау**

▪ Бұл оқытылатын тақырыпқа, сондай-ақ сыныптың мөлшері мен құрамына байланысты болады. Әртүрлі топтарды қолданыңыз, мысалы:

▪ Бүкіл сыныпты оқыту.

▪ Аралас қабілеттер тобы (ашық немесе шығармашылық тапсырмаларға сәйкес келеді).

▪ Қабілеттерді топтастыру (осы типтегі тым көп топтастыру өзін-өзі бағалауды төмендетуі мүмкін, бірақ белгілі бір академиялық тапсырмалар үшін жақсы).

▪ Достық тобы.

▪ Жұппен жұмыс істеу.

▪ Жеке жұмыс.

▪ Тең-теңімен оқыту жүйесі.

▪ Жоспарлау және дайындық қажет, ал балаларды топтарда сәтті жұмыс істеуге үйрету қажет болуы мүмкін. Балалар шулауы мүмкін. Қиындықтары бар білім алушыларды педагог анық көріп, ести алатындай етіп отырғызыңыз.

▪ Топтық жұмыстың артықшылықтары:

▪ Педагогке тәуелділіктің алдын алады (балалар достарымен мәселелерді шеше алады).

▪ Бірлескен оқытуға ықпал етеді.

▪ Оқуға қатысуды ынталандырады.

**Нәтижелер бойынша саралау: сапасы, саны және білім алушылардың реакциясы**

Ашық тапсырмаларды қолдану бір әрекетті орындаудың әртүрлі тәсілдеріне әкелуі мүмкін, олардың кейбіреулері басқаларына қарағанда дамыған болады. Балаларға жұмысты әртүрлі тәсілдермен жазуға мүмкіндік беру, мысалы, көптеген жазбаша жауаптардың орнына келесі сөйлемдер пайдалы болуы мүмкін:

Жабу рәсімдері Иә / Жоқ Шынайы / Жалған Сөйлемнің бөліктерін біріктіру, мысалы, сөйлемнің басынан аяғына дейін	Түйінді сөздермен толтырылған тақырыптық желілер/кестелер, сөйлемді аяқтаудың негізгі тұстарын жазу
--	---

Мысалы, әңгімелер жазуға арналған жақтаулар:

Кейіпкер / жануар, аты, эмоциясы	бұл эмоцияның 3 себебі
Бұл эмоцияларға керісінше	Өзгеріс немен байланысты?
Мінезі, аты, эмоциясы, бақытты аяқталуы	

Сөйлемдерді қайта құру:

- ✓ Сұрақты жауаппен байланыстыру үшін сызықтарды сызыңыз.
- ✓ Жазбаша сөйлемдер/ абзацтар тізбегін жасаңыз (қиып, салыңыз).
- ✓ Кілт сөздері бар мультфильмдер тізбегі.
- ✓ Негізгі идеяны алу.
- ✓ Олар үшін пленкаға жазып, машинада жұмыс жасаңыз.
- ✓ Серіктеске немесе мұғалімге ауызша жауап беріңіз.
- ✓ Басқа балаға жаздырыңыз.
- ✓ Дұрыс жауаптарды бояңыз.
- ✓ Фильмге жауап жазыңыз.

## Қорытынды

Білім жеке тұлғаны дамытудың екі маңызды өркениеттік функциясын орындайды: оның рухани, адамгершілік, мәдени дамуы және әлеуметтенуі, сонымен қатар экономикалық функциясы – әлеуметтік өндіріс үшін білікті еңбек ресурстарын көбейту.

Мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың кешенді өзара байланысы кезінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың өзіне-өзі қызмет көрсету, өзін-өзі ұйымдастыру мүмкіндігін; өзін қоғамның толық құқылы мүшесі ретінде сезіну үшін мемлекеттің мәдениеті мен экономикасының дамуына қолдан келген үлес қоса отырып, еңбек ету мүмкіндігін қамтамасыз ететін бейімделуінің жеткілікті деңгейіне қол жеткізуге болады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың білім алуы олардың сәтті әлеуметтенуінің, қоғамға толыққанды қатысуын қамтамасыз етуінің, кәсіби және әлеуметтік қызметтің әртүрлі түрлерінде тиімді өзін-өзі жүзеге асыруының негізгі және ажырамас шарттарының бірі болып табылады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалар арнайы ұйымдарға қарағанда білім беру ұйымдарындағы өмірге тиімді бейімделеді: қоғамдық тәжірибе жинақтауда айтарлықтай айырмашылық бар; сонымен бірге айналадағы балалардың оқу қабілеттері жақсарады, тәуелсіздік, белсенділік және төзімділік қабілеттері дамиды.

Инклюзивті білім беру барлық балалардың жеке және әртүрлі оқу қажеттіліктері бар екенін мойындайды. Инклюзивті білім беру әртүрлі қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін оқытудың икемді тәсілін жасауға бағытталған. Білім алушылар арасындағы айырмашылықтар – кедергілер емес, педагогикалық процесті жеңілдететін ресурстар. Мұндай қолайлы жағдайлар ата-аналармен тығыз ынтымақтастықта, білім беру процесінің барлық қатысушыларының бірлескен командалық өзара байланысында ғана жасалуы мүмкін. Бұл жағдайда барлық балалар табысты болуға, қауіпсіздік пен орындылықты сезінуге мүмкіндік беретін қолдаумен қамтамасыз етіледі.

Инклюзивті білім беру идеясын қабылдаған білім беру ұйымдарының әкімшілігі мен педагогтері білім беру процесіне қатысушылар арасындағы өзара байланыс тетігін дамытуға және негізгі тұлға – бала болып табылатын психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесін құруға көмекке мұқтаж.

Осы мақсаттарға жету үшін инклюзивті ортадағы білім мыналарды қамтуы керек:

- барлық балаларға қажетті қолдауды қамтамасыз ететін оң оқыту мүмкіндіктері; инклюзивті ортада оқыта алатындай педагогтерге инвестиция мен қолдау; бағалау процестері ерекше білім беруді қажет ететін балалардың жеке мүмкіндіктерін, олардың тілі мен мәдениетін және т.б. ескеретін адам құқықтарына негізделген оқыту және бағалау;

- балаларға қауіпсіз және салауатты, достық орта, барлық балаларға өз әлеуетін толық ашуға мүмкіндік береді, оның шеңберінде олардың біліміне, денсаулығы мен әл-ауқатына тұтас көзқарас қолданылады.

Бұл ретте инклюзивті мәдениетті, саясат пен практиканы дамыту саласындағы мектептің тиімді жұмысының маңызды шарты олардың әрқайсысының ерекше қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық балаларды жалпы білім беру ортасына қосу процесін сапалы басқару, сондай-ақ педагогтер мен ата-аналарды өзгеретін әлеуметтік жағдайларға бейімдеу болып табылады.

Осыған байланысты, әдістемелік ұсынымдарда кез келген баланың білім беру қажеттіліктеріне бейімделген моральдық, материалдық, педагогикалық ортаны қалыптастыруға арналған мектептің бүкіл педагогикалық ұжымының қызметін ұйымдастыруға ерекше назар аударылады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларды жалпы білім беретін мектеп жүйесіне қосу – бұл мақсат емес, баланың дамуы үшін қолайлы жағдай жасау әдісі екенін есте ұстаған жөн.

## Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мектеп әкімшілігіне арналған инклюзивті ортада білім беру процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар. Әдістемелік ұсынымдар – Нұр-Сұлтан: БІ. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2020. – 145 б.

2. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 26 маусымдағы № 56-VII ҚРЗ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z210000056/compare>

3. Малофеев Н. Н. Специальное образование в России и за рубежом / Н. Н. Малофеев. — М., 1997.

4. Ярская-Смирнова Е.Р. Социокультурный анализ нетипичности / Е. Р. Ярская-Смирнова. — Саратов, 2003.

5. Инклюзивное образование: Стратегии ОДВ для всех детей / Петерс Сьюзен Дж. /Под ред. Т.В. Марченко, В.В. Митрофаненко, В.С. Ткаченко; перевод с англ. Ю. В. Мельник. – Ставрополь: ГОУВПО «СевКавГТУ», 2010. – 124 с.

6. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 30 октября 2018 года № 595 (в редакции приказа МОН РК от 18.05.2020).

7. Методические рекомендации по вопросам организации обучения детей с ООП, в том числе с интеллектуальными нарушениями <https://special-edu.kz/>

8. Рамка мониторинга инклюзивного образования в Республике Казахстан / Г. Ногайбаева, С. Жумажанова, Е.К Коротких. - Астана: АОО «ИАЦ», 2017-185 с.

9. «Достижения по чтению, математике и естествознанию: результаты исследования PISA-2018 в Казахстане», Национальный отчет/АО «Информационно-аналитический центр», 2020.

10. «Педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген тұлғалардың лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі N 338 Бұйрығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V090005750>

11. «Мемлекеттік білім беру ұйымдарының мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек алуға құқығы бар отбасылардан, сондай-ақ мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек алмайтын, жан басына шаққандағы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасынан төмен отбасылардан шыққан білім алушылары мен тәрбиеленушілеріне және жетім балаларға, ата-анасының қамқорлығынсыз қалып, отбасыларда тұратын балаларға, төтенше жағдайлардың салдарынан шұғыл жәрдемді талап ететін отбасылардан шыққан балаларға және өзге де санаттағы білім алушылар мен тәрбиеленушілерге қаржылай және материалдық көмек көрсетуге бөлінетін қаражатты қалыптастыру, жұмсау бағыты мен оларды есепке алу қағидаларын

бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 25 қаңтардағы №64 Қаулысы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P080000064>

12. Методические рекомендации по системе критериального оценивания учебных достижений детей с ограниченными возможностями. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2015. – 54 с.

13. Rochelle Nichols-Solomon. Barriers to Serious Parent Involvement // Education Digest; Jan. 2001, Vol. 66 Issue 5, p.33-36

14. Малофеев Н. Н. Специальное образование в Рос-сии и за рубежом / Н. Н. Малофеев. — М., 1997.

15. Конвенция ООН «О правах ребенка». URL: [https://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/childcon.shtml](https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml)

16. Rouse, M. and Lapham, K. 2013

17. L. Florian, K. Black-Hawkins & M. Rose, 2017

18. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>

19. Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Мемлекеттік білім беру ұйымдары қызметкерлерінің үлгі штаттарын бекіту туралы» 2008 жылғы 30 қаңтардағы N 77 Қаулысы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P080000077>

20. <https://www.ungeneva.org/sites/default/files/2021-01/Disability-Inclusive-Language-Guidelines.pdf>

21. Florian, L. & Becirevic, M. 2011. Challenges for teachers' professional learning for Inclusive Education in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States. Prospects: Quarterly Review of Comparative Education, 41, 371-384

22. Инструктивно-методическое письмо Министерства образования и науки Республики Казахстан № 04-30-3042 от 14.12.2015 года «Об особенностях организации психологической службы «Об особенностях организации психологической службы в образовательных организациях Республики Казахстан»

23. Постановление акимата Северо-Казахстанской области от 16 февраля 2015 года № 59 «Об утверждении правил деятельности психологической службы в организациях среднего образования», <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V15S0003164>

24. <https://special-edu.kz/463-eliseeva-ig-ersarina-ak-psiologo-pedagogicheskoe-soprovozhdenie-detey-s-osobym-i-obrazovatelnyim-i-potrebnostyami-v-obscheobrazovatelnoy-shkole.html>

25. URL: <https://special-edu.kz/271-ersarina-ak-organizaciya-deyatelnosti-logopedicheskogo-punkta.html>

26. URL: <https://www.ungeneva.org/sites/default/files/2021-01/Disability-Inclusive-Language-Guidelines.pdf>

27. Терехова Н. Н., Иванов В. В., Орлов К. В., Тюрина Е. В. Знания физиологических основ школьных трудностей в обучении.//Новые исследования. 2020. № 4 (64). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/znaniya-fiziologicheskikh-osnov-shkolnyh-trudnostey-v-obuchenii> (дата обращения: 01.12.2021).



## Мазмұны

Кіріспе.....	3
1 Орта білім беру ұйымдарында білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдауды мониторингілеу нәтижелерін талдау.....	6
1.1. 1.1.Мектеп басшыларымен сұхбаттың нәтижелері.....	6
1.2 GOOGLE форма форматында мектеп директорларына сауалнама жүргізу нәтижелері .....	33
1.3 5-сынып білім алушыларына сауалнама жүргізу нәтижелерін талдау .....	42
1.4 9-сынып білім алушыларына сауалнама жүргізу нәтижелерін талдау .....	54
1.5 Сабақтарды бақылау нәтижелері .....	70
1.6 Педагогтерге сауалнама жүргізу нәтижелерін талдау.....	77
1.7 Пән мұғалімдерінің сауалнама нәтижелерін талдау.....	82
1.8 ППТК сауалнама нәтижелерін талдау.....	87
1.9 Ата-аналардың сауалнамасын талдау.....	91
1.10 Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің мамандарымен сұхбат нәтижелері .....	97
1.11 Эргономикалық білім беру кеңістігі мәселесі бойынша отандық және шетелдік ғылыми психологиялық-педагогикалық, әдістемелік әдебиеттер мен ғылыми зерттеулерді талдау .....	162
2 Орта білім беру ұйымдарында білім алушыларды, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдауды мониторингілеу қорытындылары бойынша әдістемелік ұсынымдар (нұсқаулықтарды, бақылау картасын, бағдарламасын, білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау моделін қоса).....	169
Қорытынды.....	205
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	207